اذکروا موتاکم بالخیر

دفتر اول

مآثر الکرام

مشتمل بر دو فصل

فصل اول مشتمل بر حالات مشاهیر صوفیای کرام فصل دوم متضمن احوال علمای عظام از ابتدای فتح هندوستان تا صدی دوازدهم هجری که بدیار هند علم اشتهار افراشته و درین خاک آسوده‌اند

مصنفهٔ
حسان الهند مولانا میر غلام علی آزاد بلگرامی قدس سره

بسعی و اهتمام احقر الانام عبد الله خان از کتب خانهٔ آصفیه حیدرآباد دکن شایع گردید

در مطبع مفید عام آگره باهتمام محمد قادر علیخان صوفی مطبوع شد

سنه ۱۹۱۰ء مطابق سنه ۱۳۲۸ھ

قیمت فی مجلد عا علاوه محصول

گلشن ہند

مشہور شعراے اُردو کا ایک تذکرہ

جس کو

مرزا علی متخلص بہ لطف

نے بعہد مارکوئس آف ولزلی گورنر جنرل ہند اُردو کے مشہور سرپرست مسٹر جان گلکرسٹ کی فرمایش سے علی ابراہیم خان کے فارسی تذکرہ گلزار ابراہیم سے مع اضافون کے اُردو زبان مین جو آج سے ایک سو پانچ برس پیشتر کی سادہ اُردو نثر کا ایک عمدہ نمونہ ہے۔

سنہ ۱۸۰۱ع

مین تصنیف کیا، اور

سنہ ۱۹۰۶ع

مین

شمس العلما مولوی شبلی کی تصحیح و تحشیہ اور مولوی عبدالحق صاحب بی اے کے ایک عالمانہ مقدمہ کے ساتھ، اُردو زبان کی خدمت کے لیے

عبداللہ خان نے حیدرآباد دکن سے شایع کیا

اور

جس مین (۶۷) شاعرون کے نہایت تفصیلی حالات و نمونہ کلام ہے اور جو ۲۲۴ صفحون مین ختم ہوئی ہے۔

قیمت فی جلد عہ روپیہ علاوہ محصول ڈاک

المشتہر

عبداللہ خان، کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن

ڈیڈیکشن

یہ کتاب جو علماء و مشائخ بلگرام کے حالات مین ہے۔ مین ایک ایسے عالی ہمت فیاض طبع جامع علوم مشرقی و مغربی پاک نفس نیک نہاد شخص کے نام ڈیڈیکیٹ کرتا ہون جو نہ صرف فخر بلگرام ہے بلکہ فخر قوم و ملک ہے وہ کون۔

آنریبل نواب عماد الملک عماد الدولہ مؤتمن جنگ **علی یار خان** بہادر مولوی **سید حسین** بلگرامی سی۔ آئی۔ ای ممبر انڈیا کونسل لندن کیا بلحاظ وسعت علم و فضل و شرافت و نجابت اور اعلیٰ و پاکیزہ اخلاق اور کیا بلحاظ عزت وقعت قومی ہمدردی اور ملکی خیر خواہی مسلمانان ہند مین اس وقت اپنی نظیر نہین رکھتے۔

نواب صاحب ممدوح نے قومی اور ملکی بہبودی کے ہر ایک کام مین جس کشادہ پیشانی اور فراخ حوصلگی سے اعانت فرمائی ہے اور خصوصاً اس زمانہ مین مسلمانان ہند پر جو احسانات فرمائے ہین وہ محتاج بیان نہین ہین لہذا ہم نہایت دلی جوش و مسرت کیساتھ اس کتاب کو جو علم تاریخ کا ایک نایاب خزانہ ہے۔ اور جو انہی کے ایک نامور ہم وطن حسان الہند میر **غلام علی آزاد** بلگرامی نے انہین کے برگزیدہ اسلاف واجداد کے تذکرے مین لکھی ہے۔ ان احسان کے شکریہ مین جو انہون نے اہل علم اور عموماً اہل اسلام پر فرمائے ہین نواب صاحب ممدوح کے نام نامی کے ساتھ نسبت دینے کی عزت حاصل کرتے ہین ع گر قبول افتد زہے عز و شرف۔

خاکسار عبد اللہ خان پبلشر کتاب ہذا

کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن ۷ جمادی الاخری ۱۳۲۸ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فہرست تراجم مآثر الکرام

دفتر اول

تمت

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مقدمہ

مآثر الکرام

حسّان الہند[۵۱] مولانا غلام علی آزاد بلگرامی اُن علمائے ہند مین سے ہین جن کا نام اس ملک مین ہمیشہ یاد رہے گا۔ وہ صرف ملا ہی نہ تھے بلکہ ادیب و شاعر مورخ و محقق بھی تھے اور اُن کی تالیفات و تصنیفات خود اس امر کی شاہد ہین۔ اسمین کچھہ شک نہین کہ ہندوستان کے عہد اسلامی مین ایسی ایسی تاریخین لکھی گئی ہین کہ جنکی نظیر فارسی زبان مین نہین ملتی۔ لیکن مغلیہ سلطنت کے انحطاط کیساتھ صحیح فن تاریخ نویسی مین انحطاط شروع ہو گیا تھا۔ البتہ مولانا غلام علی آزاد نے اس فن کی لاج رکھہ لی اور آخر وقت مین بھی ذوق صحیح کی داد دی۔ اِن کی تصانیف مین سے زیادہ تر فن تاریخ کی اس شاخ کے متعلق ہین جسے فن اسمائے الرجال کہتے ہین۔ اور آزاد نے اس بات[۵۲] پر فخر ظاہر کیا ہے کہ ہندوستان مین پہلے وہی ہین جنہون نے اس فن پر قلم اٹھایا ہے

[۵۱] حسّان الہند میر غلام علی آزاد بن سید نوح بلگرامی یکشنبہ ۱۱۱۶ سنہ ہجری مین (۲۵) ماہ صفر مین قصبہ بلگرام مین پیدا ہوئے اور سنہ ۱۲۰۰ ہجری مین بمقام روضہ جو نواح اورنگ آباد دکن مین ایک مشہور مقام ہے۔ چوراسی سال کی عمر مین وفات پائی۔

[۵۲] و پیش از من احدی آستین سعی باین درجہ نشکستہ و کمر خدمت بزرگان صنف و ملت باین جہد و جہد نہ بستہ (دیکھو دیباچہ کتاب)

اگرچہ ان سے پہلے صاحب تاریخ نظامی۔ ملا عبدالقادر بدایونی اور علامہ ابو الفضل بھی اپنی تاریخوں مین اپنے اپنے عہد کے امرا و علما و کملا کے حالات لکھ چکے ہین۔ البتہ یہ ضرور ہے کہ مولانا آزاد نے اس مین خاص اہتمام کیا ہے۔ اور اس فن کی طرف خاص توجہ کی ہے۔ ان لوگون نے اپنے عہد کے مشاہیر کے حالات اپنی تاریخون کے ضمیمہ کے طور پر لکھے تھے۔ آزاد نے اسے الگ فن قرار دیکر مختلف رسالے لکھے ہین۔[٥١]

مآثر الکرام جو اب پہلی بار مولوی عبداللہ خان کی سعی سے طبع ہوئی ہے اسی فن کے متعلق ہے یہ کتاب عموماً ہندوستان اور خصوصاً فقرا و علماے بلگرام کے حالات مین ہے آزاد نے اس کتاب کی تالیف سے نہ صرف اپنے وطن کا حق ادا کیا بلکہ فن رجال مین ایک قابل قدر اضافہ کیا ہے بلگرام ایک مردم خیز بستی ہے اور اس معدن علم وفضل سے ایسے ایسے بے بہا لعل نکلے ہین جن کے نام اس سرزمین مین ہمیشہ روشن رہینگے اور خوشی کی بات ہے کہ یہ فضیلت اسے اس وقت

٥١ سرو آزاد ۔ شعرا کا تذکرہ ۔ ید بیضا ۔ شعرا کا تذکرہ ۔ خزانہ عامرہ ۔ ان شعرا کے حالات مین جنکو دربار شاہی سے صلے ملے ہین۔ روضۃ الاولیا۔ صوفیہ کے حالات مین سبحۃ المرجان ۔ علما کے تذکرے مین ۔ مآثر الکرام ۔ علما صوفیہ کے حالات مین نیز نواب صمصام الدولہ شاہنواز خان کی بے نظیر تالیف مآثر الکرام کی تکمیل وتھذیب مین جو سعی آزاد نے کی وہ بھی بہت قابل قدر ہے دیکھو دیباچہ مآثر الامرا ۔ اور نیز آزاد کے اُن خطوط سے جو مولوی سید احمد صاحب زیدی بلگرامی مرحوم کے پاس تھے یہ امر ظاہر ہے۔

تک حاصل ہے یون ہی قصبات اور شہرون کی حالت مین بہت تفاوت ہے
آب وہوا کی خوبی اور صفائی اخلاق کی سادگی و بے ریائی تکلفات اور تصنع
سے بری۔ مسابقہ اور منافشہ کی کشمکش سے محفوظ سلک کی پختگی یہ اور
بعض اور وجوہ ایسے ہین کہ جنکے سبب اہل قصبات کے جسم و دماغ اہل
شہر کی نسبت زیادہ صحیح ہوتے ہین۔ اگرچہ شہر کی ترتیبات ان مین سے اکثر کو
اوسی منڈے مین کھینچ لے جاتے ہین جہان چند نسلون کے بعد ان مین انحطاط
شروع ہوجاتا ہے اگر علما و فضلا و دیگر مشاہیر کی فہرست پر نظر ڈالی جاے تو
معلوم ہوگا کہ اہل قصبات کا ملک پر بہت بڑا احسان ہے کاش مولانا آزاد کی
طرح دوسرے اہل قصبات بہی اس بات کا خیال رکھتے اور اپنے اپنے قصبہ کے
علما و فضلا و صوفیا و دیگر مشاہیر کے حالات قلم بند کر ڈالتے تو ہندوستان کی
تاریخ کو اس سے بہت بڑی مدد ملتی۔ ہندوستان مین بکثرت ایسے قصبات[ط۱] ہین
کہ اگر وہان کے حالات یا تاریخ لکہی جاے تو ایسی مفید معلومات اس سے حاصل
ہو سکتے ہین جس کا بڑی بڑی مبسوط تاریخون مین پتہ نہین اس کتاب کے لکھنے
مین مولانا نے خاص محنت کی ہے اور صرف کتب تاریخ متداولہ ہی تک تلاش و
جستجو کو محدود نہین رکہا بلکہ ،، اہالی و موالی شہر ،، سے بہی حالات دریافت کئے
اور نیز ،، سجلات ثمر عبیہ ،، سے جو بزرگون کی یادگار سے باقی تہے استفادہ کیا۔

ط۱ مثلاً پانی پت۔ بدایون۔ خیرآباد۔ امیٹی سوہان۔ سرہند۔ سہالی وغیرہ وغیرہ۔

یہ کتاب اول بلگرام مین لکھنے شروع کی تھی لیکن درمیان مین یعنی ۱۱۵۱ھ مین حج کے قصد سے مکہ چلے گئے زیارت حرمین شریفین سے واپس ہو کر دکن مین قیام کیا اور وہین ناکمل مسودہ منگوا کر اختتام کو پہنچایا۔ تاریخ اختتام کتاب ،، ختامہ مسک ،، سے نکلتی ہے۔
۱۱۶۶

افسوس ہے کہ مولانا آزاد نے اس کتاب مین کسی قدر اختصار کو مد نظر رکھا۔ اگر وہ اس زمانے کی صحبتون اور معاشرت اور طریقہ تعلیم و تعلم پر ذرا اور وسیع نظر ڈالتے تو یہ کتاب بہت زیادہ دلچسپ مفید ہوجاتی۔ لیکن تاہم جو کچھ انھون نے کیا ہے وہ بہت قابل قدر اور نیز قابل تقلید ہے۔ زمانہ حال و گذشتہ کے حالات اور خصوصاً ان لوگون کے تذکرے سے جو اس کارزار حیات مین جہان قدم قدم پر ٹھوکر لگنے کا اندیشہ ہے اپنی ہمت اور ریاضت سعی اور مشقت سے پایہ کمال کو پہنچے ہین انسان کے اخلاق پر عجیب و غریب اثر ڈالتے ہین۔ جب ہم یہ دیکھتے ہین کہ طلبہ تحصیل علم کے شوق مین بے زاد راہ شہر بشہر پھرتے ہین۔ کھانے کی پرواہ ہے نہ کپڑے کی فکر مگر تحصیل علم کی دھن مین ہفتخوان طے کر کے عین سرچشمہ پر پہنچتے اور سیراب ہو کر واپس آتے ہین اور اس کے بعد جو کچھ حاصل کیا ہے اس سے دوسرون کو فیض پہنچاتے ہین اور یہی نہین بلکہ اسے ثواب کا کام خیال کرتے ہین اور اس سے بھی بڑھکر یہ کہ اگر وہ کسی شاہی خدمت وغیرہ پر مامور ہو گئے ہین تو بھی فرصت کے وقت سلسلہ درس و تدریس جاری ہے اور اس کے ساتھ ہی تالیف و تصنیف بھی ہوتی

رہتی ہے۔ جب ہم یہ دیکھتے ہین اور آجکل کی حالت پر نظر ڈالتے ہین جبکہ علم کا چرچا گھر گھر ہے تو ہمین ایک عجیب فرق نظر آتا ہے۔ محنت اور ریاضت اب بہی غالباً اتنی ہی کرنی پڑتی ہے لیکن تحصیل علم کی وہ چیٹک اور وہ دہن جو پہلے لوگون مین تہی آج کل اوس کے مقابلہ مین کم ہے۔ اسکی زیادہ تر وجہہ یہ معلوم ہوتی ہے کہ پہلے حصول علم مین آزادی تھی اور آج کل یونیورسٹی کی پابندیون نے ایسا جکڑ دیا ہے کہ اگر کچہہ شوق ہوتا بہی ہے تو دب دبا جاتا ہے۔ دوسری ایک بڑی وجہہ یہ ہے کہ آج کل علم زیادہ حصول ملازمت سرکاری کے لئے حاصل کیا جاتا ہے علم کو علم کی خاطر شاذ ونادر ہی کوئی پڑہتا ہے۔ یہی وجہ ہے کہ حالانکہ آجکل طلبہ کی کثرت ہے مگر حقیقی علم یا علم کا حقیقی شوق کم ہے اور اگر ہے بہی تو اسکے چندان قدر نہین۔ کون ہے جس کے دل مین قاضی عضد الحی کے ذکر کے پڑہنے سے جو اسی کتاب مین ہے جوش اور ولولہ پیدا نہو گا۔ لکہا ہے کہ سلطان محمد بن تغلق شاہ نے مولانا معین الدین عمرانی دہلوی کو ولایت فارس مین قاضی عضد کیلئے کے پاس بہیجا اور یہ عرض کرائی کہ آپ ہندوستان تشریف لے چلین۔ اور متن مواقف کو سلطان محمد کے نام سے معنون فرمائین۔ سلطان ابواسحاق والی شیراز کو جو یہ معلوم ہوا تو دوڑا ہوا آیا اور کہا کہ یہ سلطنت حاضر ہے اسے لے لیجئے اور جو خدمت آپ فرمائین اسکے بجالانے کو مین حاضر ہون مگر للہ آپ یہان سے نہ جائیے۔ ایسی قدردانی کی نظیر مشکل سے ملے گی اور شاید یہ شخصی سلطنت ہی مین ممکن بھی ہے

غالباً شخصی سلطنت کے نام سے ناظرین کے کان کھڑے ہونگے۔ لیکن اصل یہ ہے کہ حکومت کی کوئی صورت بُری نہین بشرطیکہ صحیح اصول کو پامال نہ کیا جائے۔ لیکن اگر صحیح اصول پر نظر نہین تو حکومت کی ہر صورت خواہ قیاسی طور سے کیسی ہی اعلیٰ کیون نہ ہو مذموم ہے۔

حصول علم کے شوق مین ایک اور بات بہی مضمر ہے جو سب سے زیادہ قابل قدر ہے انسان کو انسان بنانے والی یعنی اسکے کیرکٹر کو سنوارنے والی جو شئے ہے وہ شوق وسعی اور ریاضت ومحنت ہے خصوصاً جب کہ مدعا حصول اعراض نفسانی نہ ہو۔ ان لوگون کے کیرکٹر مین ایک خاص بات پیدا ہوجاتی ہے۔ اور یہ صرف انہین لوگون مین پائی جاتی ہے جنکے دلون مین کسی اعلیٰ مقصد کے حاصل کرنے کی لولگی ہوتی ہے اور جو اس دُہن مین دن کو دن سمجھتے ہین اور نہ رات کو رات مصیبت کو مصیبت خیال کرتے ہین نہ راحت کو راحت مگر راہ طلب مین برابر قدم بڑہائے ہوئے چلے جاتے ہین۔ اور گو آخر مین گوہر مقصد ہاتھ آئے یا نہ آئے مگر ایک ایسی چیز ہاتھ لگ جاتی ہے جو اس سے زیادہ نایاب اور اوس سے کہین بیش بہا ہے۔ یعنی انسانیت یا دوسرے الفاظ مین یون کہئے کہ صفائی باطن۔ کون ہے کہ جسکے دل پر شاہ رحمت اللہ بلگرامی قدس سرہ کے تذکرے کے پڑہنے سے جو اس کتاب مین درج ہے ایک خاص اثر یا ایک خاص کیفیت طاری نہوگی ان کے دوسرے حالات کے ضمن مین مولانا آزاد یہ بھی کہتے ہین کہ اونکے ایک عزیز کی زبانی منقول ہے کہ مین اور شاہ رحمت اللہ صاحب

قدس سرہٗ قصبہ سانڈی سے بلگرام جا رہے تھے۔ دیکھتے کیا ہین کہ سانڈی کے باغستان مین کسی نے چور کو مار کر درخت سے لٹکا دیا ہے۔ یہ دیکھتے ہی شاہ صاحب نے فرمایا ذرا ٹھیرو اور آگے بڑھ کر چور کے پاؤن چوم لئے۔ مین نے پوچھا حضرت یہ کیا ؟ فرمایا کہ اس چور نے اپنے شیوہ کو پایۂ کمال تک پہنچا دیا۔ خدا تعالیٰ ہر شخص کو اپنی اپنی راہ مین اسی طرح ثابت قدم رکھے۔

ایسے بزرگون کے تذکرے جنہون نے اپنے تن دہن من کو تحصیل علم۔ تزکیہ نفس یا رضا جوئی باری تعالیٰ مین وقف کر دیا تھا۔ اس زمانہ کے لئے جبکہ ہر طرف سے مادیّت کا شور دنیا دنیا کی پکار اور پیٹ کی دہائی سنائی دیتی ہے بہت کار آمد اور مفید ثابت ہون گے۔ پند و نصائح اور اخلاقی کتب اس قدر مفید نہین ہوتین جس قدر اُن لوگون کے تذکرے جو خود پاکیزہ اخلاق کے نمونے تھے۔ وہ صرف باتین ہین اور یہ کام وہ صرف مردہ الفاظ ہین اور یہ زندہ اعمال لہذا اس کے اُسکے اثر مین بہت بڑا فرق ہے۔

مولانا آزاد نے اپنے وطن کے علاوہ اپنے صوبہ کی بھی بہت کچھ تعریف کی ہے اور ان کی تعریف بجا ہے۔ درحقیقت جیسا کہ انہون نے لکھا ہے پورب قدیم الایام سے معدن علم و علماء رہا ہے۔ علم و فضل کے چرچے اب تک وہان جاری ہین۔ ترویج علم کے لیے سلاطین و حکام کی طرف سے وظایف و زمین و مدد معاش مقرر تھی اور اس غرض کے لیے مساجد و مدارس اور خانقاہین بنوائی جاتی تھین۔

طلبہ دور دور سے آتے تھے اور صاحب توفیق اونکی خاطر تواضع اور خدمت کو سعادت عظمیٰ سمجھتے تھے۔ آزاد نے کہا ہے کہ شاہجہان کا یہ قول تھا کہ "پورب شیراز مملکت ماست"، لیکن سلطنت مغلیہ کے زوال کے ساتھ ہی مدارس اور خانقاہین اداس پڑ گئیں۔ درس و تدریس کا بازار سرد پڑ گیا۔ اور وہ جوش دھیمے ہو گئے ہندوستان مین پہلے عام طور پر تعلیم کا یہی طریقہ تھا۔ جسکے نشان اب بھی کہین کہین نظر آتے ہین۔ اب نیا دور شروع ہوا ہے اور زمانہ نے دوسرا رنگ بدلا ہے۔ اور مشرق کی ہر چیز مین مغرب کا جلوہ نظر آ رہا ہے۔

لیکن جہان ہمین اُس زمانہ کے علمی ذوق و شوق کو دیکھکر مسرت ہوتی ہے وہان ایک بات کا افسوس بھی ہوتا ہے۔ اوس زمانہ کے نصاب تعلیم پر جب نظر ڈالی جاتی ہے تو معلوم ہوتا ہے کہ جو حلقہ کہ کچھ عرصہ پہلے علما نے کھینچ دیا تھا اس سے باہر قدم رکھنا انہین قسم تھا۔ فقہ و حدیث و تفسیر، منطق و فلسفہ و علم کلام پر سارا زور تھا سارے طلبہ عمر اور ذہانت اسی پر ختم تھی۔ یہان تک کہ کتابین بھی زمانہ دراز سے ایک ہی چلی آتی تھین۔ اور انہین پر حاشیہ پر حاشیہ اور شرح پر شرح اضافہ ہوتی جاتی تھی۔ علوم طبیعیات وغیرہ کا تو کیا ذکر ہے تاریخ و جغرافیہ بھی جسمین مسلمانون نے خاص امتیاز حاصل کیا تھا خارج از بحث تھا غرض صدہا سال سے ہمارے ہان کی تعلیم حالت جمود مین تھی۔ سالہا سال کی بربادی اور تباہی کے بعد اب کہین جا کے ہمارے علما کی آنکھین کھلی ہین اور آنکھین کیا کھلی ہین

دعا دینی چاہیئے اُس باہمت اور عالی دماغ شخص کو جس نے اس زمانے مین مسلمانون کے سر بہت سی بلاوٴن کو ٹالا اور مسلمانون کو انکی نازک اور پرخطر حالت سے آگاہ و خبردار کیا - یہ اُس کا طفیل ہمین تو اور کیا ہے او. اسی کا صحبت یافتہ اور اسی کے دارالعلوم کے تربیت یافتہ ایک بزرگ عالم نے قدیم سلسلہ تعلیم مین انقلاب پیدا کرنے کا بیڑا اٹھایا ہے - چنانچہ اس کے لیے سامان مہیا ہوتے جاتے ہین - خدا اس کی ہمت مین برکت اور اس کے مقصد مین کامیابی عطا فرمائے اس کام مین کامیابی یقینی ہے - کیونکہ یورپین السنہ و علوم سے جو نفرت مسلمانون کے دل مین تھی وہ مرحوم ریفارمر بڑی جانکاہی سے رفع کر گیا ہے اور وہ طوفان بے تمیزی جو اس وقت برپا ہوگیا تھا اب فرو ہوگیا ہے اور راستہ خس و خاشاک اور جھاڑ جھنکاڑ سے صاف ہے اور لوگ اس تغیر کے لیے آمادہ ہین - عام لوگ تو اسے دینی کام خیال کرکے اسکی امداد باعث ثواب سمجھتے ہین اور انگریزی تعلیم یافتہ یا دوسرے لوگ جو زمانہ کی ضروریات سے واقف ہو چلے ہین اسکی اہمیت کو مانکر اسکے ساتھ ہین - کیا تعجب ہے کہ اس تحریک کا یہ نتیجہ ہو کہ علوم مشرقیہ و مغربیہ کو سمو کر ایک نیا کورس تیار کیا جائے جو ہمارے ضروریات اور حالت کے زیادہ مناسب اور زیادہ کارآمد ہو البتہ اس قدر افسوس ہے کہ ہمارے علما نے واجب التعظیم محرک کے ہاتھ بٹانے مین بہت کم مدد دی ہے - بلکہ جنہین اندرونی حالات سے واقفیت ہے وہ جانتے ہین کہ بہ نسبت علما کے غریب دنیا دارون سے زیادہ امداد ملی ہے - اور انہین کے

سہارے پر اب تک سارا کام چل رہا ہے۔

ایک بات تاریخی حیثیت سے اس تذکرہ مین خاص طور پر قابل لحاظ ہے۔ وہ یہ کہ اون علما و فضلاے بلگرام مین سے جن کا اس مین ذکر ہے ایک بھی اہل تشیع مین سے نہین۔ اس سے معلوم ہوتا ہے کہ مذہب شیعہ نے وہان بعد کے زمانہ مین رواج پایا۔ اور اگر اُن علما مین سے بعض کی اولاد اب بھی وہان باقی ہے اور وہ مذہب شیعہ پر ہے یا ان کے نسب نامون مین اون علما کے نام نکلین تو ہمارا یہ خیال اور بھی قوی ہوجائے گا۔ یہ امر واقعی ہے کہ اودہ کی سلطنت نے خاص کر آس پاس کے اضلاع و قصبات پر اور بعض اوقات دور دراز کے مقامات پر بھی مذہبی لحاظ سے خاص اثر ڈالا ہے۔ چنانچہ جونپور و دیگر مضافات لکھنؤ وغیرہ کے حالات پر نظر ڈالنے سے یہ امر پایہ تیقن کو پہنچ جاتا ہے۔ جب مذہب کی پشتی پر حکومت ہوتی ہے تو حالت اندیشہ ناک ہوجاتی ہے۔ میرا اس سے ہرگز یہ مطلب نہین کہ سلطنت اودہ نے مذہب کے معاملہ مین کبھی جبر و تعدی سے کام لیا۔ بلکہ بات یہ ہے کہ جاہ طلبی اکثر لوگون کی نیت کو جو اعتقاد کے کچے ہوتے ہین ڈانوان ڈول کر دیتی ہے ایسا ہر جگہہ ہوا ہے اور یہی اودہ کے اکثر مقامات مین ہوا۔ اور قصبۂ بلگرام بھی اس اثر سے نہ بچا۔ معلوم ہوتا ہے کہ آزاد کے زمانہ مین اہل تشیع وہان نہ تھے اور اگر تھے تو خال خال۔ لیکن بعد کے زمانہ مین حکومت کے اثر سے اس کا قدم وہان پہنچا ہے۔

آزاد نے حسب عادت میر سید محمد الترمذی کے تذکرہ مین شیخ محب اللہ الہ آبادی

کی کتاب تسویہ کا اُچٹتا ہوا سا ذکر کر دیا ہے۔ لیکن اس کتاب کا واقعہ بڑا دلچسپ ہے اور اس لیے ہم اُسے یہان کسی قدر تفصیل کے ساتھ بیان کرنا چاہتے ہین۔ اس سے ایک تو یہ معلوم ہوگا کہ بادشاہ اورنگ زیب انار اللہ برہانہٗ کو جزئیات پر بھی ایسی ہی نظر تھی جیسی کلیات پر۔ دوسرے یہ معلوم ہوگا کہ بعض باخدا لوگ ایسے بھی موجود تھے کہ وہ اورنگ زیب جیسے سخت گیر اور پر جلال شہنشاہ کی بھی پرواہ نہین کرتے تھے۔ تیسرے اس سے دینیات کے ایک معرکۃ الآرا مسئلہ پر بھی روشنی پڑتی ہے۔

رسالہ تسویہ شیخ محب اللہ الہ آبادی کی تصنیف ہے جو ایک درویش اور صوفی تھے۔ اس مین علاوہ اور امور کے جبریل و وحی کی حقیقت کا اظہار ان الفاظ مین کیا گیا ہے۔

جبریل محمد در ذاتِ محمد بود صلی اللہ علیہ وسلم وہمچنین جبریل ہا ہر پیغمبرے در ذاتِ وے بود۔ وآن قوت باطنی ایشان بود کہ در غلبہ آن قوت وحی بر ایشان نازل می گردید ولہذا جبریل باہر پیغمبرے بزبان وے سخن گفتہ،،

جب یہ رسالہ (جو عربی زبان مین ہے) شاہ اورنگ زیب کی نظر پڑا تو انکار عظیم کیا۔ شیخ اس زمانے مین رحلت کر گئے تھے۔ لیکن اون کے مریدون مین سے دو شخص پایہ تخت مین موجود تھے۔ ایک میر سید محمد جو ملازم شاہی اور امراے دربار مین سے تھے۔ دوسرے شیخ محمدی جو لباس درویشی وزہد مین تھے۔ اول بادشاہ نے میر سید محمد سے تسویہ کی اس عبارت کی شرح دریافت کی سید نے شیخ کی مریدی سے

انکار کر دیا۔ بعدازان شیخ محمدی کے پاس پیغام بھیجا۔ کہ اگر تمھین شیخ کی مریدی کا اقرار ہے تو احکام شرع شریف سے اس رسالہ کے مقدمات کو مطابق کر کے بتاؤ اور اگر مطابق نہین کر سکتے تو اوسکی مریدی سے استغفار کرو اور کتاب کو آگ مین ڈالدو۔ شیخ محمدی نے جواب دیا کہ نہ مجھے ان کی مریدی سے انکار ہے نہ استغفار کی ضرورت۔ لیکن جس مقام سے کہ شیخ نے گفتگو کی ہے مجھے وہان تک رسائی حاصل نہین ہے۔ جس وقت مین اس رتبہ کو پہنچ جاؤن گا تو آپکی درخواست کے بموجب اس کی شرح لکھہ بھیجونگا۔ اور اگر بادشاہ نے اس رسالہ کا جلانا ٹہان لیا ہے تو اس فقیر متوکل کے گھر سے کہین زیادہ شاہی مطبخ مین آگ موجود ہے حکم دیا جاے کہ یہ رسالہ اور اس کی جس قدر نقلین دستیاب ہون آگ مین جھونک دی جائین۔ بادشاہ اس جواب کو سنکر ساکت رہ گئے [۵۱]۔

اسکے پڑہنے کے بعد ہمین خیال ہوتا ہے کہ اگر سید احمد خان مرحوم نے ملائکہ وغیرہ کی نسبت اس قسم کے خیالات کا اظہار کیا تو کون سی ایسی خطا کی۔ ایک ابلہ فریب عالم نما مولوی اپنی تفسیر قرآن مین جس مین اس نے عوام اور جہال کے خوش کرنے کا بہت کچھہ سامان جمع کر دیا ہے۔ لکھتا ہے کہ سرسید نے یہ خیالات برہمو سماج سے لئے اور اپنی نیک نیتی سے ضمناً اس عامیانہ خیال کو بھی تحریر مین لایا ہے کہ سرسید نے

[۵۱] مراۃ الخیال (تذکرہ محمد بیگ) نسخہ قلمی کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن صفحہ ۶۶ نیز ملاحظہ ہو مآثر الامرا جلد سوم صفحہ ۶۰۶ مطبوعہ ایشیاٹک سوسائیٹی بنگال کلکتہ۔

انگریزون کو اطمینان دلایا کہ مین مسلمانون کو نہ صرف مطیع سرکار بناتا ہون بلکہ ادن کے مذہب کی بیخ و بنیاد بھی کھوکھلی کئے دیتا ہون۔ افسوس اس نام کے مولوی کو اتنا بھی معلوم نہ تھا کہ سلف صالحین مین بھی بعض نامور بزرگ اور شیوخ ان مسائل پر اسی قسم کے خیالات صاف و صریح الفاظ مین بیان کر چکے ہین چنانچہ مولانا بحر العلوم فرماتے ہین۔

جبرئیل کہ مشہور رسل علیہم السلام است۔ وحی از جانب حق می رساند آن حقیقت جبرئیلیہ است کہ قوتے از قوائے رسل بود متصور شدہ در عالم مثال بصورتے کہ یکنون بود در رسل مشہود می شود و مرسل می گردد و پیغام حق می رساند پس رسل مستفیض از خود اند نہ از دیگرے۔[۵۱]

اسی طرح مولانا روم اور شیخ اکبر محی الدین ابن عربی بھی یہی عقیدہ رکھتے تھے

اس کتاب کی فصل ثانی کے دیباچہ مین جس مین علم پر بحث ہے آزاد نے ایک مہمل اور غلط قصہ مسلمانون کے ہاتھ سے ایران کے کتب خانون کے جلانے کا بھی لکھدیا ہے۔ لکھتے ہین کہ جب سعد بن وقاص نے ملک فارس کو فتح کیا اور وہان فلسفہ کی بے شمار کتابین ہاتھ لگین تو انھون نے امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ کو لکھا کہ انھین کیا کیا جائے۔ انھون نے جواب دیا کہ اگر ان مین ہدایت ہے تو خدا نے ہمین بھی اس سے بڑھکر ہدایت دی ہے اور اگر ضلالت ہے تو خدا ہمارے لیے

---

۵۱ سوانح مولانا روم مولفہ شمس العلما مولوی شبلی نعمانی صفحہ ۱۲۶۔

کافی ہے۔ انہین پانی یا آگ مین ڈالدو۔

اول تو اسمین ایک صریح تاریخی غلطی یہ ہے کہ سعد بن وقاص نے ملک ایران کو فتح نہین کیا۔ اور یہی غلطی مشہور مورخ ابن خلدون نے کی ہے[۵۱]۔ غالباً مولانا آزاد کا ماخذ بھی ابن خلدون ہے۔ کیونکہ بعینہ یہی الفاظ اسمین ہین۔ دوسرے مسلمانون نے جب ایران کو فتح کیا تو وہان اس قدر کتب خانے کہان تھے علم کا چرچا ایران سے بہت زمانہ پہلے سے اٹھ چکا تھا۔ یہانتک کہ جب سکندر نے ایران فتح کیا تو اوسوقت بھی کتب خانون کا نام و نشان نہ تھا

البتہ یہ قصہ اسکندریہ کے متعلق متعدد تاریخون مین بیان کیا گیا ہے اور ابن خلدون نے اور بعد مین آزاد نے غلطی سے اسی قصہ کو ایران سے منسوب کیا ہے۔ لیکن شمس العلما مولانا شبلی اسکی تردید نہایت تحقیق و تنقید کے ساتھ کر چکے ہین۔ اور اب اسکے متعلق کچھ لکھنا بے سود ہے۔ تاہم ایک دو باتین اسکے متعلق کہنا ضروری معلوم ہوتی ہین۔ مولانا نے بڑے شد و مد اور تحقیق سے یہ امر ثابت کیا ہے کہ اس قصہ کا ماخذ ابو الفرج ہے۔ سب سے اول اسی نے اپنی تاریخ مین لکھا اور اس سے دوسرون نے نقل کیا[۵۲]۔ لیکن ایک بات کھٹکتی ہے وہ یہ کہ ابو الفرج[۵۳] سے قبل عبد اللطیف بغدادی اپنے رسالہ افادۃ و الاعتبار مین ضمناً اس واقعہ کی طرف اشارہ کر چکا ہے۔ مولانا نے نہایت سختی سے جھنجھلا کر اسکی تردید کی ہے۔

۵۱ دیکھو مقدمہ ابن خلدون مطبوعہ مصر صفحہ ۴۰۰۔ ۵۲ رسائل شبلی (کتب خانہ اسکندریہ) صفحہ ۱۳۱-۱۳۲-

۵۳ یوحنا ابو الفرج سنہ پیدایش ۶۲۳ھ ہجری و فات ۶۸۵ھ ہجری۔ موا فق الدین عبد اللطیف بن یوسف بغدادی سنہ پیدایش ۵۵۵ھ ہجری سنہ وفات ۱۲ محرم ۶۲۹ھ ہجری۔

اور ثابت کیا ہے کہ عبد اللطیف بغدادی نے اس کا ذکر مورخانہ حیثیت سے نہین کیا بلکہ ضمناً اور تذکرۃ کیا ہے۔ اور جن یوروپین مورخون کا یہ بیان کیا ہے کہ سب سے اول عبد اللطیف نے اس کو اپنی کتاب مین لکھا ہے انکا بڑی حقارت سے ذکر کیا ہے اور انپر فریب دہی اور تدلیس کا الزام لگایا ہے۔ مین یہ مانتا ہون کہ عبد اللطیف نے مورخانہ حیثیت سے اسکا ذکر نہین کیا۔ اور یہ بھی تسلیم کرتا ہون کہ "یذکر" کے تحت مین اسکو کہا ہے۔ اس کا بھی اعتراف ہے کہ اسکے ساتھ جس قدر واقعات بیان ہوئے ہین وہ سب بازاری گپین ہین[۵۱]۔ لیکن اسکا کیا علاج کہ یہ واقعہ عبد اللطیف کی کتاب مین ابو الفرج سے قبل مذکور ہے اور کم سے کم "یذکر" کے لفظ سے یہ ثابت ہوتا ہے کہ یہ واقعہ عبد اللطیف کے زمانہ مین لوگونکی زبان زد ضرور تھا۔ اور بلا شبہہ ابو الفرج سے قبل مشہور تہا البتہ اسمین شک نہین کہ جس شان سے اور نمک مرچ لگا کر اس نے بیان کیا ہے اس سے پہلے کسی نے بیان نہین کیا۔ اور اس سے بعد کے مورخین نے بے سوچ سمجھے نقل کر کے سب جگہہ پہیلا دیا ہے لیکن اس کا پتہ لگانا ابھی باقی ہے کہ یہ واقعہ مشہور کیسے ہوا اور ابو الفرج سے پہلے اس کا چرچا کیسے تھا۔ غالباً باہمی عناد اور تعصب اس قصہ کی ایجاد کا باعث ہوا ہے۔ مفتوح قوم۔ فاتح قوم پر اکثر ایسے الزام بعد مین قایم کر دیا کرتی ہے ان مین سے ایک یہ بھی ہے جسکی کوئی تاریخی شہادت نہین ہے علاوہ اسکے مولانا شبلی نے اسی رسالہ مین یہ دعویٰ کیا ہے کہ سوائے عبد اللطیف ابو الفرج مقریزی۔ اور حاجی خلفہ کے کسی اور کتاب مین اس قصہ کا ذکر نہین۔ اور اسی کے ساتھ متعدد

[۵۱] رسایل شبلی (کتب خانہ اسکندریہ) صفحہ ۱۳۸-۱۳۹-

کتابین جو مصر و اسکندریہ کے حالات مین لکھی گئی ہین نام بنام گنوائی ہین کہ انہین سے کسی مین اس کا حوالہ نہین حالانکہ یہ صحیح نہین ہے۔ انہین کتابون مین سے ایک تاریخ الحکما[ف۱] القفطی ہے جسمین یہ قصہ منقول ہے۔ غالباً یہ کتاب حال ہی مین چھپی ہے۔ اور اس لیے مولانا کی نظر سے نہین گزری تھی۔ اسکے علاوہ دوسری کتاب مفتاح السعادۃ[ف۲] ہے جو ایک ترکی عالم و فاضل طاش کبری زادہ (پیدایش ۹۰۱ھ ہجری) وفات ۹۶۸ھ ہجری) کی تصنیف سے ہی افسوس کہ یہ بیش بہا کتاب اب تک طبع نہین ہوئی۔ لیکن ان کتابونمین اس قصہ کا ہونا نہ ہونا برابر ہے۔ کیون ان دولون صاحبون نے بغیر کسی تحقیق کے ابوالفرج سے لفظ بلفظ نقل کرلیا ہو یا ممکن ہو کہ طاش کبری زادہ نے قفطی سے نقل کیا ہو۔ عبارت سب کی ایک ہے۔

خاک بلگرام مین ایک اور ایسا جید فاضل ہو گذرا ہے جسے فخر علماے ہند کہنا بجا ہوگا علماے ہند کے حالات مین کوئی کتاب اس وقت تک کامل نہین ہو سکتی جب تک کہ اسمین علامہ سید مرتضی صاحب تاج العروس کا تذکرہ نہ ہو۔ یہ آزاد بلگرامی کے ہمعصر تھے ہمارے دل نے ہرگز یہ گوارا نہ کیا کہ یہ کتاب جو علماے ہند اور خصوصاً علماے بلگرام کا تذکرہ ہے اس فاضل بیعدیل کے حالات سے خالی رہے۔ لہذا یہ تذکرہ آخر کتاب مین اضافہ کردیا گیا ہے۔ جس سے اس شخص کے تبحر اور کمالات علمی کا حال معلوم ہوگا۔

عبدالحق

حیدرآباد دکن

ف۱ تاریخ الحکما لجمال الدین ابوالحسن علی بن یوسف القفطی مطبوعہ لیپسک سنہ ۱۳۲۰ھ ہجری صفحہ ۳۵۵-۳۵۶

ف۲ قلمی نسخہ کتب خانہ آصفیہ صفحہ ۸۳-

نسائم المحامد سارية الى الحمى السرمدی وازهار التصلية والتسليم باسمة
على العرش الاحمدی وقوافل التحية واصلة الى مواطن آله النجباء وسحائب
الرضوان منهمرة على مساكن صحابه الرحماء بر ضمائر ارباب بصائر هویداست که جهان آفرین جل شانه
وعم نواله هیئت عالم را باسلوبی بدیع وترتیبی انیق آفرید وهیاکلی را که محتاج تحیز ند به امکنهٔ متناسب
تعلق بخشید، وطبایع جمیع اشیا را عاشق حیز اصلی ساخت، وحب الوطن در دل سائر علویات
وسفلیات انداخت، آسمانها هرچند چرخ می زنند به گردانیدن امر محال، وسیارها هرچند
بسی غلطند بیرون از دائرهٔ خود رفتن چه مجال - آتشی که محصور خار است چون راه نجات می یابد
بال پرواز بسمت علوی می زند، ونفسی که در ضبط غواص است، چون به قعر دریا فرو می رود کمند
شوق بر بام هوای افگند، آبی که از چشمه تراود قطره زنان جانب محیط شتابد، وخاکی که در دست
هوا افتد آخر [illegible] به مرکز سفلی تابد، مرغ قفس در یاد آشیان گرم بیتابی، وماهی صید در خاک

ساحل کشتۂ بی آبی۔ انسان کہ مجموعۂ عوالم متفرقہ است محبت او جامع محبت افتادہ۔ وبا لوفائش از ہمہ بیشتر است لاجرم الفت او از وجوہ فراوان دست دادہ،

روایت کردہ اند کہ ابان رضی اللہ عنہ از مکہ معظمہ بہ مدینہ منورہ شتافت و شرف ملازمت سید البطحا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دریافت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یا ابان کیف ترکت مکۃ قال ترکت الاذخر قد اعذق والثمام قد خاص قد زفت عینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی اے ابان چگونہ گذاشتی مکہ را؟ گفت گذاشتم در حالیکہ شاخ وبرگ برآوردہ و ثمام را در حالیکہ بکمال نشو و نما رسیدہ۔ پس روان شد آب چشم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

وعبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما روایت می کند قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لمکۃ ما اطیبک من بلدۃ واحبک الی لولا ان قومک اخرجونی ما سکنت غیرک خطاب کرد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مکہ را و فرمود چہ خوبی اے شہر دوست تری سوی من اگر قوم تو بیرون نمی آوردند مرا ساکن نمی شدم غیر ترا۔

وبخاری روایت میکند قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللھم حبب الینا المدینۃ کحبنا مکۃ او اشد حبا خداوندا دوست گردان سوی ما مدینہ را مثل دوستی ما مکہ را یا زیادہ ازان۔

وبلال رضی اللہ عنہ چون از مکہ ہجرت کردہ بہ مدینہ رسید، تپ محرق عارض گردید، دران حالت ہرگاہ دماغ ہوشی ہم رساند این دو بیت بآواز بلند می خواند ه

الا لیت شعری ھل ابتین لیلۃ	بواد وحولی اذخر وجلیل

وهل یردن یوماً میاہ مجنۃ		وهل یبدون لی شامۃ وطفیل

جلیل بفتح جیم گیاہیست خوشبو اذخر تمام و مجنۃ بفتح میم و جیم و تشدید نون موضعی از بطحا و شامہ و طفیل دو کوہی است بہ مکہ و لیت شعری عبارتی است مستعمل در مقام تمنی یعنی آیا خواہم گذرانید شبی در وادی مکہ و گرد من باشد اذخر و جلیل و آیا وارد می شوم روزی آبہای مجنہ را و آیا نمایان خواہد شد مرا شامہ و طفیل۔ حاصل ہر دو بیت اشتیاق مکہ مقدسہ و یاد اماکن و نباتات آنجاست و اینجا برخی از مالوفات الناس ہویدا می شود۔

بناءً علی ہذا من آوارہ دشت گمنامی **آزاد بلگرامی** راحب الوطن سلسلہ جنبان شد کہ تذکرہ در ذکر صاحب کمالان بلگرام صانہ اللہ عن طوارق الایام بپردازم، و پرتوی کہ از چراغان این انجمن در آئینہ علم فقیری تجلی نمودہ، ساحت افروز قرطاس سازم۔ شاید کہ تذکرہ وطن جسمانی رفتہ رفتہ بہ تذکرہ وطن روحانی کشد و این کس را از تنگنای مکان در بہ وسعت لامکان برد لقد کان فی قصصہم عبرۃ لاولی الالباب ما کان حدیثاً یفتریٰ للہ الحمد والمنۃ کہ بعد از سعی بلیغ و جہد وافر پریزاد تمنا را بہ افسون قلم تسخیر کردم، و تصوری کہ وحشیانہ پیرامن خاطر می گردید، بہ گردید، بہ کلام تصویر و تحریر در آوردم، و برای دریافت از منہ قدما تدبیر عجیبی بخاطر فرارسید، و جادۂ مستقیمی بہ دلالت رای صائب طی گردید یعنی با اہالی و موالی شہر برخوردم، و سجلات شرعیہ کہ از اسلاف وا ماندہ، حاصل کردم، و دستخط بعضی از مشایخ و علما جلوہ نمود، و از منۂ این طایفہ از روی تواریخ سجلات چہرہ کشود۔ چنانچہ در طی کتاب جابجا بہ اشعار آن پرداختہ ام۔ و عہد نامہ ہر کدام را بہ مصراعی مزین ساختہ، و پیش از من احدی آئین

سعی باین درجہ نہ شکستہ، و کمرِ خدمت بزرگان سلف و خلف بہ این جہد و جہد نہ بستہ،
خوشہا خوردم تا گل بہ حقیقتے در دامنِ ورق ریختم، زرہا در بوتہ گداختم تا ہیکلِ تفصیلی در گلوی قلم
آویختم - جرمِ من از یاران کیست کہ این قدر ہمت در احیاء اسم و رسمِ وطن صرف کردہ، و این ہمہ
اشجار ویرسال و نورس را یک لخت بہ آبِ بقا پروردہ امیدوارم کہ حسنِ قبول بزرگان نیازمند
را بہ خطاب "کان سعیکم مشکورا" نوازد، و حق شناسی عزیزان خادم با اخلاص را بہ نوید
هل جزاء الاحسان الا الاحسان مسرور سازد -

قضارا وقتیکہ مصورِ اندیشہ تصویرِ این کتاب، نقش می بست - و صیادِ تامل در کمینِ
غزالانِ مطالب می نشست، سفرِ حرمین محترمین شرفہما اللہ تعالیٰ اتفاق افتاد - دوستِ سرگرم
کار را از سرعتِ قدم حالتِ تعطل روداد - قائد ازل عز شانہ مشتِ خاکِ مرا بہ اماکن قدسیہ
رسانید - و بعد افاضۂ این دولتِ سرمدی بہ گلگشتِ ممالکِ دکن مامور گردانید - دریں ایام
مسودہ را از وطن طلبیدم، و در میزانِ تعدیل بہ قدر توانائی سنجیدم، و اشخاصی کہ بذکر اینہا باید
پرداخت، و رایاتِ مآثرِ ایشان توان افراخت، پنج طائفہ اند - مشایخ و فضلا و شعراء عربی
و شعراء فارسی و شعراء ہندی - این صحیفہ مخصوص مشایخ و فضلا ہست - و مرآتِ عکوس این
ہر دو طائفہ والا - و برائے شعراء السنۂ ثلاثہ رنگ سوادِ علیحدہ ریختیم، و از بعض وجوہ فصلین را
بافصول شعرا نیامیختیم، و نام این نسخہ **مآثر الکرام تاریخ بلگرام** است - و مطالبِ این
کتاب مستطاب، در دو فصل تمام **فصل اول** در ذکر فقرا قدس اللہ اسرارہم **فصل ثانی**
در ذکر فضلا نور اللہ مضاجعہم - توقع از ساقیانِ بادۂ الطاف، و سرخوشانِ نشاۂ انصاف، آنکہ

اگر سہوے بسیار این بیگانہ کشتند خاکسار را بہ جرعۂ دعاے یاد آرند ؂

وللارض من کاس الکرام نصیب

اگر لغزشی بنظر در آید بہ مقتضاے نشاۂ بشریت دانستہ معاف دارند ؂

والعذر عند کرام الناس مقبول

فصل اول

در ذکر قصر اقدس شاہ ابراہیم

بر طبع کواکب شعاع ہویدا است کہ وجود اولیاء امت در ہر اقلیم باعث فتح بلاد و موجب افروزی شعاء اسلام است - و فتح ہندوستان در عہد ولید بن عبد الملک از دست محمد قاسم ثقفی صورت بست - واز اواسط سنہ ۹۲ اثنین وتسعین ہجری تا آغاز سنہ ۹۵ خمس وتسعین ہجری رایات محمدی از حدود ولایت سند تا اقصاے قنوج فراشتہ بود - وسرکشان ملک را مطیع ومنقاد ساخت - از آن عہد تا عہد مائۂ خامسہ گماشتگان خلفاء مروانیہ وعباسیہ از محیط سند تا حدود دیبالپور بہ حکومت می پرداختند وممالک مشرقی را بدستور رایان ہند قابض بودند وچون سلطان محمود غازی انار اللہ برہانہ بر تخت غزنین برآمد در اواخر مائۂ رابعہ جہاد ہند پیش نہاد ہمت ساخت - بارہا با فوج ظفر موج در آمدہ آتش کارزار برافروخت - ورایان بلند اقتدار را مغلوب ومنکوب ساخت وغنایمی کہ در وسعت آباد خیال نہ گنجد بدست آورد - وملک سندہ را در سنہ ۴۱۷ سبعۃ عشر واربعہ مائہ از دست حکام القادر باللہ بن المقتدر باللہ عباسی

انتزاع نمود۔ اما سلطان محمود در کشور ہند قدم اقامت نیفشرد ولادا و تا لاہور دست تصرف
داشتند تا آنکہ نوبت دارائے غزنین بہ سلاطین غوریہ رسید و سلطان معزالدین سام مشہور
بہ سلطان شہاب الدین غوری ہمت بہ تسخیر ہند گماشت و بر سر لاہور آمدہ خسرو ملک را کہ
آخر ملوک غزنویہ ست در ۵۸۲ھ اثنین و ثمانین و خمسمائہ بدست آورد و اکثر ممالک ہند را
بضرب شمشیر ضبط کرد و در ۵۸۹ھ تسع و ثمانین و خمسمائہ دہلی را دارالملک ساخت از ان
تاریخ تا زمان حال ممالک ہند در قبضہ فرمانروایان ملت اسلام است و رایان ہنود مطیع
و باجگزار می باشند و پیدا است کہ از ابتدائے طلوع آفتاب جہانتاب اسلام درین آفاق
ہیچ عصر خالی از وجود اولیاء امت و اصفیاء ملت نباشد احوال این طائفہ از مبادی
مائیہ سابعہ مضبوط است۔ و آثار اکابر ما تقدم بوجوہ شتّٰی در نقاب خفا ماندہ و بحکم ھل اتی علی الانسان
حین من الدھر لم یکن شیئاً مذکوراً ابہم رسانید مگر حال بعضے در لباس قال بر سبیل ندرت یافتہ میشود مثل
ابوحفص ربیع بن صبیح السعدی البصری کہ از اتباع تابعین و ثقات محدثین است صدوق
بود و عابد و مجاہد و اول کسی کہ در اسلام بہ تصنیف پرداخت شنید۔ حدیث را از حسن بصری
و عطا روایت کردہ اند از و سفیان ثوری و وکیع و ابن مہدی صاحب مغنی گوید مات بارض
السند سنة ستین و مائة ۱۶۰ھ و صاحب کشف المحجوب علی بن عثمان الہجویری المتوفی
فی خمس و ستین و اربعمائة ۴۶۵ھ و شیخ فخرالدین زنجانی پیر ارشاد شیخ سعدالدین حموی کہ ہر دو
بزرگوار در لاہور آسودہ اند و شاہ یوسف گردیزی کہ در ۵۵۰ھ خمسین و خمسمائة از گردیز کابل
بہ ملتان آمدہ طرح اقامت ریخت و غیرہم و اول کسی از اولیاء اللہ کہ در اقلیم ہند سلسلۂ ولایت

برپا کرد و انوار شریعت و طریقت نشر ساخت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری است قدس سرہٗ و لاشک بزرگان چشت عنبر سرشت را حقی است قدیم بر رقبۂ ولایت ہند چہ سلطان محمود غازی غزنوی دست توسل بہ دامان حضرات چشتیہ زدہ بہ استمداد ہمم قدسیہ کمر بہ غزاء ہند بربست در غزاے سومنات خواجہ محمد چشتی قدس سرہٗ بذات مبارک خود با سلطان متوجہ ہند گردید و این سرزمین را بہ قدوم میمنت لزوم شرف اندوز جاوید ساخت شرح این واقعہ آنکہ چون سلطان محمود عازم غزاے سومنات شد خواجہ را در واقعہ نمودند کہ بہ اعانت سلطان سفر ہند اختیار باید کرد۔ خواجہ در سن ہفتاد سالگی با درویشی چند قدم در راہ جہاد گذاشت و در میدان حرب بنفس نفیس مباشر قتال کفرہ فجرہ شد۔ در بیشۂ صعبی پناہ گرفتہ جنگ انداختند و آثار غلبہ بظہور رسانیدند و قریب بود کہ چشم زخمی بلشکر اسلام رسد حضرت خواجہ را مریدی بود در چشت کاکو نام آسیابان خواجہ آواز داد "دو کاکو دریاب" فی الحال کاکو را دیدند کہ اضطراب می کرد و قتال می نمود۔ تا نسیم فتح بر پرچم رایات دین متین وزید و شکست بر گروہ باطل پژوہ افتاد۔ ہمان روز کاکو را در چشت مشاہدہ کردند کہ کلکہ آسیا را برداشتہ بہ در و دیوار می زد چون از کاکو استفسار کردند ہمین کیفیت را باز نمود۔

وظفر یافتن سلطان شہاب الدین غوری بر پتھورا والی دہلی ہمین انفاس خواجہ معین الدین چشتی قدس سرہٗ صورت گرفت تفصیل این اجمال آنکہ چون حضرت خواجہ از جانب غزنین بہ اجمیر تشریف ارزانی فرمود و درین مقام بار اقامت کشاد و قتی سلمانی را از طرف پتھورا

از نیتی به سید خواجه پیغام شفاعت کرد- پتورای ناسعادتمند توفیق قبول نیافت وگفت این مرد درینجا آمده است وسخنها از غیب می گوید- خواجه برآشفت وبرزبان مبارک آورد "پتورا زنده گرفتیم وداديم" همدران ایام سلطان شهاب الدین غوری از غزنین در رسید پتورا به غرور موفور در مقابل صف آرائی کرد وطعن وضرب شدید درمیان آمد سلطان ظفر یافت وپتورا زنده گرفته به قتل رسانید- ازان وقت اساس اسلام درین دیار استحکام گرفت وبنیاد کفر روز بروز رو به انهدام آورد ولهذا حضرت خواجه را قدس سره مجدد مائهٔ سابعه گویند-

واول کسی از اکابر طریقت که به مقدم گرامی بلگرام را مشرف ساخت خواجه عماد الدین وسید محمد صغری هر دو مرید خواجه قطب الدین دهلوی وخواجه معین الدین چشتی اجمیری قدس الله اسرارهم-

الحال عنان سخن می گردانم وزلف مقصود بر عارض ورق می افشانم علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی قدس سره السامی در مثنوی امواج الخیال در مدح قصبهٔ دار الاسلام بلگرام می طراز د ؎

از فرقهٔ طالبان مولی — رنگینی بزم وصف اولی
وحدت نگران کثرت آثار — از بادهٔ نفی غیر سرشار
اطوار وجود دیده یکرنگ — حیرت نگاه کرده هم سنگ
مینا شکنان بزم هستی — مدهوش شراب حق پرستی
دل کرده زهر بار خود فرش — الرحمن استوی علی العرش

طے ساختہ وادی شریعت | جا کردہ بہ منزل حقیقت
وا کردہ نظر بہ حسن جاوید | از دیدہ سرمہ سائے توحید
سرگرم طواف کعبۂ دل | قربانی نفس کردہ بسمل
تا یافتہ گنج کنت کنزا | دادہ دل و دین زکوٰۃ از کی

(۱) خواجہ عماد الدین بلگرامی قدس سرہ

از مریدان خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی قدس سرہ و از قدمائے اولیائے بلگرام و صاحب ولایت این مقام است امام عالیشان صاحب مقامات علیہ و حالات سنیہ مدۃ العمر بہ تقضای نشائے تنزیہ دامن از جلوہ ظہور برچید و خود را در نقاب "اولیائی تحت قبائی لا یعرفہم غیری" پنہان ساخت۔ سید شریف بن سید عمر الحسینی الواسطی البلگرامی در کتاب مرأۃ المبتدین می نویسد کہ:-

"خواجہ عماد الدین بلگرامی قطب وقت و صاحب ولایت بود۔ ہیچ کس را مرید و خلیفہ نہ گرفت و خود را پنہان می داشت و از متقدمین است۔ چون مابین بلگرام و قنوج دریائے گنگ است بہ لباس طالب علمی از بلگرام بہ قنوج وقت سحر کہ کسے خبردار نہ شود بر روئے آب می رفت و سبق می خواند و شام می آمد۔ ہیچ کدام ازان اطلاعی نہ داشت۔ در وقت جان دادن وصیت فرمود در فلان بلندی کہ جائے دیوان و پریان است مارا مدفون سازند تا آسیب دیوان و پریان از شہر بلگرام برطرف شود" انتہی۔

و او را با خضر علیہ السلام ملاقات دست داد و در آخر ایام زندگانی خارق عادتی ازو سرزد

وسرش فاشش گردید و سلطان شمس الدین التمش بر حقیقت اطلاع یافت و در مقام اعتقاد و انقیاد در آمد - و بعد از ان خواجه به کمتر فرصت دوم شوال سنه ۶۳۲ اثنین و ثلثین و ستمائه از عالم جسمانی به عالم روحانی پیوست - مزار فائض الانوار زیارت گاهِ صغار و کبار است مخفی نماند که طول البلد بلگرام یکصد و شانزده درجه و پانزده دقیقه است و عرض البلد بیست و شش درجه و پنجاه و پنج دقیقه سمت القبلہ پنجاه و پنج دقیقه از مغرب بجانب شمال مسافت میان مکه و بلدسی و پنج درجه و پنجاه و سه دقیقه و مسافت میان مکه و بلده به اعتبار فراسخ هفتصد و هشتاد و نه فرسخ - میر سید محمد متخلص به شاعر خلف الصدق علامه مرحوم میر عبد الجلیل گوید

سیر باید کرد یاران نوبهار بلگرام | بزم مرد ناز دارد سبزه زارِ بلگرام
هر نفس عطر گلستان یمن بو می کنند | خوش دماغان از نسیم مشکبارِ بلگرام
عطف از فردوس می سازد عنان دیده را | چشمِ بینائی که می گردد دو چارِ بلگرام
اهل معنی کسب انوارِ سعادت می کنند | از سواد اعظم دولت مدارِ بلگرام
شش جهت تنگ است بر جولان رخش همتش | بر فرازِ عرش نازد شهسوارِ بلگرام
خواجه کامل عماد الدین قطب الاولیا | حلقهٔ باب حریم او حصارِ بلگرام
از ورود موکب ابن خسرو عالیجناب | سرمهٔ چشم ملک باشد غبارِ بلگرام
آستانِ اشرف او بوسه گاهِ آسمان | بارگاهِ اقدسِ او افتخارِ بلگرام
یاد هندوستان کجا از خاطر طوطی رود | میکند شاعر بجا او صفِ دیارِ بلگرام

درین مقام اختتام به این شعر آبدار ابراهیم غزی شاعر مشهور عرب مناسب افتاده

سقے ثراک عماد الدین کل ضحی		صوب الغمام ملث القطر منهم

(۲) سید محمد صغری بلگرامی قدس سرہ

جد اعلای مجموع سادات حسینی واسطی بلگرام است نسبش بدین نہج - سید محمد صغری بن سید علی بن سید حسین بن سید ابو الفرح ثانی بن سید ابو الفراس بن سید ابو الفرح واسطی قدس سرہ بن سید داؤد بن سید حسین بن سید یحیی بن سید زید بن سید علی بن سید حسن بن سید علی العراقی بن سید حسین بن سید علی بن سید محمد بن عیسی موتم الاشبال بن زید شہید بن الامام زین العابدین بن الامام حسین الشہید السبط بن الامام الہمام اسد اللہ الغالب علی بن ابی طالب زوج فاطمۃ الزہرا بنت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

سید محمد صغری مرید خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی قدس سرہ و مرج البحرین فضائل صوری و معنوی و در اعلای کلمۂ دین و احیاء سنت و اماتت بدعت قدمی راسخ داشت و با سلطان شمس الدین ایلتمش بسر می برد - و حال باکمال خود را در لباس نوکری از نظر خلق مستور می داشت و به امر الٰہی در ۶۱۴ھ سنہ اربعہ عشر و ستمائہ با فوجی از غازیان اسلام بر سر بلگرام آمد و بار اجہ آنجا سری نام کہ کافر متعصب بود و به وفور خزائن و کثرت اعوان و سپاہ بیضۂ غرور در سر داشت معرکۂ قتال آراستہ راجہ را با اقارب و اعیان سپاہ بہ قتل رسانید و آن عرصہ را با آب شمشیر از لوث مشرکان شست و شو دادہ نزہتکدۂ شعار اسلام ساخت - تاریخ این فتح از لفظ "خدا داد" ۶۱۴ھ

یافتہ اند۔ ولبعد از فتح خود باشیوخ فرشوری و ترکمانان دران مقام طرح اقامت ریخت۔ وفرمان
عشر از سلطان شمس الدین حاصل کرد۔ وازان عہد تا زمان سلطان ابراہیم بن سلطان
سکندر لودی محصول دہ یکے در پرگنہ بلگرام معمول بود۔ واز عہد بابر بادشاہ سررشتۂ قدیم
برہم خورد و فرمان محمود شاہ بن محمد شاہ بن سلطان فیروز فرمانروا ے دہلی بابت عشر بلگرام
راقم الحروف بچشم خود مشاہدہ کرد۔ این عبارت ازان فرمان است کہ :-

"چنانچہ در عہد سلاطین ماضیہ عشر عین غلہ دادہ اند ہم بران جملہ بدہند" ودر آخر

فرمان تاریخ تحریر چنین درج است :-

"فی السابع والعشرین من ربیع الاخر سنۃ خمس وثمانمائۃ"

لقب سید محمد صغری دراصل صاحب الدعوۃ الصغری است در کثرت استعمال جزو آخر
برالسنہ باقی ماند از قبیل شیخ نجم الدین کبری در نفحات الانس می آرد کہ "وے را کبری ازان
لقب کردند کہ در اوائل جوانی بہ تحصیل مشغول بود باہر کہ مناظرہ کردی غالب آمدی فلقبوہ
بهذا لسبب الطآمۃ الکبری ثم غلب علیہ ذلك اللقب فحذفوا الطآمۃ فلقبوہ بالکبری"
وادر ۶۲۷ھ سبع وعشرین وستمائۃ بحکم سلطان شمس الدین قلعچہ حاکم نشین بلگرام بر تل
بلندی کہ در وسط شہر واقع شدہ بنا نہاد۔ ولبعد از مرور دہور عمارت قلعچہ رو بہ شکست آورد
وسنگ کتابۂ آن کہ بنام سلطان شمس الدین است از انجا نقل کردہ در دیوار مسجد مشہور
سید میان واقع محلہ سیدوارہ تعبیہ کردہ اند۔ عبارت کتابہ این است :-

"حامی البلاد وراعی العباد ذی الامان لاہل الایمان وارث ملک سلیمان صاحب

ی شاه رسل شمع شبک رهبر کل — تهماز دلی طائر اوج فلک … ل
یب مخزن … معراج تو والنجم — طغرائی تو یسین وله التجر …
… قسمه … بیت — والشمس … غیب النیمع دل آرا
با ابرو … سینه … — محراب دو ابرو … تو … ن اودنی
اندر دو جهان … محمد — محبوب دل و جان حشم … روی محمد
ای آنکه … علم … معراج — یک پایه … بیت … رفعت محتاج
شمع توحید … روشن از … — روزی که درون … بینیم … داج

مشتمل بر کان … اشعار منقبت اصحاب و ائمه معصومین

اولاد نبی آله … ان … از — … حشمه فیض و … بط الوانید
اسلام قوی گشت … خلفای رسول — الحق که ستون دین … جای … ند
ابوبکر … شد … جام صدق — شراب وفا یافت در کام صد … ق
محی … صدق … شد خجل — که زدار نفس حیاک … ل
مهین شاه مجلس احمد … — ز دل … ساغر … بدے
تهی از غبار … سینه … اش — بها صفاف … آئینه … اش
عمر … ت … ل و … — … آفاق چون استوی خط نهاد
… کرم بی اعتدالی … ش — که شد کفه … لت ساغرش
بروز … قاتل گشد کار … گر — ملاحت ببستان ندارد … اثر
… احکام … نفس و … د — چو گشت فاروق … نیک و بد
درین بزم چون در عثمان نشست — … جوش … دیا گشت مست
دوا کرد در جلوه گاه … قسم — کلام ازل … قلم
… ازا خط افکنده … م — بود معنی … خط … جام
خط … باده آگهی … ست — که بالغ … لگمر … ست
علی گشت سرشار صهبای علم — که یک جرعه … علم
… جام … ساند … است — جگر تشنه ساقی … است

چار … سر و ف
چار … هفت فلک
… چار … سال
… ات … داد
… آ … ب
چار … چار … ن
چار یارند … بشر
چار یارند با محبت …
نام معروف که چار … عنه
صدق و عدل و حیا و علم …
… مصطفی هشت
آنکه صدیق اکبرش نام است
… در شان آن ستوده شعار
صادق است و مصدق و صدیق
رضی الله عنه … نش
… فاروق اعظم است بنام
… خلافت خلیفه ثانی
این حدیث آمده … شان عمر
تابع امر … ثقلین
آنکه او بود جامع القرآن
بود داماد سید الکونین
بود در شان خلیفه ثالث
ذات او بود منبع … دین
آنکه او … آمد
شهر علم است ذات پیغمبر

چون محمد … چار … نا
چون … کار … ملک
مشرق و مغرب و جنوب و شمال
چون چه خاک و آب و آتش و باد
حیرتست … چهار … ب
… چار باغ و چار … ن
چون دو چشم و دو … یکدیگر
چون … بت … هم
انتظام … چهار یار …
بود … چهار یار …
چار یارش مثال چار … گشت
حامی دین … اسلام …
ثانی اثنین اذ هما … الغار
قاتل قوم … صدیق
آسمان و زمین … نش
ماحی کفر و … اسلام
قوت بازوی مسلمانی
ینطق الحق علی لسان …
… رضی الله عنه فی الکونین
ونق الحیا من الایمان
الملقب بفخر … النورین
… ملک دین … عثمان
رضی الله عنه فی الدارین
نفس پیغمبر خدا … آمد
در آن شهر … مرتضی حیدر

هر کرا حب مرتضی شود
باب جنات را از او مفتاح
خلق را بود ... بخدا
تا ... چار ... اختیار ...
در طبیعت این چهار عنصر را هم
وی ذات علی که چار ... بود ...
گفتم ای حسینم طالعت یافت شرف
بتولی که خاتون جنت بود
انکه وقت ایس کردن ز کف ... الله
چون برات وزی عالم بدست آورده بود
کرد بیتش ... تسبیح ... اجز ... ن
ای بنت نبی ام ... کرب و بلا
مرقوم بطاق عرش نامت ... است
ریحان حدیقهٔ رسول الله
من بعد جناب شاه مردان شاها
نرام چو شوی تو ... عبد الله
رمزیست درین سخن با جل معنی
ای تشنهٔ کربلا شهید اکبر
تو آب نیافتی ز دست امت
سلطان ولایتی بحکم ... ن
خورشید امامتی ... ن
ای نور دو دیدهٔ امام دو جهان
از بهر گل باغ شهادت چید ... ن
باشی بعبادت ... همه شب
بی ذکر ... نمی گذارد لب را

بی شک او عارف ... بود
طاق لاهوت را از او مصباح
کرم الحمد و ... بدا
از چار اصول دین خبر داد ...
تا ... باعتدال چهار ...
هم ... شمع یعنی ...
... اسد ... ان السعدین
شفیع ... بود
معنی آن کشت روشن پیش طبع ...
بود درست کز پیش چشم ... تیغ ... ب
تا کند پیوسته نعمتهای یزدان را حساب
از آیت تطهیر کمالات ...
معصومهٔ مصطفی بتول زهرا
تا ... منزل امامت ... ی
... مسند خلافت شاهی
آیینه شود صورت احمد ...
سبطین رسول اند رسول ...
سیراب گلوی تو ز آب خنجر
امت ز تو آب خواه روز محشر
دریای عنایتی بجود ... ن
یاقوت شها ... مرجان
بیمار کربلا چو چشم خوبان
ماندی چو گل نرگس حیران نگران
هم روز ... یا رب یا رب
بی یاد خدا نمی ... لب بر لب

ای هادی آیین حق امام پنجم
ذات تو بخلق باشد زغم سعی
وجه صلاح عالم کون و مکان تو
بر جبهه کلاه چون نهیدانند شرع
بعد نامی و صادق آمد لقبت
ستار و محمد و نبات تو چیرا
ستان صداقت تو باغ فردوس
سنبل گیسوی تو قند شب قدر
... تو خواهم مددی
... بی بوستانی همه
مانا زاب و عم نه سیادت داری
آئینه ده همه روشن زجبینت
ای موسی کوه طور تسلیم و رضا
همچون اب و عم و جد امجد هستی
هر چند که هستم زجنابت قاصر
هرگز طلبی کرمان بیا ای فائق
ای ابن علی رضا امام هشتمین
چون زان صد امامت تو گیرد شرف
ای گوهر پاکت از ازل پاک سرشت
اس رایج دین حق بعالم گشته
ای رکن شریعت از تو قائم بجهان
زه تو نقی نقاوه موجودات
سلم علوی بگوهرت می زیبد
کوتاه کنم قصه مجمل گویم
ای ابن امام بن امام اطهر

در زیر نگین تو سپهر و انجم
چون مردم دیده در نهان مردم
بر مسند شرع جانشین سجاد
بر عرش رسید پایه صدق و سداد
بیرون از عقل و فهم علم و ذات
پیوند با آیه تعالی نسبت
گلزار سعادت تو باغ فردوس
وا زبوی گل تو تر دماغ فردوس
بی یاور و یار و بی پناهم مددی
ای نفس برادر امامت امام هدی
آنچه لطف لقب امامت داری
انوار بزرگی و فضیلت داری
زین شد تو رضا گشت رضی لقبت
راضی بر رضا امام جابر بلا
لیکن شب و روزم بتصور ناظر
لبیک زنان روم که حاضر حاضر
در زیر نگین تراست افلاک و زمین
هر جا شرفی بود کان راز نگین
از باغ کمالات چمنی هشت بهشت
مسمی شده از تو هر کجا بود گذشت
ابن بعد تقی امام صاحب عرفان
ذات تو مراد خاطر کون و مکان
حلم ابوی بگوهرت می زیبد
شرع نبوی بگوهرت می زیبد
انوار امامت از جبینت انور

"آن روز از طوطی پسر می رفتند امروز از جنگ ہزیمت خوردہ می رفتند"، انتہی کلام مراۃ المبتدین۔

(۷) شیخ عبدالرحیم بلگرامی قدس سرہٗ

نبیرۂ قاضی عبدالمنتجب است و از خلفاے شیخ صفی الدین سائی پوری و شیخ الہدیہ خیرآبادی قدس اللہ اسرارہم۔ صاحب مراۃ المبتدین نقل می کند کہ:-

"بعد از ارتحال قاضی عبدالمنتجب فرزندانش ہمہ مرید و خلیفہ شیخ سعد و شیخ صفی شدند۔ چون وقت شیخ عبدالرحیم در رسید۔ شیخ صفی فرمود خانی تی در ما ماندہ است بہ شیخ عبدالرحیم بدہیم او عرض کرد کہ مادر من زندہ است از و اجازت بیارم، وقتیکہ نزد مادر رسید مادر او را خبر کرد کہ چنین دولتے رو دادہ بود قدر آن ندانستی۔ زود بروش دریابی۔ تا آن وقت بیراز عالم رفتہ بود۔ وقت جان دادن زیر لب فرمود، اگر عبدالرحیم بیاید بگوئید کہ نصیب تو نزد شیخ الہدیہ است۔ بدین سبب شیخ عبدالرحیم نزد شیخ الہدیہ رفت و آنجا تربیت یافت پس بزرگ، مقتداے وقت بودہ۔ بعد از وے پسرش شیخ سعد اللہ و برادر زادہ اش شیخ بہیکن ہم مقتداے وقت شدند"

محرر رسالہ دستخط شیخ سعد اللہ بر یکی از قبالات شرعیہ مشاہدہ کرد تاریخ تحریر قبالہ سنہ ۱۰۲۵ھ خمس وعشرین والف۔

(۸) سید اجمل بلگرامی قدس سرہٗ

از سادات قبیلہ ترچ بہیہ ساکن محلہ میدان پورہ است نسبش بہ سید محمد صغری می رسد بدین نہج سید اجمل بن سید حسین بن سید فضل اللہ بن سید علاء الدین بن سید ابراہیم بن سید ناصر بن سید مسعود بن سید سالار بن سید محمد صغری قدس سرہٗ۔

سید اجمل اجل زمان واکمل دوران بود۔ عالم عامل و درویش کامل بزرگی وکمالات او متفق علیہ است و بر افواہ والسنہ متواتر۔ بعد از تکمیل فنون علم بزیارت حرمین شریفین زادہما اللہ تعظیماً وتکریماً شتافت۔ وبعد نوبت مناسک حج بجا آورد و در مدینۃ الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اقامت گزید۔ وتزوج وتاہل اختیار کرد و اولادی بہم رسانید والحال نسل او ہم در مدینہ منورہ موجود است وہم در بلگرام۔ زمانہ او سنہ خمس وسبعین وتسعمائہ از بعضے سجلات قدیمہ معلوم می شود رحمۃ اللہ علیہ۔

(۹) سید محمود اکبر قدس سرہٗ

از اکابر سادات بلگرام ساکن محلہ میدان پورہ واز احفاد سید محمد صغری است نسبش برین طریق سید محمود اکبر بن سید خداداد عرف سید دادن بن شاہ لطف اللہ بن سید سالار بن سید حسین بن سید نصیر بن سید حسین بن سید عمر بن سید محمد صغری قدس سرہٗ۔

سید محمود مقتدائے اعیان عصر بود ودر علم وعمل وتصفیہ ظاہر وباطن عدیل ونظیر نداشت در ریعان شباب بہ قصد طلب علم از وطن مالوف رحلت اختیار کرد ودر حلقہ درس بعضی

علماء دار الخلافہ دہلی اکتساب علوم نمود۔ و لبعد از تکمیل تحصیل عازم حجاز فیض طراز شد و بہ اداے مناسک حج و عمرہ و زیارت مدینہ سکینہ علی قاطنہا الصلوۃ والتحیۃ ذخیرۂ سعادت اندوخت۔ بعد چندی عنان مراجعت ہند معطوف داشت و از راہِ احمد آباد بہ مندو رسید و شرفِ خدمت شیخ بہاؤالدین بن ابراہیم انقاری الشطاری دریافت و مرید گردید۔ مجموع سہ روز در خدمتِ شیخ اقامت داشت بحضرت شیخ درین سہ روز او را در خلوت نشاندہ روز سیوم فرمود کارت تمام شد و بہ خرقۂ خلافت و اجازت ممتاز ساختہ بجانب وطنِ اصلی مرخص نمود۔

حضرت سید بہ بلگرام تشریف آوردہ بہ درسِ علم و نشر افادہ اشتغال داشت۔ و بہ تکلیف بعضی امراء معتقدین چندی در قنوج و اطرافِ آن اقامت ورزید آخر بہ بلگرام عود نمودہ انزوا کلی اختیار کرد۔ و ابواب اختلاط خلق مسدود ساخت۔ و عمری دراز یافت۔ در بعضے سجلاب قدیمہ گواہی بخط شریف مشاہدہ افتاد۔ تاریخ تحریر سجل ۹۲۵ھ خمس و عشرین و تسعمائۃ والحال آن کاغذ بخانہ قاضی محمد کافی بن قاضی عبدالرسول فرشوری موجود است۔

حضرت سید شب چہارشنبہ پنجم رجب المرجب ۹۳۲ھ اثنین و ثلثین و تسعمائۃ داعی حق را لبیک اجابت گفت۔ و در ہمین سال ہفتم رجب بہ تفاوت دو روز از انتحال آن جناب بابر بادشاہ بر سلطان ابراہیم لودی ظفر یافت و سلطنتِ ہندوستان را متصرف گردید آوردہ اند کہ حاکمِ شہر در موسم انبہ مردم خود را در باغِ حضرت سید فرستاد۔ باغبان ہر چند عجز و الحاح کرد کہ این باغ از فلان سید است حکامِ سابق در انجا سر رشتہ رعایت و

ادب نگاه داشته اند- مردم حاکم جناط رنجاورده تقصد شوخی و دست اندازی کردند- بحکم قادر مطلق سنگ بارانی از آسمان پیدا شد و مضمون ترمیهم بحجارة من سجیل بتازگی عبرت افزا گردید- تعدی پیشگان دست بالم کرده کعصف ماکول باکمال خستگی راه گریز پیش گرفتند- نزد حاکم رفته سرگذشت خود را نمودند حاکم از ظهور این کرامت ثمرهٔ اعتقاد به دامن دل برچید و شرف حضور دریافته عذر خواهیها بتقدیم رسانید- و چون این خارق سرزد دعا کرد الهی از زندگانی دنیا سیر آمده ام مرا از وی و از غوغای خلق یکسو کن- حق سبحانه اجابت کرد و عنقریب از وحشتگاه امکان بخلوت کدهٔ قدس انس بخشید- قبر حضرت سید رحمان بالغ است که جانب گوشهٔ شرق و شمال محله سید داره واقع شده- بخط شریف او در دهبیت بعضی فرزندان نوشته یافتم :-

"یا بنی علیک بتعمیر القلوب وتلبس الکسر فان الله سبحانه عند المنکسرة قلوبهم و علیک بحفظ النسبة مع المحافظة علی الکتاب والسنة واعبد ربک کانک تراه و لاتقصد فی الاولی والاخرة الا ایاه حسبنا الله ونعم الوکیل نعم المولی ونعم النصیر"

ای فرزند لازم است بر تو آباد کردن دلها و در ساختن شکستها پس بتحقیق الله تعالی نزد دل شکستگان می باشد عنایت خاص به حال ایشان دارد- و لازم است بر تو حفظ نسبت معنوی با محافظت ظاهر شریعت- و عبادت کن پروردگار خود را به حیثیتی که گویا در حضرت او تعالی حاضری و او را به چشم سر می بینی- و مخواه در دو جهان مگر ذات حق را تعالی شانه-

و آن جناب در علم اسماء و تکسیر بی نظیر بود و جا نور را نمی آزرد- و این مذهب ابدال است

چه اہل حیوانات را نه کشند تا به حدی که موذیات را نه رنجانند۔ عارف جامی قدس سره السامی در نفحات الانس می فرماید که "امیه بیه سفال فروشی کردی۔ از دکان برداشتی و به باره بردی و در نجا بگذاشتی" و شیخ الاسلام گفت که "دو پدر من هیچ جانوراننه کشتی۔ این مذهب ابدال است و ایشان از ابدال بودند۔

مردی را وقت خوش گشت فرشته خود را دید۔ وی را گفت چه باید کرد تا کسے شما را ببیند گفت هیچ جانور را نیازارد۔ آن مرد هیچ جانوراتی نیازرد فرشته را می دید۔ روزے موری دو اے را بگزید بکشت بخبر برد و سے آن مور جه بیفتاد۔ پس از آن هرگز فرشته را ندید"

انتهی کلام النفحات۔

و در ملفوظ خواجه عثمان هرونی مسطور است که "هر که دو ماده گاؤ ذبح کند یک خون کرده باشد و هر که چهار ماده گاؤ ذبح کند دو خون کرده باشد۔ و هر که ده گوسفند ذبح کند یک خون کرده باشد" انتهی۔ شیخ نصیر الدین محمود قدس سره انکار کرده است که این ملفوظ خواجه عثمان نیست۔ و ما بر تقدیر تسلیم می توان گفت که این قول بر مذهب ابدال واقع شده و در کتاب مشکوة شریف در باب الاماره والقضا از ابن عباس روایت میکند که "من اتبع الصید غفل" و شیخ عبدالحق دهلوی در بیان این حدیث می فرماید۔

"یعنی کسیکه همیشه در پے صید رود و شکار کند از جهت لهو و طرب۔ غافل می گردد از طاعات

"ولزوم جماعات و از جهت التزام بادیه و دور افتادن از مقام رقت و رافت و این تنبیه است

"کسی را که عادت کرده بدان و منهمک است دران بے نیت تحصیل قوت حلال۔ والا

بعضے صحابہ صید کردہ اند و بے شک وشبہہ مباح وحلال است۔ ولیکن شاعری گفت است

بہ شرع گرچہ حلال از مروت نیست	ہلاکِ صید کہ او نیز چون تو جانور است

وگفتہ اند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہ نفس نفیسِ خود صید کردہ و کسے را منع ہم ازان نہ کردہ ،، انتہیٰ کلام الشیخ۔

و در حدیث آمدہ ،، اتقوا ھذہ المجازر فان لہا ضرادۃ کضرادۃ الخمر ،، مجزر جائے ذبح حیوانات را گویند مجازر جمع وضرادۃ بضاد معجمہ معنی حادث۔ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می فرماید کہ بہ پرہیزید ندبح حیوانات را پس بدرستی این را عادتی است مثل عادت خمر کہ بعد از خوشدل ترک متعذر می شود۔ و مراد آن است کہ مشاہدہ ذبح حیوانات قساوت قلب می آرد۔ و رحمت را از دل می برد۔ کذا فی نہایۃ ابن الاثیر۔

و در دبستان تصنیف میرزا ذوالفقار متخلص بہ موبد مسطور است کہ :۔

،، شخصے را کہ از جانور آزردن اجتناب داشت سوال کردہ اند کہ سبب این معنی چیست؟ جواب داد۔ خداطلبان را اہلِ دل خوانند و دل را کعبہ حقیقی گویند پس انچہ بر محرم کعبہ آب وگل حرام است بر محرم کعبہ حقیقی بطریق اولی روا نیست ہ

شنیدہ ام کہ بہ قصاب گوسفندی گفت	دران زمان کہ سرش را بہ تیغ تیز برید
سزای ہر خس وخاریکہ خوردہ ام این ست	کسیکہ پہلوی جسم بخورد چہ خواہد دید ،،

(۱۰) سید بڈھہ بلگرامی قدس سرہٗ

نسبِ او بہ دو واسطہ بانسب سید محمود اکبر مذکورہ قدس سرہ متحد است برین نہج سید بڈھہ

بن سید کمال الدین بن سید قاسم بن سید حسین بن سید نصیر الی آخرہ۔

سید بڈھہ قدس سرہ از اکابر دین و ہداۃ راہ یقین است قدم در مقام عزلت افشرد و بسیاری از سالکان طریقت را بہ منزل مقصود رسانید۔ پسرش سید طاہر جد میر عبدالواحد اکبر است قدس سرہ دا در رکاب پدر بزرگوار بہ قصبہ باڑی رفت۔ و پسر دیگرش سید فتح محمد جد سید نظام الدین بدہنیا کہ مشہور است وا در بلگرام ماند۔

شیخ محمد متخلص بہ غوثی بن حسن المتردی المندی فی سنۃ سبع وعشرین والف رحمۃ اللہ تعالی مولف کتاب گلزار ابرار در ترجمہ شیخ عبدالرحمن صوفی سرہندی نام سید بڈھہ ضمناً مذکور ساختہ درینجا کلام گلزار ابرار بعینہ نقل می کنم۔

"شیخ عبدالرحمن صوفی سرہندی از گروہ ترین است۔ عاشق نفس، مبتلا سرشت، سوختہ دل، حسن پرست، فراخ مشرب، ہمہ دجوی، بلند ہمت ستودہ خوی، گوشہ نشین گذشتگی پرور، نیاز گذار آزرو دشمن، قناعت دوست، کشف خدیو بود۔ ارادت بخدمت سید بڈھہ بلگرامی داشت۔ چون از زاد بوم خود بہ دار السلطنۃ آگرہ در آمد بہ خانقاہ خدومی ضیا، اللہ بو غوث الاولیا شیخ محمد غوث گوالیاری قدس اللہ اسرارہم کا بہ برگزید۔ و بہ چند فصل ضیائے صحبت گلشن زندگانی بہار آگین ساخت۔ بناگاہ فریفتہ عائشہ نام زیبا چہرۂ رعنا، منظری گردید شگفت آنکہ او نیز دل بر درویش، و درویشی بہ گرد داد۔ القصہ بہ دستوری و خوشنودی ہر دو سوے رسم عقد بجا آمد۔ فراوان سال ہمراز بودند۔ سید احمد قادری کہ یکے از ہمرازان او ست پیوستہ برگزارد کہ شیخ بدو مراقبہ شب بہ صبح آوردی واز زین الناس حب الشہوات مستثنی بودی زیرا کہ

"بیچگاه نظر او برنگ آمیزی بساط روزگار از جا نرفتی - و دل بر سیماے ہنگامہ دہر فریب نخوردی بلکہ بہ زبون ترین خورش و پوشش وداع گرسنگی و دلاساے برہنگی بکشادہ پیشانی فرمودی در سال نہصد و نود و پنج اخشیجی پیکر بخاک سپرد بہ اصلی موطن باز گشت" انتہی

(۱۱) سید محمد طاہر بلگرامی

المعروف بہ سید طاہا ابن سید قطب الدین بن سید ماہرو بن سید بڈھہ مسطور قدس اللہ اسرارہم سید عالی نسب والاحسب در کمال طہارت طینت و مقدس گوہر است پاس شریعت بدرجہ اتم داشت - بعد از کسب علوم رسمی بخدمت شیخ صفی الدین سائی پوری مرید شد - مدارج سلوک طے کردہ بہ پایہ رفیع ولایت برآمد در ۹۵۰ھ خمسین وتسعمائۃ رو بہ دار البقا آوردہ - و در ہمین سال سید نوح بن سید محمود اکبر کہ ذکر شریفش گزشت درگذشت - آیہ کریمہ فلبث فیہم الف سنۃ الاخمسین عاما مبین این سال است اگرچہ این تاریخ انتقال ہردو بزرگوار میتواند شد - اما چون در بارہ نوح علیہ السلام نازل گشتہ براے سید نوح لطفے دیگر دارد - میر عبد الواحد در کتاب سنابل در سنبلہ اولی می آرد کہ:

"در عہد بابر بادشاہ چند مغل بملاقات پیر دستگیر مخدوم شیخ صفی قدس سرہ آمدہ بودند سخن در صحت سیادت افتاد آنہا منکر شدند کہ در ہندوستان ہیچ سیدی نیست ہرچند مخدوم ایشان را معقول میساخت اصلا قبول نمی کردند - گفتند در ولایت ما ساداتی اند صحیح الاصل متقی - متدین زاہد - عابد - علامت سیادت ایشان است

„ و که اگرچه ایشان را در آتش سوزان بنهند نسوزند. مخدوم فرمودند در هندوستان نیز این چنین
„ سادات هستند. آنها پیدا شنند که شیخ سخن به گزاف میگوید گفتند یکے را ساتر باید کرد. حضرت
„ مخدوم عم فقیر را که طاہر نام بود و سید طاہا گفتندی طلبیدند. چون سراپاے وجود ایشان
„ مثل نام ایشان طاہر بود. یک جبه ایشان بریده در آتش سوزان تا دیری نگه داشتند ذرّہ سوخته
„ نشد. چون از آتش کشیدند همچنان خنک بود و گرم هم نشده. منکران شرمنده و پشیمان شده
„ گفتند باے مخدوم سگر فتنه و گناه در پاے عم من افتادند سید بخشا نیاز کردند رحمة الله علیه"

(۱۲) میر عبدالواحد

بن سید ابراہیم بن سید قطب الدین بن سید ماہرو بن سید شاہ بڈھ مذکور قدس الله سرہ از ہم قطب فلک ولایت و مرکز دائرہ ہدایت بود۔ صاحب آیات ظاہرہ و کرامات باہرہ از اجداد ایشان سید ماہرو بعلاقہ حکومت از بلگرام بہ قصبہ سرہ رفت و در آنجا رحل اقامت افگند و سرہ مع نسبت و چہار موضع از پادشاہ وقت در انعام او مقرر شدہ بعد زمانی با زمینداران آنجا مخالفت روے داد و مقاتلہ در میان آمد۔ سید با بعضے اولاد شربت شہادت چشید۔ مرقد او در قصبہ سرہ است و ماہرو کھیڑہ متصل سرہ مشہور و آثار قلعچہ بنا کردہ سید در آنجا باقی است و بقیہ اولاد با دیگر متعلقان از قصبہ سرہ در مکان گوو گھاٹ آمدہ سکونت گرفتند۔ و آنجا ہم پاے اقامت افشردن نتوانستند ناچار از آنجا بر آمدہ در قصبہ سانڈی کہ از بلگرام بر چہار کروہ است بار اقامت کشادند یکے از احفاد سید ماہرو

بہ تحصیل علم پرداخت وبعد فراغ تحصیل سند منصب قضاء قصبہ باڑی از بادشاہ وقت حاصل کرد۔ سید ماہرو سہ پسر عقب گذاشت از آن جملہ اولاد دو پسر بتقریب منصب قضا در قصبہ باڑی رفتہ لنگر اقامت انداختند۔ و در عہد اکبر بادشاہ قصبہ باڑی در انعام ایشان شد میر عبدالواحد قدس سرہٗ از اولاد پسر سیوم است کہ در قصبہ سانڈی ماند و کہ خدائی صبیۂ ایشان با سید محمود اصغر جد اعلای ما اتفاق افتاد و بنابر الفتی کہ با فرزند خود داشت فرمود "فلان مرا بہ بلگرام طلبیدہ" و در موطن آبای کرام تشریف آوردہ اوّل در محلہ سید انپورہ قریب خانۂ سید محمود ساکن شد۔ بعد چندی بر کنار آبگیر سلہدہ رفتہ قدم اقامت افشرد حق تعالی در ذریت او خیر و برکت پیدا آورد۔ و از اولاد او دران محل بکمتر فرصت محلہ عظمی معمور شد۔ و در اوائل بیعت بخدمت مخدوم شیخ صفی الدین سائی پوری بجا آورد و مورد التفات خاص گردید۔ و او ہژدہ سالہ بود کہ شیخ صفی ازین عالم رحلت فرمود۔ بعد از واقعہ شیخ بخدمت شیخ حسین سکندرہ پیوست و تربیت ہاے فراوان یافت چنانچہ خود در سنابل می گوید:۔

"این فقیر مرید مخدوم شیخ صفی است و خلافت مخدوم شیخ حسین دارد۔ مخدوم شیخ حسین را با پدر این
" فقیر الفتی و محبتی تام بود و میان یک دیگر اختصاص کلی داشتند۔ و پدر فقیر نیز خلیفہ مخدوم شیخ
" صفی بود بدین سبب این فقیر رجوع بہ مخدوم شیخ حسین کرد مخدوم شیخ حسین نیز عنایتہا و نوازشہاے
" فروان ارزانی داشتند کہ بار زادہ ماست و جامۂ خلافت نیز پوشانیدند اگرچہ فقیر را لیاقت
" این جامہ نبود۔ اما شکرانہ درگاہ باری تعالی می گذارم کہ پیوند بیعت با ایشان دارم

دو	عمد من بالب شیرین دہنان لبست خدا		ما ہمہ بندہ واین قوم خدا وندانند ،،		انتہی

شیخ عبدالقادر بداونی در منتخب التواریخ می نویسد :-

دو "شیخ عبدالواحد بلگرامی بسیار صاحب فضائل وکمالات وریاضت وعبادات است و اخلاق
دو سنیہ و صفات رضیہ دارد و مشرب او عالی است - پیشتر ازین بچند سال نقش وصوت بہ ہندی
دو می لبست و می گفت وحال می ورزید - درین ایام خود را از ہمہ کنارانیدہ وشرحی بر نزہۃ الارواح
دو نوشتہ محققانہ وہمچنین در اصطلاحات صوفیہ خیلی رسائل نوشتہ ازان جملہ سنابل نام
دو وغیر آن تصانیف لائقہ نیز دارد اگرچہ مرید بجاے دیگر است اما بہرۂ تمام از صحبت شیخ حسین
دو سکندرہ یافتہ وہر سالی از بلگرام بجہت عرس شیخ می آمد اکنون کہ ضعف بصر پیدا کردہ نمی تواند
دو رفت و در قنوج توطن میداشت - در ۹۷۷ سال نہصد و ہفتاد و ہفت کہ فقیر از لکھنو بہ بلگرام
دو رسیدم شبی بہ عیادت آمد - وآن ملاقات اول بار بود کہ حکم مرہم داشت وگفت این ہمہ
دو گلہاے عشق است - ومخدومی شیخ عبداللہ بداونی نیز اتفاقاً چون رجال الغیب از براون
دو ہمانجا تشریف آوردند و یقین شد کہ اگر شب - قدر دریافتہ باشم آن شب خواہد بود - میر
دو طبع نظم بلند دارد :،،

تا اینجا عبارت شیخ عبدالقادر صاحب منتخب التواریخ است - وا و میر عبدالواحد را شیخ عبدالواحد نوشت بہ اعتبار شیخت وبزرگی - چنانچہ شیخ عبدالقادر جیلانی گویند آخر خود می نویسد کہ میر طبع نظم بلند دارد - وکلام شیخ کہ آن ملاقات اول بار بود - دلالت میکند کہ ملاقات او با میر عبدالواحد مکرر واقع شد و شیخ عبدالقادر در آغاز حال از

زنقاے حسین خان بود حسین خان یکے از نوکران درگاہ اکبری است چندی در لکھنو جاگیر داشت
و شیخ عبدالقادر در لکھنو ہمراہ بود و او ملاقات خود با میر عبدالواحد رسال نہصد و ہفتاد
و ہفت نوشتہ و در ضمن سنوات در وقایع سال مذکور می نگارد کہ درین سال پرگنہ لکھنو
از حسین خان تغیر شد و خان مذکور بہ تقریبی از رہ ولایت اودہ در حدود کوہ سوالک
در آمد و با کفار کوہستان جنگ کرد اکثر رفقاء او شہید و مجروح شدند و فقیر درین سفر
برخصت حسین خان از لکھنو بہ بداؤن آمدم انتہی کلامہ ملخصاً۔

کسیکہ از لکھنو قصد بداؤن کند بلگرام در عرض راہ می افتد۔ ظاہر او ہمین سفر
در بلگرام با میر عبدالواحد ملاقات دست داد۔ و عبارت اوکہ شبیہ بہ عبادت آمد میخواہد
کہ بیمار باشد و نیز عبارت اوکہ حکم مرہم داشت و گفت این ہمہ گلہاے عشق است میخواہد کہ زخمی باشد
اما کلام او در احوال حسین خان ناظر است برین کہ با حسین خان بکوہستان نرفت و از لکھنو برخصت حسین خان
متوجہ بداؤن شد درین صورت از زخمیان جنگ کوہستان نمی تواند شد و در وقائع
سنہ ۹۷۹ تسع و سبعین و تسعمائہ بیان می کند کہ فقیر از کانت گولہ بتقریب زیارت مزار
فائض الانوار بدیع الحق والدین شاہ مدار قدس سرہ بہ مکن پور رسید۔ و بدام عشق گرفتار
گشت۔ عزت الٰہی چندی از قوم معشوق را مسلط ساخت و نہ زخم شمشیر پیاپے بر سر و دست
و دوش خورد و ہمہ پوست مال رفت مگر زخم سر کہ استخوان را شکستہ بمغز رسید و تہی مغزی
بار آورد و رگ بنصر اند کے بریدہ شد و آن جہان را سیر کردہ آمد و بخیر گذشت و جراحی حاذق
در قصبہ بانگرمؤ پیدا شد و در عرض یک ہفتہ زخمہا فراہم آمد انتہی کلامہ ملخصاً عبارت سابق

یعنی حکم مرہم داشت وگفت این ہمہ گلہاے عشق است با این واقعہ مناسبت تمام دارد۔ اما اختلاف سال ابامیکند دشیخ عبداللہ کہ از بداون آمدہ ورشب ملاقات میرعبدالواحد شریک صحبت شد درنسخہ بجاے شیخ عبداللہ شیخ عبدالقادر بنظر درآمد غلط کاتب است صحیح شیخ عبداللہ است۔

ومیر علاء الدولہ بن میر یحیی سیفی قزوینی درنفایس المآثر آوردہ کہ:۔

"میرعبدالواحد ازاکابر سادات قنوج است۔ خالی از انشاء فقر و درویشی نیست وسلیقہ

"شعرخوب دارد"

وشیخ محمد غوثی مندوی درکتاب گلزار ابرار نوشتہ کہ:۔

"سید عبدالواحد بن سید ابراہیم قنوجی خداوند مجاہدہ ومشاہدہ صاحب صحت حال وفصاحت

"مقال۔ برنزہتہ الارواح شرحی لائق متین برنگاشتہ فراوان توجیہ وتاویل بکاربردہ جمیع مقاصد

"عبارات رانتوجہ سمت حقیقت گردانیدہ است" انتہی۔

پوشیدہ نماند کہ حضرت سید درقنوج کدخدا شدہ چندی درآن شہراقامت داشت بنابران درین ہردو کتاب اورا از قنوج نوشتہ اند۔ داقامت او درقنوج ازکلام شیخ عبدالقادر بداونی ہم مستفاد میشود۔ وازجملہ تصانیف میرعبدالواحد حقائق ہندی وشرح قصہ چہار برادر وحل شبہات وشرح مصطلحات دیوان خواجہ حافظ شیرازی است واشہر تصانیف اوکتاب سنابل است درسلوک وعقائد وتتے درشہر رمضان المبارک سنہ ۱۱۳۵ خمس وثلثین ومایۃ والف مولف اوراق دردارالخلافہ شاہجہان آباد خدمت شاہ

کلیم اللہ چشتی قدس سرہ را زیارت کرد۔ ذکر میر عبدالواحد قدس سرہ درمیان آمد شیخ مناقب و مآثر ہای او بیان کرد۔ و فرمود شبی در مدینہ منورہ پہلو بہ بستر خواب گذاشتم و در واقعہ می بینم کہ من و سید صبغۃ اللہ بروجی معاً در مجلس اقدس رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم باریاب شدیم جمعی از صحابۂ کرام و اولیای امت حاضر اند در ینہا شخصے است کہ حضرت با او لب تبسم شیرین کردہ حرفہای می زنند و التفات تمام دارند چون مجلس آخر شد از سید صبغۃ اللہ استفسار کردم کہ این شخص کیست کہ حضرت با او التفات باین مرتبہ دارند گفت میر عبدالواحد بلگرامی د باعث مزید احترام او این است کہ سنابل تصنیف او در جناب حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مقبول افتاد دستِ میر در سنابل می گوید کہ :-

"روزی ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ جملہ اموال خود را در راہ رضای خدا و ند تعالی تصدق
"کرد۔ حضرت رسول علیہ الصلوۃ والسلام از وی پرسید ما خلفت لعیالک فقال اللہ و رسولہ
"جبرئیل امین در رسید گفت یا رسول اللہ فرمان می شود بپرس از ابوبکر من تنہا بسند نبودم
"کہ با نام من نام رسول را ہم ذکر کردی سبحان اللہ و بحمدہ کثیراً این کدام منزلت و این چہ
"نسبت و قربت است کہ حق سبحانہ بر گرفتن نام رسول غیرت می برد۔ دانشہا و بینشہا اینجا
"پے گم کنند۔ بخاطر رکیک این ضعیف می رسد کہ سر عتاب آنست کہ اے ابوبکر پایۂ
"معرفت تو بجاے رسیدہ است کہ رسول را از ما جدا می بینی زیرا کہ او در ما محو است
"و ما در وے ثابت پس چرا جدا ذکر کردی کہ گفتہ اند از عرش تا فرش محمد را غلام چون حق متجلی شد

" محمد کدام - و نیز بخاطر میرسد که ابوبکر رضی اللہ عنہ جواب بر قدر مقام عیال واہل بیت خود
" گفته است نیز رفیق مقام خود چه رسول علیه السلام از وما خلفت لعیالك پرسیده بود
" واگر ما خلفت لنفسك پرسیدی جواب از مقام حرفه خود دادی یعنی اللہ ورسوله گفتی"
و نیز در رسائل می گوید:-
" یکی از یاران مولف شیخ نظام نام داشت دختر مغلی را العیاذ باللہ کرد - دختر در غایت جمال بود
" جوانی را نظر بر جمال او افتاد شیفته شد وعال نامرادی و ... مندی خود بشیخ نظام باز نمود شیخ
" نظام گفت تو هر روز همراه من بیا - من او را تعلیم میکنم تو آنجا بنشین و می نگر برین ما برآمد تی
" گذشت - روزی آن جوان در مسند با شیخ نظام آمد - گفت این دختر را بگو بیاید قدحی
" آب بمن دهد - شیخ نظام دختر را گفت قدح آب خوردن بیار دختر قدح پر آب آورد - گفت بدست
" این جوان بده دختر قدح پیش جوان برد جوان قدح از دست او گرفت و جان به جهان آفرین سپرد"
" واز نوادر تصانیف او شرح کافیه ابن حاجب است بطور حقایق تا مبحث غیر منصرف درین مقام
" بندی از اوائل آن نسخه بطریق اختصار ایراد میرود "الکلمة لفظ ای ملفوظة علی
" اللسان دائما و ملحوظة للقلوب او محفوظة بها یعنی کلمه توحید در مرتبه اقرار بزبانها ملفوظ است و در مرتبه تصدیق
" دلهای مار الملحوظ و در مرتبه احوال باطنها از و محفوظ مصنف رحمة اللہ علیه اکتفا بذکر مرتبه اقرار کرده و در معطوف
" محذوف فروگذاشت بحکم آنکه حکم کردن بر اسلام و بسبب جریان تکالیف احکام منوط و
" مربوط بمرتبه اقرار است و قرینه حذف مفهوم از عبارت مصنف است که می گوید "وضع لمعنی
" مفرد" نهاده شده است یعنی لازم گردانیده شده است قبول آن کلمه توحید بر رقاب و

" ونواصی بجهت تخصیص معنی که فرد و مجرد است از کفر و نفاق و معاصی پس لفظ مفرد قرینه حذف
" است زیراکه افراد سه مرتبه دارد افراد از کفر و افراد از نفاق و افراد از معاصی فالافراد من الکفر
" فی رتبة الاقرار والافراد من النفاق فی رتبة التصدیق والافراد من المعاصی فی رتبة الاحوال
" لان من نفی ربه تعالی موحدا یبدل الله سیاته حسنات وهی رسم و آن کلمه توحید سه
" نوع است یکی اسم چه اقرار و تصدیق فقط اسم توحید و صورت اوست و فعل دوم
" فعل توحید و عمل اوست از آن دریافت احوال است و حرف و سیوم حرف توحید است
" واین توحید عظمی است که از استنداد انسانی برطرف است و از علامات آن هر دو توحید
" نکو بے نشان و بے کیف که علامة الحرف خلوه عن علامات الاسم والفعل "

مخفی نماند که دو شرح دیگر بعبارت عربی و فارسی تا مبحث غیر منصرف بطور حقایق در نظر فقیر رسیده نام شارح عربی میر ابو البقا است ظاهراً معاصر میر باشد و نام شارح فارسی ملا موهن بهاری که از میر متاخر است و چون صیت بزرگی میر عبد الواحد سامعه افروز اکبر بادشاه گردید معتمدی را نزد میر فرستاد و از کمال تمنا درخواست ملاقات نمود میر قصد آن روی معلی کرد و چون بدرگاه سلطانی رسید بادشاه اعزاز و اکرام تمام بتقدیم رسانید و پانصد بیگه زمین از بلگرام بطریق سیورغال[۵] نیاز کرد۔

شبی دزدی بخانه حضرت میر در آمد نابینا گشت. فریاد برآورد و حضرت میر او را توبه داد و دعا کرد تا حق سبحانه و تعالی حاسه بصر او را باز گردانید۔

---

[۵] این لفظ ترکی ست بمعنی انعام و مدد معاش غیاث اللغات۔

دیگے از کفار جنیان بدست حضرت میر بدولت اسلام شرف اندوز شد بخدمت حاضر
مے بود و خدمت بجائے آورد۔ عمر گرامی از صد سال متجاوز بود وصال ایشان در شب جمعہ
سیوم ماہ رمضان سنہ ۱۰۱۷ سبعۃ عشر والف اتفاق افتادہ۔ ع۔ نیز ہی در تاریخ گوید ۵

"	چو رفت واحد صوری و معنوی گفتم		ہزار و ہفدہ شب جمعہ ماہ صوم سیوم	"

مصراع ثانی تاریخ صوری و معنوی است اما بیست عدد بحساب جمل زائد میشود آن را بتعمیۂ
لطیف خارج کرد یعنی واحد صوری که نوزده است و واحد معنوی که یک است مجموع بیست
عدد برآمد مرقد منور در بلگرام زیارتگاہ خاص و عام است۔

میر عبد الواحد را چهار پسر والا گہر بوجود آمد۔ درین مقام نخستین احوال شیخ صفی الدین
سائی پوری و شیخ حسین سکندرہ و شیخ عبد القادر بداونی و سید صبغۃ اللہ بروجی و شاہ
کلیم اللہ چشتی دہلوی و ملا موہن بہاری قدس اللہ اسرارہم که اسامی این اکابر در ضمن
ترجمۂ میر عبد الواحد مذکور شدہ ثبت می کنم و بعد ازان تراجم فرزندان میر و اصحاب
سجادہ تحریر می سازم۔

(۱۳) شیخ صفی الدین بن عبد الصمد

بن شیخ علم الدین سائی پوری قدس سرہ از کمل اولیا و اکابر خلفاء شیخ سعد الدین
خیرآبادی است مرجع اقاصی و ادانی بود و در کشف حقائق و تربیت طالبان شانی عالی
داشت و بر طریقۂ پیر حصور و مجرد زیست۔ در سن دوازده سالگی از سائی پور بخیرآباد آمده در خانقاه

شیخ سعدالدین جا گرفت و تحصیل علم مشغول گشت روزی نظر شیخ سعدالدین بر شیخ صفی افتاد پیش طلبید و احوال استفسار نمود - چون نام پدرش شیخ علم الدین گوش کرد شفقت بسیار فرمود از جہت سبق معرفتی کہ با شیخ علم الدین داشت و از کمال عنایت بہ نفس نفیس خود متکفل تربیت شد - شیخ صفی مدتہا نزد حضرت شیخ تلمذ کرد و بسعادت ارادت مشرف گشت و خدمتہا بجا آورد -

شبے شیخ اورا در غیر موسم ترب فرمود درین وقت ترب از جائے پیدا خواہد شد شیخ صفی عذری نکرد کہ نیم شب است و ہوائے ترب نیست - عرض کرد کہ میروم و تفحص میکنم در مقام خیر آباد کوچہ بکوچہ می گشت و از محلہ بہ محلہ می دوید مردمان در ہائے خانہ بستہ بخواب رفتہ در آن وقت خبر ترب از کہ استفسار نماید در حیرت فرو ماند و جائے نشستہ می گریست - مردے در خانۂ خود بیدار شد گفت درد مندی گریہ میکند خبرے باید گرفت - صاحب خانہ بیرون شتافت و پرسید کیستی و چرا گریہ میکنی؟ گفت مرا ترب درکار است - آن مرد گفت ہوائے ترب نیست دو کس دیگر حاضر شدند - زنی گفت من در صحن خانہ فلان کس دیدہ ام کہ ترب رستہ است ہمہ باتفاق آنجا رفتند - و مردم آن خانہ را بیدار کردند و ترب درخواست نمودند - صاحب خانہ دو ترب برآوردہ بہ آبی پاک شست و شیخ صفی را حوالہ نمود - شیخ صفی ہر دو ترب را پیش شیخ آورد شیخ خوش وقت گردید و دعا فرمود کہ از تو ہر کارے دشوار و مہمی صعب کہ کسے را رود ہمہ آسان خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ - شیخ اورا در اربعین نشاند روز سیوم

فتح یاب شد و علویات و سفلیات ہمہ مکشوف گشت و بہ جامۂ خلافت مخلع گردید و از
جمیع خلفاء شیخ قدم پیش گذاشت و سالہا بر مسند ارشاد نشست و طالبان را
بمطلوب رسانید۔ میر عبدالواحد بلگرامی در حل شبہات می آرد کہ :۔

" در ابتدائے حال بعضے مشکلات علم شریعت و طریقت از علمائے کبار و مشایخ نامدار می پرسیدم
" و جواب شافی نمی یافتم۔ بخاطر قرار دادم کہ اقصائے عالم را بہ گردم تا اگر با مردے ملاقات شود
" کہ حل این مشکلات نماید۔ چون روان شدم در منزل اول وقت قیلولہ پیر دستگیر یعنی مخدوم
" شیخ صفی را بخواب دیدم و از جبین عنایت البشان التفاتہا یافتم بخاطر فقیر رسید کہ حالا حضرت
" مخدوم حاضر اند بہ مسافرت احتیاج نیست۔ پس بہ نیت تجدید وضو از پیش مخدوم برخاستم
" قاضی الہداد قدوائی کہ یکے از مریدان مخدوم است از عقب من آمد و گفت ترا حضرت
" مخدوم می طلبند و می فرمایند خاطر ما نمی خواہد کہ فلان کس بجائے برود فقیر شتاب برگشت
" و بہ ملازمت شریف رسید و پرسید۔ قاضی الہداد از زبان مبارک این سخن بہ من رسانیدہ
" فرمودند ہمچنین است۔ چون بیدار شدم درمیان سفر و اقامت متردد گشتم۔ آخر با خود
" قرار دادم کہ اگر بار دیگر چنین خواب بہ بینم از سفر باز گردم۔ بار دیگر ہمان خواب دیدم
" بالضرور باز گشتم و در خانقاہ پایان مرقد پاک چہل روز کم و بیش معتکف شدم آن ہمہ مشکلات
" را جوابی شافی یافتم و درین نسخہ آن اسولہ و اجوبہ ثبت نمودم"

ونیز عبدالواحد در سنابل گوید کہ :۔

" در خانقاہ شیخ سعد قدس سرہ غلام بچہ بود صفیا نام ہرگاہ کسے او را ندا کردی شیخ صفی

دو قدس سرہ جواب دادی وحاضر شدی و اصلا بخاطر شریف ایشان نبود کہ مرا ہیچکس صفیا نخواہد گفت

دو ہرکہ در خود دیدہ در وے کس ندید ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ مرد از خود رستہ را حق بر گزید ‌‌‌‌‌‌‌‌‌ ''

شیخ صفی قدس سرہ فرمود راہ درویشی راہ مرگ است یعنی موتوا قبل ان تموتوا وخلق تدبیر زندگانی گرفتہ درین راہ قدم می نہند - واکثر مردم خود مسئلہ درویشی را وسیلہ جلب رزق دانند وبہ رجوع وقبول خلق فریفتہ بمانند - شیخ فاضل دانشمند بریکے از ملوک رفتہ بود دربان رہا نکرد واین بیت برخواند

سر ورا سر ہنگ را فرمان بدہ ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ دست دربان بشکند پای من

شیخ صفی قدس سرہ مصرع ثانی را بگردانید وگفت ع

دست دربان نشکند جز پاے من

وفات شیخ صفی نوزدہم ماہ محرم ۹۳۳ثلث وثلثین وتسعمائۃ میر عبد الواحد بلگرامی دو شیخ پاک ۹۳۳ تاریخ یافتہ. آرامگاہ سائی پور -

(۱۴) شیخ حسین قدس سرہ ساکن سکندرہ

از اعاظم خلفاء شیخ صفی الدین سائی پوری است نخست از اغنیاء روزگار بود ۔ جوہر سخاوت بہ مرتبۂ کمال داشت - دمشق تیر اندازی وگوی بازی وسایر حرفتہای سپاہگری بجاے رسانیدہ بود کہ بادشاہ وامراء وقت می دانستند تاگاہ جذبۂ عنایت الٰہی دررسید واو را از آلایش دنیا مبرا گردانید - ہمہ اسباب دنیوی برانداخت وحشتی بہم رسانید

آخر کار شبابازی بدرختی برآمده چون طائر سر زیر بال کشیده در عالم استغراق می بود - در همان حالت کمند جذبهٔ جانب حضرت شہر یقین کشید و باین سعادت عظمی فایز گشت - شبی سرور عالم علیه الصلوٰة والسلام در عالم رؤیا جلوه نمود و شرمود عود به هند باید کرد و در مقام ساڈہ پور به شیخ صفی الدین دست بیعت باید داد - شیخ حسین گفت چون به ساڈہ پور رسیدم بنا بر آنکه ... است که شیخ مرا در خلوت باید کنید و کلاه از سر مبارک التماس نا کرده مرحمت فرماید و مکانی برای عبادت نامعین سازد - چون به عتبه سعادت رسیدم - شیخ خادم را فرمود - شیخ حسین نامی بر در ایستاده است او را بگو که در آید - خادم برآمد و فریاد کرد که شیخ حسین کیست - من بطور قلندران پوست تخته در برداشتم - گفتم نام من حسین است اما شیخ نیستم - خادم برگشت و به عرض رسانید فرمود همان است خادم باز آمد و مرا به ملازمت اشرف برد - شیخ شفقت بسیار مبذول نمود و کلاه خاص پوشانید و در خانقاه ملائک پناه جا داد - دو اربعین در خانقاه کشیدم بعد از آن حکم شد در سکندره رفته باید نشست و خلق خدا را هدایت باید کرد و او مدت پنجاه سال در گوشه عبادت قدم افشرده و بر در مخلوقی آبروی فقر نه ریخت -

راقم الحروف در اینجا تقریب ملاقات شیخ حسین با شیخ صفی قدس الله اسرارهما مطابق روایت صاحب گلزار ابرار بحفظ معنی و تبدیل عبارت ثبت نموده است -

میر عبد الواحد در سنابل گوید :-

"حضرت مخدومی قدس الله روحه را چون جذبه هدایت الٰهی و کشش عنایت نامتناهی در رسید

باطن ایشان از لذات وشهوات دنیا سرد شد. جاه ودستگاه دولت دنیا را برانداختند
وچون ابراهیم ادهم رحمة الله علیه با فقر وفاقه در ساختند وبرین فقر که بعد از غنا حاصل شد چنان
راضی وشاکر می بودند که دیگران بر غنائے که بعد از فقر حاصل شود وآنان که ایشان را در حالت
توانگری دیده بودند چون خوشنودی ایشان بر حالت فقر وبینوائی می دیدند تعجب می کردند
ومی گفتند که آن توانگری ودولت وآن جاه وشوکت وآن دلاوری وشیر مردی وصنعت
تیراندازی وحرفت گوئی بازی وبذلها وبخششها همه را انداخته این مرد بر بینوائی خوشنود است
مخدوم بعضے را جواب می گفت که اگر خداوند تعالی غریب نواز نه بودی این غریب را ازان مردار
که رهانیدی وبه پایه صبر وقناعت که رسانیدی. وبعضے را جواب می گفت که اے یاران
شکر نعمت باری تعالی برمن درین حالت افزون تر است که نام من از دفتر توانگران کشیده
در جریدهٔ فقرا ومساکین ثبت کرد. ودر سلک پیران طریقت منسلک گردانید که الدنیا ملعونة
وما فیها الا ذکر الله الحاصل مرد باید که قدم در راه فقر استوار نهد واز شدت فاقه وبینوائی نگریزد
ونه رمد ه

چیست دنیا خاکدانِ کهنه ویرانهٔ	غصه جائی محنت آبادی ملامت خانهٔ
هر لئیمی ناسزاے ترکِ دنیا کے کند	سرفرازی را رسد دریادلی مردانهٔ

وحضرت مخدوم را چون عمر به آخر رسید در آخرین ایام گاه گاه می فرمودند که آرزوے من آنست
که وقت موت خوش الحانی این آیه را در پردهٔ گوری وجیت سری که هر دو از پردهاے هندی است
بخواند آیه این است رب قد آتیتنی من الملك وعلمتنی من تاویل الاحادیث فاطر

ده السمٰوٰت والارض انت ولیی فی الدنیا والآخرۃ توفنی مسلما والحقنی
دو بالصّٰلحین تا در کلام توفنی مسلما والحقنی بالصّٰلحین - جان بدہم انتہی

و این ازان قبیل است کہ سلطان المشایخ نظام الدین دہلوی قدس سرہٗ را پردہ
پوربی بسیار خوش آمدی وقتے بعضے از حاضران مجلس بہ سید نہ مخدوم پوربی را بسیار
می شنوند و خوش می کنند فرمود آری روز میثاق ندائے الست بربکم ازین پردہ شنیدہ بود
آوردہ اند کہ چون وفات شیخ قریب رسید در فضائے مسجد گوری حضر کرد و طرح
عمارت ریخت و با دوستان حرف وداع درمیان آورد مردم در مقام حیرت شدند
چون عمارت بہ اتمام رسید - کشادہ پیشانی جان شیرین بجہان آفرین سپرد و کان ذلک
فی سنۃ ۹۷۶ ست وسبعین وتسعمائۃ -

(۱۵) شیخ عبد القادر بداونی

جامع فنون فضائل بود و امام اقران و اماثل کسب کمالات از شیخ مبارک ناگوری
و دیگر فضلاء عصر نمود و با فضیلت علمی طبع نظم و سلیقہ انشاء عربی و فارسی و چیزے از
نجوم ہندی و حساب و وقوف نغمہ ولایت و ہندی و شطرنج صغیر و کبیر نیز داشت و بین
نوازی ہم بقدری می دانست و در شیوہ قناعت و راستی و درستی ممتاز می زیست و
اکثر مشایخ و علماء عصر خود دریافت و صحبت داشت چندی با حسین خان کہ از منصبداران
درگاہ اکبری بود بسر برد آخر بوسیلہ جلال خان قورچی و تعریف میر فتح اللہ شیرازی

به منصب پیش امامی اکبر بادشاه منصوب گردید و مدت چهل سال با شیخ فیضی و ابوالفضل
مصاحب ماند اما در تاریخ خود جا که بحال اینها نه پرداخت در ترجمه شیخ فیضی مذمت
او بسیار میکند آخر به معذرت زبان می کشاید که «چه توان کرد حق دین و حفظ عهد
آن بالاتر از همه حقوق است الحب لله والبغض لله». هرچند سنین اربعین تمام در
مصاحبت او گذشت اما بعد تغیر اوضاع و فساد مزاج آن نسبت به مرور خصوص
در مرض موت مرتفع شد و صحبت به نفاق انجامید از یکدیگر خلاص یافتیم و با همه متوجه
درگاهی ایم که همه داوریها به انجا فیصل رسد الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو
الا المتقون. و از جمله راست مزاجی های او این است که وقایع چهل ساله
اکبر بادشاه پوست کنده نوشت. و در اظهار کلمهٔ صدق از مخالفت چنین بادشاه
صاحب داعیه نه اندیشیده و بر مضمون آیهٔ صدق پیرایهٔ الیس الله بکاف عبده عمل
نمود. مرید شیخ حاتم سنبهلی است. و اعتقاد خاص بخدمت شیخ داود جهنی وال داشت
وفاتش در حدود سنه اربع و الف واقع شد.

(۱۶) سید صبغة الله بن سید روح الله بروجی

بروچ از توابع گجرات احمدآباد است از کمل خلفاء و تلامذه شیخ وجیه الدین گجراتی بود
چند سال حسب الاشاره مرشد در وطن خود به افادهٔ محصلین و امر معروف و نهی منکر اشتغال
داشت. تا گاه شوق زیارت حرمین شریفین حفظهما الله تعالی دامنگیر شد. و باین دولت

کبریٰ استعداد یافت و محبت اولاد و رعایت صلۂ ارحام عنان او را جانب وطن اصلی منعطف ساخت۔ تا آنکہ در سنہ ۹۹۹ تسع و تسعین و تسعمائۃ دل از ہمہ پرداختہ مہجر دانہ وارد مالوہ گردید۔ درین ایام شوق زیارت مدینۂ مصطفوی علی صاحبہا السلام والتحیۃ جوشش زد جلوریز در سال ہزارم از راہ خاندیس بہ احمد نگر دکن رسید۔ و بہ تکلیف والی آنجا برہان الملک یک سال کم تر دران محل وقفہ واقع شد سال دیگر بعزم سفر دریا کمر عزیمت بر بست در بلدۂ بیجاپور عبور افتاد۔ والی بیجاپور نیز چندی بہ تواضع و دلربائی تمام نگاہداشتہ سامان سفر مبارک مہیا ساخت و جہاز خاصہ گذرانید تا جمیع صوفیان و درویشان بہ فراغ خاطر رہگرائے منزل مقصود شوند۔ سید بعد وصول اماکن قدسیہ و حصول زیارت نبویہ در کوہ احد سکونت ورزید۔ و مرجع طلاب صوری و معنوی گردید و جواہر خمسہ را تعریب کرد۔ و احمد شناوی از تلامذۂ او بران حاشیہ نوشت و شناوی بکسر شین معجمہ و تشدید نون منسوب بہ یکے از امکنہ و الان معرب جواہر خمسہ مع حاشیہ در دیار عرب مروج است۔ مردم کثیر از خدمت سید اخذ طریقہ کردند و بہ مطلب اقصیٰ فائز گردیدند۔ شیخ محمد عقیلہ مکی قدس سرہٗ در کتاب لسان الزمان ترجمۂ او را چنین ذکر مے کند:-

" الشیخ الکبیر العالم الشہیر السید صبغۃ اللہ بن السید روح اللہ الحسینی

" شیخ مشائخ الطریقۃ الشطاریۃ العشقیۃ رحمہ اللہ تعالیٰ وھو صاحب العلوم

" الجمۃ والمعارف الخطیۃ انتفع بہ الناس واخذ واعنہ وھو احد من اظہر

" الله تعالیٰ واشهره اخذ طریقه سادة الشطاریة عن السید وجیه الدین
" وهو عن الغوث سیّدی محمد غوث صاحب الجواهر الخمسه وقد انتفع به
" اناس کثیرون منهم السید میر والسیّد اسعد البلخی المتوفی بالمدینه
" والشیخ الکبیر احمد الشناوی - وللسید صبغة الله مصنفات منها کتاب
" الوحدة ورسالة ارادة الدقائق فی شرح مرأة الحقائق وقالا یسع
" المرید ترک کل یوم من سنن القوم توفی رضی الله عنه بالمدینة سنة ۱۰۱۵
" خمسة عشر والف وقبره بها یزار ویتبرک به انتهیٰ ۃ

(۱۷) شاه کلیم الله چشتی دہلوی قدس سرہٗ

از مشاہیر مشایخ متاخرین است در علوم عقلی و نقلی پایۂ بلند و در حقایق و معارف رتبۂ ارجمند داشت - اسلافش بہ کسب معماری اشتغال داشتند - حق تعالیٰ او را بہ معماری قلوب اختصاص بخشید و عالم عالم دلہا را بہ تردستی ہمت معمور گردانید - بعد از تکمیل تحصیل بہ حرمین شریفین زادہما اللہ شرفاً و کرامةً شتافت و مدتہا دران دیار فیض آثار بسر برد و بخدمت شیخ یحییٰ مدنی دست بیعت داد و با فراوان نعمت بدیار ہند مراجعت نمود - و در شاہجہان آباد در بازار خانم منزل گزید و بدرس کتب حقائق و تربیت ارباب ارادت مشغول گشت و تفسیری بر کلام اللہ در سلک تحریر کشید - امرا و فقرا حلقۂ اعتقاد در گوش داشتند و بہ مطالب دینی و دنیوی کامیابی اندوختند - بیست و چہارم شہر

ربیع الاول ۱۱۴۳ھ ثلث واربعین ومائۃ والف بعالم قدس آرمید و در حویلی سکونت خود مدفون گردید۔

(۱۸) ملا موہن بہاری قدس سرہٗ

نام اصلی او محی الدین است مولد و منشا بلدۂ بہار در سن نہ سالگی کلام اللہ را حفظ کرد و بخدمت پدر خود ملا عبد اللہ کسب علم نمود و بہفدہ سالگی فاتحہ فراغ خواند و چندی در وطن خود بہ درس و افادہ پرداخت۔ بعد ازاں بہ ملازمت شاہجہان بادشاہ رسید و بہ تعلیم شاہزادہ محمد اورنگ زیب معین گردید۔ و بخدمت شاہ حیدر۔ نبیرۂ شیخ وجیہ الدین گجراتی قدس اللہ سرہما بیعت کرد۔ عاقبۃ الامر از پیشگاہ خلافت رخصت گرفتہ بہ وطن شتافت و بہ ریاضت و مجاہدہ کاربست و در عمر ہشتاد و چہار سالگی در ۱۰۶۸ھ ثمان وستین والف مرحلہ آخرت پیمود۔

(۱۹) میر عبد الجلیل بن میر عبد الواحد قدس سرہٗ

میر عبد الواحد دو بار کدخدا شد چہار پسر الا گہر دو دختر متولد گردید۔ از حلیلۂ اولی میر عبد الجلیل ویک دختر و از حلیلۂ ثانیہ سہ پسر و دو دختر متولد گردید از حلیلۂ اولی میر عبد الجلیل مشاہدہ کردم کہ تولد عبد الجلیل اول وقت ظہر روز پنجشنبہ بیستم ماہ رجب ۹۷۲ھ اثنین وسبعین وتسعمائۃ اتفاق افتاد۔ میر عبد الجلیل صاحب جذبۂ قوی و کیفیات عالی بود۔

درآغازِ شباب وحشت دامن دل گرفت دست از ہمہ باز کشیدہ سر بہ صحرا زد و دوازدہ سال در دلق درویشی اقصاے عالم را سیاحت کرد۔ و اکثر اوقات در صحاری و بوادی بسر برد۔ و قوت لایموت از اوراق اشجار و نباتاتِ صحرائی ساخت و با مخلوق اختلاط نہ نمود۔ و درین مدت از ہیچ طرف خبرش گل نہ کرد۔ اقربا را مایوسی فرو گرفت بعد انقضاے دوازدہ سال در موسمی کہ عرس حضرت بدیع الدین شاہ مدار قدس سرہ می شود و خلائق از اطراف و اکناف دور دست براے زیارت می آیند۔ در جماعۂ زوار وارد بلگرام شد۔ چہ مرقد منور شاہ مدار از بلگرام بر دوازدہ کروہ است و گزارش بر کوچہ کہ در آنجا خواہر اعیانی او خانہ داشت افتاد۔ میر دران حالت اکثر در عالم بیخودی می بود و نعرہا می کشید۔ اتفاقاً محاذیِ خانہ خواہر نعرۂ از و سر بر زد۔ خواہرش با وصف طول ایام جدائی و مایوس بودن از حیاتِ برادر آواز شناخت و گفت چنان معلوم می شود کہ این آواز عبد الجلیل است۔ و بے اختیار تا دہلیز خانہ دویدہ آمد۔ و برادر را در آغوش گرفتہ زار زار گریست۔ میر ہر چند ناآشنایانہ خواست کہ خود را کنارہ کشد۔ آخر صلۂ رحم غالب آمد و وحشت را بہ الفت مبدل ساخت آن عفیفہ میرزا بخانہ برد۔ و رفتہ رفتہ لباس پوشانید۔ میر بعد چندی متزوج و متاہل شد و در آخر عمر از بلگرام بہ قصبۂ مارہرہ من توابع آگرہ رفت و اقامت گزید۔ و ہمانجا رخت سفر بہ دار عقبی کشید۔ وفاتش ہشتم ماہ صفر ۱۰۵۷ھ سبع و خمسین و الف روز دوشنبہ اتفاق افتاد۔ مزار فایض الانوار در آن مقام زیارت گاہِ انام است رحمۃ اللہ علیہ

میر عبد الجلیل را ۳ پسر قدسی گہر بوجود آمد۔ اصغر ایشان سید اویس قدس سرہٗ
کہ بعد ارتحال والد ماجد سجادہ ہدایت آراست۔ وآن جناب اویس یمن ایمان وسہیل
فلک عرفان بود۔ وشیوۂ ابدال برگزیدہ کرد۔ اذیت ہیچ ذی الروح بمی کرد تا بجائے کہ
موذی را ہم نرنجانید۔ ونوعی شیمۂ کریمۂ ترحم داشت۔ کہ اگر مزدوری را کارے فرمود
وقت شدت حرارت موسم تابستان وصورت برودت ایام زمستان از مشقت عمل
باز داشتہ در ظلّ عاطفت جا میداد۔ واجرت تمام رکمال تسلیم مے نمود۔ بیستم رجب
۱۰۹۷ھ سبع وتسعین والف درمرغزار قدس خرامید۔ خوابگاہ او در بلگرام سر راہ واقع شدہ
بحالت غریبانہ آسودہ است۔ شاہ جلال بدخشی خرد تخلص گوید۔

دو	مقبول خدا اویس ثانی		از دار ملال بست محمل	"
دو	تاریخ وصال او خرد گفت		بر اوج سپہر یافت منزل ۱۰۹۷ھ	"

(۲۰) میر سید فیروز

خلف الصدق دوم میر عبد الواحد است قدس اللہ اسرارہما مرجع اکابر واصاغر
عصر بود۔ وقدرے عظیم وشانے فخیم داشت۔ ودر شیوۂ بذل وسخا وانجاح مطالب
مستمندان یگانہ می زیست۔ از ابتدا تا انتہا بخدمت پدر بزرگوار تلمذ نمود۔ وکتب درسی
را تماماً گذرانید۔ چون میر عبد الواحد قدس سرہٗ ازین عالم رحلت فرمود۔ مردم نظر صاحب
سجادگی بر سید فیروز داشتند۔ سید فیروز برادر خرد خود میر سید طیّب را بر سجادہ اجلاس داد

وقف بود سجاده نشانگاه وارید ـ وخدمت درویشان واهل خانقاه من بجا می آرم
سید فیروز شبانه روز اطعمه واغذیه برای وارد وصادر در مطبخ مهیا میداشت وچهار
صد دختر غربا وضعفا که استطاعت تزویج نداشتند فراخور مرتبه هر کدام از طرف خود نقد
وجنس سامان کرده کدخدا ساخت ـ وقریب به صد سال در کمال عظمت واقتدار
زندگانی کرد وبا این همه یک نفس از یاد مولی به غفلت نه گذرانید ـ تمام شب احیا می
کرد ومراقبه واوراد ووظایف مستغرق میبود ـ پنجم محرم ۱۰۶۶ھ سنه ست وستین والف
سفر آخرت گزید وپهلوی قبر میر عبدالواحد قدس سره جانب شرق مدفون گردید ـ

میر سید طیب الله قدس سره بعد فوت برادر بسیار مغموم شد ـ چون او را در قبر گذاشتند
برآمد بسیار خوش وقت وشگفته برآمد ـ مردم متعجب شدند وسبب استفسار کردند گفت
برادر من با من وعده کرد که غم مخور بعد از شصت روز به من ملحق می شوی ـ آخر چنان
شد وبعد شصت روز میر سید طیب هم ازین عالم نقل کرد رحمة الله علیه ـ

(۱۳) میر سید یحیی

خلف الصدق ثالث میر عبدالواحد است قدس الله اسرارهما در گوشه کتابی
بخط خاص میر عبدالواحد معاینه کردم که تولد فرزندم یحیی شب دوم از ماه ذی القعده که
شب اول هفته بود وقت سحر سنه ۹۸۵ خمس وثمانین وتسعمائة دست داد " سید یحیی ملکی بود
به صورت انسان ومصداق آیه صدق پیرایه وسلام علیه یوم ولد ویوم یموت

ویوم بیعت میا عالم کامل واز بدایت تا نہایت تلمیذ والد ماجد بود - وکلام اللہ را
از بر داشت - وبہ الحانِ دلربا سامع را از خود می ربود - واز دنیا ومافیہا محترز ومجتنب می
زیست ولیل ونہار بہ شغل ریاضت وادائے طاعت وافادۂ طلبہ ظاہر وباطن می
پرداخت از انفاس متبرکہ اوست نسخۂ میزان الاعمال ومعیار الاحوال در سلوک قبرش
برچبوترہ علیحدہ از چبوترۂ مرقد میر عبد الواحد جانب شرق قدس اللہ اسرارہما -

(۲۲) میر سیّد طیّبؒ

صاحب سجادہ وخلف الصدق رابع میر عبد الواحد است قدس اللہ اسرارہما بخط
شریف میر عبد الواحد مشاہدہ افتاد کہ تولد سید طیّبؒ روز یکشنبہ بمقدار یک ونیم پاس بود
نہم ربیع الآخر سنہ ۹۵۶ھ ست وثمانین وتسعمائۃ ذی ذاتِ مقدسی است کہ اگر ثقلین با و ناز
کنند می زیبد واگر زمین وزمان برخود بالند می شاید - صاحب مرآۃ المبتدین کہ معاصر
حضرت میر است می طراز دکہ :-

"میر سیّد طیّبؒ مد اللہ عمرہٗ وزادہ وللہ امروز توام عالم وبرکت بنی آدم از ذات اوست ومرتبۂ
"قطبیت وابدالیت وغوثیت واوتادیت وانچہ توان گفتن در ذات او موجود است ودولت
"مادرزاد دوارد - واز کثرت عبادت گویا امام زین العابدین رضی اللہ عنہ بصد کرامات ظاہر شدہ
"اند - واز ان روز کہ شعور بہم رساند نماز را بقضا نخواندہ واگر وجود ایشان قبل ازین می شد در
"مجتہدین وسلف صالحین می شمردند - وامروز کسیکہ ائمہ سلف را نخواہد بہ بیند میر سید طیّبؒ

،، رامشاہدہ کند من کہ باشم کہ احوال ومقامات ایشان را بیان کنم برائے این زبانی می باید۔ ودل

،، وفہمی می شاید امروز آن زبان کہ ثنائے ایشان کند کو۔ ودلی کہ حقیقت ایشان دریابد وفہمی کہ از واقف

،، حال ایشان باشد کجا۔ ہمین قدر این مدعی میداند کہ قوام عالم از ذات ایشان است وانچہ پیغمبر

،، صلی اللہ علیہ وسلم فرمود بعد از ہر صد سال مردی پیدا شود کہ سنت ما را تازہ گرداند امروز وجود

،، میر است ۵

،،	ہم برین نکتہ ختم شد مقصود		للہ الحمد ذی العلا والجود	،،

تا اینجا از مراۃ المبتدین است۔

آن جناب کسب کمالات صوری ومعنوی از خدمت پدر بزرگوار نمود۔ وبعد از ارتحال پدر باستحقاق بر سجادۂ ارشاد نشست۔ وطالبان مولی را از مبادی سلوک بہ منتہای وصول رساند واتباع شمائل نبوی در جمیع حرکات وسکنات منظور داشت ومدت العمر ہیچ سنت نبوی بقدر امکان فرو نہ گذاشت۔ تبحر علوم رسمی نمی از دریاے کمال ایشان بود۔ ہموارہ بہ افادۂ محصلین می پرداخت۔ وبسا مردم را بہ میامن تربیت بر صدر استادی نشاند۔ بعضے کتب درسی مثل ہدایہ فقہ وتفسیر قاضی بیضاوی وغیر ذلک محشی بخط خاص او امروز موجود است کہ دلالت دارد بر کمال تبحر وجودت فطرت او۔ سید کرم اللہ پدر سید العارفین میر شاہ لد قدس اللہ اسرارہما می فرمود کہ اگر کسے خواہد ملک را بر روی زمین بہ بیند میر سید طیب را مشاہدہ کند۔ وسید العارفین از جناب ایشان استفادہ نمودند وبہ مرشدی خود یاد می کردند ومی فرمودند روزے عزیزے مشتاق شدہ بدیدن میر سید طیب آمد ومشکلے از مسائل توحید پرسید

حضرت میر خود را بہ تجاہل انداختہ فرمود من از این مسئلہ خبر ندارم و از تصور خود در نظر مردم
پستی اعتقاد سائل پروانہ کرد۔ چون مجلس منقضی شد و خلوت دست داد
نسبت بہ میر سائل را فرمود۔ سخن خانہ بہ بازار نتوان گفت حالانکہ ہیچ اہی منکشف نگردد

درمیان شیخ عبدالحق دہلوی قدس سرہٗ و حضرت میر محبتی و دوستی عظیم بود۔
شیخ عبدالحق بہ نہایت بزرگی او را شیخ طیّب می گفت۔ وقتی شیخ عبدالحق
در ایام پیری درس می گفت۔ در مقامی از کتاب متامل شد۔ در آن وقت میر
سید طیّب را یاد کرد و فرمود۔ اگر شیخ طیّب درین وقت می بود۔ بہ آسانی این
مقام را حل می کرد ناگاہ میر سید طیّب کہ بہ ارادۂ دہلی از وطن برآمدہ بود در ہمان ساعت
کمر بستہ از راہ بخدمت شیخ عبدالحق رسید۔ شیخ بسیار خوش وقت گردید و فرمود
مرحبا دریاد شما بودیم و قصہ را باز گفتہ کتاب درمیان آوردند میر سید طیّب کتاب را
بدست گرفتہ لختے تامل کرد۔ و عبارت را بہ نہجی خواند کہ مطلب بے آنکہ تقریر
کنند خود بخود واضح گشت۔ شیخ با حاضران فرمود من نگفتہ بودم کہ شیخ طیّب این
مقام را بہ آسانی حل می کند۔ درآن ایام شیخ نورالحق خلف الصدق شیخ عبدالحق
بہ تکلیف بادشاہ وقت متقلد قضا مستقر الخلافہ آگرہ شدہ بود۔ شیخ عبدالحق از میر
سید طیّب استفسار نمود کہ از کدام راہ آمدن اتفاق افتاد گفت از راہ آگرہ فرمود
با نورالحق ملاقات شد۔ گفت از موانع سفر فرصت ملاقات دست نداد شیخ فرمود
ظاہرا از ینکہ او مرتکب قضا شد اعراض بہ عمل آمد پس کلمہ چند در تعریف پسر بر زبان

مبارک آورد و فرمود اگرچہ پسر من است اما بجاے پدر۔ واگرچہ شاگرد من است اما بجاے استاد و اگرچہ مرید من است۔ اما بجاے پیر می دانم۔ میر سید طیبؒ از پیش شیخ برخاست لعنوانی کہ گویا پیرا سے کمروا کردن می رود۔ و بے اطلاع شیخ ہمان نوکمر بستہ بہ رجع القہقری راہ آگرہ گرفت۔ و با شیخ نور الحق ملاقات کردہ برگشت شیخ عبد الحق از حسن خلق میر خیلی خوشنود گردید و معذرتہا بر زبان آورد۔

سید ضیاء اللہ بلگرامی کہ ذکرش در فصل ثانی می آید۔ روزے عزم ملازمت میر سید طیبؒ نمود و ارادہ کرد کہ اگر امروز حضرت میر بدست خود مرا بیرہ پان خورانند ولایت الشان را معتقد شویم۔ چون بہ حضور مجلس النور فایض گشت حضرت میر را اشراق شد۔ بہ خادم خود بلونامی فرمود بیرہاے پان بیار۔ خادم بیرہا را حاضر ساخت حضرت میر بیرہا را بجمیع حضار محفل تقسیم نمود۔ و سید ضیاء اللہ را نداد چون مجلس برخاست و سید ضیاء اللہ تنہا ماند۔ حضرت میر بیرہ را بدست مبارک خود وا کردہ بہ سید ضیاء اللہ حوالہ نمود۔ سید سخت انفعال کشید۔ حضرت میر زجر فرمود کہ درویشان را امتحان نباید کرد۔ مبادا سخط[۵۱] ایشان در حرکت آید۔

روزے وضو می کرد ناگاہ آفتابہ سفال کہ در دست داشت بہ دیوار زد۔ مردم ازین حرکت غیر معتاد متعجب شدند۔ بعد چند روز خادمی کہ او را جاے فرستادہ بود باز آمد۔ و نقل کرد کہ در صحراے می رفتم شیرے با من دوچار شد۔ و خواست کہ حملہ کند۔

---

۵۱ سخط یعنی غصہ۔

حضرت پیر دستگیر یعنی میر سید طیب رایاد کردم۔ از ہوا آفتابہ پیدا شد۔ و بر کلّۂ شیر زد شیر را از من گردانده راہ صحرا پیش گرفت۔ و من از آن مہلکہ نجات یافتم۔ چون تاریخ ضبط کردند ہر دو قضیہ در یک آن واقع شدہ بود۔

حضرت میر در تاریخ پنجم شہر ربیع الاول ۱۰۶۶ھ ستہ و ستین والف در انجمن قدس جلوہ افروز گردید۔ و از کمال تبعیت او این کہ در شہر ربیع الاول انتقال کرد۔ و این سنت اللہ کہ بے اختیاری بود نیز او را حاصل گشت عمرش ہفتاد و ہشت سال و یازدہ ماہ الّا اربع یوم۔ مرقد او قریب بہ مرقد میر عبد الواحد در محوطہ علیحدہ۔ تاریخ وصال ایشان "دو ستون دین افتاد" ۱۰۶۶ھ درین ایام میر محمد یوسف برادر ہم درس فقیر کہ ذکرش می آید این تاریخ قدیم را در سلک نظم کشیدہ

پنجم شہر انتقال نبی	رفت طیب ز دہر بے بنیاد
از پئے ضبط سالِ تاریخش	گفت ہاتف "ستون دین افتاد" ۱۰۶۶

(۳۳) میر عبد الواحد اصغر

خلف الصدق و صاحب سجادہ میر سید طیب بن میر عبد الواحد است قدس اللہ اسرارہم او را نسبت بہ جد اعلیٰ اصغر گویند۔ آنجناب بہ کمالاتِ موروثی موصوف بود و زنگار طبیعت از آئینہ طالبانِ می زدود۔ وفاتش در عشرۂ ثانی بعد مائہ والف قبرش پہلوی قبر میر سید طیب قدس اللہ اسرارہما۔

(۲۴) میر سیّد نعمت اللہ

بن سید محمد زاہد بن میر عبدالواحد اصغر قدس اللہ اسرارہم۔ سید محمد زاہد بار صاحب سجادگی برنتافت۔ قرعۂ این دولت بنام سید نعمت اللہ زدند۔ در دانش صوری پایۂ بلند و در حقائق و معارف رتبۂ ارجمند داشت۔ ابتدای حال نزد عم بزرگوار خود میر عبدالهادی بن میر عبدالواحد اصغر که ذکرش در فصل ثانی می آید ان شاء اللہ تعالی تلمذ نمود۔ بعد از آن بہ حوزۂ درس ملا قطب الدین شہید سہالوی رسید۔ و تتمۂ کتب تحصیلی بہ استعداد تمام گذرانیدہ فاتحۂ فراغ خواند و بہ وطن مالوف آمدہ سجادہ نشین آبای کرام گردید۔ و مسند ارشاد را بہ اضافۂ شغل تدریس رونق دوبالا بخشید۔ راقم الحروف اکثر بحضور صحبت بابرکت سعادت اندوخت۔ پیر مرتاض نورانی۔ صاحب اخلاق رضیہ و سجایای مرضیہ بود و لوامع برکات از سیمای مبارک می تافت۔ برین حقیر عاطفت خاص می فرمود۔ نوبتی با فقیر نقل کرد کہ روزی در حلقۂ درس قطب المحدثین سید مبارک بلگرامی کہ ذکر شریفش در ہمین فصل آید۔ حاضر شدم آیتی از کلام اللہ مذکور شد سید مبارک تتمۂ آیت درخواست من فی الفور تتمۂ آیت فرو خواندم۔ سید مبارک استفسار نمود کہ شما حافظ اید۔ من بر سبیل طیبت جواب دادم۔ حافظ نیستم اما پدر حافظم۔ نام یک پسر ایشان حافظ بود۔

سید نعمت اللہ پنجم شہر رمضان سنہ ۱۱۴۰ اربعین و مائۃ و الف بہ ریاض رضوان

خواہش نمود. و باین عرقد میر سیّد طیب بیرون نحوطہ بر یمین داخل مدفون گردید۔
مولف اوراق گوید

نعمت اللہ سیّد العرفا	درگلستان قدس آرامید
ہاتفی گفت سال تاریخش	صاحب نعمت ارم گردید

(۲۵) شاہ طیب

ثمر آن شجر و وارث علوم اجداد است۔ و در جمیع فضائل صوری و معنوی صاحب استعداد۔ برخی از کتب بخدمت والد ماجد گذرانده۔ بعد از آن در حلقۂ درس میر عبد الباقی بن میر عبد الواحد اصغر تلمذ نمود۔ و متداولات درسی را بہ آخر رسانید۔ و حدیث از قطب المحدثین سید مبارک قدس اللہ سرہ سند کرد۔ خط عربی و فارسی او اگرچہ طبعی است اما بسیار شیرین و پختہ و پر رونق واقع شدہ کہ مشاہدۂ آن نور بصر می افزاید۔ و سرعت کتابت او نسخہ حیرت عقول است۔ شرح ملا جامی را دریک ہفتہ من اولہ الی آخرہ نوشت و بہجۃ المحافل کہ کتابی است ضخیم در سیر نبوی تصنیف یحییٰ بن ابی بکر العامری الیمنی در بیست و سہ روز کتابت کرد۔ و کتب خانۂ عظیمی از خط خوش نمط خود یادگار گذاشت۔ در ایام شباب چندی بعالم نوکری گذراند و با وصف مشاغل دنیوی از تصفیہ و تجلیہ باطن و شغل کتابت خود را معاف نداشت۔ وقت ارتحال پدر بزرگوار در گجرات احمد آباد بود۔ بہ مجرد استماع این خبر علاقۂ نوکری قطع کردہ خود را بالوطن رسانید۔

وبسجادهٔ اسلافِ کرام متمکن گشت وبتقدیم طاعت وریاضت ودرس روزگار خوش گذرانید وبهفتم رجب المرجب روز چهارشنبه سنه ۱۱۵۲ اثنین وخمسین ومائه والف جانب نزهت کدهٔ اخروی شتافت. قبرش درچبوترهٔ پائین چبوترهٔ مرقد میر عبدالواحد اکبر قدس سرهٔ متصل دیوار شرقی حریم میر سید طیب قدس الله اسرارهم راقم الحروف آیه کریمه وهم مکرمون فی جنات النعیم تاریخ استخراج کرد۔

مخفی نماند که شیخ حسن بن علی الجیمی در شرح قصیدهٔ لامیهٔ شیخ ابن فارض مصری نوشته که بخط شیخ علامه سیدی شهاب الدین احمد المیورقی الطائفی یافته شد که من ارّخ وفاة شیخ کان فی شفاعته یعنی هر که تاریخ گفت وفات بزرگی را۔ باشد فردای قیامت در شفاعت او۔ بناءً علی ہذا فقیر درین نسخه تاریخ اکثر بزرگان به آیات قرآنی ونظم ونثر ضبط کرده ام امیدوارم که برکات ارواح طیبه قدسیه عائد حال این شکسته بال شود۔

(۲۶) سید دین محمد سلمه الله تعالیٰ

بن شاه طیب بن سید نعمت الله قدس الله اسرارهما درین ایّام بر وسادهٔ اجداد کرامت نژاد متکی است۔ وبه طریقهٔ انیقهٔ اسلاف ستوده اوصاف مقتدی اللهم انصر من نصر دین محمد علیه الصلوٰة والسلام واذقنا محبتهٔ عبادک الصالحین واولیاء المقربین ربنا تقبل منا دعاءنا انک انت السمیع العلیم۔

۱ [illegible] نسخه [illegible] است ودر [illegible] نزدیک [illegible] ثانی۔

(۲۷) سید محمود اصغر

بن سید حسین بن سید نوح بن سید محمود اکبر قدس سرہٗ او را اصغر نسبت بہ جد
او سید محمود اکبر گویند کہ ترجمہ اش گذشت۔ و ترجمہ پدرش سید حسین در سلک فضلا می آید۔
سید محمود عنصر لطیفش بلالی بود در صورت انسان متورع۔ متعبد۔ صاحب فضائل
صوری و اشراقات معنوی۔ علامہ مرحوم میر عبدالجلیل فرماید ؎

محمود در فضائل کسبی و وہبی		ہمتائے او نزادہ زارحام عنصری

در مبادی حال بارادہ تحصیل علم بہ قنوج رفت و نزد علمای آنجا کتب درسی
گذراند و کمال استعداد بہم رسانید۔ و در ایام تحصیل باوجود قرب مسافت گاہی
میل وطن نہ کرد چہ مسافت مابین بلگرام و قنوج پنج کروہ است۔ و ہمت بر اکتساب
فنون علم گذاشتہ در اندک فرصت فراغ حاصل کرد و تصحیح نسخہ ظاہر و باطن بہ کمال
رسانید و آنگاہ جانب وطن عطف عنان نمود درین ایام میر عبدالواحد قدس سرہٗ
بقصبہ سانڈی اقامت داشتند بخدمت حضرت میر رفتہ رسم بیعت بجا آورد۔ و ریاضات
شاقہ کشید۔ حضرت میر او را مشمول عنایات خاص ساختند۔ و صبیہ محترمہ خود را
در سلک تزویج او کشیدند۔ و از بس الفتی کہ با جگر گوشہ خود داشتند۔ با اہل و عیال
در بلگرام تشریف ارزانی داشتہ بہ توطن خود این مقام را زیب و زینت بخشیدند۔ سید
محمود عمر عزیز تا دم آخر بہ انزوا گذرانید و قدم از حجرہ طاعت بیرون نہ گذاشت الا بکم تیہ

به ارادهٔ زیارت مزارات مشایخ قدس اللہ اسرارہم سفر دہلی اختیار کرد - و به زیارت خاک پاک آسودگان حضرت دہلی نور اللہ مضاجعہم فائز گشته انوار انواع برکات اقتباس نمود - و صحبت شیخ عبد الحق دہلوی و دیگر اکابر علیہم الرحمۃ دریافت - و به وطن اعلی مراجعت فرمود - و با ذرۂ من عزلت کشیده به یاد مولی تعالی اوقات معمور ساخت و بیست و یکم رمضان ۱۰۲۴ھ اربع و عشرین و الف به عالم روحانی پیوست - میر سید طیب قدس سرہ ازین مصراع تاریخ یافت ع

ولی عاقبت محمود شد
۱۰۲۴ھ

قبر او در باغ کنار است - در گوشهٔ شمال و مغرب - و باغ محمود ہمین باغ است مسوسم بنام نامی و از آثار انامل فیض شوامل او امر و نسخهٔ کلام اللہ موجود است که در صحت آن قرآن اہتمام وارد - تاریخ اتمام قرآن سلخ ذی الحجه ۱۰۱۹ھ تسعه عشر و الف ثبت فرموده او را از دختر میر عبد الواحد چهار پسر تولد یافت - سید عبد اللہ - سید عبد اللطیف - سید امان اللہ - سید محمد اعظم نسب مؤلف اوراق به سه واسطه به سید امان اللہ میرسد -

(۳) میر سید حسین دہلی وال بلگرامی

ملقب به سید السادات قدس سرہ بن سید ابراہیم بن سید نظام الدین بن سید محمد ماہ بن سید میران عرف سید ماہ میر بن سید بڈھ بن سید جمال الدین بن سید ابراہیم بن سید ناصر بن سید مسعود بن سید سالار بن سید محمد صغری قدس سرہ نقاوہ دودمان سیادت - و سلالہ اہل علم

وعبارت بود - وصغرِ سن به ارادهٔ تحصیل علم از وطن مالوف مهاجرت اختیار کرد و طالع رسا ایش بخدمت شیخ عبدالعزیز بن شیخ حسن کمال الحق دہلوی قدس اللہ اسرارہما رسانید در ظلّ رافت شیخ جا گرفتہ تلمذ اختیار نمود - وکتب معقول منقول بہ استعداد تمام گذرانید وقدم بر ذروہ کمالات عظیم گذاشت - درین ہنگام شیخ او را بہ خلعت خلافت ممتاز ساخت وبہ شرف دامادی خود اختصاص بخشید - وبہ تقریبی رخت سفر بجانب ملک دکن کشید وعمری درآن دیار بسر برد - وبہ دہلی عطف عنان نمود وقدم در کنج عزلت افشرد - وآخر بحکم شیخ تشریف بہ بلگرام آورد - ومقتداے عصر گردید - واین بقعہ را بہ اشاعت فیوضات صوری ومعنوی معمور ساخت - وعمری دراز یافت وہم در بلگرام بعد الف ہجری رخت سفر بہ عالم علوی بربست - مرقد منور در محلہ سیّدوارہ جاے بافیض است - وجہ تلقب او بہ دہلی وال از سیاق کلام سمت وضوح یافت - وچون میر سید حسین بہ بلگرام تشریف آورد بار دیگر در عشرہٴ پنج بہ بیّبہ تزوج نمود - واز دختر شیخ عبدالعزیز دو دختر قبیلہ ہر دو اولاد باقی است - وسید ابراہیم عرف سید میان کہ ذکرش می آید از اولاد دختر قبیلہ است صاحب مراۃ المبتدین می نویسد کہ :-

"وی پیر بزرگ عالیشان گذشتہ - انوار مجتبوی وآثار مرتضوی از جبینش جلوہ می کرد - مردم او را سید الساداتؔ

"وقت می گفتند - جامع اصول وفروع علوم بودہ وشاگرد ومرید وداماد شیخ عبدالعزیز دہلوی

"شیخ بارہا بر سر منبر در مجمع عام فخر نمودیا سیدی ہرا ہتی کہ مارا از حد شمار رسید بہ سلامت نیاز شاکردیم

"واکثر مدرسان ومستعدان در درس میر حاضر می شدند - واستفادہ ہا می داشتند - ومجتہد

زمانه می پنداشتند - و می گفتند چگونه باشد حال کسی که دلیش هوس نفس او بود؟ و همتش
گردآوری دنیا باشد؟ نه نیک کردار است که از خلق گزیده بود؟ و نه عارف که از خلق
بریده باشد؟ آورده اند وقتیکه میر بسبب اندازِ تحصیل علوم - و تکمیل نفس باشاره پیر خود به وطن
آمد خانهٔ موروثی خود را از همسایه طلب داشت - آنها گفتند: نه هر جا که میر نشان دهد همان
حد خانهٔ او است - چون از خوردی بر آمده بود - و تمام زمین را همسایه ها داخل خانه هاے خود
ساخته بودند - بدین سبب حد و خانه نو معلوم نمی شود - آن جاے را ترک داد -
و بجاے دیگر خانه ساخت که مبادا زمین دیگرے گرفته بود - و در دیانت نقصان راه
یابد - و او پیوسته در کلمهٔ حق گفتن ملاحظهٔ کسے نمی کرد - و خوش آمد و بد آمد مردم دنیا را نمی
دانست - بے محابا بر روے مردم کلمهٔ حق بر زبان می راند - حتی که خادمان و فرزندان
منع می کردند کارگر نمی شد - و میر عادت داشت که هر مردے که در شهر و قبیله فوت
می شد روز سیوم بخانهٔ او می رفت و به زن متوفی می گفت دو جزع و فزع کم کنید - رخصت
نبوی است شوهر دیگر بجوئید تا پنهان واقفه خبردار باش - چون در هندوستان شوهر دیگر کمی
کنند مرد و زن ازین معنی بدی برده ند و ناسزا می گفتند - میر را گران نمی آمد - و گرد و پیش خانهٔ میر
مردم سادات از قوم و خویشانش متوطن بودند - اگر پسری بدان راه می رفت - تمام قدرت می خواست
و اگر مرحمت طفلی را از سادات بخدمتش می آوردند تا دعا خوانده بر دمد - بر با خواسته دعا می دمید
و میر عمر بسیار یافت تا زنده بود حالش همین بود - و نیز در مجلس خاص و عام می فرمود که اولاد فاطمه همه
بشیر به جنت اند - هرچند مردم منع می کردند که سادات بسیار اند از عبادت باز خواهند ماند این چنین

" گفتن مصلحت نیست - جواب می داد - اگر مصلحت نمی شد - نمی نوشتند - ما نوشته آنہا را
" نقل می کنم تا دم آخر ہمین کلا از زبانش جاری بود "

انتہی کلام مرأة المبتدیین -

مخفی نماند که قول مہر سید حسین قدس سرہٗ که اولاد فاطمہ ہمہ مبشر به جنت اند موافق
مذہب شیخ محی الدین ابن العربی است نوراللہ مضجعہ که در باب بست و نہم از فتوحات مکیہ
بیان نمودہ - و شیخ ابن حجر مکی روح اللہ روحہ نیز در صواعق محرقہ احادیث نبوی و قول
علما درین باب نقل کردہ - مذہب قاضی شہاب الدین ملک العلماء طیب مضجعہ
ہمین است که در کتاب مناقب السادات قلمی ساختہ ان شئت ذلك فاطلب
هنالك و فقیر ہم این بحث را در رسالہ سند السادات به تفصیل نوشتہ ام -

الحال عندلیب ناطقہ احوال **شیخ عبد العزیز دہلوی** قدس اللہ سرہٗ
می سراید - تیمناً و به این وسیلہ سعادت جاودانی کسب می نماید -

شیخ قطب عالم فرزند ارجمند و صاحب سجادۂ شیخ عبد العزیز دہلوی قدس اللہ اسرارہما
احوال آبائے کرام خود در سلک تحریر کشیدہ - منتخبے از آن بدست آمدہ - درین کتاب
مختصری ازآن انتخاب درج نمودہ می شود -

شیخ طاہر جد شیخ عبد العزیز قدس اللہ اسرارہما از ولایت ملتان به تقریب علم رو به
دیار شرقی آورد - رفتہ رفتہ در بلدۂ بہار رسید - و درینجا در اثنائے راہ علم از فضلائے عصر کسب نمود
قاضی بہار دختر خود را در حبالہ نکاح او آورد - و توالد و تناسل به ظہور رسید - بعد چندے

شیخ با اہل و عیال از اینجا به جونپور نقل کرد و در ہمین جا به جوار رحمت آسود قبر شریف او در جونپور راست یزار و یتبرک به -

شیخ حسن خلف الصدق شیخ طاہر قدس اللہ اسرارہما در نہ سالگی کلام اللہ را حفظ کرد و در ہژدہ سالگی اکثر کتب متداوله را تحصیل نمود - و از آن عمر مشغول به حق گشت - و در بست و پنج سالگی درویشی را به کمال رسانید - و مرید راجی سید حامد شہ گردید و خرقہ خلافت و کمال الحق خطاب یافت - راجی سید حامد شہ می فرمود - اگر فردا ے قیامت بپرسند که به درگاه عالم پناہ ما چه تحفه آوردی - گویم فرزندی مثل شیخ حسن و اکثر می فرمود شیخ حسن حجت موجه ماست -

سلطان سکندر لودی با شیخ غائبانه اعتقاد بہم رسانید - و استدعاء قدوم نمود در آن وقت اردوی سلطان در آگرہ بود - شیخ حسن از جونپور به آگرہ رسید - سلطان غاشیۂ خدمت بر دوش کشید - شیخ چندی در آگرہ اقامت داشت - آخر رخت به جانب دہلی کشید - و در بدیع منزل رحل اقامت انگند - بدیع منزل برجی است - از حصار بناکردہ سلطان تغلق به تغیر السنه آن را جی مندل گویند - روزے قوال این رباعی سرائید

ای ساقی از آن می که دل و دین من است	پُر کن قدحی که جانِ شیرین من است
گر ہست شراب خوردن آئین کسے	معشوقه به جام خوردن آئین من است

شیخ را ذوقی غریب دست داد - سه روز متصل بے اکل و شرب وجد می کرد - روز سیوم در ہمان غلبه شوق جان شیرین به جہان آفرین سپرد - وفات او روز جمعه بست و چہارم شہر

ربیع الاول سنہ ۹۰۹ تسع وتسعمائۃ ومدفن شریف بدیع منزل۔ از مصنفات شیخ مفتاح الفیض
متضمن ششصدت وسہ رسالہ است شیخ حسن چہار پسر داشت شیخ عبد العزیز از ہمہ اصغر است
اما در مرتبہ از ہمہ اکبر۔ پدرش او را در صغر سن مرید ساخت۔ و پیراہن خلافت عطا فرمود
دو نیم سالہ گذاشتہ از عالم رحلت کرد۔ و تربیت او خواجہ جلال الحق قاضی خان ظفرآبادی نمود۔
شیخ عبد العزیز چون بسن تمیز رسید نزد میر سید محمد خلف الصدق حاجی عبد الوہاب
بخاری تلمذ کرد و از جناب حاجی نیز کتاب فصوص الحکم بہ فوائد ادا نمود۔ حضرت حاجی در
بارہ او کمال عنایت داشت۔ از زبان در بار خود عبد العزیز عاشق می گفت۔ و جامہ
خلافت خانوادۂ سہروردیہ پوشانید۔ و فرمود۔ از دنیا رفتم تا عبد العزیز را مثل خود نکردم
بعد ازان بہ ظفرآباد رفت و امانت والد بزرگوار از قاضی خان قدس سرہٗ فرا گرفت و سہ سالہ
در بوتۂ ریاضت چندان گداخت کہ مس خود را طلائے خالص ساخت۔ و خرقۂ
خلافت پوشید۔ بعدہٗ خدمت میر سید ابراہیم ایرجی را دریافت و بعضے کتب گذرانید
و جامۂ خلافت قادریہ در بر کرد۔
و ایضاً از شیخ تاج محمود خلافت چشتیہ حاصل نمود۔ و بر سجادۂ ارشاد متمکن گشت۔ و عمر ہا خلائق را سوئے حقائق
دعوی کرد۔ وقت رحلت در حالت ذوق و شوق ازین عالم رفت۔ حافظ محمد صادق مخلص مردی خوش خوان
و خوش الحان بود۔ او را فرمود کہ قرآن بخوانید سورۂ ق خواندن گرفت چون بہ آیۂ نحن اقرب
الیہ من حبل الورید رسید حالت شوق غالب کرد سہ ۳ مرتبہ کلاہ از سر مبارک بہ رقص آورد۔
باز حافظ آیۂ ہو الاول ہو الآخر و الظاہر و الباطن وھو بکل شیءٍ علیم

در سبعین و تسعمائة واقع شد. تخصی بخشه تاریخ است. مرقد مبارک در صحن خانقاه

او شهر رحمة اللہ علیہ"

(۲۹) سید ابراہیم المعروف بسیدیان

بن سید علام محمد بن سید عبد الحق بن سید حسین دہلوی ثم بلگرامی قدس سرہ

از مشایخ کبار شہر است نشاۂ فقر بلند داشت. و در زاویہ خدا پرستی می گذرانید مسجد

و خانقاہے در جوار مرقد میر سید حسین سید السادات قدس سرہ بنا کردہ. و شیوۂ نان

دہی و خدمت فقرا شعار خود ساخت بمسافران وارد و صادر شہر اکثر در خانقاہ

او نزول می کردند. دقیقہ از دقایق خدمتگاری بہ قدر امکان فرو نمی گذاشت

بستم رمضان سنہ ۱۱۱۴ اربعہ عشر و مائة و الف بہ رحمت حق پیوست. خوابگاہش بلگرام

رحمة اللہ علیہ۔

(۳۰) شیخ ادہن معروف بشیخ الاسلام بلگرامی قدس سرہ

از فرزندان حاجی سالار قنوجی است کہ از کمل اولیاء عصر بود. و نسب حاجی سالار

منتہی می شود بہ خواجہ عثمان ہرونی پیر خواجہ معین الدین چشتی قدس اللہ اسرارہم از ین

جہت عشیرۂ او را عثمانی گویند. شیخ ادہن از اعاظم خلفاء شیخ مبارک سندیلوی است

مقتدائے عصر و مفتی شہر بود. و در زہد و تقوی و حفظ شرائع و حل وقائع طلاب ظاہری

دیاطنی نظیر نداشت شیخ محمد غوثی مندوی در کتاب گلزار ابرار در ضمن احوال شیخ سالار بڈھ می نویسد :-

" سید مصطفیٰ چشتی و شیخ بدرالدین سر بلندی و شیخ ادہن بلگرامی از خلفاء شیخ مبارک سندیلہ اندلیس سامان
" عالی در احوال سامی داشتند - اہل روزگار در کار ہائے دین و دنیا رکر دار خدا شناسی پیوستہ در ے
" توجہ و نیاز بہ آستان این بزرگواران می آوردہ حل مشکلات و حجابی از گفتار اسرار گذار ایشان می نمودند"

وصاحب مرآۃ المیندین می آرد :-

" شیخ ادہن استاد شہر بود و اکثر مدرسان و مستعدان برائے شاگردی بخدمتش می آمدند - حتی کہ ملا محمد
" خرزی کہ از شاگردان رشید ملا احمد جنیدی بود وقتیکہ در ہندوستان آمد بہ شاگردی شیخ پیوست
" وے گفتہ "درویش را انکار خلاف شرع آن است کہ پس از کردن پشیمان شود - یعنی چرا کارے
" کند کہ بعد از آن پشیمانی حاصل کند - شخصے از شیخ پرسید فاضل ترین طاعات کدام است - گفت
" ملاحظۂ ادب در جمیع اوقات و پیوستہ از صحن خانقاہ بیرون نمی آمد مگر برائے نماز عیدین و امروز در
" سلسلہ اش ہمین رسم است کہ جانشین از صحن مسجد و خانقاہ بیرون نمی آید آوردہ اند روزے
" حاکم معزول شہر بہ جہت وداع بخدمت شیخ آمد دید کہ بدست خود خشت برائے مسجد می سازد -
" حاکم التماس نمود کہ اگر من بحال بانم این را درست یکنم تا تصدیع نہ رسد - فرمود چون نیت خیر در
" دل آوردی بحال خواہی ماند - و فاتحہ خواند - ہمان روز در مجلس صاحبش کسے ستایش عملش کرد
" و پروانۂ بحالی برائے او روانہ گردید - چون بدو رسید مردم ملاحظہ کردند تاریخ و وقت ہمان برآمدند
" کہ شیخ فاتحہ خواندہ بود - وقتیکہ ودیعت حیات سپرد پسر کلان او کہ شیخ عبد الجلیل نام داشت

"جانشین گشت - ودر اندک زمانے ازین عالم رفت - خلفا در پہلوی قبر پدرش قبر گذاشتند
"آن قبر از جانب قبر پدر کج شد چنان کہ کسے تواضع بزرگی کند - وبعد ازان برادر خوردش
"کہ شیخ ابو المعالی نام داشت جانشین شد چون از دار فنا بہ دار البقا رحلت فرمود در آنجا
"دفن گردید - قبر او نیز تواضع کنان است ہر چند راست می کنند ہمان طور است"

انتہی کلام مراۃ المبتدین -

وبعد از شیخ ابو المعالی بہ لام پیش از یا خلف الصدق او شیخ ابو المعانی بہ نون پیش از یا ملقب بہ شیخ الاسلام ثانی بر سجادۂ خلافت نشست بزرگوار بلند مقدار بود - واز دولت صوری ومعنوی حظی وافر داشت - مدتے مسند ارشاد را رونق داد - وابواب ہدایت بر روے طالبان خدا کشاد - آخر در عہد حیات فرزند خود شیخ صوفی را بر جاے خود نشاند - وخرقۂ خلافت آبا کرام پوشانید - ورخت سفر بہ دار الخلافہ شاہجہان آباد کشید وشرف زیارت آسودگان دہلی نور اللہ مضاجعہم دریافت وحجرۂ عبادتی در مسجد آدینہ اختیار کرد ومدتے اقامت ورزید - واد کلام اللہ را از بر داشت واز حسن الحانش دل مستمع می گداخت - یکے از امراے معتقد تعریف او نزد صاحبقران شاہجہان انار اللہ برہانہ کرد وبہ صحبت پادشاہ رسانید - اتفاقاً ایام رمضان بود بادشاہ فرمود آیتے در حق رمضان المبارک یاد خواند آیۂ کریمہ شہر رمضان الذی انزل فیہ القرآن شروع کرد ونوعے بہ آواز دلفریب خواند کہ پادشاہ را رقتے دست داد واستدعاے اعادہ نمود - نوبت ثانی در قرات دیگر خواند - بادشاہ خیلی محظوظ گشت

و قریۂ سیر حاصل از توابع بلگرام کرولی نام حسب الاستدعا و شیخ بہ طریق مدد معاش حرمت فرمود۔ تاریخ تحریر فرمان قریہ مذکور سنہ ۱۰۶۰ ستین والف ہجری است۔

شیخ ابو المعانی رشید دودمان خود است۔ محلۂ سکونت اجدادش بنام او مشہور شدہ یعنی محلۂ شیخ معالی و آن شرقی محلہ سید واڑہ واقع شدہ۔ مخفی نماند کہ مسجدی کہ شیخ ادہن قدس سرہ بنا کردہ بود کتابۂ دروازہ آن کہ در سنگ پیشانی دروازہ نقش کردہ اند این ست

در ایام جلال الدین محمد اکبر غازی	کہ از معمار عدل او عمارت یافتہ دوران
بنا از میرزا حاجی محمد اوزبک گشتہ	عجب دروازۂ خوش خم چو طاق ابروے خوبان
گذشتہ نہصد و ہفتاد و ہشت از ہجرت مرسل	کہ گشتہ از در رحمت تمام اندر مہ شعبان

و چون آن مسجد رو بہ شکست آورد در عہد شیخ ابو المعانی عمارت مسجد تجدید یافت۔ و کتابۂ مسجد مثنی کہ در پیشانی محراب وسط بہ لوح سنگی نقش کردہ بودند این است

در زمان شریف شاہجہان	منبع الجود مطلع الاحسان
ساخت میرزا احسن علی دانا	مسجد اسس علی التقوے
از پے سال این خجستہ بنا	کردم از پیر عقل استملا
عقل بالفور در پاک بگفت	وادخلوا المسجد الحرام بگفت سنہ ۱۰۶۶ھ

و لیعد مرور ایام عمارت مسجد کہ میرزا احسن علی دانا بنا کردہ بود آن ہم رو بشکست آورد۔ و در سنہ ۱۱۶۶ ست و ستین و مائۃ والف نواب ابو المنصور خان صفدر جنگ وزیر اعظم احمد شاہ

فرمان روائے ہندوستان بہ تجدید عمارت مسجد توفیق یافت - و مولف کتاب بہ استدعائے شیخ غلام حسن صاحب سجادہ این قطعۂ تاریخ در سلک نظم کشید ؎

	زیر فرمان او ملوک جہات	در زمان جلوس احمد شاہ
	آصف عہد بانی خیرات	رکن عالی جناب صفدر جنگ
	یافت از غیب حسن توفیقات	کرد تعمیر خانۂ ایزد
	زیب افزائے مسند برکات	صاحب این مکان غلام حسن
سنہ ۱۱۶۶ھ	مسجد تازہ منزل حسنات	گفت تاریخ این بنا آزاد

شیخ صوفی قدس سرہٗ صاحب عظمت و جلالت بود و قواعد سلسلہ علیہ خود بر وجہ احسن نگاہ داشت - آوردہ اند کہ افغانی بر شیخ دعوی خلاف واقع کرد کہ شما پانصد روپیہ نقد از من بطریق قرض گرفتہ اید - شیخ شہود طلبید - گفت شہود ندارم - قسم باید خورد شیخ خاموش ماند و برخاستہ درون خانہ رفت و زیور زوجہ و اثاث البیت فروختہ پانصد روپیہ نقد ادا ساخت - افغان زر را قبض کردہ راہ خود گرفت و بعد مدتے باز آمد و در قدم شیخ افتاد و عرض کرد کہ من کہ مفلس بودم چون نفس من گواہی صادق می داد کہ شما قسم نمی خورید و زر می دہید - بدعوی خلاف واقع زر از شما گرفتم - و آن را سرمایہ سود و بہبود خود ساختہ بہ تجارت پرداختم زمانہ موافقت کرد و مرا ربح بسیار بدست آمد و بدولت آن پانصد روپیہ صاحب ثروت شدم و مبلغ ہزار روپیہ نقد و برخی اقمشہ برائے شیخ آورد - شیخ دست زد - و فرمود چیزے کہ دادہ باشیم نمی گیریم و بلند تر از اول درین مرتبہ

ہمت را کافر سود۔

برہمنی از بلگرام بلبدر نام کتابی در ثورس سنگار بنام شیخ نوشتہ دآن را صوفی ست

نام کردہ۔ ودر اوائل کتاب چند دوہہ در مدح شیخ پرداختہ این دو دوہہ از آنجا است ۵

جو لی جنگم سادھ رگھوراجا رانا رائی		تے مجھے سون ہت کرین سویہ دیتا نائی
	دیگر	
کرے کا منان کوت کوئی کہے اینو حال		بردے سونے ہلک مین صوفی کلپ تال

بعد از رحلت او فرزند ارجمندش شیخ عبد الجلیل قدس سرہ قائم مقام گردید

محرر رسالہ او را ادراک نمود۔ سرتا پا شریعت وطریقت مجسّم بود در عشرہ ثالث بعد

مائتہ والف جہان گذران را وداع نمود و بعد از و پسرش شیخ غلام مشائخ قدس سرہ جانشین

گشت۔ وبرسجیہ رضیہ گذشتگان زندگانی بہ انجام رسانید۔ قبور این ہمہ بزرگان در مقبرہ

شیخ اڈہن است روح اللہ ارواحہم والآن شیخ غلام حسن پسر شیخ غلام مشائخ

جانشین آبائے کرام واجداد عظام است۔ حضرت حق جل شانہ در عمر ومرتبہ اش بیفزاید۔

(۳۱) مخدوم محمد رکن الدین بلگرامی قدس سرہ

دانائے حقائق کیانی والہی است وشناسائے رموز بیدار دلی وآگاہی کمالات

معنوی را با فضائل صوری فراہم داشت۔ وشکستہ دلان درد طلب را بہ مومیائی وصل

مداوا می کرد آنجناب برادر زادہ حقیقی ومرید وخلیفہ شیخ الہدیہ خیرآبادی است قدس سرہ کہ

کہ مناقب او را مورخان روزگار اجمالاً و تفصیلاً گذارش نمودہ اند۔ میر مبرن جد مخدوم محمد رکن الدین
را دو خلف رشید بہ وجود آمد میر نصیر الدین و میر نظام الدین المعروف بہ شیخ الہدیہ قدس اللہ
اسرارہما ہر دو برادر از اعیانی اند از بطن دختر میر سید جان پدر مخدوم سید علاء الدین صاحب
ولایت قصبۂ سندیلہ قدس سرہٗ مخدوم محمد رکن الدین فرزند ارجمند میر نصیر الدین است
ولادت باسعادت او در دار الارشاد خیرآباد واقع شد۔ و ہمانجا نشو و نما یافت
و دست ارادت بہ دامن عم بزرگوار قدس سرہٗ زد۔ و مدارج بلند و معارج ارجمند حاصل
کرد۔ تقریب قدوم میمنت لزوم او بہ خطۂ بلگرام این است کہ چون سید عمر بن سید بدر الدین
جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سیدواڑہ بخدمت شیخ ابوالفتح خلف الصدق
شیخ الہدیہ قدس اللہ اسرارہما مرید گردید۔ و پیوند معنوی باین خاندان کرامت
درست کرد۔ چنانچہ از مراۃ المبتدین کہ تصنیف سید شریف بن سید عمر مشار الیہ است
صراحۃً معلوم می شود۔ سید عمر بجناب شیخ ابوالفتح عرض کرد کہ شیوخ و ضعفاء وطن ما
از بعد مسافت کسب فیض حضور نمی توانند کرد۔ یکے از مخدوم زادہا را رخصت
بلگرام باید فرمود کہ مردم آنجا اقتباس انوار سعادت نمایند۔ شیخ ابوالفتح رجوع بہ
روحانیت شیخ الہدیہ قدس سرہٗ نمود و بہ رخصت مخدوم محمد رکن الدین مامور گردید۔
لہذا حضرت مخدوم قدس سرہٗ از خیرآباد بہ بلگرام تشریف آورد۔ و این خطہ را از مقدم
گرامی بہ فراوان برکات معمور ساخت معاصر میر عبد الواحد اکبر صاحب سنابل
است قدس سرہٗ در یکے از قبالات شرعیہ مشاہدہ افتاد کہ این عبارت بہ خط مبارک

غوثیت نموده۔

"اقر المقرون المذکورون بالقسمۃ المسطورۃ فی الصدر عندی کتبہ

"خویدم العلماء محمد رکن الدین بخطہ"

تاریخ تحریر بالہ نوزدہم شہر محرم الحرام ۱۰۰۸ثمان والف۔ محل اقامت ایشان درجوار محلہ میدان پورہ درگوشہ شمال مغرب و مرقد منور در محوطہ محاذی مسجد شریف یزار و متبرک بہ دلدار شد آنجناب حضرت شیخ محمد قدس سرہ جامع علوم شریعت و طریقت بود و ابواب مرادات بروے طالبان می کشود۔ از صغر سن در ظل رافت پدر بزرگوار قدس سرہ تربیت یافت و بہ شرف ارادت و خلافت والاسعادت اندوخت و بعد از انتقال والد ماجد رونق افزاے سجادہ کرامت گردید شبے در عالم رویا غوث صمدانی شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ اورا اشارہ فرمود کہ در مقام بہتہ رفتہ از فرزندم عبداللہ جیلانی خرقہ خلافت حاصل کن و شیخ عبداللہ را ہم در معاملہ باالباس خرقہ امر شد حضرت شیخ محمد قدس سرہ حسب الارشاد کرامت بنیاد از بلگرام بہ موضع بہتہ شتافت و خدمت شیخ عبداللہ قدس سرہ را دریافت و خرقہ خلافت پوشید۔ و بہ عنایات خاص الخاص ممتاز گردید۔ و بعد چندی بوطن اصلی معاودت نمودہ و بقیہ عمر بہ ہدایت و ارشاد گذرانید و طالبان بسیار را بہ مطلوب رسانید۔ اکنون برخے از ذکر شیخ عبداللہ بہتی قدس سرہ املاء وقت می شود۔

شیخ عبداللہ بن سید عمر بن سید حسین جیلی قدس اللہ اسرارہم۔ نسب ایشان بہ دوازدہ

واسطہ بہ غوث الثقلین رضی اللہ عنہ منتہی می شود۔ خرقہ از پدر بزرگوار خود پوشید
واکثرے از مشایخ کبار ہندوستان را دریافت و در موضع بہتہ من توابع دہلی طرح
اقامت ریخت و بہ رفاقت شیخ سلیم چشتی فتحپوری بہ سفرے رفت و سعادت
زیارت حرمین شریفین کرمہما اللہ تعالیٰ اندوخت و عنان جانب ہند عطف نمود
و بہ اشارۂ شیخ در اجمیر قریب روضہ خواجہ معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ الغبین
کشید۔ و چندی در آن مقام سعادت انجام کسب برکات نمود۔ بہ اشارہ حضرت
خواجہ قدس سرہٗ باز بہ موضع بہتہ عود کردہ رحل اقامت افگند۔ و خلقی کثیر را بہ شرف
ارادت و ہدایت مخصوص ساخت ہمہ وقت با وضو مستغرق و مراقب می بود۔
جہانگیر بادشاہ بہ سعایت بعض مردم ایشان را از روے غضب طلب کرد۔ چون
روبرو شد دعائے خواند، سنگریزہ پرتافت۔ بادشاہ پرسید این چہ بود گفت
براے دفع بلیات خواندم۔ بادشاہ را از استماع قول حضرت سید دل نرم شد و بہ
تعظیم و توقیر تمام رخصت کرد۔ عمر گرامی از صد سال متجاوز بود۔ روز جمعہ دہم شہر
ربیع الاول ۱۰۳۷ سنہ اسبع و ثلثین و الف بہ نزہتگاہ اخروی خرامید آرامگاہ
بہتہ عرس شریف مجمع عظیمی می شود۔

آمدم بر سر اصل مطلب بعد از ارتحال حضرت شیخ محمد قدس سرہٗ فرزند ارجمند
آنجناب مخدوم تاج معین الدین قدس سرہٗ صدر ارشاد را زیب و زینت بخشید
داد والا قدرے است از بس گذشتگی روح بپاے مرتبۂ احدیت و از کمال سبک روحی

بلند پایہ از عالم قدوسیت در شیوۂ تقوی کامل عیار۔ در دعوت اسمائیکتائے روزگار وہرگاہ او بہ کشور باقی انتقال نمود۔ کوکب آن آسمان شاہ امام الدین قدس سرہٗ در مقام آبائے کرام مہر پرتو افگن گردید۔ وعمر گران مایہ را بہ یاد الٰہی وتلقین اصحاب صرف ساخت وفاتش در عشرۂ ثانی بعد مائۃ والف واقع شد۔ قبہ بمراسم نور این اکابر در جوار مزار مخدوم محمد رکن الدین است۔ وشاہ یٰسین قدس سرہٗ نخل بر ومند حدیقہ شاہ امام الدین قدس سرہٗ مسند طراز آبائے کرام وچراغ افروز اجداد عظام است نور معنوی از جبینش جلوہ افروز بود وعرصۂ روزگار از وجودش شرف اندوز۔ مزاجش با تکلف ناآشنا وسلوکش باہمہ کس یک ادا۔ حقا کہ سراپا خلق مجسم بود ولطف مصور۔ وہو ہمتش بس بلند افتادہ بود فتوح را ذخیرہ نمی ساخت۔ وبہ خبر گیری فقراء وارد وصادر شہرت برداخت۔ اکابر واصاغر شہر رشتہ نیاز بدست داشتند مردم شہر واطراف بیش از حصر بہ سعادت ارادت بہرہ گرفتند۔ چہارم جمادی الاولیٰ از سال حال یعنی سنہ ۱۱۶۶ھ ست وستین ومائۃ والف بہ نزہتکدۂ قدس خرامید۔ وبیرون حریم مخدوم محمد رکن الدین قدس سرہٗ قریب نزینہ مدفون گردید محررؔ اوراق گوید ؎

شاہ یٰسین آیت عرفان	از جہان رفت آن بزرگ سرشت	
دوش پروانۂ در انجمنے	گفت تاریخ شمع بزم بہشت	سنہ ۱۱۶۶ھ

وخلف الصدق او شاہ محمد حافظ سلمہ اللہ تعالیٰ در مقام پدر بزرگوار جلوہ نمود وسجادۂ آبائے کرام را بہ تازگی رونق افزود۔ مبدء فیاض جل شانہٗ آن مقبول دلہا را

الی یوم القیام زینت پیرا سے این مقام دارد۔ بعد ختم کتاب شاہ محمد حافظ ملقب حافظ میان بتاریخ بست وہشتم ذی قعدہ ۱۱۷۳ھ ثلث و سبعین ومایۃ والالف دامن از خار زار امکان برچید۔ و در باغچہ خود کہ متصل پورہ حیدر آباد[۵۱] جانب شمال محلہ میدانپورہ است مدفون گردید۔ مولف کتاب گوید ؎

وداع جہان کرد حافظ میان	چراغ بزرگان عرفان سرشت
شب ہاتف غیب تاریخ اد	بفرمود او شمع بزم بہشت ۱۱۷۳ھ

(۳۲) شاہ رکن الدین المعروف بہ شاہ آتا ولی

بن مخدوم تاج معین الدین بن مخدوم محمد بن مخدوم محمد رکن الدین بلگرامی قدس اللہ اسرارہم از عقلاء مجانین است۔ صاحب جذبۂ قوی و نفس گیرا بود۔ ہر چہ بر زبانش می گذشت حکم قضاء مبرم داشت و ہموارہ در دلق درویشانہ مستانہ می گشت۔ و خوارق عادات بسیار ازو سر بر زد۔ وفاتش بعد مایۃ والالف واقع شد۔ قبرش بیرون محوطۂ مزار مخدوم محمد رکن الدین متصل دیوار شرقی۔

(۳۳) سید تاج الدین حجرہ نشین قدس سرہٗ

از سادات حسینی واسطی بلگرام ملقب بہ نیچ بہیہ ساکن محلہ میدانپورہ است نسبش

---

[۵۱] نام محلہ ایست واقع بلگرام ۱۲

برین وجه. سید تاج الدین حجره نشین بن سید طیب بن سید بدلی بن سید حسین بن سید
فضل اللہ بن سید محمد بن سید فضل اللہ بن سید علاء الدین بن سید ابراہیم بن سید ناصر بن سید المسعود
بن سید سالار بن سید محمد صغری قدس سرہٗ ۔ در مراتب فقر یگانہ می زیست و بہ یاد مولیٰ
مشغول بودہ قدم از حجرۂ خود کم بیرون می گذاشت ۔ لہذا او را حجرہ نشین می گفتند ۔
صاحب مراۃ المبتدین گذارش می نماید کہ :-

" او در بدایت حال سفید بخواندن بود ۔ بہ جہت مطالعہ کتاب در باغی کہ از شہر دور دست است
" می رفت و بہ مطالعہ مشغول می شد ۔ در آنجا با فقیری بے قید کہ شیخ بیارے نام داشت
" اتفاق ملاقات افتاد ۔ آن فقیر او را با خود کشید ۔ سید از خواندن باز ماند و لای خوار گشت ۔ و مردم
" بسیار با و متابعت نمودہ بے قید و لای خوار شدند و بظاہر ملامتی گشتند ۔ و سے گفتہ پیر
" یک ہفتہ ما را جاے بنشاند و فراموش ساخت ۔ عرض کردم حق تعالی وحشت تنہائی از
" دوستان خود بر داشتہ است ۔ چون این کلمہ بشنید گفت کار ت تمام شد ۔
" آوردہ اند شبے در ہواے گرما با اصحاب خود بیرون شہر بر آمد از بسکہ ہوا گرم بود با یاران گفت
" شاید بر نوک این درخت کلان بادی شد کہ سوزش بر طرف کند فی الحال بہ پرید و بہ نوک
" آن درخت برفت و ساعتے بہ نشست و باز آمد ۔ یاران او اکثر اباحتے شدند و سبب یاران چند
" بار چند جا محبوس گشت ۔ نزدیک بود کہ علما بہ کشتن او فتوی دہند ۔ تا مدتے در حال و شانش
" مردم غلو بسیار داشتند ۔ و غوغاے خرق عادت در عوام افتاد ۔ و خواص بہ الحاد نسبت
" کردند ۔ رفتہ رفتہ غوغاے مردم تسکین یافت و او از آن حالت فرود آمد ۔ درین وقت

"درین وقت آن نقیر مرشدے قید را ببیار پائید نیافت"، انتہی کلام مراۃ المبتدین۔
قبر سید تاج الدین در باغ شمالی محلہ سید انپورہ نزدیک مزار شہدا طرف آبادی حیدر آباد است

(۴۴) سید قاسم اسرار قدس سرہٗ

از مریدان سید تاج الدین حجرہ نشین بلگرامی واز قبیلۂ سادات بخاری الاصل بلگرام است کہ محلہ ایشان جانب شرقی محلہ سید وارہ واقع شدہ۔ پیر روشن ضمیر مستجانۂ عرفان بود۔ وبہ ارادت طریق وادارت رحیق اشغال داشت۔ مخموران بسیار بہ قدح گردانی او دماغ رسانند ودامن از غبار خودی افشاندند۔ سید تاج الدین فرمود "قاسم اسرار مراۃ این ملک است"۔ راقم الحروف گوید کلام سید تاج الدین بہ وتیرۂ کلام سلطان المشائخ نظام الدین دہلوی قدس سرہٗ واقع شدہ کہ دربارۂ شیخ سراج الدین عثمان اودی بنگالی فرمود۔

"عثمان آئینۂ ہندوستان است"، فرق ہمین کہ بر زبان سلطان المشائخ قدس سرہٗ لفظ ہندوستان جاری شد۔ ہندوستان شامل جمیع ممالک ہند است۔ وبر زبان سید تاج الدین قدس سرہٗ این ملک جاری شد این ملک احتمال دارد کہ مراد مجموع ملک ہندوستان باشد واحتمال دارد کہ مراد بعض قریب نسبت بوطن متکلم باشد بہ قرینۂ کلمہ این کہ موضوع برائے اشارۂ قریب است ظاہر امراد ثانی است چہ سلسلہ شیخ عثمان قدس سرہٗ در اقطار ہند شائع است وسلسلہ سید قاسم اسرار شیوعی ندارد۔ ومعنی قول

سلطان المشائخ عثمان آئینہ ہندوستان است تواند بود کہ کشف اسرار عالم ملک و ملکوت در ہندوستان از وجود مصفای مجلای شیخ عثمان حاصل می شود مثل جام جم و آئینہ اسکندر کہ بعضے اسرار این عالم از آنہا منکشف می شد با آنکہ حضرۃ حق جل وعلا را در ہر ملکی و ولایتی از وجود اولیاے خود آئینہ ایست کہ جمال باکمال خود در آن آئینہ مشاہدہ می کند و خود را در آن مظہر بہ تجلی خاص جلوہ می دہد و در کشور ہندوستان آئینہ از وجود شیخ عثمان است واللہ اعلم۔ صاحب مراۃ المبتدین گذارش می نماید:-

„ سید تاج الدین اکثر طالبان حق را بہ سید قاسم اسرار حوالہ می نمود وہر کہ احتیاج دین یا دنیا

„ باو ظاہر می کرد اشارہ بہ سید قاسم می نمود۔ در مرض موت با او گفت جائے شما غرب رویہ

„ شمس آباد کہ بلندی است از خدا مقرر شدہ نہ ہر اسید از غیب بشارت داد توکل ہم خواہد

„ رسید۔ بعد موت او سید قاسم آنجا رفتہ نشست دو سہ ماہ نگذشتہ بود کہ دولتمندی را بآن

„ طرف گذر افتاد و مسجد و خانقاہ و چاہ و روضہ و باغ آنجا ساخت و وظیفہ معین گردانید۔ انتہی

سید العارفین میر شاہ لدھا قدس سرہٗ می فرمود۔ از خاک سید قاسم بوی عرفان می آید و علامہ مرحوم میر عبد الجلیل می فرمود۔ سید قاسم اسرار صاحب سخن بود گویا پرتو سید قاسم انوار بر ساحت احوالش تافتہ قاسم اسرار گردیدہ۔ وہی فرمود وقتے دیوان او را در مستقر الخلافہ آگرہ دیدہ بودم امانسخہ دیوان در بلگرام مفقود است۔ آرامگاہش شمس آباد من توابع قنوج۔

(۳۵) سید عمر بلگرامی قدس سرہٗ

از نژاد سید محمد صغری است بدین طریق سید عمر بن سید بدر الدین عرف سید بدھ بن سید ابراہیم

بن سید پیاره بن سید حسن بن سید محمود عرف بڈھن بن سید بدہ بن سید جلال الدین بن سید
ابراہیم بن سید ناصر بن سید مسعود بن سید سالار بن سید محمد صغری قدس سرہٗ ۔ سید
بدرالدین عرف سید بدے پدر سید عمر جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سید واڑہ است
و در سنہ ۹۸۷ سبع و ثمانین و تسعمائۃ دامن از غبار ہستی افشاند و سید عمر از تلامذہ خاص
سید السادات سید حسین دہلی وال بلگرامی بود ۔ مدتہا در حلقہ درس آنجناب تلمذ
نمود و سرمایہ علوم ظاہر و باطن بر داشت دوست بیعت بہ شیخ ابوالفتح فرزند
و صاحب سجادہ شیخ الہدیہ خیر آبادی قدس اللہ اسرارہما راد و مدتہا خدمت شیخ
کرد و ریاضتہا کشید ۔ و بہ وطن مالوف باز گشت و در گوشہ خدا پرستی عمر فنا ساخت
قبرش در موضع چاند پور جانب شرقی شہر است و بر سر قبر او گنبدی تعمیر کردہ اند رحمۃ اللہ علیہ

(۳۶) سید شریف

خلف الصدق سید عمر مذکور قدس اللہ اسرارہما تحصیل علمی بخدمت والد خود
نمود و بطریق پدر گرامی دست ارادت بہ ذیل شیخ ابوالفتح قدس سرہٗ زد و خرقہ خلافت
پوشید و از حقائق و معارف حظی وافر بر گرفت و رخصت انصراف یافتہ در وطن
اصلی گوشہ نشین شد و دل بہ مبداء اصلی بر بست ۔ و بیشتر اوقات بہ مطالعہ کتب
سلوک و اقوال و احوال صوفیہ اشتغال داشت و نسخہ مراۃ المبتدین در احوال مشائخ
ہند کتابی متوسط مفید نوشت ۔ و در جمیع کلمات مشائخ رحمہم اللہ تعالیٰ کوشش

موفور بجا آورد - وازراه ہضم نفس خود کتاب را بہ مراۃ المبتدیین موسوم ساخت شکر اللہ سعیہ

(۳۷) سید کرم اللہ

از احفاد سید محمود اکبر بلگرامی است کہ سابقاً ذکر یافت بدین نہج - سید کرم اللہ بن سید لطف اللہ بن سید حسن بن سید نوح المعروف بہ سید پیارہ بن سید محمود اکبر قدس سرہٗ واز ینجا ذکر سید حسن در سلک فضلا می آید - سید کرم اللہ بزرگ عہد وعمدۂ عصر و متخلق بہ اخلاق آلٰہی بود و در حدود سنہ ۱۰۵۱ھ احدی وخمسین والف بہ سکومت سہار نپور لوریا از طرف سید محمد کہ از سادات بارہہ ونوکران شاہجہان بادشاہ بود قیام داشت و آخر حال بدرگاہ شاہزادہ محمد شجاع بن شاہجہان بادشاہ بسر می برد شاہزادہ بغایت تکریم وتبجیل میکرد وبعد برہم خوردن محمد شجاع در بلگرام خانہ نشین شد واوقات گرامی بہ طاعت وریاضت معموری داشت - دوازدہم رجب المرجب سنہ ۱۰۷۳ھ ثلث وسبعین والف دل از جہان فانی برگرفت - برطبق وصیت او قبر اورا با زمین ہموار کردند واز آثار خیر اوست مسجد در وسط محلہ میدانپورہ وبعد از مدتے سال تعمیر آن بہ خط خاص سید کرم اللہ در کاغذہائے کہنہ سنہ ۱۰۷۱ھ احدی وسبعین والف برآمد - ومحرر سطور برائے حفظ سنہ این قطعہ تاریخ در سلک نظم کشیدہ

کرم اللہ سید عالی	زبدۂ دودمان آل عبا
مسجدی ساخت از صفا معمور	کرد بنیاد او علی التقویٰ

من بنی مسجد الواحد الله	کان مثواه جنت الماوی
ہاتفی گفت سال تاریخش	کرد تعمیر مسجد زیبا

(۳۸) سید عبد النبی

بن میر سید طیب بن میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہم وارث کمالات ابوین وجامع فضائل نشاتین بود سیادر فروع حنفیہ ید طولی داشت ودہموارہ بہ افادۂ قال وافاضۂ حال می پرداخت۔ مستفید از خدمت پدر والاگہر خود است وخلافت از جناب میر سید محمد کالپوی قدس سرہ نیز داشت۔ ملاقات او با سلطان اورنگ زیب عالمگیر انار اللہ برہانہ واقع شد۔ سلطان اعزاز واکرام تمام بجا آورد وموازی صد بیگہ زمین از بلگرام بہ مدد معاش مقرر فرمود۔ وفاتش در ۱۰۹۸ھ سنہ ثمان وتسعین والف خوابگاہش بلگرام۔ مرشد مجتہد زمان تاریخ یافتہ اند۔ ذکر فرزند ارجمندش میر سید مربی بعد ازین می آید انشاء اللہ تعالی ودر ترجمہ سید عبد النبی نام میر سید محمد قدس سرہ بہ نوازش سامعہ پرداخت ومن مخمور را سرخوش کیفیتی ساخت چہ سلسلۂ فقیر بواسطۂ سید العارفین میر سید احمد خلف الصدق میر سید محمد قدس اللہ اسرارہم می رسد۔ لاجرم مناقب این دودمان قدسی مجملا بر صفحۂ نیاز می نگارم وسنتے عظیم بکام وزبان می گذارم۔

(۳۹) میر سید محمد الترمذی الکالپوی قدس سرہٗ

اصل ایشان از سادات صحیح النسب ترمذ است آبای کرام در مقام جالندر من توابع لاہور سکونت داشتہ اند والد ماجد آن جناب میر ابوسعید بہ تصاریف روزگار از وطن مالوف برآمدہ در دار الولایۃ کالپی طرح اقامت ریختند۔ حضرت میر سید محمد قدس سرہٗ در عنفوان تحصیل بخدمت شیخ یونس نور اللہ مضجعہ کہ عالم عامل و محدث کامل بودند تلمذ کردند۔ و تا مطول تفتازانی نزد شیخ گذرانیدند۔ و اجازت حدیث فراگرفتند شیخ یونس در حفظ شریعت غرا بسیار می کوشیدند۔ تشرع استاد در مزاج وہاج تاثیر تمام کرد و نور متابعت نبوی سرتاپاے ایشان را فروگرفت۔ و تتمہ کتب تحصیلی قدرے پیش مولانا عمر جاجموی روح اللہ روحہ و اکثرے در حلقۂ درس شیخ جمال اولیا کوروی قدس سرہٗ گذرانیدند۔ و در فضیلت صوری رتبۂ بلند حاصل کردند و فاتحہ فراغ از شیخ جمال اولیا قدس سرہٗ گرفتند۔ و ہم با حضرت شیخ در طریقۂ علیۂ چشتیہ بیعت کردند و اجازت سلاسل قادریہ و سہروردیہ و مداریہ یافتند۔ حضرت شیخ ایشان را بہ عنایات خاص الخاص نواختند۔ و اما نانی کہ از مشائخ سلاسل اربعہ فرا رسیدہ بود ہمہ را تسلیم نمودند حضرت سید حسب الارشاد شیخ قدس سرہٗ از کورہ در کالپی آمدہ پاے اقامت افشردند و بیاد رب الارباب و تلقین اصحاب مشغول گردیدند۔ و بمراتب معدودہ از کالپی برآمدند یک مرتبہ سفر جالندر پیش آمد بہ ارادۂ این کہ در اثناے فتنہ یا دختر عشیرہ کدخدا شوند۔ چون بہ

اکبرآباد رسیدند با امیر ابوالعلا احراری قدس سرہٗ ملاقات کردند در پائین مجلس اقدس نشستہ حضرت امیر را عادت بود کہ از ایشان قہقہہ اکثر سر برمیزد بہ خاطر حضرت سید راہ یافت کہ درویش و قہقہہ این چہ آئین است حضرت امیر از صدر مجلس جانب ایشان نگاہی کردند و ارشاد نمودند کہ مولانا ے روم فرمودہ ع

بر بیضۂ دل باش ہان مانند مرغ پاسبان		کز بیضۂ دل زاید ت مستی و شور و قہقہہ

بعد ازان بر زبان مبارک آوردند قہقہۂ ما ازینجاست قریب بود کہ در بدن حضرت سید رعشہ افتد بہ زور تشرع خود را نگاہ داشتند و رجوع ناکردہ متوجہ جالندر شدند و وقت معاودت در ہر منزل حضرت امیر ابوالعلا قدس سرہٗ می دیدند کہ پالکی سواری ایشان را جانب خود می کشد ناگزیر بعد رسیدن اکبرآباد التماس طریقہ علیہ نقشبندیہ نمودند۔ حضرت امیر با کمال التفات طریقہ را تلقین فرمودند حضرت سید بہ کالپی آمدہ سالہا بآن مشغولی نمودند و بعد دہ سال بار دیگر بہ خدمت امیر قدس سرہٗ رسیدند و چہار ماہ در صحبت اقدس کسب فیوضات فراوان نمودند و از جملہ اسفار دالاسفر اجمیر است کہ بہ کشش خواجہ بزرگ قدس سرہٗ ضرور افتاد۔ درین سفر خلف الصدق ایشان میر سید احمد قدس سرہٗ در رکاب سعادت بودند روز وصول اجمیر بہادر خان کنبو ناظم آنجا بیرون شہر باستقبال برآمد و لوازم خدمت باکمال نیازمندی بہ تقدیم رساند۔ ہشت روز دران مکان فردوس نشان توقف کردند۔ ہر روز اول و آخر وقت با صوفیان بہ زیارت مرقد مبارک می رفتند و گرد قبر مطہر مراقب می نشستند۔ صاحب

معارج الولایہ درترجمۂ آن جناب می نگارد کہ:۔

"چون او بہ زیارت خواجہ بزرگ مشرف گشت اندک بیہوشی او را دست داد۔ حضرت خواجہ بزرگ

"در آن زمان دو تا برگ تنبول بوسی عنایت فرمودند۔ چون بہ رفاقت

"آمد آن دو تا برگ تنبول در دست داشت۔ و بہتوشت نیز درون روضہ متبرکہ گردو با روح آن

"حضرت ملاقات حاصل نمود۔ و بسا انوار و اسرار استفادہ کرد" انتہی۔

حضرت سید دوام دلی بریان و دیدۂ گریان داشتہ اند۔ ہر مجلس یک رومال یا دو رومال از اشک جاری تر می شد و بست و شش سال از اواخر عمر علی الاتصال صائم بودہ اند اگر عارضۂ جسمانی لاحق می شد دوا وقت شب استعمال می کردند۔ اطبا ہر چند عرض می کردند کہ استعمال دوا وقت صبح انفع است در جواب می فرمودند کہ صحت و بیماری در دست مشیت باری ست اگر او سبحانہ وتعالی صحت خواستہ است استعمال دوا وقت شب ہم نافع خواہد شد۔ پس چرا لذت صوم را برباد دہم۔ و در ایام منہیہ شرعیہ غیر از یک بیرہ پان تناول نمی فرمودند۔ و آئین والا بود کہ در مجلس تلقین لفظ مبارک اللہ بشوق و جاذبہ تمام بر زبان شریف می گذرانیدند و سامعان را از خود می ربودند۔ وقتے پسر چار پنج سالۂ ایشان کہ بہ غایت مقبول بود فوت کرد۔ تا سہ روز لب بہ اظہار آن کلمۂ شریفہ نہ کشادند۔ تا درد و غم فوت پسر بہ محبت آلہی تعالی شانہ ممزوج نہ گردد۔

حضرت سید در اواخر عمر عیسوی المشہد بودہ اند۔ و در مقام قطبیت کبری متمکن۔

وعیسوی المشهد بودن عبارت ازین ست کہ چنانچہ احیاء اموات از عیسی علیہ السلام واقع شد احیاء قلوب ازین شخص واقع می شد۔۔

شیخ کمال افسری قدس سرہٗ کہ از جملہ خلفاء خاص حضرت سید و کبرا ء راہ دین است و بختاور خان نام اورا در تاریخ مراۃ العالم[۵] در محل شعرا ذکر کردہ در مثنوی راح وریحان در مدح حضرت باین مقام اشارہ می کند ومیگوید ؎

دم عیسی اگر احیاء گل کرد	دم جان بخش او احیاء دل کرد
بود بر صبح روشن کار این دم	اگر استادان این کار است ادہم

از مصنفات شریفہ تفسیر سورۂ فاتحہ و روائح بہ عبارت عربی و رسالہ تحقیق روح و اسرار التوحید و ارشاد السالکین و رسالۃ الفنا و عقائد صوفیہ و رسالہ عمل و معمول و رسالۂ واردات دران وقت کہ علماء ظاہر بر رسالہ تسویۂ شیخ محب اللہ آلہ آبادی قدس سرہٗ ہنگامہ برپا کردند و سلطان اورنگ زیب انار اللہ برہانہ را رسانیدند کہ این رسالہ سخنان مخالف شرع شریف دارد و سلطان حکم فرمود کہ درویشان قلمرو بادشاہی را در معسکر سلطانی احضار نمایند و از مقالہ ہر کدام استعلام نمایند شیخ محمد افضل آلہ آبادی قدس سرہٗ از رسالۂ واردات اندیشیدند کہ در غلبۂ حالات رقم زدۂ کلک ارشاد گردیدہ ہر چند دل شیخ قدس سرہٗ نمی خواست کہ بشویند لکن دران ایام کہ آتش فتنہ

۵ کتاب مراۃ العالم تصنیف بختاور خان بسیار کمیاب است و در کتاب خانہ مولوی سید حسین صاحب بلگرامی المخاطب بہ نواب عماد الملک بہادر دام ظلہم موجود تا حال چاپ نشدہ - ۱۲

سعت مشتمل بود نگاہداشتن ہم مصلحت نمی دیدند - لاجرم آب درظرف کلان

جو بین پُر کردہ آن رسالۂ بیمار ورقی را انداختند کہ چون کاغذ کالپی در آب زود متلاشی

می گردد خود بخود محو خواہد شد - غرض شیخ اینکہ بدست خود در ازالہ خط سعی نکردہ باشند

تمام شب در آب بود - ورقے وسطرے محو نہ شد - ذم صبح این حال مشاہدہ

نمودہ بخاطر آوردند کہ مرضی حضرت سید قدس سرہٗ آن است کہ این رسالہ باشد -

خشک کردہ نگاہ داشتند - شیخ محمد یحییٰ آلہ آبادی قدس سرہٗ در کتاب اعلام الانام می گوید :-

"من آن رسالہ را بعینہا با رسائل دیگر از تصانیف حضرت سید قدس سرہٗ یکجا جلد کردہ

"حرز جان وایمان خود دارم"

وصال اقدس بست وششم شعبان روز سہ شنبہ ۱۰۷۱ھ احدی وسبعین والف

واقع شدہ - آسایش گاہ کالپی راقم الحروف گوید :-

غوث عالم یگانۂ آفاق	میر سید محمد ذی شان
گفت تاریخ رحلتش آزاد	رفت قطب زمان بسوئے جنان ۱۰۷۱ھ

(۴۰) میر سید احمد بن میر سید محمد الکالپوی قدس اللہ اسرارہما

وارث ولایت محمدیہ وحامل رایت احمدیہ اند - از عنفوان نشوونما فروغ رشد

ونور ولایت از جبین ہمایون می تافت - مبدء فیاض تعالیٰ شانہٗ جمال صوری و

کمال معنوی ہر دو باہم ارزانی داشتہ - وجمیع صفات رضیہ وسمات مرضیہ سیما شیمۂ بذل

واشارۂ مروت در عنصر لطیف ودیعت گذاشته - ابتدای حال دامن سعی واکتساب دانش صوری برزدند - وچندی نزد والد ماجد قدس سرہ تحصیل نمودند - واز حسامی اصول تا تفسیر بیضاوی نزد شیخ محمد افضل الہ آبادی قدس سرہ گذرانیدند - ودست بیعت بہ حضرت والد قدس سرہ دادند - وطریقۂ محمدیہ را بہ کمال اعتنا ورزیدند - ودر عمر بست وچہارسالگی بر مسند حضرت والد قدس سرہ نشستند - ومجلس ارشاد وتلقین گرم ساختند حق تعالیٰ حظی وافر از اعتبار واشتہار ارزانی فرمود - وسدۂ سینہ را قبلۂ حاجات وضیع وشریف ساخت - باوصف این دقیقہ از دقائق فقر وانکسار فرو نمی گذاشتند وچون آفتاب عالمتاب پرتو التفات بر ہمہ کس یکسان داشتند - حضرت والد را در بارۂ ایشان کمال عنایت بود فرمودند محمد واحمد یکے است - ونیز روزے کہ از مزار فائض الانوار خواجہ بزرگ معین الدین چشتی قدس سرہ رخصت شدند - فرمودند حضرت خواجہ قدس سرہ ما را رخصت کردند - ودستار بر سر سید احمد بستند - وفرمودند کہ مجلس چشت گرم سازد - ازینجا است کہ آنجناب بہ سماع میل تمام داشتند - وباوصف احتراز حضرت والد قدس سرہ در حین حیات ایشان بہ سماع وسرود علانیہ می پرداختند وبعد انتقال حضرت والد در ایام عرس شریف ہم مجلس سماع آراستند - شیخ محمد افضل الہ آبادی قدس سرہ این خبر شنیدہ از الہ آباد نامہ وپیام فرستادند کہ آمدن من در ایام عرس محال شد کہ موافقت یاران نہ توانم - وخلاف یاران ہم نہ توانم کرد - حضرت قدس سرہ در جواب دو نامہ پیہم نوشتند وبہ تاکید تمام طلب داشتند - شیخ محمد افضل

بعد وصول نامۂ اخیر بہ کالپی تشریف بردند حضرت بعد قدوم ایشان سرود موقوف کردند۔ اما تا سہ روز طعام نہ خوردند۔ و درین روزہا ہر مرتبہ کہ با شیخ ملاقات می شد از دست ناصحان و مریدان حضرت والا قدس سرہٗ کہ در باب سماع ہنگامہ ملامت گرم ساختہ بودند شکایت می کردند۔ آخر الامر روز سیوم ہمان شکایت سر کردند۔ شیخ در تسلیہ مبالغہ بکار بردند۔ تا آنکہ وقت نماز عصر رسید نماز را ادا نمودہ باز بر سر ہمان گفتگو رفتند۔ و بعد نماز مغرب نیز آن سلسلہ انقطاع نہ پذیرفت خدمت شیخ علاج منحصر در ان دیدند کہ پرسیدند۔ قوالان کجا اند۔ آنہا گفتند حاضریم فرمود۔ چرا بہ کار خود مشغول نمی شوید۔ قوالان اجازت یافتہ سرگرم کار شدند و خاطر حضرت شاد گردید فرمودند۔ میان جیو ؟ من ہم سرود کنم۔ رومال و تسبیح بدست گرفتہ ایستادند و لفظ مبارک اللہ بر زبان آوردند۔ در حاضران اثرے عظیم کرد جمعی بے خود افتادند و حضرت شیخ قوالان را اجازت دادہ خود از مجلس بر آمدند۔

مخفی نہ ماند کہ میر سید احمد قدس سرہٗ شیخ محمد افضل الہ آبادی را از ایام صغر سن میان جیو می گفتند۔ قوت تاثیر توجہ حضرت قدس سرہٗ کالشمس فی رابعۃ النہار اشتہار دارد۔ بر ہر معتقد و منکر کہ توجہ می فرمودند فی الفور از خود می رفت۔

شخصے بہ خدمت حضرت آمد و گفت سختے دل من بجائے رسیدہ کہ در فوت مادر و پدر و زن و فرزند گریہ نہ کردہ ام۔ ترا نشان می دہند کہ مردم را در گریہ می آری بر من ہم توجہی بکن۔ حضرت ہر دو دست او را بہ ہر دو دست خود محکم گرفتہ بجنبانیدند

وسہ بار بہ وحشت تمام بہ گفتند۔ بخواہی گریست ؟ بار سیوم سر دادند۔ آن شخص بر زمین افتادہ ہاے ہاے می گفت وزار زار می گریست۔ بعد دیرے بہ افاقہ آمدو مرید شد۔

یکے از مخلصان جامہ دوختہ بر سبیل نیاز آورد۔ والحاح کرد کہ بہ لبس آن نوازش فرمایند۔ وقت نماز جمعہ ہمان جامہ پوشیدہ متوجہ نماز شدند۔ بعد ادائے نماز شخصے کہ دم تشرع می زد بر طول آستین اعتراض کرد۔ آستین خود را بدست اودادند و آستین او را بدست خود گرفتند۔ در آستین او آن قدر زیادت فاحش نمودار شد کہ باعث انفعال او گردید و آستین ایشان تا بند دست بود۔ در طبقات شعرانی آوردہ "و کان علی رضی اللہ عنہ یقطع منکم قمیصہ فازاد علی روس الاصابع و کذلک عمر رضی اللہ عنہ"

ہنگامیکہ سلطان اورنگ زیب عالمگیر انار اللہ برہانہ بہ واسطہ رسالہ تسویہ حکم فرمود کہ درویشان ممالک محروسہ را بہ حضور خلافت طلب نمایند و اسامی فقرائے بلاد ہندوستان را نوشتہ از نظر سلطانی گذرانیدند۔ نام نامی میر سید احمد ہم نوشتہ بودند سلطان بر نام ایشان بہ خط خاص نوشت "برحمت حق پیوست" چہ ایشان انتقال کردہ بودند۔ سلطان مطلع بود و کاتب اسامی اطلاع نداشت۔ و اسم شیخ محمد افضل الہ آبادی قدس سرہ نیز بہ تحریر در آوردہ بودند۔ سلطان بر اسم ایشان دائرہ کشید و بر نام حاجی محمد ولی قطبی فرمود کہ "این برادر طریقت شیخ محمد افضل است این خاندان لفقر ہی استغنا ایشان از وسوسہ سوء العقیدہ مبرا اند" آخر الامر طلب درویشان موقوف

شد۔ حضرت سید احمد قدس سرہٗ بر سنت والد ماجد خود یک مرتبہ بزیارت احمیر شریف رفتہ اند۔ واز روحانیت خواجہ بزرگ قدس سرہ فیوض وافر اندوختہ وصال حضرت نوزدہم ماہ صفر ۱۰۸۴ھ اربع وثمانین والف آرامگاہ کالپی و ایشان را سہ پسر والاگہر بوجود آمد شاہ فضل اللہ و سید سلطان مقصود و سید سلطان محمود اما شاہ فضل اللہ قدس سرہٗ جامع دانش صورت و معنی بودند۔ بر روش پدر و جد بزرگوار قدمی راسخ داشتند

شیخ محمد افضل الہ آبادی فرماید ؎

عمان فضل سید فضل اللہ آنکہ ہست	ابر ساں نقرش از عمل و علم دو گواہ	

عنصر گرامی ولایت مجسم بود و ذوق وشوق از ہر مو تراوش می کرد و بذل و کرم و سائر صفات رضیہ بہ مرتبہ اتم داشتہ اند۔ وقتے قحط شدید افتاد و چند سال امتداد کشیدہ عالمے را بمعرض تلف درآورد۔ آنجناب در شبانہ روز یکبار جز اندک غذائی کہ سد رمق می تواند شد نمی خوردند و بہ قدر دسترس بر محتاجان ایثار می نمودند۔ چہاردہم ذی الحجہ ۱۱۱۱ھ احدی عشر و مائۃ والف بہ ملک قدس خرامیدند۔ فرزند وجانشین آن جناب سلطان ابوسعید قدس سرہٗ از کمل اولیا بودند۔ صاحب دوام حضور و ذوق و سرور وقتیکہ شاہ فضل اللہ قدس سرہ ازین عالم رحلت کردند خلف الصدق ایشان سلطان ابوسعید و برادر ایشان سید سلطان مقصود ہر کدام نامہ طلب سید العارفین میر شاہ لدہا بلگرامی قدس سرہ نوشتند۔ سید العارفین حسب الطلب صاحبزادہا بہ کالپی شتافتند۔ و در آنجا تمامی خلفاء این دودمان والا مثل شیخ محمد افضل

الہ آبادی و شیخ عبدالحکیم موہانی جمیع آمدند۔ در صاحب سجادگی اختلاف شد۔
اتفاق ہمہ برآنکہ صاحب سجادگی بہ میر سید سلطان مقصود مقرر شود کہ ایشان
پسر سید احمد اند۔ و سلطان ابوسعید نبیرہ و نیز سید سلطان مقصود صاحب علم و فضل
واسن قبیلہ اند۔ سید العارفین فرمودند این چہ اندیشہ است صاحب سجادگی
بہ در حق پسر باشد۔ و علم باطن موقوف بر علم ظاہر نیست کہ این تعلق بہ زبان وارد و
آن تعلق بہ دل انشاء اللہ تعالیٰ از برکت آباء کرام ایشان نیز رشید دودمان و قبلہ
عالمیان می شوند۔ بعد ازان سید سلطان مقصود سید العارفین را در خلوت طلبیدہ
از روئے تواضع عنایت کردند کہ شما بجائے میر سید احمد ید۔ اگر حق پدر بہ پسر می رسد
می باید کہ دستار میر سید محمد بر سر من بستہ شود و دستار شاہ فضل اللہ بر سلطان ابوسعید
سید العارفین عرض کردند کہ حضرت میر سید محمد دستار کہ بر سر خود بستہ بودند حق تعالیٰ شما را
رشتہ علم و فضل عطا کردہ است چنان کنید کہ دیگران دستار شما بر سر بندند نہ آنکہ شما محتاج
غیر باشند و استعارہ حق و بگرے کنید۔ و بہ سعی سید العارفین صاحب سجادگی بر سلطان
ابوسعید قرار یافت و عنقریب کرامت سید العارفین بہ ظہور رسید۔ چہ بہ حکم قضا و قدر
در اندک فرصت نسل سید سلطان مقصود منقرض شد ایشان پسرے گذاشتند سلطان
محمد اعظم نام در ایام جوانی جہان فانی را وداع نمود۔ وا و پسرے گذاشتہ کہ در صغر سن در
کنار لحد خوابید و عقبی نماند انا للہ و انا الیہ راجعون سلطان ابوسعید قدس سرہ در ۱۱۳۶ھ
ست و ثلثین و مائۃ و الف برائے ملاقات سید العارفین قدس سرہ بہ بلگرام تشریف آوردند

وکلبهٔ ارادتمندان خود را به خورشید جمال اقدس نورانی ساختند - آن جناب اکثر معانی عرفان در لباس شعر ادا می نمودند و عرفان تخلص می کردند - از نتائج وی است ؎

دیروز که دل رفت زکاشانهٔ ما	لیلی گویان برون شد از خانهٔ ما
امروز شنیدم انا لیلی می گفت	گاہ بانگ دگر شنو ز دیوانهٔ ما

وصال ایشان در ۱۱۴۷ھ سبع واربعین و مائة والف واقع شد - محرر اوراق گوید ؎

آن شاه ابوسعید قطب عرفان	شد منزل آن سید اکمل فردوس
دریاب که از آیهٔ قرآن مجید	تاریخ نوشتم بر ثون الفردوس

فرزند ارجمند ایشان سید احمد سعید سلمه الله تعالی امروز زیب افزای سجادهٔ آبائے کرام و منضر راه سرگشتگان بادیهٔ عوام اند - چون فقیر به ارادهٔ حجاز فیض طراز از بلگرام برآمد - و بر مواضع چوره این طرف دریائے جمن عبور افتاد صحبت بابرکت ایشان را دریافت - اما سید سلطان مقصود پسر دوم میر سید احمد قدس الله اسرارهما ابتدای حال مدتے به تحصیل علم پرداختند - و از خدمت سید سعد الله بن سید مرتضی بلگرامی که ذکر ایشان می آید اکثر فنون درسی کسب نمودند - و در ایام اقامت بلگرام هر روز به خدمت سید العارفین قدس سره می رسیدند و تلقین بعضے اشغال طریقهٔ رشیقهٔ احمدیه می گرفتند و بعد فراغ تحصیل به کالپی مراجعت فرمودند - و جمیع کتب متداوله را به وقت تمام درس می گفتند و بر اکثری از کتب درسی حواشی به قلم آوردند - و بر شرح هدایة الحکمت میبذی - و بر شرح قصیده برده که از قاضی شهاب الدین ملک العلما است حاشیهٔ مدون تعلیق کردند -

اما اجل فرصت نداد کہ حواشی متفرقہ شیرازہ جمعیت پذیرد۔ واکثر مسودات از بے تدبیری پس ماندگان ضائع شد۔ انتقال ایشان در ماہ صفر ۱۱۲۳ سنہ ثلث وعشرین ومائتہ والف اتفاق افتاد۔

اما سید سلطان مسعود مشہور بہ میان صاحب پسر سیوم میر سید احمد قدس اللہ اسرارہما ولادت آن جناب در سنہ ۱۰۸۲ اثنین وثمانین والف دست داد۔ نیک بخت۔ کہ ترجمہ مسعود باشد تاریخ است۔ دو سالہ بودند کہ حضرت والد ایشان قدس سرہٗ انتقال کردند آن جناب بعد وصول بہ سن تمیز بسیارے از خلفا ومریدان پدر وجد بزرگوار را دریافتند مثل شیخ محمد افضل الہ آبادی وشیخ عبد الحکیم موہانی وسید العارفین میر شاہ لدہا بلگرامی وغیرہم قدس اللہ اسرارہم واجازت ارشاد از شیخ محمد افضل الہ آبادی قدس سرہٗ گرفتند وچون برادر اکبر ایشان شاہ فضل اللہ قدس سرہٗ رحلت کردند آن جناب از کالپی برآمدہ بہ سکندرہ بر مسافت یک منزل از کالپی این طرف آب جمن رحل اقامت افگندند ومدۃ العمر طالبان را بہ سوے حق دعوت نمودند۔ ودر سنہ ۱۱۵۴ اربع وخمسین ومائتہ والف داعی حق را لبیک اجابت گفتند۔ فقیر ایشان را مکرر دیدم۔ وگلہاے فیض از محفل بہشت آئین برچیدم کرت اولی در بلگرام کہ بہ تقریب عرس شاہ بدیع الدین مدار قدس سرہٗ درانجا تشریف آوردہ بودند وفقیر ہم بہ عزم زیارت مزار فایض الانوار وارد شدہ بود۔ واقعہ شہر جمادی الاولی سنہ ۱۱۴۲ اثنین واربعین ومائتہ والف وکرت آخری در سکندرہ وقت معاودت فقیر از سفر سند واقعہ ماہ شعبان سنہ ۱۱۴۷ سبع واربعین ومائتہ والف۔

(۴۱) شیخ عبدالحفیظ قرشوری بلگرامی

از قبیلۂ متولیان این شہر است - در عنفوان شباب از وطن مالوف بہ درد خداطلبی بر آمدہ در کالپی بہ سدۂ سنیہ میر سید محمد کالپوی قدس سرہٗ پیوست - وچہار ماہ پیش از وصال حضرت قدس سرہٗ بہ شرف ارادت والا استسعاد یافت - واکثر اوقات در صحبت شیخ عبدالحکیم موہانی گذرانید وفایدہا اخذ نمود - شیخ عبدالحکیم موہانی از کمل خلفاء میر سید محمد کالپوی قدس سرہٗ بودہ و بست وہفتم ذی الحجہ ۱۱۲۵ سنہ خمس وعشرین ومائہ والف در موہان محفوف سرادق رضوان گردید - شیخ عبدالحفیظ اگرچہ مرید میر سید محمد است قدس سرہٗ - اما نعمت فراوان از غرۂ ناصیۂ ولایت میر سید احمد قدس سرہ فرا گرفت - ومثال خلافت واجازت حاصل نمود - نسخۂ اجازت نامۂ او کہ آنحضرت بہ خط واملاء خاص تحریر فرمودند این است :-

"جون فقیر حقیر احمد بن محمد شیخت پناہ حقائق آگاہ شیخ عبدالحفیظ را دید کہ بہ جمیع وجوہ آراستہ است

"وبہ شریعت غرا پیراستہ بعد از اتمام سومی الیہ سلوک طریقت اجازت داد کہ ہر کہ خواہد کہ توبہ

"نماید یا طریق حق خواہد بہ آن شیخت پناہ رجوع آرد بے تامل و بے درنگی اجراء نفع نماید چنانکہ

"براین معنی عارف شیراز اشارت نمود ؎

"اگر شراب خوری جرعۂ فشان بر خاک	در آن گناہ کہ نفعی رسد بہ غیر چہ باک

"خداوند سبحانہ مشار الیہ را مقبول خویش ومقبول خلق گرداناد - بالنون والصاد" انتہی۔

(۴۲) سید درگاہی بلگرامی قدس سرہٗ

بن سید عبد الخیر المعروف بہ سید کھاسی بن سید درویش بن سید حاتم بن سید بدر الدین
عرف سید بہ لی جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سید وارہ اوائل حال قدم در
طلب علم گذاشت و قصبات اطراف بلگرام را سیر و دورکرد۔ و نزد علماء عصر
کتب درسی علی الترتیب تحصیل نمود و بہ خدمت قاضی علیم اللہ گجندوی فاتحہ
فراغ خواند۔ و از مراتب قال بہ منازل حال افتاد و بہ جناب شیخ عبد الرسول
عم حقیقی قاضی علیم اللہ مسطور ذریۂ وخلیفہ شاہ مجا ساکن لاہرپور من توابع خیرآباد
دست ارادت داد و تربیت ہائے باطنی یافت۔ آخر عنان بوطن اصلی منعطف
ساخت و تا دم واپسین بہ شغل درس و یاد الٰہی بسر آورد۔ و در عشرۂ ثانی بعد مائۃ والف
از تنگنای امکان بہ وسعت آباد لامکان شتافت۔ آرامگاہش بلگرام رحمۃ اللہ علیہ

(۴۳) میر سید مبارک محدث بلگرامی قدس سرہٗ

صحیح الاصول والفروع بود۔ وکوس احیاء سنت۔ و ازالۂ بدعت می نواخت
در علوم ظاہری و باطنی یگانہ۔ و در تقوی و طہارت ممتاز زمانہ می زیست۔ نسبش
بر بن طریق سید مبارک بن سید فخر الدین بن سید بہا بن سید پیارہ بن سید بدر الدین
جد القبیلہ ولادت او ششم شعبان المکرم ۱۰۳۳ھ سنہ ثلاث وثلثین والف دست داد

در عنفوان شباب کمر سعی بہ تحصیل علم بربست - واز بدایت تا نہایت علوم بر نہج
دقت واتقان تحصیل نمود - در مبادی حال نسخ تحصیلی نزد میر سید طیب بن میر
عبدالواحد قدس اللہ اسرارہما و دیگر فضلاء بلگرام واطراف آن استفادہ کرد - و در سنہ ١٠٦١
احدی وستین والف بہ ارادہ اکتساب علم بہ دہلی تشریف برد - و در انجا مطول
تفتازانی بہ خدمت خواجہ عبداللہ المشہور بہ خواجہ خرد بن خواجہ باقی باللہ نقشبندی
قدس اللہ اسرارہما گذرانید واز اول تا آخر ایام اقامت دہلی در خانہ شیخ نور الحق
بن شیخ عبدالحق قدس اللہ اسرارہما سکونت ورزیدہ علم حدیث از آنجناب اخذ کرد
ودرین فن اشرف مہارتی عالی بہم رساند - وتمام عمر در خدمت کلام نبوی فنا ساخت
وبہ لقب محدث بلند آوازہ گشت ولہذا او را درین کتاب بہ قطب المحدثین یاد کردہ
ایم - وہفتم رجب المرجب سنہ ١٠٦٤ اربع وستین والف بہ خدمت شیخ نور الحق
قدس سرہ فاتحہ فراغ علوم خواند - وہم در دہلی روز یکشنبہ چہاردہم شوال سنہ ١٠٧٤ اربع وسبعین
والف بہ جناب میر سید عبدالفتاح العسکری الاحمد آبادی قدس سرہ در سلسلہ علیہ قادریہ
دست بیعت داد - وبعد احراز این ہمہ ملکات شریفہ بہ وطن اصلی عود کرد وبر مسند توکل و
قناعت متکی گردید - وبقیہ عمر گرامی بہ تدریس علوم سیما حدیث شریف وریاضت و یاد
باری عز شانہ صرف نمود - ودر امر معروف ونہی منکر بہ جد بود ہیچکس مجال نداشت
کہ در حضور اقدس سرموئی از جادہ شرع متین انحراف نماید - بعضے فرزندان آنجناب
در حین حیات ایشان قضا کردند اصلا مرتکب رسوم تعزیہ خلاف شرع نشد - وقتی

غیرت خان حاکم لکھنو به ادراک شرف خدمت آمد۔ خان پایچه زیر جامه دراز شکن دار نامشروع پوشیده بود۔ میر اعتراض کرد۔ غیرت خان احتساب میر را قبول داشت و همان وقت پایچه زائد را به دست خود قطع کرد۔

میر آب را لطیف طبع نکته سنج لطیفه گو بود۔ و با وصف این مهابتی داشت که زهره مردم در حضور مقدس آب می شد۔ و معاش به وضع صفا و نزاکت می کرد۔ نشستگاه خاص و پیش مسجد جنان مصفا و پاکیزه می داشت که نمونه سینه صاف دلان و دیده پاک بینان توان گفت۔ و گویا راقم الحروف این بیت را از زبان میر گفته باشد ۵

حباب خوش نشستم می زنیم به وضع صف	ز آب صرف بنا کرده اند منزل این

استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه می فرمود روزے شرف خدمت حضرت میر دریافتم۔ برائے تهیه وضو بر خاسته بود ناگاه بر زمین افتاد۔ به سرعت تمام شتافته نزدیک رفتم بعد ساعتے افاقت آمد۔ کیفیت استفسار کردم بعد مبالغه بسیار فرمود سه روز است که مطلقا از جنس غذا میسر نیامد۔ و درین سه روز با هیچکس لب به اظهار نه کشود و وام نه گرفت۔ مرا بسیار رقت دست داد۔ فی الفور از آنجا به مکان خود شتافتم و طعامی شیرین که مرغوب ایشان بود مهیا ساخته حاضر آوردم۔ اول خود بشاشت بسیار ظاهر نمود و دعاها کرد۔ بعد از آن فرمود سخنے گویم بشرطیکه شما گران خاطر نه شوید۔ گفتم حضرت بفرمایند فرمود در اصطلاح فقرا این را طعام اشراف گویند۔ هر چند نزد فقها اکل آن جائز است و در شرع بعد از سه روز میته حلال۔ اما در طریقه فقرا اکل طعام اشراف جائز نیست من

چون این حرف شنیدم سبب چون دیر ابرخاستم وطعام را ہمراہ گرفتہ از آنجا برآمدہ بیرون در زمانے توقف کردم۔ وطعام را باز آوردہ عرض کردم کہ ہرگاہ بندہ طعام را برداشتہ برد حضرت را توقع بود کہ باز خواہم آورد۔ فرمودندے گفتم حالا کہ این طعام بے توقع حضرت آوردہ ام طعام اشراف نماند حضرت میر ازین تادیب حظی کردہ فرمود شما عجب فراستی بہ کار بردہ وطعام را بہ رغبت تمام تناول فرمود۔

والیضاً استاد المحققین می فرمود کہ چون علامۂ مرحوم میر عبدالجلیل بلگرامی بہ خدمت بخشی گری وہ وقائع نگاری گجرات شاہ دولا از پیشگاہ سلطان اورنگ زیب انار اللہ برہانہ منصوب شدہ از دکن بہ بلگرام تشریف آورد۔ واز بلگرام عازم گجرات شد۔ مرا تکلیف مرافقت کرد۔ قبول کردم۔ وبہ خدمت حضرت میر ارادۂ خود اظہار نمودم فرمود عمر من بہ پایان رسیدہ می خواہم کہ درین وقت جدا نہ شوید۔ در جنازۂ من حاضر آیید من متامل شدم کہ رفاقت علامۂ مرحوم ضروری بود۔ حضرت میر در مراقبہ رفت وبعد از دیر سر برآوردہ فرمود بروید۔ امید ہست کہ یک بار دیگر ہم ملاقات دست دہد آخر چنان شد۔ سالے کہ حضرت میر انتقال کرد علامۂ مرحوم را ضرورتے داعی شد کہ مرا از گجرات بہ بلگرام روانہ ساخت بعد وصول بلگرام در اندک فرصت میر ازین عالم رحلت کرد۔ وامامت نماز جنازہ بہ من وصیت فرمود۔ ملک بدہی بلگرامی ساکن محلہ سکنت از معتقدان حضرت میر اکثر اوقات حاضر الخدمت می بود۔ روزے می فرمود خلاف ہمیشہ نزد ما حاضر می باشد۔ اما بہ جنازۂ من حاضر نہ خواہد شد۔ چون میر را مرض موت عارض شد ملک بدہی شبا روز خود را حاضر می داشت۔ اتفاقاً

متعلقان میر دران ایام عسرت می کشیدند- و در عین روز وفات ملک بدهی در لشکر فوت
متعلقان میر جانب دهلی رفت- و عقب او قضیهٔ وفات روداد همین که خاک مرقد
هموار می کردند- ملک بدهی در رسید و خاک حسرت بر سر کردن گرفت-

نواب اکرم خان بن نواب شیخ میر عالمگیری در خدمت میر اعتقاد عظیم داشت و
خدمات شایسته به تقدیم رساند- و میر از محله سید داره و عشیرهٔ خود برآمده جانب شرقی شهر
در میدانی اقامت گزید- و رعایا آباد کرد و مسجد و منازل سکونت تعمیر نمود- و گرد آبادی
سوری محکم از خشت و گچ کشید- تا از آسیب دزدان و وحوش و سباع محفوظ باشد
و جنبیهٔ نوعم خدا یک آباد کرد که اینها اکثر دیندار نماز خوان می باشند- و مقرر کرد که رعایای
مسلمین هر پنج وقت در مسجد حاضر شوند و نماز را به جماعت ادا کنند- حایکی عذر آورد
میر سبب استفسار کرد گفت چون به نماز می آیم از کار باز می مانم و نقصان در اجرت من
راه می یابد- میر پرسید هر روز به قدر وقت نماز چه مقدار نقصان راه می یابد گفت یک
پیسه- میر فرمود یک پیسه از ما باید گرفت و نماز باید خواند- قبول کرد- روزی حایک در مسجد آمد و طهارت
ناکرده به نماز ایستاد- میر درشت کرد که نماز را بی طهارت می خوانی- جواب داد که به یک
پیسه دو کار نمی توان کرد- میر بی اختیار خنده زد و پیسهٔ دیگر برای وضو اضافه کرد- رفته
رفته حایک را رغبت دلی در نماز بهم رسید و از تقاضای اجرت درگذشت- عمارت
مسجد در حین حیات میر خام بود- قبل انتقال خود وصیت فرمود که کتب مرا فروخته
مسجد سازند- مسجدی که الآن موجود است بعد وفات میر به اهتمام سید محمد فیض بن

سید محمد صادق که ذکرش در سلک فضلامی آید درسنه ثمانیه عشر ومائة والف تعمیر یافت۔ وصال مبارک روز دوشنبه یک پاس روز برآمده لبستم شهر ربیع الآخر سنه ۱۱۱۵ھ خمسة عشر ومائة والف واقع شد۔ علامه مرحوم میر عبدالجلیل بلگرامی گوید ؎

مقدس گهر میر سید مبارک		چو فرمود در ہجر رحلت شناه	
پے رحلتِ آن مطہر سرشت		خرد گفت تاریخ رضوان پناه ۱۱۱۵ھ	

فرزند وصاحب سجاده او میر سجاد طاب مثواه فاضل بود۔ کتب درسی نزد والد ماجد خود واستاد المحققین میر طفیل محمد قدس الله اسرارهما عبور نمود۔ ودر نهایت خلق وشکستگی می گذرانید۔ وتخم عمل صالح در مزرع زندگی می افشاند بست وپنجم رمضان سنه ۱۱۶۱ھ احدی وستین ومائة والف در ریاض جاودانی آرمید۔ وپایان مرقد والد بزرگوار متصل دیوار بیرون حریم بر یسار داخل مدفون گردید نگارندهٔ اوراق گوید ؎

آن ثمرهٔ شجرهٔ مبارک		از دست زمانه حیف افتاد	
تاریخ وصالِ او خرد گفت		مهمان بهشت میر سجاد ۱۱۶۱ھ	

مخفی نه ماند که نام سه استاد والانژاد در ترجمه سید مبارک مذکور شد هر سه استاد عمده عمده زاده ودر فضائل صوری ومعنوی ذکر استاد اول گذشت۔ وذکر استاد ثالث در فضلامی آید۔ وذکر استاد ثانی وپیر بیعت درین جا بر سبیل اجمال تیمناً مسطور می گردد

خواجه محمد باقی بالله قدس سرهٔ رادو گرامی گوهر بحر ولایت بود۔

(۴۴) خواجه عبید الله المشهور به خواجه کلان قدس سرهٗ

ولادت ایشان ۱۸ شهر ربیع الاول سنه اثنی عشر والف اتفاق افتاد- چون
... دو فرزند در منتهای ... شهر پدر بزرگوار پیرایه هستی پوشیدند- خواجه محمد باقی بالله به حضرت
مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی قدس سره فرمودند- امید از حیات کم مانده از احوال
اطفالی خبردار باید بود- هر دو طفل را که در ایام رضاعت بودند به حضور مبارک
طلبیده فرمودند توجه باید کرد حضرت مجدد حسب الامر توجه کردند- به مشابه که اثر از
ناصیه اطفال هویدا گشت خواجه محمد باقی قدس سره بست و پنجم جمادی الاخره سنه ۱۰۱۲ھ
اثنا عشر والف به عالم قدس خرامید- خواجه کلان بعد وصول به سن تمیز اکتساب
فضائل صوری و معنوی کرد- و به پایه کمال تکمیل بر آمد- و تذکره مشائخ بمقدار یک لک
بیت تالیف کرد- و شهر دهم جمادی الاولی سنه ۱۰۷۴ اربع وسبعین والف بساط هستی برچید
و در مقبره والد ماجد مدفون گردید۔

(۴۵) دوم خواجه عبید الله المعروف به خواجه خورد قدس سره

ولادت ایشان ششم ماه رجب بعد چهار ماه از ولادت برادر کلان در سنه مسطور
از بطن مادر دیگر دست داد- در صورت و سیرت با پدر بزرگوار مشابهت تمام داشت
قرآن را حفظ کرد- و علوم عقلی و نقلی تا آخر استعداد تمام کسب نمود- درس به قدرت

می گفت و برخی حواشی بر بعضے کتب درسی تعلیق کرد - و در سهرند در سایهٔ تربیت
حضرت مجدد قدس سره جا گرفت - و از معارف خاصهٔ ایشان فراوان بهره برداشت
و به تفویض خلافت و ارشاد ممتاز گردید - و به وضع آزادگی و وارستگی عمر بسر آورد -
و در ماه و تاریخ انتقال پدر بزرگوار یعنی بست و پنجم جمادی الآخره روز چهار شنبه سنه ۹۷۵ه
خمس و سبعین و تسعمائه به رحمت الٰهی پیوست و در مقبرهٔ پدر بزرگوار آسایش گرفت -

(۴۶) میر سید عبد الفتاح العسکری الاحمدآبادی قدس سره

از کبار اولیاست مستجمع دانش اسمی و معنوی - و فیض عام و مقبول تمام داشت
سلسلهٔ خلافتش به چند واسطه بنا بر طول عمر مشایخ به غوث الثقلین رضی الله عنه
می رسد - برین طریق میر عبد الفتاح از شاه الهداد و ایشان از شاه غریب الله و
ایشان از شیخ تاج الدین و ایشان از شیخ سعید و از ایشان از سید عبد الرزاق
و ایشان از پدر بزرگوار غوث الثقلین قدس الله اسرارهم -
چون صیت کمالات میر عبد الفتاح به سامعهٔ سلطان اورنگ زیب عالمگیر
انار الله برهانه رسید - استدعاء مقدم گرامی کرد - و به اعزاز و اکرام تمام از گجرات احمد آباد
به دار الخلافه دهلی طلبید - و در صحبت خاص برکات فراوان کسب نمود - میر بعد چندی
رخصت خواسته به وطن مالوف برگشت - و بست و چهارم ذی الحجه سنه ۱۰۹۰ه تسعین و الف
به رحمت حق پیوست عمر گرامی نود سال خوابگاه احمد آباد - رغبت به مثنوی مولوی روم

بسیار داشت ہمیشہ در می گفت و شرحی در سلک تحریر کشیدہ کہ بین الناس شہرت دارد۔

(۴۷) سید مربی

بن سید عبد النبی بن میر سید طیب بن میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہم مرید والد ماجد خود است بس بزرگ عالیشان ذات مقدس منور بود صاحب حسن شمائل و لطف خصائل حافظ کلام مجید۔ کتب مختصرات تا حاشیہ علامہ دوانی بر تہذیب المنطق نزد سید اسمعیل بلگرامی خواند بعد ازان بخدمت شیخ یس قنوجی تلمذ کرد و آخر در حلقۂ درس ملا ابو الواعظ ہرگامی تتمہ کتب گذراند و فاتحہ فراغ خواند و بہ وطن مالوف عود نمودہ بہ اقتضائے اسم شریف خود طلاب ظاہری و باطنی را تربیتہا فرمود۔ استاد المحققین میر طفیل محمد قدس سرہٗ می فرمود کہ شیخ محمد عاقل اترولوی مردی صاحب کمال بود او را دیدہ بودم شیخ علوم ظاہری از جناب سید مربی قدس سرہٗ فرا گرفت و بعد از اتمام تحصیل بخدمت بزرگی از سلسلہ امیر ابو العلا نقشبندی اکبر آبادی قدس سرہ مرید گشت و حالتی قوی بہم رساند۔

وقتے سید مربی بہ تقریبی در قصبہ مارہرہ وارد شد و از آنجا باترولی تشریف برد۔ شیخ محمد عاقل خبر مقدم حضرت سید یافتہ استقبال کردہ و بہ ادب و نیاز تمام ایشان را بہ منزل خود برد۔ دستار خود را در صحن خانہ گسترد۔ و عرض کرد کہ قدم مبارک بر دستار گذاشتہ صحن خانہ طے فرمایند چون اصرار از حد گذرانید میر ملتمس او را قرین قبول ساخت روزے در اثنا صحبت با شیخ محمد عاقل فرمود استماع افتادہ کہ توجہ شما بسیار موثر است

حالت بیخودی می آرد در علوم ظاہری انچہ وستمایہ ما بود از شما دریغ نداشتیم الحال شما را می باید کہ توجہ باطنی خود را از ما دریغ ندارید۔ شیخ بہ پاس ادب استادی در مقام اعتذار درآمد۔ میر مبالغہ بسیار نمود۔ شیخ امتثال امر نمودہ مراقب نشست میر را معلوم شد کہ اگر بہ دفع نمی پردازم توجہ او موثر می افتد متوجہ دفع گردید۔ شیخ سر برآوردہ تبسم کرد و گفت من خود ادل عجز خود بہ عرض رسانیدہ بودم۔ میر بتاریخ چہاردہم شعبان روز دوشنبہ سنہ ۱۱۱۷ سبعہ عشر و مائۃ و الف جہان فانی را وداع نمود و درین سال بست و پنجم جمادی الاخرہ میر سید احمد بلگرامی نیز رحلت کرد۔ ملامہ مرحوم میر عبدالجلیل بلگرامی در تاریخ رحلت ہر دو می فرماید:۔ ع

میر سید احمد آن بحر سخا	مولوی سید مربی دین پناہ
ہر دو زین گلخن سرائے بے بقا	جانب فردوس سرگرد ندراہ
عالم اندر دیدہ تاریک شد	مردمک پوشید زین ماتم سیاہ
تا قیامت از دل پرسوز خلق	بر مزار ہر دو سوز و شمع آہ
خواستم از بہر شان تاریخ سال	گفت ہاتف ہر دو خلد آرامگاہ ۱۱۱۷

و این میر سید احمد از اولاد سید محمود اکبر ست کہ ذکرش ترقیم یافت۔ برین نہج سید احمد بن سید بدھ بن سید حب الفتاح بن سید عبدالقادر بن سید ابو القاسم بن سید خان محمد بن سید محمود اکبر قدس سرہ سید احمد از عمدہ ملازمان شاہزادہ محمد اعظم شاہ بن سلطان اورنگ زیب عالمگیر بود حکومت شاہجہان پور مالوہ و دیگر محالات تیول شاہزادہ

داشت و در ایام دولت خود عالمے را از خویش و بیگانه بجود و احسان نواخت و در شاهجهان پور به اجل طبیعی درگذشت و همانجا مدفون گردید۔ از آثار او دست قلمی چنین متین در گوشه مغرب وجنوب محله سیدانپوره در ۱۱۶۲ھ اثنین وستین ومائة والف نسخه از کتاب گلزار ابرار در محروسه اورنگ آباد بدست فقیر افتاد کہ شیخ محمد فاضل نامی آن نسخه را برائے سید احمد تسوید نموده در ذیل کتاب عبارتی رقم زده ساخته درینجا عبارت بعینها نقل کرده می شود کہ فی الجملہ احوال سید احمد ازان واضح می گردد۔

"بندۀ عاجز قاصر شیخ محمد فاضل بن شیخ اسمعیل چشتی لکھنوی سندوی این کتاب را به جهت مرکز
"دائره مروّی ومروت مهر سپهر مجد ومکرمت دُرّ دریائے سیادت ونقابت گوهر بحر شرافت
"ومنزلت مروج مراسم ملک وملت چراغ افروز نبوت وولایت سید احمد بن سید بدهه
"بن سید عبدالفتاح متوطن شگرف قصبه بلگرام بزرگ منصبدار سرکار دولتمدار محمد اعظم شاه
"کہ به تقریب خدمت فوجداری وامینی دیبالپور وغیره محالات صوبه مالوا تشریف ارزانی
"داشت نوشت۔ چون از آغاز سال یک هزار ویک صد وهشت هجری پرگنات سرکار
"مندو از حضور خلافت وجهانداری در اقطاع خان ذی شان افتخار خان تنخواه گشت خان
"مذکور برائے معاونت خویش ونظم ونسق وانتظام امور مالی وملکی آن حاتم زمانه را که خوان
"ابر آسمی او بار عام زمانیان است بصد آرزو وخواهش از دیبالپور به مندو طلبید۔ چون
"آن خدیو عرصه شجاعت سلوک خود را باکه ومه مساوی داشت پذیرائی نموده عزم دیدن
"خان معز الیه نمود۔ در همان سال به قصبه نعلچه تشریف آورد۔ در آن هنگام سیادت

"شرافت دستگاه سید محمد اشرف بن سید عبد الدائم متوطن ہمان شکرف قصبه در رکاب خان مرقوم استلذاذ
"نعم صوری و معنوی می نمودند. و احقر نیز از برکات در بر دولت و صحبت ایشان کسب فیض
"ظاهری و باطنی می نمود. سبحان الله چون بنده شنید که آن جوہر شناس فصاحت و بلاغت
"در دائره سید محمد اشرف نزول ارزانی فرموده است به ہزاران ہزار خرمی و خورسندی از جایگاه خود
"برای قدمبوس شتافت. و بعد از ادائ مراسم ورود و نخستین تکلم از زبان گوہر افشان ہمین
"ترشح بر آورد که فلان افغان به بنان انشا که نسخه گلزار ابراہیم که احفظ شما در کتابخانه نابود شیخ
"احمد لکھنوی به فراوان تمنا از من بستد اگر فرصت باشد در نگاشتن نسخه سطور کاسل نگاشتن
"نه کند. ہمان زمان حزم من شد و بتاریخ غرۂ رجب المرجب روز آدینه سال مذکور روزگار
"کتاب ہمت گماشت و به دو سه روز در صحبت خان مذکور ماند با مراجعت به دیار بود
"فرمود. و احقر کتاب مطلوب را به اہتمام سیادت و نقابت پناه سید محمد اشرف و
"بیارن و یاوری ایشان به تاریخ ہفدہم ربیع الاول سال یک ہزار و یک صد و ... و در
"جمعه وقت ظہر به اختتام آورده نمذ و کرمه" انتہی.

و میر سید محمد بن سید احمد متطوراز خوبان روزگار و عمدۂ رفقاء نواب مبارز الملک سربلند خان اقوتی و در سرکار نواب صفدر جنگ ابو المنصور خان نیشاپوری که در عہد احمد شاہ به پایۂ اعلاے وزارت رسید نیز صاحب فیل و علم و اعتبار بود و شعر فہمی خوب داشت و از خلق و مروت و احسان ممتاز می زیست. و روز جمعه ہشتم ماہ صفر ۱۱۵۸ ثمان و خمسین و مائة و الف در دار الخلافه دہلی رخت ہستی بر بست

در جوار مرقد سلطان المشایخ نظام الدین دہلوی قدس سرہ پہلوے قبر نواب سیاہ زار الملک مذکور مدفون گردید۔ میر سید محمد متخلص بہ شاعر سلمہ اللہ تعالیٰ خلف الصدق علامہ مرحوم میر عبد الجلیل کہ ہم نام مشار الیہ اند و نیابین روابط محبت افزون از حد است برای تاریخ وفاتش مصراع عجبی تلاش کردہ اند۔ و این قطعہ در سلک نظم کشیدہ

ہ

میر سید محمد احمد	ذات او را توان یگانہ شمرد
در سخاوت نظیر حاتم بود	در شجاعت عدیل رستم گرد
زین جہان رفت و نام او باقیست	کی توان گفت زندہ را کہ بمرد
سال تاریخ رحلتش ساری	زادہ طبع خود بہ بندہ سپرد
بشنو اکنون ز شاعر این مصراع	خنک آن کس کہ گوی نیکی برد ۱۱۵۵ھ

درین مقام بہ آگاہی تمام نظر باید کرد و سرسری نباید گذاشت نسبت با درویشان چہ نسبتی است شریف ہر کس ادنی نسبتی با این طائفہ علیہم رسانند او را از خاک برداشتہ بہ عالم پاک برند و از انجمن عوام بہ خلوت سرای خواص راہ دہند مصداق این معنی معاملہ سید احمد است کہ بہ ادنی ملابسہ یعنی رحلت کردن با سید مدنی قدس سرہ در یک سال اولاً در قول علامہ مرحوم چون دو گوہر در یک سلک انتظام یافت و ثانیاً در ساحت این صحیفہ بہ ہمنشینی مقربان بارگاہ الٰہی بلند پایہ شد۔ و بسر بہ تطفل بدر کامیاب گشت سبحان اللہ موافقت سال این کرشمہ دا نمود موافقت حال چہ کرشمہا

داشته باشد تشبه صوری بمقلد موسی را با وصف کفر از غرق نجات داد۔ و فیض مصاحبت ماهیت قطمیر بدان ساخته تاج کرامت بر سر نهاد۔ خوشا سعادت مندانی که سر به فتراک درویشان بسته اند و کلاه گوشه به تاج شاهان شکسته ۵

آنچه زر می شود از پر تو آن قلب سیاه		کیمیا ست که در صحبت درویشان است

(۴۸) سید سعد الله

بن سید مرتضی بن سید فیروز بن میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس الله اسرارهم مجمع البحرین فقر و فضل بود۔ در صغر سن با ارادت جد امجد سید فیروز سعادت اندوخت ابتدای حال بخدمت ملا فیضی ساکن امروهه که از شاگردان شیخ لیس قنوجی بود۔ اکتساب علوم نمود۔ و آخر به ملا عبد الرحیم که قاضی مراد آباد قریب سنبل و عالم کامل و تلمیذ بلا واسطه مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی بود پیوست۔ و تحصیل فضائل کرد و تا تحه فراغ علوم خواند و به وطن آمده بر مسند تدریس نشست و مدتها درس گفت۔ ناگاه ورق حالش برگشت یکبار از همه پرداخته به حرمین شریفین شتافت۔ و به طواف بیت الله و زیارت مدینة النبی صلی الله علیه و آله وسلم ذخیرهٔ آخرت فراهم آورد۔ بعد چندی عنان عزیمت به هند عطف نمود۔ و در گجرات احمد آباد منزوی گشت۔ شیخ محمد طاهر احمد آبادی مرد فاضل معمر از تلامذهٔ سید سعد الله در حیدر آباد دکن با فقیر برخورد۔ می گفت من شاگرد خاص سید سعد الله ام۔ حضرت سید در گجرات تشریف آوردند در مدرسه مولانا نور الدین نور الله مرقده

اقامت گزیدند و از حجرہ خود کم حرکت می کردند۔ شب بہ بیداری و آگاہی می گذرانیدند و روز بہ شغل درس و افادہ مولانا نور الدین ادب و احترام بسیار بجا می آوردند۔ و اکثر نزد ایشان آمدہ می نشستند۔ وقت احتضار حضرت سید حاضر بودم۔ شگفتہ پیشانی بہ عالم روحانی شتافتند۔ و در روضہ شاہ جیکن نبیرہ شاہ عارف بخاری درکنار لحد خوابیدند۔ وکان ذالک فی السابع عشر من شوال یوم الاربعاء وقت الصبح سنہ ۱۱۱۹ تسعۃ عشر و مائۃ و الف میر محمد یوسف برادر ہمدرس فقیر تاریخ بہ اقتباس آیہ کریمہ برآوردہ "یشربون من کاس کان مزاجہا کافورا" ۱۱۱۹

(۴۹) سید العارفین میر سید لطیف اللہ المعروف بشاہ لدھا بلگرامی قدس سرہ السامی

ترجمہ والد ایشان سید کرم اللہ بانی مسجد جامع محلہ میدان پورہ پیشتر گذارش یافت۔ آنحضرت از کمل اولیا بلگرام و باعث افتخار سلف وخلف این مقام اند۔ لقب ایشان سید العارفین وسید الاولیاست از آنجا کہ شوق الٰہی و ذوق نامتناہی در اصل فطرت عالی ودیعت بود۔ در تباشیر ایام شعور با طائفہ خدا شناسان سری داشتند۔ و صحبت جم غفیر این گروہ والا شکوہ دریافتند۔ مرشد اسبق ایشان شاہ اعظم اللہ قدس سرہ در عنفوان شباب ہمراہ پدر بزرگوار بجانب بنگالہ تشریف بردند۔ و در آنجا بخدمت شاہ اعظم ریاضتہا کشیدند۔ و مراتب بلند و مدارج ارجمند طے کردند۔ بعد ازان برائے کسب معاش لابدی نوکری نواب نجابت خان اختیار نمودند۔ و در جماعہ چہل تن از شجعان کہ

نواب ایشان را ممتاز نگاه می داشت منسلک شوند - و بعد چندی ورعزبت دو دوسالگی دل از علائق صوری بالکلیه بر گرفتند - واکثر بلاد هند را سیاحت کردند - ودار السرور برہانپور خدمت شاہ برہان راز آلہی قدس سرہٗ ادراک نمودند - وچندی درخانقاہ شیخ اقامت گزیدند - واز صحبت ایشان تمتعی فراگرفتند - اما مشیت آلہی در اندک فرصت صورت مفارقت وانمود - آن جناب از فقدان صحبت شیخ متاسف شدند - بہمان حالت در واقعہ می بینند کہ شیخ بہ جانب ایشان التفات می نمایند وبہ دو دست مبارک خود غاسیہ درجامہ ایشان می مانند - ازین مبشرہ روح پرور الحمد للہ فی ایام دہرکم لنفحات الا فتعرضوا لہا - استشمام کردند وعنقریب بہ صحبت میر عبد الجلیل قدس سرہٗ رسیدند وفیضہا بر گرفتند - در رباسے غالیہ را بہ ملاقات میر تعبیر نمودند - میر از اکمل اصحاب شاہ برہان قدس سرہ بودند - ودر لباس نوکری از فہم خلق دور می زیستند حضرت شاہ برہان راز آلہی برہانپوری متوفی در ۱۰۳۱ سنہ احدی وثلثین والف وایشان مرید سید لشکر محمد عارف متوفی در ۹۹۳ سنہ ثلث وتسعین وتسعمائۃ وایشان مرید محمد غوث گوالیاری قدس اللہ اسرارہم مجموع این اکابر قافلہ سالاران شاہراہ ولایت - وجرس جنبانان کاروان شہرت اند - فقیر را عبور برہانپور بارہا اتفاق افتاد - وسعادت زیارت قبور طیبہ دست داد وچون شہر برہانپور گرد بسیار دارد نوعے کہ ہیچ شہر بہ گرد او نمی رسد - از فیض روحانیت سید لشکر محمد عارف توجہی بہ خاطر فقیر رسید ولباس نظم پوشید

نظم

فتاد بسکہ گذر لشکر محمد را	غبار خیز بود کوچہ ہاے برہانپور

القصہ حضرت سید العارفین بعد ایامی بجانب کاہی حرکت کردند۔ و بروئیت جمال باکمال میر سید احمد بن میر سید محمد قدس اللہ اسرارہما فائز گشتند و بہ تحصیل سعادت ارادت دست بہ عروۂ وثقی زدند۔ حضرت سید را نسبت بہ آنجناب نظری و عنایتی خاص بود۔ در وقت بیعت فرمودند ما ہر دو یک ذاتیم۔ و این بیت بر زبان مبارک آوردند ۵

اینجا ز فیض پیر مغان بزم وحدت است	در پردہ دار دیدۂ کثرت نمائی را

و این عنایت مشابہ است بہ عنایتی کہ میر سید محمد دربارۂ میر سید احمد نمودند و فرمودند محمد و احمد یکے است۔ شاہ فضل اللہ خلف الصدق میر سید احمد قدس اللہ اسرارہما فرمودہ اند کہ حضرت سید در وقت انتقال بہ فرزندان خود وصیت کردند کہ خلفاء جد و پدر شما بسیار اند اگر بہ فقر درویشی عامہ خواہید در صحبت ہر کدام حاصل می تواند شد۔ و اگر درویشی خواص منظور باشد صحبت میر سید لطیف اللہ مغتنم باید شمرد۔ و نیز شاہ فضل اللہ فرمودہ اند شراب ناب میخانہ سید احمد شاہ لدہا نوشیدند و دیگران درد چشیدند۔ و آن جناب با خرقۂ خلافت و مثال اجازت سلاسل خمسہ یعنی چشتیہ و قادریہ و نقشبندیہ و سہروردیہ و مداریہ و ودائع موفورہ رخصت انصراف یافتہ بہ بلگرام تشریف آوردند قریب ہفتاد سال در گوشۂ انزوا قدم افشردند و بہ افاضۂ انوار معنوی شہر را چراغان کردند طریقۂ انیقہ در تربیت طالبان آن بود کہ گاہے بہ کرشمہ کار طالب می ساختند و گاہے

به ریاضت و مجاهده مشغول می گردند و ریاضات شاقه که آدمی را مزمن سازد نمی فرمودند و اگر در اربعین می نشاندند اغذیهٔ لطیف می دادند - می فرمودند باعث قوام انسان غذا است اگر تند رست است جهاد نفس از خوب می آید - و اگر ناتوان قصور واقع می شود - واز دلق پوشیدن و مرقع دوختن و خود را در نظر خلق وا نمودن منع می کردند واز تاهل و کسب معاش که سنت سنیه انبیا است علیهم الصلوٰة والسلام باز نمی داشتند می فرمودند مرد آن است که ظاهرش با معاملهٔ خلق متفق باشد و باطنش در یاد مولی مستغرق و فتوح را ذخیره نمی ساختند و هر چه از غیب می رسید گشاده پیشانی صدقه می کردند - و جز فقرا و وارد و صادر بهره می گرفتند و اشارات خصوص آخر شب به سیر صحرا برون آمدند می فرمودند سیر صحرا دللشا است سرش این که صحرا نسبتی به مرتبهٔ اطلاق دارد و شهر نسبتی به مرتبهٔ تقیید سخن در کمال خوبی و رنگینی و تمکین ادا می فرمودند و هر گاه از حقائق و معارف سخن می رفت تمام ذوق و شوق از زبان اقدس می تراوید - و مستمع را حالتی و کیفیتی دست می داد - صاحب کمالاتی که به خدمت مجلس انور مستفید شده اند اتفاق دارند که کیفیتی و حلاوتی که در مجلس اشرف یافته ایم جای دیگر کمتر یافته ایم با آنکه سن عمر از صد تجاوز کرد حالت ذوق و شوق در عنصر مبارک همان تازه بود سلطان ابو سعید بن شاه فضل الله بن میر سید احمد قدس الله اسرارهم می فرمودند - وقتی از میر شاه لدها پرسیدم نماز تهجد خوانده می شود فرمودند سالها است که شب مژه هم نمی رسد اما نماز تهجد از دیوانگی دل میسر نمی آید و صلوٰة فریضه بی اختیار ادا می کرد

وازعجائب مختارات والاابن که اگر عارضهٔ جسمانی رومی داد هرچند صعب بودی از حتما پرهیز می کردند وبرخلاف ایام دیگر درا نمازیه تکلفات به کارمی بردند هرچند اطبا درحمالت می کوشیدند حرف ایشان فائده نمی کرد۔ وازین معنی ناشی بود ازکمال توکل بدرت حکیم مطلق تعالی شانهٔ ازانفاس قدسیه است یکه دیدهٔ گل تر از دیده است ایضا لیلی را محمل ضرور است یعنی احسن آنست که سرحقیقت دربردهٔ مجاز گفته شود تا از چشم زخم نامحرمان محفوظ ماند ایضاً اسلام عبارت از نفی وجود خویش و اثبات وجود حق است ایضاً محمد نام تشبیه است والله نام تنزیه۔ ایضاً شریعت منتهای مردان است۔ ایضاً شریعت رنگ است وحقیقت بوچون گل سرخ همان جهتین آمد بر سائر گلها تفوق یافت۔ وچون لااد ہائمن هرکدام منفرد وافتاد آن مرتبه نیافت ہ

کناره گرد خطرهای بیکران دارد		میانه روز دوجانب نگاهبان دارد	

روزے یکے از اعیان مشائخ برنوی که از آنجناب منقول بود خورده بگرفت مخاطب فقیر بودم۔ ملتفت جواب نشدم۔ همان روز قولی از تحریرات شیخ مذکور شد وشخصے عمده آن را رد کرد۔ شیخ سخت متاثر گشت وآن نوشته درحضور شیخ حسب الاشاره شیخ بردست فقیر پاک گردید۔ فاعتبروا یا اولی الابصار رحلت آن جناب شب یکشنبه چهاردهم جمادی الاولی ۱۱۴۳ ثلث واربعین ومائة والف واقع شد کاتب الحروف از کلام ربانی این دو تاریخ برآورده۔ فی جنات النعیم۔ دعهم بر زقهم بهم آبکره دعشیا مرقد منوره درجوار حویلی سکونت میر نوازش علی سلمه الله تعالیٰ واقع است

سجادہ برمزار فائض الانوار عمارتی و مسجدی بنا کردہ اند۔ راقم الحروف در ماہ جمادی الاولیٰ ۱۱۳۷ھ سبع و ثلثین و مائۃ والالف در سلسلہ علیہ چشتیہ با حضرت ایشان بیعت کردہ و از ذات قدسی آیات فیضہا اندوخت۔

(۵۰) میر عظمت اللہ

ثمرۂ شجرۂ سید العارفین صدر السادات ہر دو از اخص خواص طائفہ علیہ صوفیہ اند و از مشرب وحدت وجود چاشنی بہرہ داشتہ اند اگرچہ ایام زندگانی در ملازمت امرا بسر آوردند اما ہمہ دست جہاں بے رنگی در آئینہ رنگ دیدہ اند و غنچۂ جمعیت از شاخسار تفرقہ چیدہ و اصل طریقہ سید العارفین ہمین است کہ ظاہر شان بعوام باشد و باطن مماثل خواص انبیا کہ اخص الخواص اند علیہم الصلوٰۃ والسلام اشبہ بعوام بودہ اند و بطور سائر الناس بسر بردہ و کسانے کہ جادۂ کمال تبعیت می پیمایند ہمین رویۂ مستقیم اختیار می نمایند۔ شناخت مردان الٰہی کار ہر کس نیست۔ صاحب بصیرتے باید کہ محقق را در لباس مقلد دریابد عوام از نقصان حس در غلط افتند و ایشان را از جنس خود شناسند لعم مدار اعتقاد عوام بر امتیاز وضع است شخصے را کہ وضع سائر الناس ممتاز یابند ولی پندارند و سر رشتہ اعتقاد بدست آرند طعن ما ھذا الرسول یاکل الطعام و یمشی فی الاسواق شاہد حال است و خطاب و لن نؤمن لک بیت من زخرف او ترقی فی السماء مصداق این مقال۔ حضرت مجدد قدس سرہ در مکتوب دو صد و ہفتاد

دوم از محبل اول می نویسند که انبیاء علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات در بسیارے از احکام در رنگ عوام زندگانی می نمایند و در معاشرت با خلق و با اہل و عیال مثل ایشان معاملہ می فرمایند چنانچہ حسن معاشرت خیر البشر با اہل و عیال خود علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات مشہور و منقول است که روزے سید البشر علیه وعلی آله الصلوٰۃ والسلام تقبیل ابنا می فرمودند و بہ ابنائے تمام با ایشان معاشرت می نمودند۔

شخصے از حاضران گفت یا رسول اللہ من یازدہ پسر دارم ہرگز ہیچ یکے را بوسہ نکردم حضرت فرمودند علیه وآله الصلوٰۃ والسلام که این رحمت است به بندہ اے کہ ہیم خود عطا می فرماید و چون اخص خواص در بعضے اوصاف به عوام مشارک اند اگر چه شرکت به اعتبار صورت باشد ناچار عوام از نارسائی خود از کمالات ایشان قلیل النصیب اند و ایشان را در رنگ خود خیال می کنند و آنکه در اوصاف و شمائل از ایشان جدا بود او را می گروند و بزرگ می دانند ازینجا است که اوصاف و اخلاق اولیا که از اوصاف و اخلاق ایشان که مشابہ اخلاق ایشان است اگر چه آن اخلاق در انبیا موجود بودند علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات۔

بشنو نقل کردہ اند از مخدوم شیخ فرید گنج شکر چون یکے از فرزندان ایشان می مرد و خبر موت به ایشان می رسید ہیچ تغیرے در ایشان راہ نمی یافت و می گفتند سگ بچہ مردہ است بیرون پرتابید۔ و چون فرزند سید البشر ابراہیم نام علیه وعلی آله الصلوٰۃ والسلام فوت کرد حضرت پیغمبر علیه وعلی آله الصلوٰۃ والسلام بر وے گریہ کردند و محزون گشتند و فرمودند

انا بفراقك يا ابراهيم لمحزونون به تاکید و مبالغه بیان حزن خود نموده‌اند.
گنج شکر بهتر است یا سید البشر نزد عوام کالانعام معامله ادنی بهتر است و آن را بی تعلقی می‌دانند و ثانی را عین تعلق و گرفتاری می‌انگارند. اعاذنا الله سبحانه من معتقداتهم السوء
و چون این دار دار آزمایش و ابتلا است عوام را مشتبه ساختن و در شبهه انداختن
عین حکمت و مصلحت است. اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا
وارزقنا اجتنابه بحرمة سید البشر علیه و علی آله و اصحابه من الصلوة افضلها ومن التسلیمات
اکملها. اکنون سر رشته مطلب اصلی بدست آریم.

میر عظمت الله بسیار خوش صحبت سنجیده وضع مقبول دلها بودند و در کمال حسن
خلق و تهذیب آداب می‌زیستند. در تصوف رسائل دلپذیر پرداخته اند و شعر بتتبع
موحدانه ادا ساخته تخلص ایشان بیخبر است. فی الواقع باخبر بیخبر بودند. و بر قول
حضرت لسان الغیب قدس سره عمل می‌کردند که ؎

مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز	ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

برخی از اشعار ایشان در دفتر شعرا قلمی می‌گردد. وفات ایشان روز دوشنبه بست
و چهارم ذی القعده سنه ۱۱۴۲ اثنین واربعین ومائة والف در دهلی اتفاق افتاده. در وقت
احتضار مردم استفسار کردند که اگر حکم شود نعش را بلگرام روانه کنیم. و اگر درین شهر مکانی
اختیار افتد اشاره فرمایند که موافق آن عمل نموده شود. فرمودند این مشت خاک را
هر جا خواهید به برتابید. و نیز در حین احتضار شخصی که او را در مسئله وحدت وجود با ایشان

راگفتن بود به سید حالا چه می فرمایند - جواب داد زن سخن مردان یکی ست - قبر ایشان

رجوار مرقد سلطان المشائخ نظام الدین دہلوی است قدس سرہٗ بر سر شاہراہ

متصل دیوار شرقی باغ دریا خان نقاسے اعظم شاہ بن سلطان اورنگ زیب

دفیر ب . . درویش ہمانجا برابر قبر ایشان واقع شدہ - قبر میر عظمت اللہ جانب غرب

است و قبر سید درویش جانب شرق - و این سید درویش برادر اعیانی شاہ رحمت

اللہ است کہ ذکر شہ اعنب امی آید - وہم عمدہ . . . میر عظمت اللہ بیخبر امی باسمی

بودہ و نشاء فقر پابند داشتند . زبا وصف . . . در کمال وارستگی می گذرانید

آخر کار از ہمہ گذشتہ در شاہجہان آباد منزوی گردید - و بقیہ ایام زندگانی را بے تعلقانہ

بسر آوردتا آنکہ بہ رفیق اعلیٰ پیوست .

(۵۱) میر نوازش علی سلمہ اللہ تعالیٰ

فرزند زادہ صاحب سجادہ سید العارفین قدس سرہٗ ولادت ایشان نوزدہم شہر

رمضان المبارک ۱۲۲۴ھ اربع وعشرین ومائتہ والف رست داد از ابتداء سن تمیز تا عنفوان

شباب در حجر عنایت جد بزرگوار تربیت یافتہ اند - وحظی کامل ونصیبی وافر اندوختہ

ودر عمر نہ سالگی بہ بیعت والا شرف اندوز گشتہ - سید العارفین را با ایشان ورائے رشتہ

فرزندی عنایتی ومحبتی خاص بود - چون والد ایشان میر عظمت اللہ بیخبر شش ماہ پیش

از رحلت سید العارفین قدس سرہٗ ازین عالم انتقال کردند - سید العارفین قریب بہ زمان

از ارتحال خود میر نوازش علی را به خلافت و اجازت ممتاز ساختند و خرقۂ خلافت کہ از مرشد برحق میر سید احمد قدس سرہ پوشیدہ بودند۔ بدست مبارک خود میر را پوشانیدند الیوم میر وارث کمالات جد بزرگوارند۔ صاحب مشرب بلند۔ و معارف ارجمند۔ دوام اوقات بہ یاد آلہی معمور می دارند۔ و طالبان را سرمۂ بینائی در چشم می کشند زاد اللہ عمرہ۔

(۵۲) میر سید نور الحق سلمہ اللہ تعالیٰ

خلف الصدق دوم سید العارفین و داماد صاحب البرکات سید برکت اللہ بلگرامی کہ ذکر شریفش می آید۔ ولادت ایشان در ۱۰۹۶ھ ست و تسعین و الف اتفاق افتاد علامۂ مرحوم میر عبد الجلیل لفظ "دو بخت مند" ۱۰۹۶ھ تاریخ یافتہ اند۔ از آغاز ایام شعور خود تا انجام حیات سید العارفین در ظل رافت ابوت تربیت یافتہ اند۔ و راہ بہ مقصد اعلیٰ بردہ از بلگرام کم بر می آیند و محمل سفر در وطن معمورۂ معنیٰ می آرایند۔ الا گاہ گاہ بہ سلسلۂ جنبانی قرابت جانب قصبۂ مارہرہ کہ اقامت گاہ حضرت صاحب البرکات است قدس سرہ حرکت می کنند۔ سید العارفین قدس سرہ قبل زمان ارتحال خود ایشان را بہ اجازت ارشاد طالبان مورد عنایت ساختہ اند بعد از رحلت والد ماجد پائین مزار فایض الانوار مقیم اند۔ و دائم الاوقات بر جادۂ خدا پرستی و رہنمونی مستقیم مدا اللہ حیاتہ۔

(۵۳) سید نور اللہ قدس سرہ

برادر صغیر اعیانی سید العارفین شاہ لدہا بلگرامی صاحب دل بریان و دیدہ گریان عندا دوست - دنیا دشمن - ابتداء حال در طلب علم دامن بزرگی بدست شیخ ابو الفتح ساکن نیوتنی من توابع اودھ تلمذ نمود - و فاتحہ زان شیخ خواند - ملا ابو الفتح از اولاد قاضی ضیاء الدین است کہ از اعیان نیوتنی بود - و بہ احمد آباد رفتہ بہ خدمت شیخ وجیہ الدین علوی قدس سرہ کسب کمال نمود و فضیلت برجستہ بہم رسانید - شیخ او را امور خانہ خاصہ ساخت - و صبیہ خود در سلک تزویج کشید - قاضی ضیاء الدین بعد چندی با حلیلۂ خود بہ وطن اصلی عود کرد - ملا ابو الفتح در ایام شباب بہ شوق تحصیل علم در قصبات متردد گردید - و از ملا محمد زمان ساکن کاکوری و دیگر فضلاء عصر تحصیل نمود - بعد ازان بہ خدمت میر سید حسین شاگرد رشید میر زاہد رفت و چندی تلمذ کرد - آخر کار بہ خدمت میر زاہد شتافت و تحصیل را بہ انتہا رسانید - و بہ وطن اصلی معاودت نمود - و دست بیعت بہ شیخ پیر محمد لکھنوی داد و مدۃ العمر بہ درس و افادہ مشتغل گشت - و مردم بسیار ازو فیض رسانید - القصہ سید نور اللہ بعد فراغ از تحصیل جانب دہلی رفت - و در جوار مرقد مقدس سلطان المشائخ نظام الدین قدس سرہ معتکف گردید - در ایام اعتکاف بعضے امرا سند یومیہ و اراضی مدد معاش بہ خدمت آوردند - دست رد زد - سند را پارہ کرد - آخر بہ خدمت سید العارفین قدس سرہ

مرید شد و ریاضات شاقه فوق الطاقه کشید۔ و حالت عجبی بهم رسانید شبها چشم
کم بہم می زد۔ اکثر اوقات می گریست گاہے در رکوع و گاہے در سجود شب را صبح
کردی۔ و مصداق حدیث شریف حتی تورمت قدماہ مشاہدہ شدی۔ و احیانا حالتے
رو می داد کہ تا یازدہ روز بشبہ بہ اکل و شرب نمی پرداخت روزے ایستادہ بود خواست
تا آفتاب برائے وضو از زمین بردارد خم شد ناگاہ حالتے طاری شد کہ تا سہ روز
بہ ہمان شکل رکوع خم ماند۔ اکثر بہ دیوانگی می زد۔ و بے طاقتی ہا می کرد۔ و گریبان چاک
می گشت۔ زر و سیم بہ دست نمی گرفت۔ می فرمود این مردار است۔ دست آلودن
باین جائز نیست۔ از بس تشرع لوائے احتساب بر دوش داشت روزے قلندرے
از طائفہ بے قیدان نزد سید العارفین نشستہ بود ناگاہ آواز مزماری بہ گوشش رسید
قلندر گستاخانہ بہ خدمت سید العارفین گفت جائے کہ مزامیر است روان باید شد
سید نور اللہ از راہ زجر گفت در آنجا چیست؟ قلندر گفت اللہ است۔ سید نور اللہ
برخاست و گفت برخیز اللہ را بنما قلندر گفت نجاست را از خود دور کن۔ گفت نجاست
چیست۔ گفت این لباس دنیوی کہ در بر تست۔ سید نور اللہ دستار بر زمین زد و جامہ
چاک کرد و گفت بیا اللہ را بنما۔ قلندر را حیرت دست داد و در مقام عجز و تضرع
درآمد۔ سید نور اللہ تنگ گرفت آخر سید العارفین درمیان آمدہ قلندر را از دست ایشان
وارہانیدند۔ شبے نماز تراویح بہ جماعت میخواند۔ امام بر سر این آیہ رسید فلیضحکوا قلیلا
ولیبکوا کثیرا در عین نماز بیہوش افتاد۔ و تا چند روز از گریہ نیاسود۔ و فتے اورا

درسطے این راہ مشکلے پیش آمد۔ بہ خدمت سید العارفین اظہار کرد۔ حضرت شغلہا فرمودند عقدہ وا نہ شد۔ آخر فرمودند۔ برو قرآن مجید حفظ کن۔ چند جزو از قرآن حفظ کردہ بود کہ عقدہ انحلال پذیرفت آمدہ بہ پائے حضرت افتاد و باقی قرآن یاد کردن گرفت۔ بست و پنج جز یاد کردہ بود کہ درین اثنا ہر دو قدم او از کثرت قیام شبہا آماسید و بہ ہمان عارضہ قدم ازین عالم بیرون گذاشت در وقت احتضار او را پرسیدہ اند کہ تمنائے بہ خاطر دارید۔ فرمود ہمین تمنا با خود دارم کہ پنج جزو از قرآن باقی ماندہ فرصت حفظ نیافتم۔ وفاتش سیزدہم ماہ شعبان ۱۱۱۳ھ ثلاثہ عشر و مائۃ والف واقع شد۔ کاتب الحروف آیہ کریمہ[۱] بشرٰکم الیوم جنات ۱۱۱۳ھ تاریخ یافت بعد از فوت او مردم خانہ قرآن تلاوت او را گم کردند و متاسف شدند شخصے او را در واقعہ نمود کہ قرآن در خانۂ فلان کس۔ زفلان محل است۔ چون خبر گرفتند ہمانجا یافتند رحمۃ اللہ علیہ

(۴۵) سید محمدی قدس سرہٗ

بن سید بدیع الدین عرف سید نتھا بن سید تاج الدین حجرہ نشین مذکور قدس سرہٗ اسبق الخلفاء سید العارفین است در صغر سن کلام اللہ را از بر کرد و بہ خدمت مولوی عبد الغفور متولی بلگرامی تلمذ نمود۔ و کتب درسی را مرتب گذراند۔ و بہ تحصیل ارادت سید العارفین ابواب سعادت بر روئے خود کشود۔ و جادۂ سلوک بہ قدم آگاہی در نوردید

---

[۱] سورۃ الحدید آیہ۔ ۱۲ (بشرٰکم الیوم جنات ۔) ۱۱۱۳ھ

وہمہ بسید ہرا بہ منتہی رساند۔ وبہ لبس خرقہ خلافت و اجازت پیرایہ کرامت دربر کرد۔ و مقید بہ خلوت گزینی نہ گشت۔ و با شاہ عالم بہادر شاہ بسر می برد۔ بادشاہ ادب و احترام بسیار می کرد۔ روزے در خلوت با بادشاہ حرف می زد۔ در اثنائے کلام دست بر زانوے بادشاہ می رسانید ناظرے گفت قواعد ادب نگاہ باید داشت۔ بادشاہ ناظر را منع کرد و فرمود اہل اللہ را در ہیچ حال تعرض نہ باید کرد۔ بسیار عالی مشرب بلند حوصلہ بود و قوت باطن بہ درجہ کمال داشت۔ ہر صاحب دلے کہ با او برمی خورد مطیع و منقاد می گشت روزے با یکے مشائخ ملاقات شد حرف توحید درمیان آمد۔ شیخ را رقتے دست داد گفت۔ فنائی می کنی۔ شیخ گفت این سخن را اہم می دانم۔ سید گفت این سخن نفس است در توحید من و تو گنجایش نہ دارد۔ وفاتش در ۱۱۲۳ھ ثلث وعشرین ومائۃ والف اتفاق افتاد۔ خوابگاہش باغ شمالی محلہ میدان پورہ نزدیک مزار شہداطرف آبادی حیدرآباد[۵۱] و در ہمین سال قاضی محمد حافظ کہ ذکرش می آید درگذشت۔ علامہ مرحوم میر عبدالجلیل می فرماید ؎

چون میر محمد و قاضی حافظ گشتند بہ رضوان الٰہی واصل	بردند بیک سال سوی جنت راہ ہاتف تاریخ گفت۔ رضوان اللہ ۱۱۲۳

(۵۵) سید برکت اللہ الملقب بہ صاحب البرکات

بن سید اویس بن سید عبدالجلیل بن میر عبدالواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہم۔

۵۱ این حیدرآباد محلہ ایست من محلات بلگرام۔

شاہبازی است آشیانش سدرۃ المنتہی دیکہ تازی ست میدانش سموات علیٰ شعشعۂ ولایت از جبینش پیدا۔ وجبروت فقر از ناصیۂ اش ہویدا مدۃ العمر سر بر آستان خالق گذاشت وقدم بر در مخلوق نفرسود۔ اسیر دقیقہ فرش آستانش بودند۔ وگوئے سعادت عرصۂ علوی وسفلی می ربودند۔ اگرچہ اوائل حال دست بیعت بہ جناب سید عربی ابن سید عبد النبی بلگرامی قدس اللہ اسرارہما داد۔ اما از مبادی عہد شباب تا آغاز ایام کہولت صحبت سید العارفین قدس سرہٗ لازم گرفت۔ وعقیق استعدادش بہ فروغ باطن اقدس رنگ کمال پذیرفت۔ واز مشرب خاص آن حضرت حظی مستوفی اندوخت وسند خلافت واجازت اخذ نمود۔ سید العارفین را نسبت بہ ایشان معاملات معنوی خاص بود ومکاتیب محتوی بر اسرار حقائق ومعارف اکثر بہ نام مشار الیہ شرف صدور یافت بسیارے ازان مکاتیب در نسخہ انیس المحققین مندرج است وطالبان را از مطالعہ آن حظ روحانی حاصل می شود۔ ونیز صاحب البرکات بہ دار الولایۃ کالپی رفتہ از خدمت مخدوم زادہ قدس سرہٗ التفاتہا وعنایتہا مبذول داشت۔ وبہ عطائے شال خلافت پایۂ اش بلند گردانید۔ وبہ اعزاز واکرام فراوان رخصت فرمود صاحب البرکات ہمین سلسلہ را جاری کرد وبہ علاقہ قدیم بزرگوار خود سید عبد الجلیل قدس سرہٗ بہ قصبہ مارہرہ من توابع مستقر الخلافۃ اکبرآباد تشریف برد۔ ودران مقام طرح توطن ریخت۔ وجلوہ ظہورش عرصۂ آفاق را فرا گرفت۔ خلائق بے شمار از اطراف واکناف از یمن تربیتش بہ مقصد اعلیٰ پیوستند۔ واوراق تفرقہ را شیرازہ جمعیت بستند۔ ہموارہ

دستِ ایثار کشادہ می داشت و ذخائر مثوبات اخروی فراہم می آورد۔ تصانیف ایشان رسالہ مسمی بہ سوال و جواب در حل معانی حقائق و رسالہ مسمی بہ چہار انواع در آداب و رسالہ مسمی بہ عوارف ہندی کہ امثال زبان ہندی را بہ سمت معانی حقائق کشیدہ۔ و لطائفہا بہ کار بردہ۔ و دیوان شعر موجزی و مثنوی موجزی مسمی بہ ریاض عشق و رسالہ مسمی بہ بیم پرکاس مشتمل بر اشعار ہندی قدری از اشعار فارسی و ہندی ایشان در فصلین آخرین دفتر ثانی ایراد نمودہ می شود انشاء اللہ تعالی۔ تولد آن جناب در سنہ اسبعین والف دست داد۔ عظیم الہدیٰ تاریخ است۔ و روز عاشوراسنہ ۱۱۴۲ اثنین واربعین ومائۃ والف عنان از عالم سفلی تافت۔ و با روح مقدس امام علیہ السلام بہ گلگشت فردوس اعلیٰ شتافت۔ عمر شریف ہفتاد و دو سال و قبر لطیف در مارہرہ بزار و تبرک بہ و چون روز عاشورا روز شہادت امام علیہ السلام است مجمع عرس ایشان پانزدہم محرم مکرم قرار دادہ اند راقم الحروف گوید ؎

بیدار دلی رفت سوے محفل قدس	بر بست ز صحراے جہان محمل قدس
تاریخ وصال او خرد کرد رقم	صاحب برکات وصل منزل قدس ۱۱۴۲ھ

(۵۶) سید آل محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ

بن سید برکت اللہ مذکور قدس سرہ نوزدہم رمضان المبارک روز پنجشنبہ سنہ ۱۱۱۱ھ احدی عشر مائۃ والف در بلگرام متولد گردید۔ و در ظل رافت پدر بزرگوار خود تربیت باطنی

یافت۔ وخرقہ خلافت پوشید۔ و بہ اجازت سلاسل خمسلاسل سعادت بہ دست آورد و بعد رحلت والد بزرگوار بہ دار القرار بر سجادہ آبائے کرام قرار گرفت واز سید العارفین قدس سرہ نیز التماس خلافت نمود۔ حضرت قدس سرہ بہ ارسال خلافت نامہ ودستار مبارک سر افتخارش بہ آسمان رسانیدند۔ مشار الیہ در مارہرہ کوس مشیخت می نواختند۔ وحمائے شریعت را بہ جد تمام نگاہبانی می کرد۔ و در ازالہ امراض قلبی مسیحائی داشت۔ و گمشتگان وادی شوق را از تلوین بہ تمکین می آورد۔ و بہ اتباع سنت سنیہ نبوی تیر خوب می انداخت زدست و بازویش بہ صدائے شست تیر و کمان راحی نواخت۔ و بیشتر اوقات بہ کتب تصوف خصوص مولفات والد ماجد خود مشتغل بود۔ مردم بسیار از اطراف واکناف بہ ارادت او کامیاب بردند۔ سید بتاریخ پانزدہم ۱۱۶۴ھ ربیع وستین و مائۃ والف در نزہت کدۂ قدس خرامید۔ و در مارہرہ مدفون گردید۔ مولف اوراق گوید ۵

چراغ آل عبا شمع دودمان علا	فزود جلوۂ او رونق حریم بہشت
افادہ کرد بہ من سال رحلتش ہاتف	نصیب آل محمد بود نعیم بہشت ۱۱۶۴ھ

(۵۷) سید نجات اللہ المعروف بہ شاہ میان سلمہ اللہ تعالی

بن سید برکت اللہ مسطور قدس سرہ مجمع فضائل وکمالات است۔ و مستجمع شرائف حالات صاحب خلق عظیم۔ وجود کریم۔ ولادت او در ۱۱۱۷ھ سبعۃ عشر و مائۃ والف در بلگرام اتفاق افتاد۔ وہمین جا نشو و نما یافت۔ واز اول عمر تا آخر ثمرات معارف از شجرہ طیبہ والد

بلند قدر رسید۔ وحظی وافر از لذات روحانی فراگرفت۔ وپس از انتقال آن بزرگوار سجادۂ ارشاد را رونقی تازہ افزود۔ وبہ خدمت سید العارفین قدس سرہٗ عرایضہ متضمن استدعاء خلافت را بہ قلم آورد۔ جناب ایشان قدس سرہٗ بہ عنایت مثال خلافت ودستار فیض آثار نوازش فرمودند۔ الیوم در مارہرہ رایت ہدایت می افرازد۔ واوراکان طوق کثرت را بہ دائرہ وحدت می کشد۔ ودر احیاے قلوب فیض مسیحائی دارد وبادل شکستگان لطفش کارمومیائی می کند طبعش وقاد داشت۔ وذہنش نقاد بہ قماش شعر نیک می رسد۔ واوقات را بہ تلاوت قرآن ومطالعہ کتب حدیث وتصوف وحق پرستی معمور می دارد۔ وعالمے از ان دیار بہ شرف ارادت او مستفیض است صاحب البرکات قدس سرہٗ در بعض رسائل خود موعظتی بہ ہر دو فرزند ارجمند خود قلمی فرمودہ ہر دو برادر بہ مفہوم آیہ کریمہ وتعیہا اذن واعیہ بر آن کار بستند وبہ توفیقات ربانی وتائیدات یزدانی فائز گشتند۔ عبارت موعظت در این جا بعینہا نقل کردہ می شود:۔

"آل محمد ونجات اللہ سلامت باشند۔ این چند نصیحت نوشتہ شدہ بر آن عمل نمایند واین رسالہ
"را ہموارہ باخود دارند باید کہ مشغول بہ یاد الٰہی باشند۔ وبہ کتب فقہ وسلوک الفت نمایند
"واز مقام خود ہا جنبش نہ نمایند۔ وبہ خانۂ مخلوق ومردم دنیا نہ روند۔ وبہ زیارت قبور وبہ
"دیدن عالمے کہ دلی داشتہ باشد یا آنکہ ظاہرا او بہ دین ودیانت آراستہ باشد البتہ
"روند۔ ودیدن او را سعادت کونین دانند۔ وبہ ہیچ کارے ومطلبی بہ حاکم وبہ کسی رجوع

گنند که سازندهٔ کارها کارساز است ۔ وحسبۃً للہ برائے کار خلق با ہر کس تملق و لجاجت دو
نمایند کہ باعث ثواب است ۔ روزے عالمی با این عاجز برائے کارے منافت کرد دو
دیگری کرده شد ۔ اکثر عزیزان به او ملتجی شدند تا قبول نه کرد و گفت اگر فلانی مرا رقعه نویسد دو
ازین کار واکار بگذرم ۔ عزیزان به این محتاج الی الله تقاضائے رقعه نوشتن بار و جهد دو
پیش کردند ناچار این بیت نوشته شد ه دو

دو	آنکه رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد	صبر و آرام تواند به من مسکین داد	

قفروا الی الله ولا تقنطوا
تواند و باز آمد ۔ و موافقت نمود ۔ بهرحال در یاد او باشند و بهر آن دو
من رحمة الله ۔ و توکلوا علی الله بر دل و جان و زبان جاری دارند ۔ و طریقه ظاهر را دو
به اسلوب لا ردو لا کد پیش سازند ۔ و شعار دین را هرچه تقیه و تکلف کرده آید دریغ نه کنند ۔ دو
جاهدوا فی سبیل الله آرے جهاد اکبر همین است که خود را آرام نه دهند تا که آرام نیابند محاربه دو
بالنفس کنند ۔ و به محکمه رجوع نشوند ۔ و به خلق هرگز هرگز اعتماد نه کنند ۔ و به اینها محتاج نه شوند ه دو

دو	باغ مرا چه حاجت سرو و صنوبر است	شمشاد خانه پرور ما از که کمتر است	

ه

دو	نصیحتے کنمت یاد گیر و در عمل آر	که این حدیث ز پیر طریقتم یاد است
دو	مجو درستی عهد از جهانِ سست نهاد	که این عجوز عروس هزار داماد است

المقصود علم و عمل پیش گیرند و بران مغرور نه شوند ۔ و آرزوئے آن کنند که چشم گریان و دلِ دو
بریان و عمل خالص و اجابتِ دعا و رفاقتِ درویشان و مسکنِ مسجد و آهِ دردناک و اخفائے حال دو

" از مددِ الٰہی و از فیضِ عالم پناہی میسر شود - آمین ثم آمین - ہم درین بودم کہ دل با من عتاب کرد
" وجانم پیچ و تاب نمود - مطابق قولِ مشہور کہ خود فضیحت و دیگران را نصیحت -
" اے ناہموار مویت سفید شد و دلت ہمچنان سیاہ است - ظاہرت آراستہ و باطنت تباہ
" پس کار خود نشین در حال خود غم و الم نمائے - کدام حسنہ از تو سرزدہ کہ دیگرے را بہ نصیحت
" پیش می آئی - و کدام بدیدہ را سرانجام دادۂ کہ ارشاد می فرمائی - پس کن و دنیا از دست
" مدہ

"	نشین پس کار خود بیدہ بردوز		از ناپذیر این خود ہمین سوز

" این گندم نمائی و جو فروشی تا چند آنچنان باش کہ می نمائی - و آن چنان نمائے کہ می باشی -
" چون نیک نگریستم از ان ہم بترم کہ دل گفت آہ صد آہ

"	وقتِ عزیز رفت بیا تا قضا کنیم		عمرے کہ بے حضور صراحی و جام رفت

" بس کردم توبہ نمودم - خموش گشتم بہ جوش و خروش آمدہ بودم باز بہ ہوش رسیدم یخرج الحی
" من المیت بمنہ و کرمہ

(۵۸) سید عین الدین

بن سید حسین بن سید ابوالفتح بن میر عبد الجلیل بن میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہم در مبادی شعور کلام اللہ را یاد گرفت - و در عنفوانِ شباب میلِ حق جوئی بہم رساند و عتبۂ علیہ سید العارفین را ملتزم گردید - و بعد کشف برہان شرف بیعت دریافت - و در بوتۂ ریاضت گداختہ طلائے خالص بر آمد - و مشق ذکر قلبی

بجائے رسانید کہ شبہا چون می غنود از دل او اسم جلالہ بآواز بلند مردم می شنیدند
از ابتدا عمر تا انتہا در گوشۂ قناعت قدم افشرد۔ و بہ مزروع زمین قلیلے کہ بطریق
وراثت رسیدہ بود اکتفا کردہ بسر می برد و بہ اختلاط مردم کم می پرداخت۔ و در
احضار جن و احراق شیاطین تصرف عالی داشت۔ وفاتش در عشرۂ ثانی بعد مائۃ والف
از ایام گاہ شریا بلگرام رحمۃ اللہ علیہ۔

(۵۹) سید محب اللہ بلگرامی قدس سرہٗ

از احفاد سید محمود اکبر مذکور است۔ بدین ترتیب۔ سید محب اللہ بن سید محمود
بن سید محمد فاضل بن سید عبد الحکیم بن سید ابو القاسم بن سید خان محمد بن سید محمود اکبر
قدس سرہٗ در عنفوان جوانی ذوق حفظ کلام ربانی بہم رسانید۔ بر بالاخانہ حویلی خود نشستہ
در عرصۂ شش ماہ قرآن را یاد کرد۔ و تا این مدت گاہے از انجا فرود نیامد۔ و رداء ورع
و تقوی بر دوش گرفت۔ و خود را بہ فتراک ارادت سید العارفین بست۔ و کتان ہستی
بہ مہتاب فنا دادہ در انوار سرمدی مستہلک گردید۔ و ستر حال شعار خود ساخت۔ بہ شائبہ
کہ ہیچکس او را از ین طائفہ نمی دانست۔ صورۃً درزی سپاہی و معنیً دریا دالہی۔ در صفت
شجاعت و مردانگی تمام عیار بود و بارہا کارہا از وے بظہور رسید۔ و او نوکر شاہزادہ محمد اعظم
بن سلطان عالمگیر بود۔ چون صوبہ دار الفتح اجین از پیشگاہ خلافت بہ شاہزادہ محمد اعظم
تفویض یافت۔ و نیابت بہ میرزین العابدین پسر فضائل خان مقرر گشت سید محب اللہ

در زمرهٔ منصبداران متعین میرزین العابدین باجمیر رسیده - و دران سرزمین بسر می برد
اتفاقاً در بعضے اسفار روزے از فوج جدا شده متصل سراے سبنی رسید - پیش دروازه
زیر درختان سایه دار از اسپ فرود آمد - زین پوشش فرش کرده نشست - با آنکه محل نزول
لشکر پیشتر بود خدمتگاران را فرمود تا احمال و اثقال فرو آوردند - و لباس سفید برآورده
تجدید لباس کرده شربتی ساخته نوش فرمود - و بخدمت قرآن مشغول گشت - بعد فراغ
تلاوت بالاے کرسی آمده چادرے برخود کشیده بخواب رفت - درین حال
میرزا سلطان نظر که از اقرباے میرزین العابدین و بخشی فوج بود - و با سید محب الله
ربط داشت از آنجا گذر کرده سبب سید محب الله ... ساخت - نزدیک رسیده
خدمتگاران را فرمود میرزا پیشتر است بیدار باید ساخت و خود از بالاے اسپ
دو سه بار آواز کرد جوابی بر نیامد - آخر خدمتگاران را فرمود چادر کشیدند چون چادر کشیدند دیدند که
مهمان بحق سپرده است میرزا سلطان نظر تجهیز و تکفین کرده همانجا به خاک سپرد -

میر سید احمد بلگرامی که دران وقت به حکومت شاهجهان پور و سجاولپور و اندور
محالات صوبهٔ مالوا می پرداخت - و میر لطف الله برادر اعیانی سید محب الله که همراه
میر سید احمد بود اینها شخصے را بازرسے فرستادند که قبر آن مرحوم را پخته سازد چون فرستاده
آنجا رسید دید که حاکم سراے مذکور قبر را با چبوتره از خشت و گچ پیشتر تعمیر کرده است
و اسپ ایشان دانه و کاه را ترک داده شب و روز اشک از چشم می ریخت لهذا حاکم
بعد سه روز اسپ را ذبح کرده پائین مرقد دفن نمود - و قبر اسپ مربع ساخت و چاهی کنده

آن را نیز به چشت تعبیر نمود - مردم آنجا به زیارت سید می آیند - و نقاره می نوازند - و نیاز ہا می گذارند. وفاتش چهاردہم ماه شعبان سنه هزار و صدم اتفاق افتاد - سراے سیسی حصار سنگین دارد - قبر سید متصل دروازه جانب اکبر آباد است - و این سیسی از نواح سیپری است مابین نرور و کالا باغ - نسخه کلام الله جمله و اجزو پانزده مجلد به دستخط سید محب الله که صحت تمام دارد امروز موجود است مردم تلاوت می کنند - و نسخه ہاے دیگر را از روے آن تصحیح می نمایند - سید العارفین قدس سره می فرمودند سید محب الله می گفت در وقت ذکر کلمه طیبه هرگاه لا اله می گویم هیچ چیز در نظر نمی آید و هرگاه الا الله می گویم همه موجود می گردد - و نیز سید العارفین قدس سره می فرمودند که وقتے خطے به سید محب الله نوشتم این بیت را مسدر ساختم

غیرت رواند اشت که برقع برافگنم	تا جمله بنگرند که جانانه خودم

سید محب الله در مقابل بیت مذکور این بیت نوشت

جز تو کسی نیست تا نظر اید	از چه برقع نمی کشائی تو

سید العارفین قدس سره فرمودند که سید محب الله از کلام من سبقت برد -

(۶۰) میر سید لطف الله المعروف به تور و میر قدس سره

برادر حقیقی و طریقی سید محب الله مسطور است - اگرچه بظاهر حال به ملازمت امرائی پرداخت اما فی الحقیقه شمع جماعت در انجمن می افروخت و حظی وافر از تربیت صوری

داشت - و دوام ہمت بر انجاح مطالب مستمندان صرف می کرد - بے تصنع تشریف
مروت و احسان برقامت او دوختہ بودند - و با وصف ملازمت امرا کوشش بلیغ در صلاح
و تقوی داشت و دقیقہ از دقائق زہد مہمل نگذاشت - گاہے نماز تہجد فوت نہ کرد - و بہ جمعیت
ظاہر و باطن روزگار بسر آورد - و در ۱۱۳۲ھ اثنین و ثلثین و مائۃ والف از دارالخلافہ شاہجہان
آباد بہ بلگرام می آمد - قضارا مابین سکندرہ و قنوج قطاع الطریق ریختہ زخم ہائے کاری
رسانیدند - بہمان حال در وطن رسیدہ بعد یک ہفتہ از زخمی شدن - ساغر موت
احمر چشید - و در قبرستانی کہ متصل دیوار قلعچہ سید احمد بن سید بدہ جانب شمال است
آسایش گزید - آیۂ "رضوا عنہ" ۱۱۳۲ھ تاریخ یافتہ اند - استاد المحققین میر سید طفیل محمد متعہد تجہیز
و تکفین او شدند رحمۃ اللہ علیہ -

(۶۱) شیخ محمد سلیم قدس سرہٗ

از قبیلہ قضاۃ بلگرام است و از احفاد قاضی یوسف عثمانی ممتاز اقران خود بود
و بکمال تمکین و وقار و اخلاق سنیہ داشت - در بدو حال چندی بہ منصب قضاء بلگرام
پرداخت و بہ کمال دیانت و امانت سرانجام داد - آخر بہ اقتضاء علو ہمت خود را کنار کشیدہ
و منصب قضا بہ برادرزادہ خود قاضی محمد حافظ تفویض نمود - و بہ اعتصام حبل المتین یعنی
ارادت سید العارفین سعادت اندوخت و سالہا کمر بہ خدمتگاری بست و ہلال استعداد
خود را بہ اقتباس اشعہ قدس بدر کامل ساخت و بست و ہشتم محرم ۱۱۱۴ھ اربعہ عشر و مائۃ والف

در ملک منهم من قضی نحبه منتظم گردید۔ مرقدش در باغچه ایست که قریب قلعچه میر سید احمد واقع شده بر چبوتره کلانی مربع راقم الحروف تاریخش از آیه کریمه و یجزی الذین احسنوا بالحسنی استخراج نمود۔ چون میر نوازش علی سلمه الله تعالی صاحب سجاده سید العارفین قدس سره متولد شدند۔ شیخ محمد سلیم ابن خانه خود را به عالم رویا بشارت داد که امشب حضرت شاه لدها رانیه کرامت شد پاره ستبری که در خانه حاضر است به طریق نیاز ارسال باید داشت چون اهل خانه بیدار شد۔ موافق اشاره به عمل آورد۔ رحمة الله علیه۔

(۶۲) شیخ محمد حافظ

برادر زاده شیخ محمد سابق مذکور است۔ قدس الله اسرارهما۔ بعصر خود به عنایت و کرم و تجمل می زیست۔ و اکابر و اصاغر شهر ادب و احترام به تقدیم می رسانیدند۔ در آوان خورد سالی قرآن مجید را حفظ کرد۔ و در ریعان شباب به کسب علم پرداخت۔ و در حلقه درس قاضی علیم الله لکھنوی تلمذ نمود۔ و در زمره مستعدان به امتیاز برآمد۔ و خط نسخ و نستعلیق در جودت می نوشت۔ چون شیخ محمد سلیم منصب قضا به او تسلیم کرد۔ چندی این امر بنابر ضرورت وقت تمشیت نمود۔ دل به یار و دست به کار داشت۔ و متاع دنیا را در میزان اعتبار می سنجید و سیم و زر در دست نمی گرفت۔ آخر الامر عهده قضا را به دستور عم بزرگوار به یکی از اقربا سپرد و سر بر خط ارادت سید العارفین گذاشت و ریاضت لانهایه کشید و تجمل حال به مهر و داغ عشق مزین ساخت بسیار خوش صحبت بود و سراپا ذوق و شوق

مجمع اشعار را مستانه می خواند و احتراز می کرد و می گریست ـ میر سید محمد سلمه الله تعالی
خلف الصدق حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی فرمود که روزے از مدرسه خانه
قاضی محمد حافظ می گذشتم قاضی بر بلندی ایستاده بود سلام کردم ـ خواستم بگذرم که آواز
داد ایستاده باشید و بیتی از میرزا صائب گوش کنید ـ

ساعد سیمین او را تا کلیم الله دید	نسخه افسون شد و ستی که در اعجاز داشت

و حالتے در ایشان مشاهده افتاد که در من تاثیر تمام کرد ونیز فرمود که روزے بخانه
قاضی رفتم بشاشت بسیار نمود و گفت ابیات امانت بخود بگیرید و این غزل امیر خسرو
علیه الرحمة را که از علامه مرحوم میر عبد الجلیل شنیده بود خواندن گرفت به ذوقی و کیفیتی
که به زبان قال تعبیر نتوان کرد ـ

یار قبا جست کرد رخش به میدان برید	این سر و هر مه که هست در خم چوگان برید
غمزه زن یار سید ساخته دار ید جان	یوسف ما باز گشت مژده به کنعان برید
مست خراب مرا حاجت نقل است اگر	این جگر خام سوز را به نمکدان برید
نیست دل چون منی در خور شاهین شاه	پاره مردار را بر سگ دربان برید
بر دو رخ از خون نوشت خسرو دل خسته حال	وه ز دل مانده ام قصه به سلطان برید

وفات او بست و چهارم ماه محرم سنه ۱۱۲۳ ثلث و عشرین و مائة و الف در مقام
موهان من توابع لکهنو واقع شد ـ نعش او را به بلگرام آورده بست و هفتم ماه مذکور به خاک
سپردند قبرش پائین مرقد قاضی محمد سلیم بر چبوتره علیحده قطعه تاریخش در ترجمه سید محمدی گذشت

(۶۳) شاہ رحمت اللہ قدس اللہ سرہٗ

از سادات حسینی واسطی بلگرامی قبیلۂ پنج سبیہ ساکن محلہ میدانپورہ است۔ وی
در بیان العاشقین و برہان العارفین است حضور بود۔ از عنفوان شعور او را در طلب
نعل در آتش کرد۔ خانمان را ترک دادہ۔ دست توسل وارادت بہ دامان سید العارفین
زد۔ و ساغر عرفان نوش کرد۔ مستانہ در نہایات الوصال خرامید۔ و طریق آزادگی
وگذشتگی پیش گرفت سال دوازدہ ماہ بہ یک چادر و کلاہ وزیر جامہ اکتفا کرد۔ و در کنج
مسجد جامع محلہ میدانپورہ مسکن گرفت۔ از حطام دنیا ذرہ بر نہ داشت۔ و مادۂ اسم
سیم وزر را دست نہ کرد۔ وگاہے لب بہ سوال ہیچ چیز با ہیچکس نہ کشود از خانہ
مرشد خود قوت سہلی کہ سد رمق می تواند شد قبول کرد۔ ابتدائے حال مشرب سکر و
مستی بر مزاجش غالب بود آخر حالت اطمینان بہم رسانید۔ مرید نمی گرفت۔ می گفت
پیش ما پیری و مریدی محبت است عزیزے با فقیر نقل کرد کہ من با د شاہ اعتقاد خاص
داشتم و ہمیشہ عرض می کردم کہ می خواہم شرف بیعت حاصل کنم۔ وانکاری کرد۔ روزے
بجد شدم فرمود از ارادت مقصد چیست اگر این است کہ فردائے قیامت بہ کار
شما بیایم از دو حال خالی نیست دران روز کلمہ من نافذ ہست بیعت در صورت ثانی
مرید شدن بے فائدہ و در صورت اول ما و شما آشنائیم حیف آشنا کہ با وصف قدرت
از خدمت آشنا خود را مقصر دارد و از آن روز کہ ارشاد فرمود دست از داعیۂ بیعت برداشتم

رغبت بہ مظاہر صوریہ بیشتر داشت تخصص حسن انسان نبود بلکہ ہر شے کہ در نظرش خوش
مے نمود فریفتۂ او می گشت و می گفت سر شوق من سلامت ہر جا نظر می افگنم تمام حسن
بہ نظر می آید و بر دست خان ناظم صوبہ اودہ از راہ بلگرام عبور کردند لان او می گذشتند
فیلے را خوش کرد و اور ا دیدہ و یدہ قریب ہفت ہشت کردہ راہ طے کرد۔ فیل بانان نگاہ
کردند کہ فقیرے برہنہ پا ژولیدہ موے ہمراہ می آید پرسیدند کہ اے فقیر چہ می
خواہی فرمود نزدیک بودن بہ این فیل و خوب ملاحظہ کردن حالانکہ آن فیل مست
بود و در زنجیرہا مقید و نگاہبانان نیزہا در دست گرد فیل می رفتند فیل بانان عرض
کردند کہ فیل مست است مبادا آسیبی رساند فرمود شمارا چہ کار فیل بانان فیل را
ایستادہ کردند۔ شاہ نزدیک رفت و خوب ملاحظہ کرد حضار نقل می کنند کہ فیل در آن
وقت گویا تن بے جانی بود چون فیل بانان این معاملہ مشاہدہ کردند بہ تواضع پیش
آمدند و بجد شدند کہ امروز منزل ما را شرف اندوز باید ساخت۔ فرمود ذوق ما تا ہمین
جا بود و برگشت۔ و ہر کرا نظر او انتخاب می زد تا آنکہ سابق منظور مردم نہ بودے از پرتو
التفات او قبول خاص و عام بہم رساندے۔ وقتے بایکے از مظاہر تعلق خاطر پیدا کرد
بسیار سیاہ فام بود۔ عزیزے در مجلسے کہ راقم الحروف در آنجا حاضر بود زبان اعتراض کشود
کہ عجب از شاہ است کہ برین سیاہ التفات کردہ اند حرف تمام نہ شدہ بود کہ حضرت شاہ
از غیب پیدا شد و با معترض خطاب کرد کہ لیلی را بہ چشم مجنون باید دید و با منظور تنہا
نمی نشست و تا کہ ثالثی حاضر نمی بود اختلاط نمی کرد اکابر و اصاغر فریفتۂ آزادمنشی او بودند و بہ

ادب و به اعتقاد تمام سلوک می کردند و آئینه دار همه کس را به یک نگاه می دید هر کس می دانست
به من مهربان تر است از غلبات سکر مقید به نماز نه بود مردم زبان طعن دراز ساختند. به خدمت
سید العارفین عرض کردند حضرت فرمودند باشد من بیک پا نشسته ام او را هیچ نه باید گفت۔
تمنا۔ مرگ بسیار داشت و هاذم اللذات را اکثر یاد می کرد وقتی مار را بگرفت انگشت دست
راست او را گزید زهر سرایت نه کرد و کرتے بهر دو دست خود را انگشت زد و خون سر داد
تا وقتیکه خون در عروق نه ماند۔ و بدن سفید گشت و بارها سم قاتل فرو برد۔ چون اجل موعود
نه رسیده بود هیچ کدام کارگر نیفتاد۔

فرمود وقتی از شاهجهان پور به بلگرام می آمدم چون به سرحد آٹھ کنوه که دهی است عمده
رسیدم شخصی از ساکنان دیه زیر درختی نشسته بود از دور به من گفت چادر خود را بینداز
هنوز سخن تمام نه شده بود که چادر را از خود کشیده جانب او بر تافتم و سر راه گرفتم۔ بعد دو سه روز
روح الامین خان بلگرامی که در آن ایام به حکومت بعضی محالات صوبه اوده می پرداخت
بر سر آٹھ کنوه رفته تاراج نمود و هزار و صد کس را از مردم آنجا به قتل رسانید۔ خلائق حمل بر کرامت
شاه کردند و او فرمود سرش این است که چادر من مملو از شپشها بود و من آنها را از چادر
جدا نمی کردم که رزاق حقیقی قوت آنها را از جسم من میرساند۔ قاطع الطریق جمعی را بے رزق
ساخته در معرض هلاک انداخت۔ و به شامت یک کس جمّ غفیر را غیرت الٰهی در زیر تیغ
کشید۔ چه اصناف آفرینش همه هم رنگ اند۔ و در میزان عدل خداوندی هم سنگ و
ما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر بجناحیه الا امم امثالکم از اینجا است۔ که طائفه ابدال قدس الله

اسرار هم خود می را هم در نجا نند - و هر شیئ که پیش آید بجای خود نوش درکشند - و از الم کشیدن شاه
توان دریافت که گویا در مقام ابدالی بود - خود بیان نقل کرد که من و شاه از قصبه ساندی به بلگرام
می آمدم در باغستان ساندی وزدی را کشته از درخت آویخته بودند شاه در آغوش پاهای
خود پیش رفته پای وزد را بوسید - سوال کردم که این چه بود فرمود درین وزد شیوه وفا
به کمال رسانید - حق تعالی هر کس را در هر راهی که اختیار کند [illegible] این وزد ثابت قدم دارد

وقتی جمعی از مردم بلگرام به تقریب عُرس جاجمؤ میرفتند به دریای گنگ که از
زیر جاجمؤ می گذرد - شاه هم در آن کشتی نشست - آشنای بر کنار دریا که در آنجا ساحل بسیار
بلند واقع شده شاه را در کشتی دید و بغل اشتیاق وا کرده خود را در دریا افگند - شاه
نیز بغل وا کرده در دریا افتاد و هر دو هم آغوش شده در آب فرو رفتند - غوغا از اهل کشتی
برخاست - ملاحان به سرعت رسیدند و آن هر دو آشنای دریای محبت را برآورده در
کشتی گرفتند -

شبی از بلگرام قصد [illegible] کرد آخر شب در آنجا رسید - طایفه عسس دزد گفته
او را گرفتند - و در زندان نگاه داشتند - وصبح عسس را خبر کردند عسس او را طلبید
چون جمال مبارک شاهده کرد در قدم افتاد معذرت نمود

روزی سید محمد باقر قاضی بلگرامی طفلی را نزد شاه آورد و التماس کرد که این طفل
یتیم است در حق این دعا [illegible] یتیم نیست چرا که فراست و عقل صحیح
دارد یتیم کسی است که فراست و عقل صحیح نداشته باشد.

قصه وفاتش چنین است که شبی در شهر تقریب اجتماعی درمیان بود. اتفاق
مردم هر محله در یک مکان جمع شدند. و محفل عظیمی به جلوه افروزی حسن و دف فریبی نغمه
انعقاد یافت شاه دران هنگامه طرفه ذوقی و حالتی داشت. ناگاه برخاست. و از فرد فرد
اهل مجلس رخصت گرفت. بزبان که گویا به سفر دور دراز می روند. مردم استفسار کردند
بجواب مبهم گذرانید شبا شب به قصبه ملاوه که از بلگرام به مسافت شش کروه است
شتافت و با قاضی آنجا بنا بر سبق ارتباطی که داشت ملاقات کرد. وعلی الصباح به اتفاق
قاضی به موضع فرحت نگر به مسافت یک کروه از ملاوه بسمت جنوب بیرون رفته گلگشت جستند
که در ان موضع قاضی از ترتیب داده بود تماشا نمود. و درخت گلی را خوش کرده با قاضی
تبسم کنان فرمود اگر اجل من رسد مرا این درخت دفن باید کرد. قاضی عرض
کرد که بر مرقد ایشان گنبد عالی شان بنا باید کرد هم در این مصراع جواب داد ؎

بر سر گور غریبان گنبد گردون بس است

تمام روز اثری از کسل نداشت. چون شب شد با قاضی فرمود امشب وعده
من در رسیده پاره از شب گذشته بیحسی و تشنگی عارض شد و در عرصه دو سه ساعت
جان بحق تسلیم نمود در نفس واپسین دو سه مرتبه لفظ حق بر زبان آورد. در وقت احتضار
سید عبدالوهاب بلگرامی برسید جان دار بدین بیت برخواند ؎

مست ذوق عرفیم گر نغمه توحید تو	لذت آوازه در کام جهان انداخته

واین واقعه شب چهاردهم شهر ربیع الآخر ۱۱۳۰ ثلاثین ومائه والف اتفاق افتاد

قبرش در ہمان موضع است راقم الحروف گوید ـه

رحمت اللہ شاہ کشور دین	با مت در عالم تقدس راہ
سال تاریخ رحلتش آن ز	گفت مشغول رحمت اللہ ۱۱۳۰ھ

(۴۴) سید محمد عابد بلگرامی قدس سرہ

از قبیلۂ سادات ہیچ ہیہ محلہ میدانپورہ است مرید سید العارفین واز دیدار مشایخ مرزوق بود پیش از بیعت و رشد سیاحت بسیار کرد۔ و بہ صحبت خیلے از صاحب دلان رسید و قبضہا گرد آورد۔ و سالہا ریاضت جسم شکن و رنج پرورکشید۔ در علم دعوت و تکسیر و جفر ید طولی داشت۔

روزے نقل کرد کہ وقتے عزم بھاگل پور از توابع بہار کردم۔ روز داخل شدن شہر باران بہ شدت گرفت و آفتاب قریب بہ غروب رسید۔ در سواد شہر تکیۂ ہندوی جوگی بہ نظر در آمد در آنجا پناہ بردم۔ چون صبح دمید از کلفت سفر و آبلۂ پا آن روز در تکیہ توقف کردم ہندوان بسیار رجال و نسا از معتقدان جوگی ہجوم آوردند۔ حضور نماز من خلل کرد مزاج من برآشفت۔ با جوگی گفتم این چہ دام مکر و فریب چیدہ۔ جوگی جواب تلخ داد حرف طول کشید جوگی گفت باش والا ترا ہلاک می کنم۔ گفتم انچہ توانی دریغ مکن۔ جوگی قدرے شکر آورد افسونی خواندہ بر شکر دمید۔ و گفت اگر مرد باشی این را بخور۔ فی الفور از دست او گرفتہ فرو بردم اصلا تاثیرے نہ کرد۔ بس با جوگی گفتم اکنون خبردار باش و سنگریزہ

از زمین بر داشته و اسمی از اسماء جلالی دمیده بر جوگی زدم فی الحال بر زمین افتاد -
روزے به دعوت اسماء مشغول بود - ناگاه دیوے به شکل مہیب به نظر درآمد - دیو او را
از پا برداشته بر زمین از بیہوش گشت - ولبعد افاقه سوزشی قوی و دردی سخت در سینه
یافت به اضطراب تمام پیش سید العارفین قدس سره شتافت - وخواست که ماجرائے
خود به عرض رساند حضرت قلیان می کشیدند پیش از تکلم او فرمودند بر چه آب قلیان
را تازه کن - سید محمدی برخاست - و برائے آب کشیدن دلو در چاه انداخت - به مجرد
استماع صدائے که از پر شدن دلو به گوشش رسید سوزش و درد رو به کمی آورد چون آب
قلیان تازه کرد - وقلیان را آورده پیش حضرت گذاشت به مجرد استماع صدائے قلیان
سوزش و درد باقی زائل گشت - ولبعد از آن که به شرف بیعت حضرت فائز شد
طرفه حالات وکیفیتی بهم رساند برق واسوختگی به خرمن افتاد دنیا و مافیها را پشت پا زد
وزن وفرزند ویار و آشنا از همه بیگانه گشت - و دوام به اداے صلوٰة ونوافل واوراد
اشتغال گرفت - وخود را در انوار سرمدی محو ساخت وغلبه جذبات بجائے رسید
که به اندک آهنگ نغمه از خود می رفت - وقلق واضطراب می کرد - از صداهائے موزون
بے خودی دست می داد - ومضمون این شعر معائنه می شد

کسانیکه یزدان پرستی کنند		به آواز دولاب مستی کنند	

وصبح تا شام ناله هائے دل سوز وصیحه هائے جان گداز می کشید وساعتے نمی آسود
مردم می گفتند عجب است که با این همه فریاد گلوش نمی شود با اینحالت عزیزے او را

نظر بہ سبق الفتی کہ داشت بہ الہ آباد برد - و در آن جا نیز ہمان شورش درس داشت

از انجا بہ طور خود بہ کالپی شتافت - و در حجرۂ پائین مرقد قطبین فلک ولایت میر سید محمد

و میر سید احمد قدس اللہ اسرارہما منزوی گشت - و در زاویۂ خمول و گم نامی پا افشرد

و در اختلاط خلق ہر بست و شورشی کہ داشت روز بہ روز در ازدیاد بود - تا آنکہ سرے

بہ سمتی کشید - در او اخر داعیۂ حج مصمم داشت ظن غالب آنکہ میر خود را در راہ حرمین

شریفین باخت و سانحۂ مفقود شدن او در سنہ احدی و اربعین و مائۃ و الف

واقع شد رحمۃ اللہ علیہ -

(۶۵) سید غلام مصطفےٰ قدس سرہٗ

بن سید عبد اللہ برادر زادۂ حقیقی سید العارفین از خواص مریدان آن جناب

است قدس سرہٗ - صاحب مشرب عالی بود - و نشاء فقر و درویشی دوبالا داشت و در کمال

حسن خلق و تواضع می زیست - ابتدا در حال چندان سواد نہ داشت در ریعان شباب

قائد توفیق دلالت کرد و کمال تہذیب ظاہر و باطن بہم رساند و دست انابت بہ سید العارفین

قدس سرہٗ داد و طریق ریاضت و مجاہدہ پیش گرفت - و قدم بر سلم کمال گذاشتہ بہ ذروۂ تکمیل

بر آمد و ہموارہ بہ شیوۂ سپاہگری کسب معاش ضروری می کرد و نعل وا ژون زدہ شبدیز

سیر فی اللہ جولان می داد - اما چون آثار ولایت از جبین او ہویدا بود دران لباس ہم مردم

بہ او گرویدگی داشتند - و معتقدانہ سلوک می کردند - بحال راقم الحروف شفقت و مہربانی

خاص داشت نتائج طبع خود اکثر در مراسلات می فرستاد۔ در ۱۱۳۶ست و ثلثین و مائة والف مولف اوراق در دار الخلافه شاهجهان آباد زیر سایه عنایت حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی بار داشت مشار الیه نیز همان جا مقام داشت و ایام به علاقه نوکری نواب مبارز الملک سربلند خان توفی دار می بسر برد مثنوی ترجمان اسرار قیومی مولانای رومی قدس سره از خدمت حضرت علامی سند کرد درآن نزدیکی نواب سطور را ایالت صوبه گجرات احمد آباد از پیشگاه خلافت مفوض گردید مشار الیه در رکاب نواب بآن دیار شتافت و چون حکومت گجرات از عزل نواب به راجه ابهے سنگ ولد راجه اجیت سنگه مرزبان خطۀ مارواڑ مقرر شد۔ و بانواب و راجه صورت مخالفت رو نمود۔ و در سواد احمد آباد جنگی صعب واقع شد مشار الیه درآن معرکه جرعه شهادت چشید۔ و در سلک احیاء عند ربهم یرزقون منتظم گردید۔ و این واقعه هشتم شهر ربیع الآخر ۱۱۴۳ثلث و اربعین و مائة والف رو داد۔ بعد انفصال محاربه اجساد جمیع شهداء در میدان یافتند۔ الا سید غلام مصطفے که هر چند تفحص کردند اثرے گل نه کرد و او به چند روز پیش از شهادت رباعی گفته بود و از حال آئنده اخبار نموده رباعی این است ؎

درخلوت ماورای ما یاری نیست	یعنی که به عرش و فرش اغیاری نیست
ما روے مجرد یم زآرایش مرگ	ما را به جنازه و کفن کاری نیست

و درین حرب سید نجابت نیز به مرتبه علیاے شهادت فایز گردید۔ سید نجابت برادر اکبر اعیانی سید غلام مصطفے است۔ و مرید سید العارفین قدس سره به حلیه صلاح و

تقوے آراستہ بود۔ وسرآمد شجعان عصرمی زیست۔ ودر معارک بارہا کار دستہ
کرد محرر سطور گوید ؎

چو میر نجابت بہ شہادت برسید	دین بادہ غلام مصطفیٰ نیز چشید
از ہاتف غیب خواستم تاریخی	فرمود شدند ہر دو ہمراہ شہید ۱۱۴۳ھ

(۶۶) سید فرید الدین

المعروف بہ سید بدلی بن سید خواجہ معین الدین بن سید عبدالوہاب بن سید اجل
بلگرامی قدس سرہٗ کہ ترجمہ اش تقدیم یافت بزرگ عہد۔ متقی۔ متورع فاضل جید بود
خصائل رضیہ وشمائل مرضیہ داشت۔ در بدو حال مشار الیہ ومیر سید قادری خلف الصدق
سید ضیاء اللہ بلگرامی ہر دو بہ خدمت شیخ احمد المعروف بہ ملا جیون امیٹھوی طالب تراہ
تحصیل علوم نمودند۔ بعد ازان در حوزۂ درس شیخ غلام نقشبند لکھنوی قدس سرہٗ رسیدند
وتتمہ کتب گذرانیدند۔ سید فرید الدین بہ خدمت شیخ فاتحہ فراغ خواند۔ وسید قادری
جز واند اخت۔ سید فرید الدین بعد از فراغ تحصیل علوم بہ خدمت شیخ جنید معروف
بہ شیخی میان بن شیخ عبدالواحد بن شیخ شبلی بن شیخ سری سقطی بن شیخ محمد بن شیخ نظام
الدین امیٹھوی قدس اللہ اسرارہم مرید گردید۔ وبہ اتفاق سید قادری ارادہ حرمین شریفین
زادہما اللہ شرفا وکرامۃ کرد۔ ولیعد از نیل این سعادت عطف عنان نمود۔ ودر بندر مبارک
سورت لنگر انداختہ بہ افادہ علوم وطاعت حی قیوم بسر می برد ودر عشرۂ ثالث بعد مائۃ والف

سفر گزین عقبی گردید - و در ہمان شہر مدفون گشت کتب فراوان درسی از مختصرات
و مطولات مصحح و محشی بہ خط او در بلگرام موجود است رحمۃ اللہ علیہ -

(۶۷) سید قادری بلگرامی قدس سرہ

سید قادری الاسم و الطریقۃ صاحب العرفان کاشف الحقیقۃ است جامع فضائل
صوری و معنوی بود - بشان شریعت غرا نہایت اعتنا می کرد - در صغر سن نزد پدر بزرگوار
خود سید ضیاء اللہ بلگرامی کہ ترجمہ اش در فصل ثانی می آید - کلام اللہ را حفظ کرد - و تجوید آموخت
و مبادی کتب تحصیلی را گذرانید - بعد از ان بہ اتفاق سید فخر الدین بلگرامی چنانچہ گذشت
در خدمت ملا جیون امیتھوی تلمذ نمود - از آنجا بہ حلقہ درس شیخ غلام نقشبند لکھنوی پیوست
و بقیہ نسخ درسی استفادہ کرد و مقید بہ رسم فاتحہ نشدہ جزو انداخت آنگاہ قائد توفیق زمام
او را بہ جانب حرمین محترمین شرفہما اللہ تعالیٰ کشید - بہ نوبت مناسک حج ادا کرد - و بہ زیارت
طیبہ مقدسہ علی ساکنہا الصلوۃ و التحیۃ مستعد گردید از آنجا عازم کربلا ے معلی و بغداد کرامت
آباد شد - در اثنا راہ قطاع الطریق ریختہ بہ سلاح جنبیہ زخم ہا ے منکر زدند - و ساز و سامان
غارت کردند - بعضے از بیابان آن ناحیہ ترحم کردہ در قریہ خود بردند - و بہ تیمار پرداختند - بعد مندمل
شدن جراحتہا بہ کربلا ے مقدس شتافتند و شرف زیارت سبط شہید رضی اللہ عنہ سرخ
روے نشاتین حاصل کرد بعدہ جانب دار السلام بغداد متوجہ گردید و در حدود سنہ ۱۱۱۵ خمسہ
عشر و مائۃ و الف بہ وصول دار السلام از رنج سفر آسود - و مزارات بابرکات آنجا را سیما مرقد

شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ زیارت نمود۔ از انجا بہ سمت حما نہضت کرد و بہ ملازمت
سید لیس حموی صاحب سجادہ غوث الثقلین رضی اللہ عنہ سرمایہ افتخار اندوخت و دست
بہ دامان ارادت زد۔ صاحبزادہ از کمال قدر شناسی مقدم او را گرامی داشت و در خانقاہ
شریف جا داد۔ و بہ تفویض خلافت و الباس خرقہ و تسلیم بعضے تبرکات غوث الثقلین
رضی اللہ عنہ نوازش فرمود سلسلہ ارادت او برین نہج است۔ اخذ السید قادری
الطریقۃ القادریۃ عن شیخہ السید یس وھو من والدہ سید عبدالرزاق
وھو من والدہ السید شرف الدین وھو من ابن عمہ السید جلال الدین
وھو من ابن عمہ السید شہاب الدین احمد وھو من شقیقہ السید
جمال الدین عبداللہ وھو من ابن عمہ السید شمس الدین ابوالوفا وھو من شقیقہ
السید شہاب الدین احمد وھو من والدہ السید قاسم وھو من ابن عمہ السید عبدا
وھو من والدہ السید شہاب الدین ابوالعباس احمد وھو من والدہ السید
بدر الدین حسن وھو من والدہ السید علاء الدین علی وھو من والدہ
السید شمس الدین محمد وھو من والدہ السید شرف الدین یحیی وھو
من والدہ السید شہاب الدین احمد وھو من والدہ السید عماد الدین ابی صالح نصر وھو من
والدہ جمال الدین السید عبدالرزاق وھو من والدہ القطب الربانی الشیخ
عبدالقادر جیلانی قدس اللہ اسرارھم۔ سید قادری از حما باز بہ بغداد آمد۔ و مدتے روضہ
غوث الثقلین قدس سرہ را مجاورت نمود۔ و علم تجوید از مولانا سلطان بن ناصر بن احمد خابوری

قدس سرہ اخذ کرد۔ و شاطبیہ را نزد مولانا مذکور خواند۔ و سند علم تجوید و سند صحاح ستہ و سائر مفردات

مولانا از کتب تفسیر و حدیث و فقہ و غیر ذلک حاصل کرد و اسانید اجازت ہر کدام معنعن با سامی

کتب بہ ترتیب حروف تہجی در اجازت نامہ او مسطور است و طریقہ رفاعیہ و شاذلیہ نیز از مولانا سلطان

ختابوری قدس سرہ فرا گرفت شجرہ ہر دو طریقہ در اجازت نامہ او مندرج است مولانا سلطان

قدس سرہ در عنوان اجازت نامہ ابعد حمد و صلوۃ می گوید لما کان فی حدود سنہ خمسہ عشر

" ومائة والف قدم دار السلام بغداد الامام العالم والحبر الهمام الكامل الزاهد

" الورع العابد بقية السلف عمدة الخلف نخبة ائمة الاقتداء وعين نجوم

" الاهتداء الحسيب النسيب المتخلق بالاخلاق المرضية المقتفي آثار السنة

" النبوية السيد محمد قادري بن السيد ضياء الله الحسيني الواسطي ثم الهندي البلگرامي

" الحنفي عامله الله بلطفه الخفي وقد جاء حرم الغوث الصمداني والقطب الرباني

" السيد عبد القادر جيلاني قدس الله سره العزيز وقرء على هذا العبد الكسير

" الشاطبية قراءة بحث واتقان ونظر وامعان ثم حركه الشوق الى زيارة

" الاهل والخلان وكان ينبغي لكل طالب علم ان يعتني بمعرفة انساب ما يقرأه

" ومعرفة ما اخذ عنه عن الاشياخ وقد قرروا في هذه الصناعة ان الشخص لا

" يطلق عليه اسم المحدث الا اذا علم رتبة الحديث وحال راويه

" وتحمل الحديث عمن هو اعلى منه ومن هو دونه ومن يساويه

" ولولا ذلك لما سأل العبد الفقير سيده ومولاه العالم النحرير

" السید محمد قادری حفظ الله ان یجزیه بما یجوز له وعنه
" روایة عن الائمة المعتبرین من حدیث وتفسیر وفقه
" وغیر ذلك فاجبته راجیا منه الدعاء فی خلواته
" وجلواته " انتهی۔

ونیز مولانا سلطان قدس سرہ در خاتمہ اجازت نامہ می نویسد :-

" وقد اخرجت السید محمد قادری مذکور بالکتب المذکورة
" وما تضمنه هذه الاوراق وباحزاب الشیخ ابی الحسن شاذلی
" واوراده ویلقن ذلك الفقراء والاخوان ای وقت شاء فی ای
" مکان شاء وکیف شاء لاهلیته لذلك سلك الله بنا وبه
" احسن المسالك سائل من السید محمد قادری و انا العبد الفقیر
" سلطان بن ناصر بن احمد الخاپوری بلدا ثم البغدادی
" الجبوری بضمتین قبیلة الشافعی مذهبا الاشعری اعتقادا
" القادری الرفاعی ثم الشاذلی طریقتان لاینسانی من صالح دعواته فی خلواته
" وجلواته بحسن الخواتم مع العافیة والحمد لله وحده والسلام علی من لا نبی بعده "

ونیز مولانا سلطان قدس سرہ در ہمین رسالہ اجازت می فرماید :-

" وقد اجزته للضیا بشرحی المسمی بالعقود المجوهرة واللالی المبتکرة علی القواعد
" المقررة والفوائد المحررة للشیخ محمد البقری "

القصہ سید محمد قادری بافزاوان برکات عنان مراجعت بہ ہندوستان معطوف داشت
چندی در دار الخلافہ شاہجہان آباد اقامت گزید۔ و بہ ہدایت ارشاد طالبان مشغول
گردید۔ مردم کثیر داخل طریقہ شدند۔ عاقبتہ الامر بہ بلگرام تشریف ارزانی فرمود و خلوت
گزینی اختیار کرد۔ سوائے اوقات نماز از خانہ کم بر می آمد۔ صلوات خمسہ در مسجد جامع
محلہ ادا می کرد۔ و امامت می نمود۔ و بہ الحان دلپذیر قرآن می خواند۔ روزے از
زبان شریف ایشان مسموع افتاد کہ مردم ہند و یمن چون از راہ دریائے محیط بہ زیارت
بیت اللہ می روند۔ در عین دریا محاذی یلملم احرام می بندند۔ حالانکہ احرام بستن از جدہ ہم
درست است۔ مشقت احرام در دریا کشیدن ضرورت نیست چہ مسئلہ این است کہ کسے
کہ از غیر راہ میقات قصد مکہ معظمہ کند محاذی میقات احرام بندد۔ و معنی محاذات این است
کہ مسافت از جائے کہ احرام بستہ شود تا مکہ برابر مسافت مابین میقات و مکہ باشد۔ یلملم
میقات اہل یمن و ہند است۔ و بہ ثبوت پیوستہ کہ مسافت مابین جدہ و مکہ مثل مسافت
مابین یلملم و مکہ است۔ و دریا خود خارج از میقات است۔ احرام بستن در دریا چہ لازم
دران وقت کہ این مسئلہ از ایشان شنیدم بہ خاطر نہ رسید کہ استفسار نمایم کہ از کدام کتاب
می فرمایند تا آنکہ در عین تحریر این کلمات مسئلہ در تحفہ شرح منہاج از شیخ ابن حجر مکی رحمۃ اللہ تعالی
بہ نظر در آمد۔ کلام تحفہ در این جا نقل کردہ می شود :-

" لو جاوز المیقات یمنہ او یسرۃ ای لا الی جھۃ الحرم فلہ ان یوخر احرامہ
" لکن بشرط ان یحرم من محل مسافتہ الی مکۃ مثل مسافۃ ذلک المیقات

" قاله الماوردی وجزم به غیره وبه یعلم ان الجائی من الیمن فی البحر
" له ان یوخر احرامه عن محاذاة یلملم الی جدة لان مسافتها الی مکة
" کمسافة یلملم کما صرحوا به بخلاف الجائی فیه من مصر لیس
" له ان یوٴخر احرامه عن محاذاة الجحفة لان کل محل من
" البحر بعد الجحفة اقرب الی مکة منها"

سید قادری به تاریخ سیزدهم شهر ربیع الاول شب پنجشنبه سنه ۱۱۴۵ خمس واربعین ومائة والف در جوار رحمت آسود قبر شریف در حویلی نشستگاه راقم الحروف گوید ؎

رحل القادری سیدنا	صاحب الکشف والکرامات
الهم الحق عام رحلته	ان للمتقی لجنات

۱۱۴۵ھ

واز ابنای او سید محمد مقتدی بن سید محمد بن سید قادری سطور کتب عربی تحصیل کرده ودر حداثت سن توفیق زیارت حرمین شریفین یافته۔ ودر سنه ۱۱۶۴ اربع وستین ومائة والف به این سعادت فایز گشته۔ ودر اماکن متبرکه علم حدیث تحصیل نموده درین ایام در زبیدیمن اقامت دارد ونزد شیخ عبدالخالق زبیدی فن حدیث سند می کند حق تعالی در عمر او بیفزاید۔ وترقیات دینی کرامت نماید۔

(۶۸) میر طفیل محمد بلگرامی قدس سره

مجمع البحرین معقول ومنقول ومطلع النیرین فروع واصول۔ در تجرد وتفرد یکتا۔ ودر خصائل

رضیه و شمائل سنیه بہ ہمتا۔ والد آن جناب سید شکر اللہ طاب ثراہ ایشان را در صغر سن
مرید سید سعد اللہ بلگرامی ساخت۔ آن جناب بر ہمین اکتفا کردہ اند۔ و از ریعان شعور
طریقہ ترک و تجرد و انقطاع از علائق دنیوی قاطبتہ اختیار نمودہ۔ اصل ایشان از سادات
معتبر شہر اترولی من اعمال آگرہ است و ہمانجا در تاریخ ہفتم ذی الحجہ سنہ ثلاث و سبعین
و الف از خلوت کدۂ علم در انجمن عین جلوہ فرمودند۔ و در سن ہفت سالگی با عم بزرگوار
خود سید احسن اللہ نور اللہ ضریحہ از اترولی بہ دار الخلافہ شاہجہان آباد تشریف بردند و
سبق اول عربی بہ تمنا بہ خدمت سید حسن رسول نما قدس سرہٗ خواندند۔ و تا شرح ملا جامی
بر کافیہ ابن حاجب از خدمت عم بزرگوار استفادہ نمودند و در پانزدہ سالگی در حدود سنہ ۱۰۸۸
ثمان و ثمانین و الف بہ ارادۂ کسب علم از اترولی بہ بلگرام تشریف آوردند۔ و مختصرات
اوائل بہ خدمت میر سید مربی بلگرامی و پیر خود سید سعد اللہ قدس اللہ اسرارہما گذرانیدند
و متوسطات از خدمت قاضی علیم اللہ گجندوی و بعضے فضلاے اکبرآباد برگرفتند۔
و منتہیات را در حوزۂ درس مولوی سید قطب الدین شمس آبادی بختم رسانیدند و در طلبہ علم
بہ جودت طبع و قوت مطالعہ و مباحثہ اشتہار داشتند و اکثر آن بود کہ ہر کتابے کہ خود می خواندند
بہ تلامذہ خود درس می گفتند قوت طبع اقدس ازین جا فہم توان کرد۔ می فرمودند۔ در حینی
کہ من و علامہ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی بہ اکبرآباد رفتیم و در مجلس نواب فضائل خان
اول مرتبہ وارد شدیم۔ نواب با جماعۂ فضلا نشستہ بود۔ اتفاقاً در اثناے ذکر علمی از
زبان نواب برآمد کہ در آیہ کریمہ و علی الذین یطیقونہ فدیۃ طعام مسکین بعضے مفسران

لاتعقید کردہ اند بخاطر من توجیہی گذشتہ کہ بے تقدیر لا معنی سلبی پیدا می شود یعنی
یطیق از باب افعال است ہمزہ افعال برائے سلب ہم آمدہ پس لطیقونہ بمعنی لایطیقونہ است
حاضران لب بہ تحسین واکردند من گفتم اگر امر شود بندہ حرفی التماس کنم۔ نواب اجازت
داد۔ گفتم این توجیہ بہ غایت مستقیم است۔ بہ شرطی کہ معنی سلبی در اطاقت مسموع باشد
چہ ہمزۂ سلب در باب افعال سماعی است نہ قیاسی۔ تفسیر کبیر امام فخرالدین رازی وکشاف
و بیضاوی ودیگر تفاسیر واز کتب لغت صحاح جوہری وقاموس وغیرہا ملاحظہ کردند ہیچ
جا معنی سلبی درین مادہ برنیامد۔ نواب داد انصاف داد و گفت اعتراض شما بجا است
و بہ این تقریب گرم جوشی نمود۔ و مراد علامۂ مرحوم را در رفاقت خود گرفت می فرمودند این حرف
اوائل تحصیل است بعد از آن کہ بر تفاسیر دیگر عبور دست داد معلوم شد کہ شمس الائمہ
برین ست کہ ہمزۂ اطاقت ہمزہ سلب است و بعضے علما توجیہ او را مستحسن داشتہ اند
و بعضے دیگر اعتراضات متوجہ ساختہ اند آن جناب بعد از تکمیل تحصیل در بلگرام طرح
اقامت ریختند۔ در اوائل بخانہ سید محمد فیض زمیندار کہ از اعیان سادات بلگرام ست
اقامت داشتند۔ بعد از آن قریب سی سال تا دم واپسین در محلہ میدانپورہ در دیوان
خانۂ علامۂ مرحوم میر عبدالجلیل نوراللہ مرقدہٗ سکونت ورزیدند۔ و درین مدت احیاناً بہ جانب
گجرات شاہ دولا وکشمیر وامکنۂ دیگر بطریق سیر برخاستند۔ و در ہر نوبت بہ فرصت قلیل
معاودت فرمودند۔ و بسیار بہ وضع لطافت ونزاکت وتمکین ووقار زندگانی می کردند۔ وزبانی
لطیف وبیانی شیرین داشتند۔ و در متانت عقل ورزانت رائے وظرافت طبع

ستغنی می زیستند - هر کس به حضور محفل اقدس فائز می شد - از کسب آداب صحبت حظی اندوخته تشنه تر و فریفته تر می گشت قریب هفتاد سال بر مسند تدریس به احیاء علوم پرداختند - و عالم عالم طلبه را از فیض شاگردی به اوج اُستادی رسانیدند - اکابر و اعاظم شهر همه غاشیهٔ عقیدت بر دوش و حلقهٔ ارادت در گوش داشتند - در این کتاب آن جناب را به اُستاد المحققین یاد کرده ایم - در ماه صفر ۱۱۵۶ سنه ستة وخمسین ومائة والف در خجسته بنیاد اورنگ آباد فقیر را تب عارض شد - و امتداد کشید - و شبی بر بستر ناتوانی خوابیده بودم آن جناب در عالم رویا در خانهٔ چشم تشریف می آرند و می فرمایند فلانی بسیار تصدیع کشیدی - فردا انشاء الله تعالی تب مفارقت می کند خاطر جمع دار آخر شب از خواب بیدار شدم - و از این بشرهٔ راحت افزا عافیتی در مزاج احساس کردم و در همان وقت ملهم غیب این رباعی در خاطرم انداخت ؎

کس را خبری نیست چه آید فردا	نیرنگی قدرت چه نماید فردا
نومید مشو ز مژدهٔ عالم غیب	شب حامله است تا چه زاید فردا

می فرمودند شکست نفس معراج انسان است - و می فرمودند حرف خاصی از عامی شنیده ام که هیچ وقت از خاطر نمی رود - روزی در دار الخلافه شاه جهان آباد از کوچه می گذاشتم جمع کثیر از کناسان به تقریب طوی کناسی در مکانی مجتمع بودند - و باد فروشی ثنا خوانی این قوم می کرد - یک کلمهٔ او در دل من موثر افتاد - حاصل کلامش این که شما بهترین مردم اید در آخرت زیرا که در میزان قیامت صحیح عمل ثقیل تر از شکست نفس نیست

واین وصف در شما بہ مرتبہ اتم یافتہ می شود

مے فرمودند شخصے حاکم بلگرام بود و فی الجملہ مناسبتے بہ علم داشت۔ روزے با من سوال کرد کہ معنی "فرض کفایہ" بہ فہم من نمی رسد کہ اگر یکے فعل را بجا آرد ہمہ بری الذمہ می شوند و الا ہمہ آثم۔ گفتم این خود ظاہر است۔ مثلاً شما بر سر قریہ می روید۔ اگر یکے از اہل قریہ آمدہ اظہار اطاعت کرد ہمہ مامون می شوند۔ و الا ہمہ ماخوذ۔

مے فرمودند۔ طالب علمی نزد من ہدایہ فقہ می خواند گاہ گاہے بر سبیل ہدیہ جنس قماشی یا شیرینی برائے من می آورد۔ زرگران شہر آمدہ ظاہر می کردند کہ فلانے شاگرد شما کیمیا ساز است اکثر اوقات نقرہ نزد ما می آرد و می فروشد۔ من این حرف را گاہے بر روئے طالب علم نیاوردم تا آنکہ روزے طالب علم نزد من آمد و رخصت خواست و خود بہ خود لب بہ اظہار کشود۔ من کہ کیمیا سازم استاد من در کوہ سوالک می باشد۔ عمل قمری مرا تعلیم کردہ است و فرمود بعد ہفت سال دیگر عمل شمسی ہم تعلیم می کنم موعد الحال رسید می خواہم کہ در کوہ سوالک پیش استاد بروم و عمل شمسی یاد گیرم۔ گفتم از عمل نقرہ می توان عالم عالم نقرہ حاصل کرد۔ این قدر راہ دور و دراز پر دشوار رفتن و خود را در تعب انداختن چرا۔ گوش نہ کرد و عزم مصمم ساخت۔ و مرا مقید شد کہ حق استادی شما خیلے ثابت شدہ۔ خدمت من ہمین کہ این عمل را یاد می دہم۔ ہر چند مراتب مبالغہ طے کرد آستین افشاندم۔ آخر گفت یک مرتبہ این عمل در نظر شما می کنم تا گمان راہ نیابد کہ حرف من مجرد دعوی است آتش آورد و بوتہ و ارزیز را از جیب بر آوردہ ارزیز را گداخت۔ و خاکستری از کاغذ پارہ پیچیدہ بر آوردہ

اندکے درازریز ریخت - فی الفور قرص نقرہ بر لبست - بعدازان طالب علم رخصت شدہ رفت و باز نیامد -

آن جناب بتاریخ بست و چہارم ذی الحجہ ۱۱۵۱ احدی خمسین و مائتہ والف انجمن زجا نیان برافروختند - و مطابق وصیت درباغ محمود متصل مرقد علامۂ مرحوم میر عبد الجلیل نوراللہ مضجعہ جانب مشرق مدفون گردیدند - مولف اوراق گوید ہ

افسوس کہ آفتاب معنی	از حلقۂ آسمان برون رفت
تاریخ وصال او خرد گفت	علامۂ از جہان برون رفت

ایشان بقیۃ السلف علماء اعلام بلگرام اند و برکات والا بتمامی شہر سیما اہل بیت علامۂ مرحوم شامل گشتہ چنانچہ ابوالطفیل صحابی رضی اللہ عنہ آخر جمیع صحابہ روے زمین اند کہ در سنہ ۱۰۲ اثنین و مائتہ در مکہ معظمہ ازین عالم رو بہ عالم قدس آوردند آن جناب آخر علمائے سلف بلگرام اند کہ از دار فانی بہ ریاض حیاوہ دائی انتقال نمودہ اند - راقم الحروف و میر محمد یوسف کہ ذکرش در فصل ثانی می آید تربیت کردہ جناب فیض انتسابیم میر محمد یوسف ایشان را تجہیز و تکفین کردہ بہ منزل رسانید - و بندہ درہمان ذی الحجہ ماہ وصال مبارک فریضہ حج ادا نمودہ و در جمیع اماکن فیض مواطن بہ ادعیۂ زاکیہ رطب اللسان گشت - و یک عمرہ مستقل بنام نامی بجا آوردہ و بعد استماع خبر رحلت قصیدۂ عربی در مرثیہ املا نمود - درین جریدہ قصیدہ قلمی می شود بہ اقتداء شیخ عبدالحق دہلوی قدس سرہ کہ در اخبار الاخیار دو قصیدہ اثبات نمودیکے والیہ از مولانا احمد تھانیسری کہ مطلعش این ست ہ

اطار لی حنین الطائر الفرد	و ہاج لوعۃ قلبی التا یہ الکمد

دوم لامیہ از قاضی عبد المقتدر دہلوی مطلعش این است ؎

یا سابق الظعن فی الاسحار والاصل	سلم علی دار سلمی فاتک ثم سل

اما ناسخان چہ تحریف ہا کہ درین قصائد نہ کردہ اند۔ راقم الحروف چندین نسخہ اخبار الاخیار بہ تصحیح رسانید اگر درین صحیفہ ہم زبان قلم ناسخان غلط کند و استادی را عبور افتد چشم دارم کہ بہ تصحیح انکار تیمیہ سن خاک شدہ را از خاک بردارد قصیدہ این است ؎

یا للاحبۃ سادوا فی التباشیر	فاسو نبو بی کاحداق العبافیر
نحن الجسوم هم الارواح فارتحلوا	وخلفونا کامثال النصاویر
لقد اجبنا بانواع الدموع متی	غنی الحداۃ باقسام المزامیر
کم من قلوب رقاق اثر عیسهم	یا حادی العیش رفقا بالقواریر
عجبت منهم فضوا بالبین واعتذروا	ایسکن القلب عن تلک المعاذیر
ماجن لیل وما راعیت انجمه	الا وقد لسعتنی کالزنابیر
هی المجرۃ فانظر فی کواکبها	نثق قلبی کاسنان المناشیر
وما الروض الحمی من بعد ما رحلوا	کمامه فی فوادی کالمسامیر
تساقط النور والاغصان قد یبست	فیا حمامۃ عن روض الحمی طیری
قلبی اذنب وفیه الحب مرتسم	فلا تقاس علی نقش الدنانیر
لان نحلت فقد زادت مودتهم	والطیب یزداد من سحق العقاقیر

احوم حول فوادی وهو مسكنهم — وتسكب الماء عينی كالنواعير
كم من عقابيق دمع ان لقيتهم — افدی اولاء بهالا بالقناطير
ان الهموم التی حلت بانفسنا — مخالب فی شرائين العصافير
من لی بابراء امراض زمنت بها — راح الطبيب المداوی بالتدابير
السيد القدوة المختار منتضئ — من آل احمد اقمار الدياجير
عونی ملاذی معاذی سيدی سندی — وفوق عضدی خير المناصير
من الاسمه الاشرف الاعلى طفيل محمد — ومن هو مقبول الجماهير
صدر الاماثل فی مجد وفی شرف — راس المعاريف اكليل المشاهير
العلم عقلا ونقلا قد احاطه — واستوفر الحظ من فن النحارير
مدارس العلم احيی فهی تشكره — كالروض يشكر احسان النواطير
كم صير الترب تبرا من له نظر — تاثيره فوق تاثير الاكاسير
لله در امام كان منفردا — فی حسن نطق وفی حسن التعابير
كم من جواهر لفظ جاد مقوله — بها فرين اجياد المناشير
تقاطر دمع عن براعته — الا وضحك اوراق الدساتير
لم انس عهد الحمی والنور مبتسم — والقلب منشرح مثل الازاهير
وكنت ملتزما اعتاب خدمته — وكنت لم ارض فيها بالتقاصير
وقد كسبت علوما من افادته — عقلا ونقلا الی فن التفاسير

سقاہ صوب الغیوم الھاطلات کما | روتی الغلیل بسلسال التقادیر
ثم النجوم اصابتنی باعینھا | ومر عن کبدی سہم المقادیر
والدھر مدیر العدو ان حیث طوی | بساط عافیتی طی الطوامیر
فصار مولای دوح الکون مرتحلا | وزلزل الحزن ارکان الاھاضیر
اذا تذکرت ایامی بہ ھملت | عینای کالسحب البیض المقاطیر
ضاقت علی الطباق السبع واضطربت | بمارج من عذاب کالتنانیر
لا یرتجی الصبر منہ فی مصیبۃ | اذ خزنہ جل عن حصر المقادیر
ورب معتصم بالصبر صیرہ | عضب المصیبۃ مقطوع النواشیر
لا یحمل الصخر نار انالک فی کبدی | فکیف یحملھا سلات الاساطیر
حمامۃ بالحمی ناحت مورخہ | قد راح نجم الیھا بدر النحاریر
اقرہ اللہ فی روض النعیم علی | اریکۃ بین ربات التقاصیر

معنی بعض لغات قصیدہ

فی القاموس التباشیر اوائل الصبح۔ وفی المنتخب یعفور بالفتح آہو برہ یعافیر جمع فی القاموس مزامیر داود ما کان تیغنی بہ من الزبور وضروب الدعا جمع مزمار ومزمور فی الحدیث رفقا بالقواریر کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی بعض الاسفار وانجشۃ یحدو وھو کان حادیا حسن الصوت فنہاہ عن الحدی وقال یا انجشۃ رفقا بالقواریر شبہ النساء بالقواریر لسرعۃ الانکسار فیھا و

نسا غوی وشلا تنزعجهن الابل فانها تسرع باسماع الحدی اذ لسلا یقع فی قلبهن فان

نمنا رقیقیة الا زار فی القاموس حسن الایلا ی وعلیه ستره فی القاموس راعی

النجوم راقبها فی المنتخب مجره بکسر میم و فتح جیم و را مشدده مفتوحه کهکشان فی القاموس

الکم وسادا سور جمع اکمام فی تاج المصادر نخول کداخته شدن من باب فتح ۔ عقاقیر

ادویه خوشبو سکب ریختن ناعوره دولاب نواعیر جمع ۔ عقائق جمع عقیق قنطار یک پوست

گاو پر زر قناطیر جمع ۔ فی القاموس الشریان واحد الشرائین العروق النابضه ۔ فی القاموس

الوجع محرکة المرض جمع اوجاع و وجاع کجبال فی المنتخب نشفی بکسر هر دو ضاد معجمه

وسکون همزه اول اصلاب ۔ اقمار جمع قمر ۔ دیاجیر جمع دیجور ۔ مناصیر جمع منصار اکلیل تاج

فی القاموس الناطور حافظ الکرم والنخل جمع نواطیر ۔ تیر بالکسر زر غیر مسلوک مقول بالکسر

زبان ۔ مناشیر جمع منشور ۔ یراعه بالفتح قلم ۔ دستور بالضم نسخه جامع کل حساب که نسخه

ہائے دیگر ازان بردارند ۔ نور بالفتح شگوفه ۔ ازاهیر جمع ازهار وآن جمع زهر بمعنی شگوفه

صبوب بالفتح ریختن ۔ روی مشتق از تر دیه بمعنی سیراب کردن ۔ غلیل تشنگی سلسال بالکسر

آب شیرین روان ۔ فی القاموس الدهار یر اول الدهر فی الزمن ۔ الماضی بلا واحد فی القاموس

هملت عینه فاضت فی القاموس سحاب مقطار کثیر القطر جمع مقاطیر فی تاج المصادر

اضطرام زبانه زدن آتش ۔ بارح شعله بے دود ۔ تنانیر جمع تنور ۔ معتصم چنگل زننده عضب

بالفتح شمشیر ۔ فی القاموس النواشیر عصب الذراع من داخل وخارج فی القاموس التقصار

بالکسر القلاده جمع تقاصیر ربات التقاصیر یعنی حوران ۔

(۶۹) شیخ فخر الدین احمد مانکپوری بلگرامی

پسر ملک بہاء الدین المعروف بہ ملک بہلی ست کہ ذکرش در فصل فضلا می آید۔ انشاء اللہ تعالیٰ ملک بہاء الدین از بلگرام بہ جانب مانکپور بہ تقریبی رفتہ بود۔ شیخ فخر الدین احمد در انجا متولد گردید لہٰذا بہ مانکپوری اشتہار یافت۔ مختصرات کتب درسی بہ خدمت پدر خود تحصیل کرد بعد ازان حسب الارشاد پدر بہ خدمت استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی تلمذ نمود و سائر کتب گذرانند و در فقاہت ید طولیٰ بہم رسانید۔ دست بیعت بہ میر سید قادری بلگرامی قدس سرہ داد و توشۂ یاد آلٰہی برکمر بستہ مراحل زندگانی بحضور طے کرد۔ در سنیف و اربعین ومائۃ والف بسر منزل عقبیٰ واصل گردید۔

(۷۰) میر سید اسمٰعیل بلگرامی قدس سرہ

از سادات حسینی واسطی بلگرام عشیرہ بہیہ ساکن محلہ میدانپورہ است نسبش برین نہج سید اسمٰعیل بن سید ابراہیم بن سید شاہ میر بن سید نعمت اللہ برادر اعیانی سید تاج الدین حجرہ نشین قدس سرہ بن سید طیب باقی نسب سابق مذکور شد۔

سید اسمٰعیل مقتدائے انام و مرجع خاص و عام بود۔ در مبدء حال بہ اکتساب فضائل رسمی پرداخت۔ و کتب درسی مرتب عبور نمود۔ برخے بہ خدمت استاد المحققین میر طفیل محمد قدس سرہ و برخی جائے دیگر بعد ازان شورش خدا طلبی در سر افتاد۔ و بہ ملازمت شیخ عبد الرزاق

ساکن بانسہ قدس سرہ رسیدہ مورد عنایات گردید و شرف بیعت حاصل کرد و قریب دوازدہ سال در ظل تربیت حضرت شیخ بریاضات شاقہ کشید۔ و فیض ہا دریوزہ کرد و بہ منتہائے معارج فقر برآمد۔ و بعد از انتقال شیخ بر سجادہ خلافت مقدم نشست۔ سائر خلفا و مریدان حضرت شیخ او را مقتدای شناختند۔ و شرائط ادب و اعتقاد بجا می آوردند۔ و علامۃ العصر مولوی نظام الدین خلف الصدق مولانا قطب الدین شہید سہالوی نوراللہ ضریحہما کہ در فضل فضلا اند کو دی گردید بعد وفات شیخ بہ خدمت میر رجوع آورد۔ و از باطن انوار پر تو ہا اقتباس کرد۔ میر در مسولی من توابع لکھنؤ اقامت داشت۔ و اکثر بہ بلگرام تشریف می آورد و ہمیشہ بہ ہدایت و ارشاد طالبان اشتغال داشت۔ و خلقی کثیر بہ تمسک ارادتش دست بدامن مدعا زد۔ میر بہ تاریخ چہاردہم ذی الحجہ ۱۱۶۴ھ اربع و ستین و مائۃ و الف بہ رفیق اعلیٰ پیوست۔ و در مسولی آرام گرفت۔ خاک پاکش زیارت کدہ خاص و عام ہست راقم الحروف گوید

آفتاب سحر آگاہے		پیر روشن دل صاحب تکمیل	
گفت تاریخ وصالش ہاتف		زیب خلد آمدہ میر اسمعیل ۱۱۶۴ھ	

درین محل دو کلمہ احوال شاہ عبدالرزاق بانسوی قدس سرہ تیمنا در قلم می آید۔

(۱۷) شاہ عبدالرزاق

ساکن بانسہ من توابع لکھنؤ اصلش از قصبۂ محمود آباد ست کہ در جوار بانسہ واقع شدہ پدرش با دختر بعضے از شیوخ قدوائی ساکن بانسہ کد خدا شد۔ شاہ عبدالرزاق از بطن

ان عفیفہ متولد گردیدہ بہ علاقہ ارث مادر در بانسہ آمدہ توطن گرفت۔ ابتدائے حال بہ نوکری پیشگی کسب معاش می کرد۔ آخر ترک دادہ عمرے در ریاضت گذرانید۔ در سواد گجرات احمد آباد شرف خدمت شاہ عبد الصمد قدس سرہٗ دریافت در حلقۂ ارادت درگوش کشید و بہ مقصد اعلیٰ فائز شد۔ و بہ وطن مالوف برگشت۔ در دوام لباس بطور اہل دنیا می پوشید و بہ شغل زراعت کسب قوت حلال می کرد۔ چون برہانی ساطع داشت در وضیع و شریف منقاد شدند۔ و علماء و فضلا غاشیۂ ارادت بر دوش کشیدند۔ و با آنکہ امی محض بود آیاتِ قرآنی را از بر خواندہ نوعے تفسیر می کرد و حقائق و معارف بیان می فرمود کہ دانشمندان را حیرت دست می داد۔ وفاتش پنجم ماہِ شوال ۱۰۳۶ھ ست و ثلثین و مائۃ والف واقع شد۔ مدفن قصبۂ بانسہ زار و تبرک بہ۔

(۷۲) راقم الحروف فقیر آزاد

الحسینی نسباً و الواسطی اصلاً و البلگرامی جواراً و منشاً و حنفی مذہباً و الچشتی طریقۃً در تاریخ بست و پنجم ماہ صفر ۱۱۱۶ھ ست عشر و مائۃ والف لباس ہستی پوشید۔ و از ریعان آگاہی سر رشتۂ تحصیل علم بدست آورد۔ و کتب درسی از ہدایت تا نہایت در حلقہ درس استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراہ مرتب گذرانید و لغت و حدیث و سیر نبوی و فنون ادب از خدمت قدسی منزلت جدی و استاذی حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی طاب مضجعہ اخذ نمود و عروض و قافیہ و بعضے فنون ادب از خدمت والا درجت میر سید محمد

خلف الصدق علامہ مرحوم مرقوم تلمذ کرد و در ۱۱۳۷ سبع وثلثین ومائۃ والف شرف بیعت
جناب مستطاب سید العارفین میر سید لطف اللہ المعروف بہ شاہ لدہا بلگرامی قدس سرہ
اندوخت۔ و در ۱۱۵۰ خمسین ومائۃ والف مطابق کلمہ سفر خیر از بلگرام بہ ارادہ حرمین شریفین
زادہما اللہ شرفاً وکرامۃ برآمد۔ و در ۱۱۵۱ احدی وخمسین ومائۃ والف مطابق کلمہ عمل اعظم
این سعادت عظمیٰ حاصل کرد۔ و در مدینہ منورہ علی منورہا الصلوٰۃ والتحیۃ بخدمت شیخنا و
مولانا الشیخ محمد حیات السندی المدنی الحنفی قدس سرہ صحیح بخاری قراءت نمود۔ و اجازت
صحاح ستہ وسائر مفردات مولانا فرا گرفت۔ و در مکہ معظمہ صحبت شیخ عبد الوہاب
الطنطاوی المصری دریافت و برخی از فوائد عظمیٰ کسب نمود شیخ عبد الوہاب نور اللہ مرقدہ
سر آمد علماء عصر ونزیل مکہ معظمہ بود و ہمیشہ بہ نشر لوامع علوم می پرداخت۔ در ۱۱۵۷ سبع و
خمسین ومائۃ والف بہ جنۃ المادی خرامید و در جنت المعلیٰ آرامش گزید۔ شیخ عبد الوہاب
علیہ الرحمۃ اشعار عربی فقیر را بسیار تحسین کرد و ہر گاہ آزاد تخلص بندہ شنید و معنی آن را
فہمید۔ فرمود یا سیدی انت من عتقاء اللہ و ازین نفس مبارک حضرت شیخ قدس سرہ
کہ در حق این سراپا گرفتار سرزدہ امید واری ہا دارم۔ الحاصل فقیر در مکہ معظمہ بہ خانہ
شیخ عبد اللطیف قدس سرہ اقامت گزید و در ۱۱۵۲ اثنین وخمسین ومائۃ والف مطابق
کلمہ سفر بخیر جانب ہند عطف عنان نمود تفصیل سفر حرمین شرفہما اللہ تعالیٰ در آخر این
مجلد می طرازد۔ و ذکر اماکن مقدسہ خیر الخاتمہ کلام می سازد۔ ان شاء اللہ تعالیٰ۔ و در حین
معاودت پنج ماہ اقامت بندر سورت صورت بست۔ از انجا سرے بہ دیار دکن کشید

وابست و ہفتم ذی القعدہ سنہ ۱۱۵۲ اثنین وخمسین ومائۃ والف وارد خجستہ بنیاد اورنگ آباد
گردید و در تکیہ بابا شاہ مسافر نقشبندی قدس سرہ گوشۂ انزوا گرفت۔ وازبرکات روح متقدس
طرفی بربست بعد چندی سلسلہ جنبان ازل تعالیٰ شانہ سکون را باحرکت بدل ساخت
اکثر بلاد دکن سرمشق قدم سیاحت شد۔ وعجائبہ صنع الٰہی عل الجواہر بصیرت درچشم کشید
للہ الحمد والمنہ ازان روزے کہ ناصیۂ اخلاص باآستان بیت اللہ آشنا شد بیگانگی
از رسوم ابنائے روزگار بہم رسید۔ ومعنی تخلص آزاد بہ قدر استعداد جلوہ افروز گردید۔ فقیر را
بالنواب نظام الدولہ ناصر جنگ شہید خلف نواب آصف جاہ ربط عجبی اتفاق افتاد
وموافقتی کہ بالاتر ازان متصور نہ باشد دست بہم داد۔

چون نواب نظام الدولہ بعد رحلت پدر بر مسند ایالت دکن نشست۔ بعض
یاران دلالت کردند کہ حالا ہر رتبہ کہ خواہید میسر است اختیار باید کرد۔ و وقت را غنیمت
باید شمرد۔ گفتم آزاد شدہ ام بندہ مخلوق نمی توانم شد۔ دنیا بہ نہر طالوت می نماید
غرفہ ازان حلال است زیادہ حرام واین شعر فرو خواندہ شد

غنیمت است کہ مارا ہمین بما بخشند	درین دیار کہ شاہی بہر گدا بخشند

کلاہ تزکیۂ نفس شکستن عہد ہمرنگی باآئینہ جوہر نما بستن است امانعمت الٰہی را حق
برزبان کہ بے تحدث ادانہ تواند شد۔ ایزد سبحانہ سرو آزاد ہمت را نشو ونمائے استقامت
کرامت نماید۔ وگل سبد توفیق را آب رنگ ثبات مرحمت فرماید انہ علی مایشاء
قدیر وبالاجابۃ جدیر۔ اکنون سن تقریب جو بذکر بعض اکابر کہ درین سطور اسمار ایشان بر زبان

قلم گذشت می پردازم۔ و ادہم خامۂ خوش رفتار را جلوریز می سازم۔

(۴۳) شیخ محمد حیات السندی المدنی قدس سرہ

از علماء ربانیین و عظماء محدثین است۔ روزے از اصل و نسب شیخ استفسار کردم

بخط شریف بر قطعہ کاغذے نوشتہ داد۔ والد الفقیر محمد حیات السندی المدنی آمد ملا فلاریہ

من قبیلہ جاچر الساکن فی اطراف عادل پور والسید موسی القادری الساکن فی کوتہ یعرفہ انتہی

جاچر بہ جیمین فارسیین بر وزن ساغر قومی از کشور سند و عادل پور از توابع بھکر فقیر آن را

دیدہ ام۔ و سید موسی قادری از اعیان حوالی بھکر است و کوتہ ہم مشہور مولد و منشا

شیخ محمد حیات قدس سرہ بید در عنفوان شباب توفیق زیارت حرمین شریفین یافت

و در مدینہ منورہ توطن و تاہل گزید و کمر بتحصیل علم بربست۔ و باوجود فقدان وجہ معاش

استقامت را کار فرمود و نزد علماء حرمین محترمین بہا تحصیل نمود و در بلدہ طیبہ مدینہ منورہ

نور اللہ مضجعہ کسب کمالات نمود و برخی پیش شیخ عبد اللہ بن سالم البصری المکی قدس سرہ

تلمذ کرد و تمام عمر در خدمت حدیث شریف صرف ساخت۔ و تبحرے عظیم درین فن

اندوخت و ہمیشہ ناشر علوم لطیفہ و عامر اوقات شریفہ بود۔ خواص و عام حرمین مکرمین

و مصر و روم و شام اعتقاد و اخلاص خاص داشتند و از ذات ہمایون کسب برکات می نمودند

وقتے کہ فقیر از مدینہ منورہ بہ مکہ معظمہ زادہما اللہ شرفا و کرامۃ معاودت نمود۔ شیخ قدس سرہ

مکتوبی نامزد فقیر نمود و اسم فقیر سید علی بے اضافت غلام تحریر فرمود از جہت آنکہ در حدیث

شریعت آمده که ہمہ کس عباد اللہ اند اطلاق عبودیت نسبت بہ مخلوق نباید کرد۔ فقیر در جواب نامہ نوشت باین مضمون کہ مسلم روایت میکند " عن ابی ھریرۃ رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قال لا یقولن احدکم عبدی وامتی کلکم عباد اللہ وکل نساءکم اماء اللہ ولکن یقل غلامی وجاریتی وفتای وفتاتی" و بخاری روایت میکند "لا یقل احدکم عبدی وامتی ولیقل فتای فتاتی وغلامی" نیز قلمی ساختم کہ اگر واضع اسم غلام را بمعنی عبد ارادہ کردہ باشد و دیگرے معنی فرزند ارادہ کردہ تلفظ نماید او را می رسد کہ لکل امرء ما نوی شیخ قدس سرہ بعد وصول خط داد انصاف داد و بعد ازین اسم فقیر غلام علی تحریر فرمود و چہ خوب واقع شد آنچہ ابن نجار در تاریخ بغداد در ذکر احمد غزالی آوردہ کہ نوبتے قاری در مجلس او این آیہ خواند قل یعبادی الذین اسرفوا علی انفسہم الآیہ فقال شرفہم بیاء الاضافۃ الی نفسہ لقولہ یا عبادی ثم انشد

وھان علیّ اللوم فی جنب حبہا	وقول الاعادی انہ لخلیع
اصم اذا نودیت باسمی واننی	اذا قیل لی یا عبدھا السمیع

شیخ محمد حیات قدس سرہ در تاریخ بست و ششم صفر روز چہارشنبہ ۱۱۶۳ھ ثلث وستین ومائۃ والف ودیعت حیات سپرد۔ و در بقعہ مبارک بقیع مدفون گردید۔ " رحلۃ شیخی " تاریخ یافتہ ام تا در رحلت شیخ عدد محسوب است زیرا کہ معتبر در قاعدہ جمل صورت کتابت باشد نہ تلفظ شلی[۱] در عقد الجواہر گوید۔ ونکتیکہ لفظ در رسم الخط مختلف واقع شد مثل حصی و یحیی کہ در نطق الف است

[۱] نوٹ لفظ شلی معلوم نشد کہ کدام نسبت است ۱۲

و در رسم یا۔ در مثل حمزہ و طلحہ کہ در نطق تا است و در رسم ہا۔ بعضی گویند معتبر مکتوب است نہ ملفوظ۔ و بعضی گویند معتبر لفظ است نہ رسم۔ سید عبداللہ مدہر مینی مکی گوید قول اول معتمد علیہا است و قول ثانی نادر۔

(۴۷) شیخ عبداللطیف

مولد و منشاء او امروہہ از مضافات دہلی نسبش بہ شیخ عبداللہ المعروف بہ شیخ ابن قدس سرہ می رسد کہ از مشاہیر اولیاے آن مقام است۔ و در تاریخ پانزدہم ذی الحجہ سنہ ۹۷۷ سبع و سبعین و تسعمائۃ متوجہ عالم قدس گردید۔ شیخ عبداللطیف در عنفوان شباب ہمت بہ احراز فضائل صوری گماشت۔ و از امروہہ برآمدہ مدتہا در بلگرام و قنوج بہ کسب علوم پرداخت و اکثر کتب درسی در حوزۂ درس میر سید نعمت اللہ نبیرہ و وارث سجادہ میر عبدالواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہما گذرانید۔ و فیضہا برگرفت۔ و بہ خدمت شیخ حبیب اللہ قنوجی بیعت کرد۔ و نقد ہستی در بوتۂ ریاضت گداختہ سرمایۂ کنز مخفی بدست آورد۔ آخر بہ حرمین شریفین شتافت و در مکہ معظمہ بار اقامت کشاد۔ بعد چندے قصد ہند کرد بہ ارادہ این کہ والدۂ خود را از ہند بہ حرمین شریفین برد۔ چون بہ وطن اصلی برگشت والدہ از این عالم انتقال کردہ بود۔ باز بہ حرم محترم معاودت نمود۔ و قریب پنجاہ سال در ام القری شرفہا اللہ تعالیٰ بسر برد۔ ہر سال مناسک حج بجا می آورد و قریب سی نوبت بہ زیارت مدینہ منورہ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ سرمایۂ افتخار اندوخت۔ بسیار لطیف طبع رقیق القلب بود۔ و در مروت قدردانی ارباب کمال نظیر نداشت۔ ہر سال در موسم حج تلاش می کرد کہ اگر صاحب کمالی یا احدے از شرفا و نجباء ہند وارد شدہ باشد

ملاقات کند۔ وبہ قدر استطاعت خدمتی بہ تقدیم رساند۔ محرر اوراق ہرگاہ از مدینہ منورہ بہ ام القری عود کرد۔ شیخ عبد اللطیف خبر مقدم فقیر یافتہ بہ استقبال شتافت ومقید شد کہ در مخلص خانہ نازل باید شد۔ قریب پنج ماہ درین بلدۂ طیبہ بخانۂ شیخ اقامت داشتم۔ مروت ہا ازین عزیز مشاہدہ شد کہ جز بہ زبان بے زبانی ادانہ توان کرد۔ جزاہ اللہ عنا خیر الجزا۔ در بہ مصاحبت ومجالست او اوقات بہ حضور وافر گذشت۔

می گفت۔ روزے پیش باب السلام حرم مکی درویشی ہندی نژاد بہ نظر درآمد بہ غایت کثیف وبد معاش بہ مجرد افتادن نظر کراہت دست داد۔ درہمان لحظہ پرتو عنایت الٰہی بردل تافت۔ نفس خود را ملامت کردم کہ از بنی نوع خود این قدر وحشت ونفرت چرا۔ الحال سزایت این است کہ با این شخص در یک ظرف ہم طعام شوی۔ بخانہ آمدم وطعامی مہیا ساختم ونزد درویش رفتہ گفتم کہ سرے جانب غریب خانہ باید کشید۔ درویش دم نہ زد وبہ خانۂ من قدم رنجہ فرمود وطعام پیش آوردم۔ وبا او در یک ظرف ہم لقمہ شدم۔ درویش از اول صحبت تا آخر حرفی نہ زد وطعام را تناول نمودہ بہ محل خود برگشت۔ روز دیگر باز طعامی مہیا ساختم۔ ودرویش را از باب السلام بہ خانہ آوردہ در یک ظرف ہم لقمہ شدم چہل روز کامل برین منوال گذشت۔ روز چہلم درویش بہ سخن درآمد وگفت عمرہا سیاحت کردم انسانی بہ قماش تو نہ یافتم ومن کیمیا سازم۔ در پاداش خدمتی کہ بجا آوردی ترا این صنعت تعلیم می کنم۔ گفتم من ہم کیمیا سازم۔ گفت چگونہ؟ گفتم قوت بازوے کہ بآن کسب قوت حلال می کنم کیمیاے من است ولب بوریا اگر دانیدم۔ دراہم ودنانیری کہ از کسب بازوے خود حاصل کردہ بودم افتادہ بود التفات نہ کرد۔ بہ دستور او در مقام اصرار بود

ومن در مقام انکار۔ آخر خود بہ خود آتش و بوتہ آورد و مس را در بوتہ گداخت و خاکسترے از کاغذ پارہ پیچیدہ برآوردہ در بوتہ ریخت۔ فی الحال قرص طلا بر بست۔ گفت این را غنیمت باید شمرد کہ من اکنون قصد ہندوستان دارم مبادا بر فقدان این نعمت حسرت کشی۔ گفتم حرفی دارم گفت چیست۔ گفتم اگر در صحراے اتفاق شود کہ در آنجا مس بہم نہ رسد می تواند خاک را زر ساختن۔ گفت این خود مقدور انسان نیست۔ گفتم پس چرا نظر بر آن کس نہ باید داشت کہ خاک را زر می سازد۔ درویش بر استقلال من آفرین کرد و رخصت گرفت و باز در نظر نیامد۔

شیخ عبداللطیف در اوائل قدوم خود بہ مکہ معظمہ یک سال کامل در جبل ثور منزوی بود و ریاضت شاقہ کشید۔ این جبل از شہر مسافت دو فرسنگ دارد و بر قلۂ این کوہ غارے نمونۂ برج ثور واقع شدہ و شب ہجرت ماہ جہان افروز رسالت را در بر کشیدہ بہ تقریب جبل ثور نقلی از خودم بیاد آمد کہ در موسم تابستان کہ ہواے سموم برق تاز و جوش حرارت خارا گداز بود بست و نہم محرم بکرم ۱۱۵۲ھ اثنین و خمسین و مائۃ و الف قصد زیارت جبل ثور کردم ہمین کہ قدم از شہر بیرون گذاشتم۔ حرارت تشنگی غلبہ کرد آب ہمراہ نہ گرفتہ بودم بہ خیال آنکہ در اثناے راہ بہم می رسد در راہ جز عرق سعی آبے تراوش نہ کرد چند کس دیگر در عرض راہ ہم آمدند۔ این ہا آب قلیلے با خود داشتند اما شرم زبان سوال را بر بست کہ آب بہ نفس این ہا کفایہ نمی کرد بہ دیگران چہ رسد۔ این مسافت نشیب و فراز بہ چہ مشقت طے شد جگر از التہاب حرارت کباب گشت۔ و نفس از طغیان پیوست موج سراب بہ پاے کوہ رسیدہ

صعوبتِ دیگر پیش آمد که با وصف این حالت کوه آسمان شکوه را به قدم صعود باید پیمود تا کمر کوه
افتان وخیزان خود را رسانیدم بیشتر طاقت طاق شد ۔ وشوق آب در مرآت خیال به
کیفیت عجیبی نقش بست ۔ عزیزے از فقیر دو سه قدم بالاتر می گذشت و صراحی سفال
در دست داشت ۔ ناگاه صراحی با شکستگی لا تا ته می کند ضعف اعلی در دست او می ماند بقعر
اسفل بشکل کاسه امانت نزول می کند ۔ و بحفظ قادر مطلق تعالی شانه قطره آبے ضایع
نمی شود کاسه را بهر دو دست از هوا گرفتم و از ان عزیز اجازت خواسته تجرع نمودم بحق آفریننده
که جهان شیرین را خلق کرد آبے سرد به این شیرینی و خوش طعمی یاد نه دارم هنوز لذت آن
در کام من است ۔ و هرگاه تصور می کنم ذوق خاص در سینه یابم و شک نیست که کارساز
بے نیاز جل شانه دران ساعت ترحم را کار فرموده بنده سوخته را به ساغر رحمت سیراب نمود
فسبحان الذی هو یطعمنی ویسقین ۔

وفات شیخ عبد اللطیف در مکه معظمه سنه ۱۱۵۰ خمسین ومائة والف اتفاق افتاد و در جنت
معلی مدفون گردید ۔ بهشت نشیمن ۔ تاریخ یافته شد رحمة الله علیه ۔ شاه حبیب الله قنوجی
پیر بیعت شیخ عبد اللطیف حاوی علوم ظاهر و باطن بود ۔ و همواره به لوازم ریاضت و درس
علوم می پرداخت ۔ در ایام طلب علم به مطالب کتاب چنانچه باید نمی رسید ۔ ازین وجه
خار خاری در دل داشت ۔ شبے حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم را در خواب دید والتماس
کرد که این بیچاره را کشایشے در علوم نصیب شود ۔ التماس او درجهٔ قبول یافت ۔ همین
که از خواب بیدار شد ابواب علوم برو مفتوح گشت ۔ و بر مسند تدریس نشسته عالمے را

بہ تکمیل علوم ظاہر و باطن کامیاب ساخت۔ و در ۱۱۴۹ھ تسع و اربعین و مائۃ و الف از و بہ عالم قدس آورد۔ کاتب الحروف فقرۂ الموت جسر یوصل الحبیب الی المولی الحبیب۔ تاریخ یافت قبرش در قنوج است او مرید شاہ عبد الجلیل آلہ آبادی و او مرید شاہ محمد صادق و او مرید شیخ ابو سعید گنگوہی از احفاد امجاد شیخ عبد القدوس گنگوہی قدس اللہ اسرارہم۔ بر ناظران این سواد روشن باد کہ بابا شاہ مسافر اورنگ آبادی قدس سرہٗ کہ فقیر در تکیۂ آن حضرت مدت ہفت سال طرح اقامت ریخت۔ سلسلہ ایشان بہ مخدوم اعظم قدس سرہٗ منتہی می شود۔ مناقب و مآثر حضرت مخدوم از غایت ظہور مستغنی از بیان است احوال اکابر متاخر مجملا قلمی می گردد۔

(۷۵) مولانا میر خورد عزیزان بلخی قدس سرہٗ

خواہر زادۂ مخدوم اعظم است۔ صاحب حالات سینہ و جذبات قویہ بود و در بلخ کوس مشیخت می زد۔ صاحب طبقات شاہ جہانی گوید " در سال نہ صد و نود و سہ بہ عالم علوی عروج نمود"

(۷۶) مولانا پاینده اخسیکتی قدس سرہ

اکبر خلفاء مولانا میر خورد عزیزان است۔ او را نقشبند ثانی و شیخ دل تراش می گفتند خضر راہ از خود رفتن بود۔ و بلد کوچہ بہ خدا پیوستن ناظران از مشاہدۂ جمال با کمالش مدہوش می گشتند و خدا طلبان در اندک فرصت بہ سرحد کمال می رسیدند۔ در بخارا مسند نشین ارشاد بود و ہموارہ باب سخا و ایثار بر روے خلایق می کشود۔ صاحب طبقات شاہ جہانی گوید " در سال ہزار و دہ

عالم فانی را پدرود نمود"

(۷۷) شیخ درویش عزیزان قدس سرہٗ

اکمل خلفاء مولانا پاینده اخسیکتی است او را احرار ثانی می گفتند که جامع حسنات صوری و معنوی بود۔ قریات فراوان در ملک داشت۔ حاصلات آن را ہمہ صرف وارد و صادر می ساخت۔ بادشاه عصر نذر محمد خان در وقت نماز جمعه به دیدن او آمد شیخ در مراقبه بود دیک دست بالا کرده تا به حدی که نزدیک شد که وقت نماز جمعه بگذرد۔ کسی را قدرت نشد که تعرض کند۔ آخر دست فرود آورده اشاره به اقامت فرمود۔ بعد فراغ نماز بادشاه به ادب تمام استفسار نمود که این توقف به کیفیت خاص چه بود۔ فرمود در ہفت کروہی بلخ دہی است در آنجا عبداللہ خان آدینه مسجد نام مسجدی عالی بنا نهاده در انجا ہمه مخلصان خود ند۔ وقت نماز جمعه ہمه به نماز مقید بودند که سقف مسجد آغاز فرو رفتن کرد۔ دست بالا کرده به نگاہداشت سقف مشغول بودم تا ہمه بیرون آمدند بعد ازان گذاشته شد تا فرو رفت پادشاه مردم را به تحقیق فرستاد ہمان تاریخ بر آمد۔ موضع اقامت او غجدوان در جوار خواجه جہان بعد وفات ہمانجا مدفون گشت۔

(۷۸) بابا شاه سعید پلنگ پوش

از کمل خلفاء شیخ درویش عزیزان است۔ وجه تلقب آنکه ہمیشه پوست پلنگ در بر

داشت۔ مولد بابا نجدوان است۔ پدر ایشان متمول بود۔ بابا در اوائل تحصیل علوم رسمی می پرداخت۔ و برا قران لواے فوقیت می افراخت۔ روزے بعد درس باشر کا مقابلہ داشت۔ دران حال دید کہ جوقی از قلندران در گذر است و شخصے است درمیان ایشان لبس سنور بہ محرد دیدن منجذب شدہ درپے او رفت۔ چون شخص بہ مسکن خود رسید التماس ہمرنگی کرد۔ او فرمود فقیری کار دشوار است بتحصیل مقید باید شد کہ سن شما تقاضاے آن دارد۔ درآن وقت ہفت سالہ بود۔ دست از طلب باز نہ داشت آن بزرگ او را برہنہ ساختہ ازارے مرحمت نمود ہمان ساعت آن قدر جذب قوی در گرفت کہ راہ بیابان پیش گرفت و قریب یازدہ سال در صحرا با برین منوال برہنہ می بود در قرشی ہفتہ دو بار بازار علی العموم می شود گاہے روز بازار می آمد ہر چند مردم لباس می دادند قبول نمی کرد و بین الجمہور بہ دیوانہ سعید مشہور بود۔ بعد یازدہ سال روزی در بازار قرشی در ہجوم مردم بہ افاقہ آمد و لباس شخصے را گرفتہ خود را پوشیدہ مردم در شگفت ماندند کہ دیوانہ سعید ہشیار شد۔ و آن شخصے کہ ایشان را جذب کردہ بود بابا قل فرید نام داشت۔ بعد افاقہ باراد بخارا بہ خدمت بابا قل فرید رسید و ہمراہ بہ حرمین شریفین رفت۔ و ہم در رکاب سعادت بہ بخارا مراجعت نمود تا آنکہ روزی بابا قل فرید دست او را گرفتہ بہ خدمت شیخ درویش عزیزان گفت کہ این فرزند ماست تربیت او حوالہ شما می کنم کہ مرا وقت نزدیک رسیدہ است بابا قل فرید در ہمان ایام رحلت کرد۔ بابا شاہ سعید خدمت شیخ لازم گرفت از فیض تربیت والا بہ درجہ کمال و تکمیل فائز گشت بابا قل فرید پیر خرقہ است و حضرت

فرید

شیخ پیر ارادت باباشاه سعید بعد ورود هندوستان به حراست لشکر نواب غازی الدین خان فیروز جنگ پدر نواب آصف جاه مامور گردید لهذا همیشه همراه این لشکری بود. و از او اشتهار عام و خارق عادات بسیار است.

خلیفتی عبد الرحیم بلخی که از اعاظم خلفای باباشاه مسافر است در سنه ثلثین و مائة و الف مطابق قطب المحققین در دار السلطنت لاهور بتوجه ملک بقا گردید. نقل فرمود که وقتی ایشان خورد یعنی باباشاه مسافر قدس سره از اورنگ آباد مرا به خدمت ایشان کلان یعنی باباشاه سعید قدس سره در لشکر نواب فیروز جنگ فرستادند در اثنای راه در خواب می بینم که دو فیل پیش و پس می روند و فقیر در میانه است. فیل پیش صغیر الجثه است در کمال مستی و شورش و فیل قفا عظیم الجثه با تمکین و کمال آهستگی در رفتار. بعد بیداری به دل چنین به خاطر رسید که فیل پیش ایشان کلان اند و فیل قفای ایشان خورد. مگر ایشان خورد در مرتبه عظیم تر باشند. چون به خدمت ایشان کلان رسیدم شش ماه در خدمت بودم گاهی هیچ خاطرے را به خود راه نه دادم مگر روزے به سعادت صحبت فائز بودم. سخن در حقائق و معارف می رفت همان واقعهٔ رویا در باطن خطور کرد ایشان کلان دفعةً این آیه فرو خواندند لا نفرق بین احد من رسله و کرت دیگر روزے با جمعی سخن می زدند که به خاطر گذشت چون اندیشه را بیهوشگی به کلی حاصل شود چرا به معاشر و معاشرت در آرد فوراً ملتفت شده فرمودند تقاضای این نشاء چنین است. انبیا علیهم الصلوٰة والسلام با وجود مرتبه نبوت ازین فارغ نه بوده اند. روزے فرمودند چهل سال است که خواب از چشم من رمیده

وآں تصرف نموده رحلت ایشان ہفتم رمضان ۱۱۱۱ھ احدی عشر ومائة والف در لشکر نواب فیروز جنگ در سواد شہر گلبرگہ واقع شد نعش مبارک را به اورنگ آباد آورده در تکیہ شریف دفن کردند این مصراع تاریخ است ع

قصر جنت بود مکان سعید

۱۱۱۱ھ

(۷۹) باباشاہ مسافر قدس سرہٗ

لوائے ولایت بر دوش وارشد خلفاء باباشاہ سعید پلنگ پوش است ہ

قطب دوران صاحب شاہ عظیم	لمولفہ	شاہ مسافر بدرحق مقیم
خسرو بے تاج ونگین وعلم		تاج دہ قیصر وخاقان حشم
ریشہ بہ اسرار حقیقت دواند		دامن ہمت بہ دو عالم فشاند
خود شکنی با اثر ذکر او		روشنی دل اثر فکر او
بادشہ سلسلہ نقشبند		یک نظر او دو جہان را بسند

باباشاہ سعید می فرمود شانزدہ کس از ما رخص شدند ہمہ مخفی رفتند۔ مگر شاہ مسافر کہ شیخی ما را ظاہر کرد۔ مولد ومنشاء باباشاہ مسافر غجدوان است ونام اصلی او حافظ محمد عاشور باباشاہ سعید ایشان را مسافر خطاب فرمود در اوائل بہ خدمت میر عطاء اللہ ساگری پیوست وبہ طریق کبرویہ ریاضت ہا کشید۔ بعد چندے میر عطاء اللہ ایشان را مرخص بہ سیاحت نمود از انجا در غور آمده دوازده سال اقامت نمود۔ وبا مشایخ آنجا صحبت داشت

از آنجا به کابل آمده باباشاه سعید را دریافت و به حلقهٔ ارادت درآمد و بعد هفت سال رخصت گرفته به حرمین شریفین شتافت۔ و بعد تحصیل این سعادت در اوائل عهد خلد مکان به هند معاودت نمود و در اورنگ آباد جائے که الان تکیه مرقد مبارک است طرح اقامت ریخت و تا نفس واپسین برنه خاست و حاشیه نشینان بساط ارادت را به صدر کمال و تکمیل رسانید۔ و چهارم رجب سنه ۱۱۲۶ ست و عشرین و مائة والف دامن از عالم سفلی برچید و پهلوے پیر خود جانب قبله آسایش گزید میرزا عنایت الله بیگ اندجانی متخلص به راجی گوید؎

مسافرشاه ارباب معارف	مقیم عرش شد از فرش این طاق
خرد تاریخ سال رحلتش گفت	مسافر شد ز عالم قطب آفاق

(۸۰) بی بی خورد قدس سرها

مولد و منشاء او بلگرام است۔ آورده اند که پدر و مادر خواستند که او را کدخدا سازند ابا کرد آخر نه گذاشتند و مراسم طوی شروع کردند وقتے که مشاطه او را آراسته به جلوه آورد۔ جلوهٔ دیگر نمود و تبسم کنان در انجمن روحانیان خرامید۔ مادر و پدر از مشاهده این حال داغ شدند و با همان لباس و زیور زیر خاک سپردند۔ دزدان خبر یافته شب بر سر تربت او آمدند و خواستند که قبر او را وا کرده زیور و لباس به دست آرند به حکم قادر مطلق تعالی شانه همه نابینا شدند۔ و در مقام حیرت فرو ماندند۔ صبح از ظهور این کرامت شورے در خلق افتاد و خاک پاک او تا صبح قیامت زیارت گاه خلائق شد محله خوردپوره به نام او ست رحمة الله تعالی علیها۔

فصل دوم

در ذکر فضلا نور الله مضاجعهم

پیش از شروع تراجم اکابر کلی چند مناسب فصل در دامن قرطاس ریخته می شود که اگر هوشیار حرفی چشم التفات کشاید به استشمام روائح میل نماید۔

بر ضمائر واقفان منازل اخبار و عابران مراحل آثار مبرهن است که در قرون سالفه پیش ازان که دین اسلام بر منصۂ ظہور جلوہ افروز شود عالی فطرتانی گذشته اند که خود را در بوتۂ ریاضت گداخته روح مجرد ساختند و عالم ملک و ملکوت را به نظر دقت سیر کردند۔ و حقایق اشیا را به قدر طاقت بشری در یافتند و ضوابط و قوانین علوم وضع کردند و احسانی عظیم بر زمانیان استقبال واگذاشتند۔ صاحب کشف الظنون به عبارت عربی گوید۔ خلاصۂ کلامش این که

مردم عالم دو قسم اند فرقه هستند که به شان علم اهتمام کرده اند و اصناف معارف به ظهور آورده و فرقۂ دیگر اند که اعتنا کرده اند به شان علم به حیثیتی که اسم عالم بر ایشان اطلاق توان کرد

از جملۂ قسم اول اہل مصر و روم و ہند و فرس و عرب و عبرانیین یعنی بنی اسرائیل و کلدانیین وآن گروہی بودند در زبان قدیم سکن این ہا زمین عراق و جزیره عرب و لغت این ہا سریانی بود و از جملۂ قسم ثانی بقیه امم سوائے مردم چین و ترک و چون آفتاب عالمتاب اسلام

سر از افق عرب بر آورد و مضمون قول خیر الانام علیہ الصلوۃ والسلام گل کرد کہ ادایت لی الارض فارایت مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ امتی ماادی لی اوائل برانداختہ شد۔ و مسلمانان کتب عمل سابقہ فراوان سوختند۔ و علماء مطالعہ توریت وانجیل وغیرہما را منع کردند بلکہ بعضے بہ تحریم رفتند۔ کرمانی شارح بخاری گوید در تحریف توریت و انجیل اختلاف کردہ اند۔ آیا در لفظ است یا در معنی بعضے میل کردہ اند بہ شق ثانی وجائز داشتہ اند مطالعہ و این قول باطل است و جائز نیست مطالعہ بہ اجماع و حضرت صلی اللہ علیہ وسلم با عمر رضی اللہ عنہ صحیفہ توریت دید و غضب فرمود" انتہی کلام الکرمانی۔

و چون سعد بن وقاص ملک فارس را فتح کرد و کتب فلاسفہ بیش از حصر بدست افتاد امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ را نوشت چہ باید کرد۔ عمر رضی اللہ عنہ نوشت:۔

اطرحہا فی الماء فان یکن ہدی فقد ہدانا اللہ باہدی منہا وان یکن ضلالا فقد کفانا ہا اللہ فطرحوہا فی الماء والنار"

الحاصل جمیع مسلمین اتفاق کردند بر اخذ و عمل کتاب الٰہی از دست رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم و صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین از جہت برکت صحبت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و قرب عہد مبارک و کثرۃ علم و این چنین تابعین رحمہم اللہ تعالی حاجت بہ تدوین علوم شرائع نہ داشتند بہ حدے کہ بعضے کتابت علم را مکروہ پنداشتند و استدلال کردند بہ حدیث ابی سعید خدری رضی اللہ عنہ کہ استاذن النبی صلی اللہ علیہ

وسلم فکتب العلم فلم یا ذن لہ وشخصے کتابے نوشتہ بر عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما عرض کرد۔ عبد اللہ کتاب را گرفت وبہ آب محو ساخت۔ آن شخص سبب استفسار نمود فرمود ازبیم آنکہ مبادا بر کتاب اعتماد کنید وحفظ را ترک دہید وچون ملت اسلام وسعت گرفت در بلاد شرق وغرب بہ تصرف اسلامیان درآمد وصحابہ رضی اللہ عنہم در اقطار امصار متفرق شدند ورخت زندگانی از جہان فانی بربستند وفتنہا سر از گریبان برآورد وتخالف عقول وآرا گل کرد ووجود علما وحفظۂ علوم رو بہ کمی آورد وہمت ہا قاصر افتاد۔ وخلائق بہ بقیۂ علما ومجتہدین رحمہم اللہ تعالی رجوع آوردند وامر فتوی شیوع گرفت۔ وبیم آن شد کہ احکام شریعت غرّا اضمحلال پذیرد۔ وحق با باطل التباس گیرد در اواخر عہد تابعین رضی اللہ عنہم اجمعین علماء ملت اسلام اساس تدوین گذاشتند وحقی عظیم برین امت مرحومہ ثابت کردند جزاہم اللہ عنا خیر الجزا ودر اختلاف است درین کہ اول کسیکہ در عہد اسلام تصنیف کرد کیست بعضی گفتہ اند عبد الملک بن عبد العزیز البصری متوفی در سنہ ۱۵۶ست وخمسین ومائۃ بعضے گفتہ اند ربیع بن صبیح متوفی در سنہ ۱۶۰ستین ومائۃ وبعد ازان تصنیف کرد سفیان بن عیینہ۔ بعد ازان امام مالک رضی اللہ عنہ موطا را در مدینۂ منورہ۔ بعد ازان عبد اللہ بن وہب در مصر ومعمر بن عبد الرزاق در یمن۔ وسفیان ثوری ومحمد بن عقیل وابن عران در کوفہ۔ وحماد بن سلمہ وروح بن عبادہ در بصرہ۔ وہشیم در واسط۔ وعبد اللہ بن مبارک در خراسان۔ ومطمح نظر این اکابر در تصانیف خود ضبط مبانی وکشف معانی قرآن وحدیث بود رحمہم اللہ تعالی وچون امر خلافت بر بنی عباس قرار گرفت خلیفہ ثانی منصور دوانیقی از اثر صحبت اعاجم رغبتی

به علوم فلاسفه بهم رساند. خصوص تنجیم را بسیار دوست گرفت. و منجمین را افراوان تربیت و نوازش نمود. چون نوبت خلافت به هفتم مامون بن هارون رسید میل کلی به این علوم پیدا کرد. و بنیادی که جدّ او گذاشته بود به اتمام رسانید. و علوم فلاسفه را از معادن و مواضع اصلی استخراج نمود. و ایلچیان نزد ملک روم فرستاد و کتب فلاسفه را خواهش نمود. ملک روم آن قدر کتب که بهم رسید از افلاطون و ارسطاطالیس و بقراط و جالینوس و اقلیدس و بطلیموس وغیرهم پیش خلیفه ارسال داشتند. خلیفه ترجمانانِ ماهر را فرمود تا ترجمه ساختند و در حلقهٔ درس انداختند. دانش پژوهان روزگار کمر همت بر بستند و حسب الطاقه در زرش را اتقان علوم را به درجهٔ کمال رسانیدند. و تصانیف لطیفه برای نورسانِ ریاض استقبال وا گذاشتند و عمدهٔ این ها معلم ثانی ابونصر فارابی است و ابوعلی سینا و قاضی ابوالولید بن الرشیدی و وزیر ابوبکر مشهور به ابن الاصایع اندلسی وغیرهم کشف الظنون گوید و درین جا ملخص کلامش نقل کرده می شود.

از غرائب آنکه علماء ملت اسلامیه در علوم شرعیه و عقلیه اکثر اعاجم اند الا فن فصاحت و بلاغت و نظم اشعار آبدار و ترتیب خطب و اخبار که مجموع این فنون را عرب به درجهٔ قصوی رسانیده اند اما علوم شرعیه بنا بر مجموع بر قوانین و ضوابط است و محتاج به علوم دیگر اند که وسیله علوم شرائع باشد مثل قواعد عربیت و قوانین استنباط و قیاس و ادلهٔ قاطعه که به آن رد عقائد باطله توان کرد. و مجموع این فنون مفتقر به تعلیم و تعلم اند و مندرج تحت صنائع که اهل حضارت راغب باشند و گفته اند که جمیع حصر در صفت حضارت تابع عجم است چه این

در صنائع و حرف ملکه راسخه دارند و درین باب از سائر امم فائق اند لاجرم در ضبط و اتقان
علوم و تدوین فنون هیچکس به اعاجم نمی رسد و از جمله علمای عجم در صناعت نحو سیبویه
و ابوعلی فارسی و زجاج که همه عجمی الاصل اند و از مخالطت عرب زبان را کسب نموده
قوانین عربیت به ضبط و قید کتابت در آوردند و همچنین محدثین و حفاظ مثل اصحاب صحاح
ستة و مفسرین و اصولیین وغیرهم رضوان الله تعالی علیهم اجمعین اما علوم عقلیه جمله
صناعت اند و قرعه این علوم بنام اعاجم افتاده تا اینجا خلاصه کشف الظنون است
و چون ولایت روم و ایران و توران قدیم الاسلام است نهال علم اول درین سرزمین
ریشه دوانیده در تربیه اصلها ثابت و فرعها فی السماء بهم رسانید و بعد ازان که طلیعه اسلام
الویه تسخیر هند برافراخت و پرچم اعلام ظفر انجام برین مملکت سایه انداخت جمعی از علماء
والاقدر به پرتو ورود خود شبستان هند را منور ساختند و به افاضه انوار علوم عقلی و نقلی
چراغانی برافروختند و بعد ازان در هر عصر جمعی ازین طائفه علیه قدم در شهرستان وجود گذاشته اند
و رایت ترویج علوم و تمهید فنون برافراشته تفصیل از کتب تواریخ باید جست درین
مختصر تیمناً چندے از مشاهیر این گروه والاشکوه را بیان می سازم و بعد ازان به ذکر
فضلای بلگرام که محرک سلسله تدوین است می پردازم۔

(۱) مولانا حسن

بن محمد بن حسن بن حیدر الصغانی اللاهوری نور الله ضریحه عالم ربانی و دانائے غوامض

صغانی بود و در فقه و حدیث و علوم دیگر پایۂ عالی داشت۔ ولادت او در لاہور پانزدہم صفر ۵۷۷ھ
سبع وسبعین وخمسمائۃ واقع شد. صغانی او را باعتبار اصل گویند۔ صغان بہ فتح
صاد مہملہ وغین معجمہ شہری ست از بلاد ماوراء النہر ابتدائے حال نزد والد خود تلمذ کردہ فنون کثیرہ
تحصیل نمود و استعداد عالی بہم رسانید و در ۶۱۵ھ خمس عشر وستمائۃ بہ بغداد رفت و سالہا
در آنجا حل اقامت افگندہ بہ تدریس وتصنیف مشغول گشت از آنجا بہ مکہ معظمہ شتافت
ومدتے بہ مجاورت بیت اللہ سعادت اندوخت وجانب عراق عطف عنان نمود
و در ۶۱۷ھ سبع عشر وستمائۃ خلیفۂ وقت او را بر سبیل رسالت بہ ہند فرستاد۔ و در ۶۲۴ھ
اربع وعشرین وستمائۃ از ہند بہ عراق برگشت وکرت ثانی بر سبیل سفارت از آنجا
بہ ہند آمد۔ و در ۶۳۷ھ سبع وثلثین وستمائۃ بہ بغداد معاودت نمود و او در مکہ معظمہ و عراق وعرب
ہند از شیوخ فراوان حدیث را سماع نمود۔ وتصانیف غرا پرداخت مثل مشارق الانوار
کہ شہرت تمام دارد۔ وشرح بخاری۔ ومصباح الدجی والشمس المنیرہ۔ و در اسماء صحابہ وشرح
آن ہمہ در فن حدیث وکتاب شوارد وعباب وشرح القلادۃ السمطیہ فی توشیح الدریدیہ وکتاب
الافتعال در لغت۔ وکتاب الفرایض وکتاب العروض۔

وفاتش در بغداد سنہ ۶۵۰ھ خمسین وستمائۃ در عہد معتصم ختم خلفاء عباسیہ اتفاق افتاد
فرزندان خود را وصیت کرد کہ نعش او را بہ مکہ معظمہ نقل کنند۔ اول او را در حرم ظاہری واقع بغداد
بہ خانۂ خود شش امانت گذاشتند۔ و در سال مذکور بہ مکہ مقدسہ آوردہ دفن ساختند مولانا در
آغاز مشارق الانوار تمناسے قبر خود در ان بلدۂ فاخرہ بیان کردہ گفتہ اماتنہا حمیدا فافتخرہ

ثم اذا شاء الله نشره رحمة الله تعالیٰ۔

(۲) شیخ حمید الدین دہلوی

دانش مند والاقدر بوده و شرحی مفید بر ہدایہ نفقہ نوشتہ۔ و در ۶۶۴ھ اربع و ستین و سبع مائۃ متوجہ دار البقا گردید۔ صاحب کشف الظنون گوید:۔

" شرح الشیخ حمید الدین شرح بسیط ممزوج۔ اولہ الحمد للہ الذی ہدانا فی بدایتنا الی خدمۃ کتابہ
" المبین الی آخرہ " قال العلامۃ ابن الکمال ہو شرح جلیل جمع فیہ لب شروح کثیرۃ لکنہ اطنب
" فی موضع الایجاز واوجز فی موضع التفصیل فلذلک بقیت علیہ الاعتراضات اقوال العلامۃ ابن الکمال و
" ابن کمال فیہ وجوہ بلا مانع وجیہ حصرہ بلا مدافع لکنہ صدر عنہ ان عزمہ عن التحقیق فی اکثر مصنفاتہ
" سالک طریق الجدل فی اشہر مؤلفاتہ سیما فی شرحہ علی الہدایۃ فانہ وصل فیہ للجدل الی النہایۃ"
" انتہیٰ کلام کشف الظنون ملخصا۔

(۳) مولانا شمس الدین یحیی الاودی نور اللہ مرقدہ

آفتابے است مفیض انوار دانش و عالی جنابے است مفید انواع بینش۔ تلمیذ مولانا ظہیر الدین بھکری و مولانا فرید الدین شافعی شیخ الاسلام اودھ است۔ شیخ نصیر الدین محمود اودھی چراغ دہلوی قدس سرہ بہ خدمت مولانا شمس الدین تلمذ نمود و در مدح استادمی گوید

	فقال العلم شمس الدین یحییٰ		اسالت العلم من احیاک حقا

سولانا از اجلۂ خلفاء سلطان المشائخ نظام الدین دہلوی است قدس سرہٗ
زمی علما داشت و ہموارہ بہ اشاعۂ علوم و افاضۂ تصانیف می پرداخت۔ وکار علم و تبحر مولانا
بہ جائے کشید کہ استادان شہر دہلی در حلقہ درس او بہ زانوئے ادب نشستند و در ذیل
تلامذہ منسلک گشتہ بہ شاگردی افتخار نمودند۔ مولانا تصانیف دارد۔ اما دریں عصر کم یافت
می شود۔ آرامگاہ دہلی۔

(۴) قاضی عبد المقتدر

بن قاضی رکن الدین الشریحی الکندی الدہلوی قدس سرہٗ سرآمد روزگار و در فضائل
صوری و معنوی عظیم الاقتدار است۔ درآوان تحصیل بہ شرف ملازمت شیخ نصیر الدین
محمود قدس سرہٗ می رسید۔ و ذکر مقدمات علمی درمیان می آورد۔ شیخ او را بسیار دوست
می داشت۔ و ابحاث او را تحسین می کرد و بہ تحصیل علم ترغیب می فرمود۔ آخر الامر
دست بہ دامن ارادت زد و کمال صوری را با جمال معنوی ہم آغوش ساخت۔ ہموارہ
بہ افادۂ طلبہ می پرداخت۔ و لب تشنگان را بہ سلسبیل علوم سیراب می ساخت و طریقۂ
انیقۂ شیخ نصیر الدین محمود و اکثر خلفاء او نور اللہ مضاجعہم حفظ آداب شریعت و اشتغال
درس بود۔ شیخ نصیر الدین می فرمود یک مسئلہ شرعی فضل دارد بر ہزار رکعتے کہ
آمیختہ با عجب و ریا باشد۔

قاضی عبد المقتدر در تاریخ بست و ششم محرم سنہ ۷۹۱ احدی و تسعین و سبعمائۃ مقام
عند ملیک مقتدر قرار گرفت و ہشتاد و ہشت سال عمر یافت۔ خوابگاہ دہلی۔ قاضی

درزبان عربی شاعر بارتبه است قصیدهٔ لامیه از شیخ عبدالحق دهلوی قدس سره در اخبار الاخیار ذکر کرده درین صحیفه چند بیت به اتباع حضرت شیخ درج می شود ؎

یا سابق الطعن فی الاسحار والاصل	سلم علی دار سلمی وابك ثم سل
عن الظباء التی من دابها ابدا	صید الاسود بحسن الدل والغنج
وان ملوك الکرام قد مضوا وقد	حتی یجیبك عنهم شاهد الطلل
انحنت اذ الهدت عنها کواعبها	اطلالها مثل اجفان بلا مقل
ان الظباء التی یصغین راسلة	فیها لها حور غنت عن الحول
ان کن مستغنیات فی تزیینها	عن الحلی وکحل العین والحلل
فان من ملکت قلبی لها شرف	علی المها العین والاد ام بالاطل
فدی فوادی اعرابیة سکنت	بیتا من القلب معمورا بلا احول
یا طالب الجاه فی الدنیا تکون غدا	علی شفا حفرة النیران والشغل
یا طالب العز فی العقبی بلا عمل	هل تنفعك فیها کثرة الامل
مکّارة اکلت کالهر ما ولدت	حیالة قتلت من جاء بالحیل
فلا تکن لمزید الرزق مضطربا	واقنع بما قسم القسّام فی الازل

(۵) مولانا معین الدین عمرانی دہلوی قدس سرہ

از علماء فحول وجملہ فروع واصول بود۔ واستاد شہر دہلی عمرنا اللہ تعالی ومعاصر سلطان محمد بن تغلق شاہ

آوردہ اند کہ سلطان محمد مولانا معین الدین را بہ ولایت فارس نزد قاضی عضد ایجی فرستاد والتماس نمود کہ بہ ہندوستان تشریف آرد۔ ومتن مواقف را بہ نام او سازد۔ سلطان ابو اسحق والی شیراز مانع شد۔ وفرمود تخت سلطنت بہ شما تسلیم می کنم۔ وہر خدمتے کہ باید بہ تقدیم می رسانم قاضی چون تواضع سلطان را بہ این مرتبہ مشاہدہ کرد از عزیمت ہندوستان درگذشت ودر وطن خود قدم اقامت افشرد۔ ومواقف را بہ نام سلطان ابو اسحق موشح ساخت۔ ونام او را تا دور روزگار بہ کرسی عزت نشاند۔

مولانا معین الدین عمرانی وقتے کہ بہ خطۂ شیراز وارد شد در آنجا آثار فضل ودانش از و بہ ظہور رسید وبہ مزید اعزاز واکرام اختصاص یافت۔ از تصانیف اوست حواشی کنز وحسامی ومفتاح۔

(۶) مولانا خواجگی دہلوی نور اللہ مضجعہ

عالم ربانی وتلمیذ مولانا معین الدین عمرانی است۔ پس از طے منازل فنون ظاہر جادہ پیمائی طریق باطن شد۔ وسعادت ارادت شیخ نصیر الدین محمود اودہی قدس سرہٗ دریافت ومراتب تزکیہ وتصفیہ بہ کمال رساند وخلعت خلافت وارشاد پوشید وبر طریقہ انتقہ حضرت مرشد وبرادران طریقت قدس اللہ اسرارہم شغل درس پیش گرفت۔ ہموارہ بہ دانش آموزی می پرداخت۔ وطائفہ تحصیلیان را از سرمایۂ علوم بہرہ مند می ساخت۔ ہنگامی کہ امیر تیمور صاحبقران قصد دہلی کرد میر سید محمد گیسو دراز قدس سرہٗ در عالم رویا بر نہضت

افواج تیموری وخرابی ولایت دہلی آگاہ شد۔ ومردم را ازین واقعہ بیدار ساخت یعنی مولانا خواجگی بررویائے حضرت سید قدس سرہٗ از دہلی برآمد ورخت سفر جانب کالپی کشید وبقیہ ایام زندگانی ہمانجا بہ پایان رسانید۔ مقبرہ او بیرون شہر کالپی است۔

(۷) مولانا احمد تھانیسری روح اللہ روحہ

فاضل بے نظیر وشاعر خوش تقریر است ومقتبس انوار معنوی ومرید چراغ دہلوی نوراللہ مرقدہٗ او را با مولانا خواجگی دہلوی طاب ثراہ مواخات بود۔ اما در ہجرت از شہر دہلی موافقت و اتفاق نیفتاد تا آنکہ عساکر تیموری در رسید وولایت دہلی را تالان[۵۱] نمود متعلقان مولانا احمد تھانیسری بہ اسیری درآمدند۔ وبعد فرونشستن غبار فتنہ نجات یافتند۔

صاحب قرآن امیر تیمور تعریف مولانا گوش کردہ در حضور طلبید وجوہر فضل وکمال معائنہ نمودہ بہ مجالست ومصاحبت مخصوص ساخت۔ بعد معاودت موکب تیموری وبرہم شدن رونق دہلی۔ مولانا احمد نیز با اہل وعیال قصد کالپی کرد۔ ودر آنجا طرح توطن ریخت وتتمۂ عرصۂ عمر را بہ اقدیم عبادت ودرس علوم معمور ساخت۔ قبر مولانا درون قلعہ کالپی واقع شدہ۔ شیخ عبدالحق دہلوی قدس سرہٗ قصیدۂ دالیہ او را در اخبار الاخیار آوردہ چند بیت ازانجا برچیدہ زیور این کتاب ساختہ می شود ؎

اطار لبی حنین الطائر الغرد	وھاج لوعۃ قلبی النائۂ الکمد

[۵۱] شاید کہ تاراج باشد ۱۲

واذكرتني عهودا بالحمى سلفت | حمامة صدحت من لاعج الكبد
بانت تورقني والقوم قد هجعوا | من بين منقطع منهم ومستند
فما ذاق طرفي غمض بعد بعدكم | ولا الخيال سرور دار في خلدي
ليت الهوى لم يكن بيني وبينكم | وليت حبل ودادي غير منعقد
كانت مواسم ايام وعز بها | ولت سراعا على رغم ولم تعد
كانه لم يكن بين الحمى انس الى | اللوى وكان الحي لم تفد
لا عيش بعد لييلات اللوى غدي | ولا وصول الى دار الحمى بيدي
خل الاحاديث عن ليلى وجارتها | وارحل الى السيد المختار من ادد
محمد احمد الهادي لامته الى | الصراط صراط غير ملتحد
بر رؤف رحيم سيد سند | سهل الفناء رحيب الباع والصفد
افديك بالروح والقلب المشوق معا | والنفس والمال والاهلين والولد
قد عاقني البعد عن مرءاي يا سكني | وطال شوقي الى لقياك يا سندي
ارجو الوفادة في ارض حللت به | يا لهف نفسي اذا ما كنت لم افد
عطفا على رفقائي ومكرمة | فليس غيرك يا مولاي ملتحدي
يا رب صل وسلم دائما ابدا | على النبي نبي الحق والرشد
وصحبه وذويه الطاهرين ومن | احبهم شغفا في الغيب والعند
ما لاح برق وما سح الغمام على | ربى الفلا فكساها حلة الغند

۸۱) قاضی شهاب الدین ملک العلماء

شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر زاولی الدولت آبادی روح الله روحه عمدهٔ دانشمندان هند است - و شهرهٔ بلاد عرب و عجم بود. او دولت آباد دهلی است دانش به همی نزد مولانا خواجگی دهلوی و قاضی عبد المقتدر شریحی اندوخت. و چراغ امتیاز در انجمن اقران برافروخت اگرچه دران عهد دانشمندان دیگر هم فائق عصر بودند اما طالع شهرتی که او یافت احدی را میسر نگشت و آثاری که از وی بر صحیفهٔ روزگار باقی ماند از دیگرے پیدا نیست. قاضی عبد المقتدر در باب او می فرمود پیش من طالب علمی می آید که پوست او علم و مغز او علم و استخوان او علم است ایامی که رایات تیمور به جانب دهلی حرکت کرد. قاضی در رکاب استاد خود مولانا خواجگی طریق مهاجرت از دهلی پیمود. مولانا در کالپی رحل اقامت افگند. و قاضی جانب جونپور رفت. سلطان ابراهیم شرقی اسکنه الله ضریحه مقدم او را مغتنم دانسته لوازم قدرشناسی افزون از وصف بجا آورد و به خطاب ملک العلمائی بلند آوازه ساخت. عرق حسد ابنای جنس در جنبش آمد. قاضی شکایت حساد به مولانا خواجگی نوشت. مولانا این دو بیت شیخ سعدی شیرازی در جواب قلمی فرمود

ای پیش از آنکه در قلم آید ثنای تو	واجب بر اهل مشرق و مغرب دعای تو
ای در بقای عمر تو نفع جهانیان	باقی مباد آنکه نخواهد بقای تو

گویند دراندک زمانی جماعهٔ حساد فانی گشتند۔ از تصانیف قاضی حواشی کافیہ درحین حیات او مشہور آفاق گشتہ۔ وارشاد متن درعلم نحو کہ تمثیل مسئلہ درضمن تعبیر التزام کردہ وطرزی تازہ بروے کار آوردہ و بدیع المیزان متن درفن بلاغت کہ عبارات مسجع دارد۔ وبحر مواج تفسیر کلام اللہ بزبان فارسی ودرین تفسیر سعی بلیغ دربیان ترکیب ومعنی ووجوہ وصل وفصل آیات بینات بکار بردہ۔ وشرحی بر اصول بزودی تا بحث امر۔ وشرحی طویل بر قصیدہ بانت سعاد۔ ورسالہ فارسی در تقسیم علوم وصنائع۔ ورسالہ مناقب السادات وغیرہا۔ قاضی درتاریخ بست وپنجم رجب المرجب سنہ ۸۴۹ تسع واربعین وثمانمائۃ بہ گلگشت فردوس اعلیٰ شتافت۔ مرقد سورشس دربلدۂ جونپور جانب جنوبی مسجد سلطان ابراہیم شرقی۔

(۹) شیخ علی بن شیخ احمد مہایمی قدس سرہ

از قوم نوایت ست وقوم نوایت در بلاد دکن معروف ومشہور اند۔ طبری درتاریخ خود گوید:۔

نایتہ طائفہ ایست از قریش کہ از ترس حجاج بن یوسف ثقفی کہ پنجاہ ہزار کس علما و اولیا را ناحق کشت۔ از مدینہ منورہ برآمدند وخود را بہ ساحل بحر ہند رسانیدند ودران سرزمین توطن برگرفتند۔ واین تفرقہ در سنہ ۱۵۲ اثنین وخمسین ومائۃ ہجری واقع شد۔

مہایم بروزن عظایم یکے از بنادر گجرات احمد آباد شیخ علی تحریر زمان وصاحب ذوق

سلہ این شرح در بلدۂ حیدر آباد دکن بمطبع دائرۃ المعارف النظامیہ چھاپ شدہ ۱۲

عرفان بود و مثبت توحید وجودی و پیرو شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہٗ تصانیف
دریقه مثل تفسیر رحمانی و زوارف شرح عوارف المعارف و شرح فصوص الحکم و شرح نصوص
شیخ صدر الدین قونوی قدس سرہٗ و ادلة التوحید وغیر ذلک در جمادی الاولی سنہ ۸۸۵
خمس و ثمانین و ثمانمائه متوجه عالم قدس گردیده در مهایم جاے آرامش برگزیده زاره
یتبرک به -

(۱۰) شیخ سعد الدین خیر آبادی قدس سرہٗ

پدرش قاضی بڈھن نام قاضی قصبه انام[۵۱] بود - شیخ سعد الدین را طفل گذاشته
از عالم رحلت کرد - آثار رشد در اوان طفولیت از ناصیه شیخ سعد الدین هویدا بود چون اورا
در مکتب فرستادند هر روز لوح خود را ضبط می کرد هر شب هزار بار می خواند - قرآن مجید را
هم برین نمط اخذ نموده یاد گرفت - در عنفوان سن تمیز به خدمت مولانا اعظم لکھنوی
روح الله روحه پیوست دل به کسب علم بربست - در فرصت کمی تبحر بهم رسانده سرآمد
علماء عصر گردید - دست ارادت به شیخ مینا لکھنوی داد و ساغر لبریز از مینای معرفت
نوش کرد - شیخ مینا چهارم صفر سنہ ۸۷۴ اربع و سبعین و ثمانمائه به گلشن مینو خرامید - شیخ
سعد الدین بعد انتقال مرشد ایامے در لکھنو اقامت داشت - آخر الامر در عالم رؤیا از حضرت
مرشد اشاره شد که ترا به خیر آباد باید رفت شیخ حسب الارشاد به خیر آباد شتافته رنگ توطن
ریخت - حق تعالی اعتبار و اشتهار عظیم کرامت نمود - و فتوحات از هر جانب ریزش کرد

[۵۱] شاید که اناؤن باشد ۱۲

ہمہ در مہمانداری وارد و صادر صرف شد۔ و بلغوری[۵۱] برائے مستحقین تعین فرمود۔ و اقربا را
از انام بہ خیرآباد طلبید و عمارت ہا طرح انداخت۔ با این ہمہ روزے کہ ازین جہان رحلت
کرد جامۂ کفن از خانۂ پیدا نہ شد۔ بطریقہ حضرت مرشد حصور زیست و سالہا مسند تدریس
و ارشاد از رونق بخشید۔ و شروح غوامض متداولات بہ قلم آورد مثل شروح بزودی و حسامی
و کافیہ و مصباح و امثال آن و مجمع السلوک نام شرحی بر رسالۂ مکیہ نوشتہ درین کتاب
ملفوظات و حالات شیخ مینا بسیار درج کردہ ہرگاہ از شیخ خود نقل می کند می گوید۔ قال شیخی شیخ
مینا ادامہ اللہ فینا۔ مزار فایض الانوارش در خیرآباد و حاجت روائے خلایق است۔

(۱۱) مولانا عبداللہ تلنبی

تلنبہ بضم تاء فوقانی و فتح لام و سکون نون و فتح باء موحدہ آخر بارزدہ شہری است
مشہور از ملحقات ملتان پیشتر و علماء است و قافلہ سالار فضلا مستجمع معقول و منقول و مکمل
فروع و اصول عمرہا در وطن مالوف بر چارپائش افادہ نشست و ششش جہت را بہ نشر
لوامع علوم منور ساخت۔ آخر الامر از خرابی ملتان او و شیخ عزیز اللہ تلنبی رخت رحلت
بہ دار الخلافہ دہلی کشیدند و علم معقول را درین دیار مروج ساختند۔ و پیش ازین غیر شرح
شمسیہ و شرح صحائف از علم منطق و کلام در ہند شایع نہ بود۔ سلطان سکندر لودی مقدم
ایشان را گرامی داشت و مراسم اعزاز و اکرام فوق الحد بہ تقدیم رساند۔ وفات مولانا

[۵۱] بلغوری آش گندم۔

عبداللہ در سنہ ۹۲۲ھ اثنین وعشرین وتسعمائۃ اتفاق افتاد اولئک لھم اللہ رحمات العلی
تاریخ یافتہ اند آرامگاہ دہلی۔

(۱۲۰) مولانا الہداد جونپوری قدس سرہٗ

ذات والا صفاتش بہ تقتضائے اسم خود موہبت ربانی وعطیہ یزدانی بود مفتاح خزائن قال ومصباح مجالس حال تلمیذ مولانا عبداللہ تلنبی نور اللہ ضریحہ ومرید راجی حامد شاہ مانک پوری است۔ عمر گرامی را بیشتر بہ تدریس وتصنیف صرف ساخت والتصانیف رائقہ وتوالیف فائقہ بر داشت۔ مثل شرح ہدایہ فقہ در چند مجلد۔ وشرح بزدوی وحواشی بر حواشی ہندیہ وحاشیۂ تفسیر مدارک۔

(۱۲۱) شیخ علی متقی قدس سرہٗ

جونپوری الاصل برہانپوری المولد است۔ در وصیت نامۂ خود می فرماید بہ عبارت عربی تلخیص کلامش این کہ۔

والد من در صغر سن مرا مرید شیخ باجن برہانپوری ساخت۔ چون بہ سن تمیز رسیدم شیخ را پیر خود گرفتم بہ موافقت والد خود بنا بر قول بزرگان کہ گفتہ اند کہ اگر طفل مرید شیخی کردہ شود بعد بلوغ مختار است اگر خواہد ہمان شیخ را پیر خود گیرد۔ واگر خواہد شیخی دیگر اختیار کند وچون والد وشیخ من فوت کردند خرقۂ مشائخ چشت از شیخ عبدالحکیم بن شیخ باجن مذکور پوشیدم

بعدازان صحبت شیخی خواستم کہ مرا ارشاد کند و دلالت بہ طریق حق نماید قصد بلاد ملتان کردم
و مدتے صحبت شیخ حسام الدین متقی دریافتم بعدازان بہ حرمین شریفین رفتم۔ و با شیخ
ابوالحسن بکری صحبت داشتم۔ و خرقہ قادری و شاذلی و مدنی اخذ نمودم۔ و نیز ہر سہ
خرقہ از شیخ محمد بن محمد سخاوی پوشیدم۔ انتہی۔

آں جناب در سنہ ۹۵۳ ثلث وخمسین و تسعمائۃ بصوب حرمین شریفین خرامیدہ
در مکہ معظمہ رحل اقامت افگندہ۔ و از کثرت ریاضت و تقوی و نشر علوم ظاہر و باطن
غلغلہ بہ ملاء اعلیٰ رسانیدہ۔ خواص و عوام بتقرب معتقد۔ بہ کمال فضل و ولایت او اعتراف
داشتند۔ شیخ ابن حجر مکی مفتی حرم محترم۔ صاحب صواعق محرقہ در ابتدای حال استاد
شیخ بود آخر خود در تلمیذ می خواند و رسم ارادت بجا آورد و خرقہ خلافت پوشید عدد
تصانیف او انعصد متجاوز است۔ کتاب جمع الجوامع و جامع صغیر شیخ جلال الدین سیوطی
را بہ ابواب فقہیہ ترتیب داد۔ و وجوہ تصرفات را بہ قدر طاقت استیعاب نمود شیخ ابوالحسن
بکری می فرمود۔ للسیوطی منۃ اللہ علی العالمین وللمتقی منۃ اللہ علیہ" وفات او دوم جمادی الاولیٰ
سنہ ۹۷۵ خمس وسبعین وتسعمائۃ اتفاق افتاد۔ شیخ مکہ تاریخ است۔ عمر گرامی نود سال
شیخ عبدالحق دہلوی قدس سرہٗ در ترجمہ مشکوۃ در کتاب الامارہ والقضا از شیخ عبدالوہاب
متقی نقل کردہ می فرمود:

"یک باری بہ خاطر شیخ علی متقی رحمۃ اللہ رسید کہ ثواب عدالت بے شمار است اگر بہ دست
"آید غنیمت است۔ چندگاہ بہ این نیت منصب عدالت اختیار باید کرد و نیز امتحان باید کرد کہ

" شغل دنیا با حضور جمعیت خاطر جمع نمی شود یا نه - چون سلطان محمود گجراتی که به غایت معتقد و
" معتقد حضرت شیخ بود - این حکایت شنید و غنیمت دانست - و مهمات کارخانهٔ سلطنت
" شد - بس شیخ منصب داروگی اختیار کرد - و بر دار العدالة نشسته جمعی از خادمان
" و حاجیان که در خدمت می بودند رشوت گرفتن بنیاد نهادند - به سلطان رسید که شیخ با آن
" تقوی و دیانت که داشتند رشوت می گیرند - و افراد تفریطی می نمایند - سلطان با در
" نه داشت گفتند جماعه که همیشه با ایشان می باشند - رشوت می ستانند البته شیخ نیز می دانند
" و روا می دارند - چون شیخ شنیدند که به سلطان این چنین رسانیده اند - چند گاه در تفحص
" اصلاح این کار بودند آخر دیدند که راست نمی آید - روزی در چبوترهٔ عدالت نشسته بودند
" عصای خود گرفته برخاستند و به یاران سلام علیک کردند و برخاسته دویدند و گفتند
" که این مرد کار شیخ نمی شود - والعاقبة بالخیر "

(۱۴) شیخ محمد بن طاهر الفتنی قدس سره

خادم حدیث نبوی و ناصر سنن مصطفوی است - بعد تحصیل کتب متداوله جاده نورد حرمین شریفین گردید و علما و مشائخ آن دیار کرامت آثار را دریافت - سیما شیخ علی متقی که از ... محفل اشرف فیوض بزادان اندوخت و به سعادت ارادت والا فائز گشت - و عنان به وطن اصلی گردانید - و هنگامهٔ افادهٔ علوم و اعلاء کلمة الحق گرم ساخت - و بر وفق وصیت شیخ خود قدس سره همیشه مدد برای امداد نسخه نویسان علوم حل می کرد به حدی که در وقت

درس گفتن و هم به حل کردن مرکبات مشغول می بود تا دست نیز در کار باشد. تالیف مفیده دارد مثل مجمع البحار در غرائب الحدیث ومغنی در اسماء الرجال وغیرها. و او در شکست بواهیر مهدویه که هم قوم او بودند و اتباع سید محمد جونپوری می کردند مثل استاد خود کوشید و عهد کرد که تا داغ بدعت از جبین این طائفه نه شوید دستار بسر نه بندد. چون اکبر بادشاه در سنه ۹۸۰ ثمانین وتسعمائة گجرات را تسخیر کرد در پتن با شیخ ملاقات واقع شد. پادشاه دستار بدست خود بر سر شیخ پیچید و فرمود و باعث ترک دستار به سمع رسیده نصرت دین متین بروفق اراده شما بر ذمه معدلت ما لازم است. در آن سال حکومت گجرات به خان اعظم میرزا عزیز کوکه تفویض یافت. و به اعانت خان اعظم اکثر رسوم بدعت برانداخته شد. اما عنقریب صوبه گجرات بر عبد الرحیم خانخانان قرار گرفت و به حمایت او طائفه مهدویه باز از کمین بر جستند. شیخ دستار از سر بکشاد و عزم آگره کرد که ماجرا را به سمع اکبری رساند و تدارکی به عمل آرد. شیخ وجیه الدین علوی قدس سره هر چند به طریق کنایه منع کرد و فرمود عالم مظهر اسمای جمالی و جلالی است. حفظ آثار و احکام هر اسم امری است مستقیم سودمند نیفتاد. و رخت کوچ بربست. جمعی از مخالفان در پی افتادند و مابین اجین و سارنگپور ریخته شهید ساختند. فی سنه ۹۸۶ ست وثمانین وتسعمائة نعش او را از مالوه به فتن[۵۱] برده در مقابر اسلاف او دفن ساختند. یکی از احفاد او شیخ عبد القادر بن شیخ ابوبکر مفتی مکه معظمه بود و در علم و فضل و فصاحت و بلاغت سیما فقاهت ممتاز عصر می زیست. و سالها بر مسند افتاء حرم محترم بر بلندی

۵۱ فتن یعنی پٹن گجرات ۱۲

داشت۔ وازتوالیف اوست فتاوی درچہار مجلد ونسخہ منشآت۔ وفاتش در ۱۰۳۸ھ ثمان وثلثین وماتہ والف واقع شد۔ شیخ عبداللہ طرفہ انصاری کی شافعی استاد شیخ عبدالقادر در مدح تلمیذ قصیدہ پرداختہ۔ اینجا نسب شیخ محمد طاہر جد او بہ صدیق اکبر رضی اللہ عنہ می رساند ومی گوید

فلدکان جدّ ابیك نُبْل ضریحہ	من ارحل العلماء الفضلاء
اعنی محمد طاہر من منجی	الصدیق حقیق بغیر مراد

از شیخ محمد طاہر بہ اتفاق جمہور از قوم بوہرہ است۔ کلام شیخ عبدالحق دہلوی در اخبار الاخیار ہم تصریح می کند۔ وصدیقی بعضے می گویند بہ اعتبار نسب از جانب مادر بود وبعضے می گویند از جہت اعتقاد بود کہ چون شیعہ خود را حیدری می گویند او خود را صدیقی خواند۔

(۱۵) شیخ وجیہ الدین علوی گجراتی قدس سرہٗ

دانائے علوم جبتین وخازن کنوز نشاتین است۔ ولادت او در محرم ۹۱۱ھ احدی عشر وتسعمائۃ واقع شد۔ مولد او چانپانیر است وہمانجا نشو ونما یافت۔ ودر بلدۂ فاخرۂ گجرات فنون متعارفہ از ملا عماد طارمی کسب نمود ورسم ارادت بہ خدمت شیخ قاضن قدس سرہ بجا آورد۔ وچون محمد غوث گوالیاری قدس سرہ بہ احمد آباد تشریف فرمود شیخ وجیہ الدین در جمال ہمایون محو یتی بہم رسانید۔ ودر سایۂ تربیت شیخ کار تمام کرد۔ وسالہائے دراز بر مسند افادہ وافاضہ نشست وشرق وغرب عالم را از فیض اقدس معمور ساخت۔ تعداد

تصانیفش حاشیۂ بیضاوی حاشیۂ نخبہ در اصول حدیث حاشیۂ عضدی حاشیہ تلویح حاشیہ بزدوی حاشیہ ہدایہ فقہ حاشیہ شرح وقایہ حاشیۂ مطول ومختصر حاشیہ اصفہانی حاشیۂ شرح عقائد تفتازانی حاشیہ بر حاشیہ قدیم محقق دوانی حاشیہ شرح حکمۃ العین شرح مقاصد حاشیۂ شرح قطبی حاشیہ شرح چغمینی شرح تحفۂ شاہی شرح رسالہ فارسی ملا علی توشجی حاشیۂ شرح ضیائیہ شرح ارشاد قاضی شہاب الدین دولتآبادی شرح ابیات منہل شرح جام جہان نما شرح کلید مخازن رسالہ حقیقت محمدیہ۔ وفاتش روز یکشنبہ بست ونہم صفر سنہ ۹۹۸ ثمان وتسعین وتسعمائۃ واقع شد لہم جنات الفردوس نزلاً۔ تاریخ است فتیح احمد آباد۔

(۱۶) شیخ مبارک بن شیخ خضر ناگوری

از فحول علما وصنادید فضلا است۔ جد بنجمین او از دیار یمن برآمدہ گرد جہان گردید وفراوان عجائب صنع الٰہی مشاہدہ کرد۔ ودر مائۃ تاسعہ در قصبۂ ایل از توابع سیوستان سند بار غربت کشاد ومتوطن ومتاہل گردید۔ شیخ خضر در مبادی مائۃ عاشرہ بہ گلگشت ہند شتافت وبلدۂ ناگور را محل اقامت ساخت۔ شیخ مبارک در سنہ ۹۱۱ احدی عشر وتسعمائۃ در آنجا جامۂ عنصری پوشید۔ ولبعد وصول بہ ایام شباب جانب احمد آباد رفت واز خطیب ابوالفضل گازرونی ودیگر اکابر آنجا فراوان کمالات اندوخت۔ ودر سنہ ۹۵۰ خمسین وتسعمائۃ رخصت نہضت بہ صوبۂ آگرہ کشید۔ وقریب پنجاہ سال در آن مکان انجمن افادہ را گرامی بخشید۔ از غرائب

آنکہ پانصد مجلد ضخیم بدستِ خود تحریر نمودہ۔ و در پایانِ عمر باآنکہ باصرہ از کار رفتہ بود بہ قوتِ حافظہ تفسیری بہ قیدِ قلم آورد۔ در چہار مجلد مسمی بہ منبع عیون المعانی۔ عبارت و مسلسل تقریری کرد و بہ ران کسوتِ تحریری پوشانیدند۔ و ناتش ہفدہم ذی القعدہ سنہ احدی و الف اتفاق افتاد۔ خواب گاہ آگرہ۔

(۱۷) شیخ ابوالفیض فیضی بن شیخ مبارک مذکور

پنجم شعبان سنہ ۹۵۴ھ اربع و خمسین و تسعمائۃ در آگرہ بہ وجود آمد۔ و فنون متداولہ را نزد پدر در چہاردہ سالگی بہ انجام رسانید۔ و حکمت و عربیت را بیشتر مشق کرد۔ و غلغلہ یکتائی در ہم عصران بلند ساخت۔ و درین وادی جرسی می جنبانند ؎

دو	آنم کہ فنونِ ذو فنون دارم		انوار چراغ رہنمونان دارم
دو	این کالبدم ز خاکِ ہند است ولی		در ہر بنِ مو ہزار یونان دارم

چون جوہر قابلیت او بہ عرض اکبر بادشاہ رسید در سنہ ۹۷۴ھ اربع و سبعین و تسعمائۃ منشور طلب صادر گشت۔ و بعد ادراک ملازمت مورد عنایات گردید۔ و بہ مزید تقرب و مصاحبت اختصاص یافت۔ و بہ خطاب ملک الشعرائی تارکِ مباہات بہ شعری رسانید۔ او صاف شیخ آنچہ بہ شاعری تعلق دارد در دفتر شعرا بہ تحریر می آید۔

و او در سنہ ۹۹۹ھ تسع و تسعین و تسعمائۃ بہ رسمِ سفارت از درگاہ اکبری جانب راجہ علیخان والی خاندیس رخصت یافت۔ و بعد ابلاغ احکام از ہمانجا بہ ادائے سفارت نزد برہان شاہ

والی احمدنگر مامور گردید۔ و در ۱۰۰۲؁ اثنین والف بہ پایہ سریر اکبری سعادت نمود۔ و دہم صفر ۱۰۰۴؁ اربع والف قالب تہی کرد۔ و نزد پدر خود مدفون گردید۔ وقت احتضار نیم شبے اکبر بادشاہ بہ عیادت آمد۔ و سر او را گرفتہ بر زانوے خود گذاشت۔

برہان فضیلت شیخ فیضی سواطع الالہام تفسیر بے نقطہ است کہ درین ہزار سال ہیچ مستعدی را میسر نہ شد۔ طرفہ اینکہ این چنین کار دشوار را در عرض دو سال از مبدء بہ منتہی رسانید۔ میر حیدر معمائی کاشی تاریخ اتمام تفسیر کہ در ۱۰۰۲؁ اثنین والف صورت گرفت۔ سورۂ اخلاص بر آورد و دہ ہزار روپیہ صلہ یافت۔ فضلاء عصر برین تفسیر توقیعات نوشتند۔ مثل شیخ یعقوب کشمیری و سید محمد شامی والیصاً ملا ظہوری ترشیزی قصیدۂ غراے و قریب ہفتاد رباعی در لطائف اسمال نظم کرد۔ و ملا ملک قمی نیز رباعیات در سلک نظم کشید چون نسخہ تفسیر کمیاب[۱] است تفسیر سورۂ کوثر کہ اقصر سور است بہ تحریر می آید۔ تا کیفیت آن فی الجملہ چہرۂ وضوح وا نماید:-

„ بسم اللہ الرحمن الرحیم لما رحل ولد رسول اللہ صلعم وادرکہ السام

„ وسمعہ العاص وکلم وھو عسور لا ولد لہ لو ادرکہ السام ھلک و

„ حسم اسمہ صلعم ارسل اللہ انا اعطیناک محمد الکوثر

„ العطاء الکامل علما وعملا والمورد الاھم ماء والاحمد ھواء وورد

„ ماء المدام وھو مورد رسول اللہ صلعم اعطاہ اللہ صلعم کرما و

[۱] در ۱۳۰۶ سنہ ہجری بمقام لکھنؤ مطبع منشی نولکشور تفسیر مذکور چھاپہ شدہ ۱۲

"المراد الاولاد او علماء الاسلام او كلام الله المرسل فصل دواه
" لربك لله لا لاحد سواه كما هو محل عمر عمراء عمل الاسهو والنحر واصلح
" الله واعطاه اهل السوال وهو عكس الكلام الاول المصرح لاحوال
" اهل السهو واله دوام علمهم ان شانئه عدوه هو الابتر المعدوم لا له
" ادام الله اولاد لعمر اسم اوامرك ومكارم عمرك وعطا مراسمك"

حواشی

سلام مرگ - وصم عیب کردن - عسو بالفتح دشوار زاینده - حسم بالفتح بریدن - احد بالفتح
گوارا تر - مرائی ریا کننده - سرح ذبح کردن - مراد از کلام اول سورۂ ماعون است -
وایضاً سواطع الکلم نام رساله دارد غیر منقوط در علم اخلاق - و ترجمہ لیلاوتی[۵۱] کہ کتابے است
بزبان ہندی در علم حساب -

(۱۸) شیخ عبدالحق دہلوی قدس سرہ

اشتہارش گوش جہانیان را نواختہ و خامہ مورخان بہ تحریر مناقب ہمایون اجمالاً و تفصیلاً
پرداختہ - سطرے چند بر لوح سنگی نقش کردہ و در قبۂ مزار فائض الانوار تعبیہ کردہ اند - درین جریدہ
بر عبارت لوح اکتفا می رود - و آن این است :-

" مجمل از احوال کرامت منوال این مقتداے وقت صاحب المفاخر ابوالمجد عبدالحق رحمۃ اللہ

[۵۱] این کتاب لیلاوتی بزبان فارسی در لکھنو بزمانۂ سلطنت سلاطین اودھ چھاپہ شدہ ۱۲

" واسعۃ آنکہ از مبادیٔ شعور بہ طاعت حق وطلب علم کمر بستہ نزدیک بآوان بلوغ اکثر علوم دین
" تحصیل کرد۔ و در سن بست و دو سالگی از ہمہ آن فارغ شدہ و کلام مجید از بر گرفتہ بر مسند افادہ
" نشست۔ و ہم در عنفوان جوانی جاذبۂ الٰہی در رسید۔ بہ یکبار دل از یار و دیار بر کندہ توجہ بہ
" حرمین محترمین گشت۔ مدتے مدید بہ آن مقامات شریفہ اقامت ورزیدہ بہ اقطاب زمان
" و اولیائے کبار صحبت داشتہ بہ ودائع ارجمند و رخصت ارشاد طالبان اختصاص یافت
" و علاوہ این تکمیل فن حدیث نمودہ با برکات فراوان بموطن مالوف مراجعت فرمود۔ و مدت
" پنجاہ و دو سال بہ جمعیت ظاہر و باطن تمکن یافتہ تکمیل فرزندان و طالبان بجا آوردہ۔ و بہ نشر
" علوم سیما علم شریف حدیث پرداختہ بہ نہجی کہ در دیار عجم احدی را از علماء متقدمین و متاخرین
" دست ندادہ است ممتاز و مستثنیٰ گردید۔ و در فنون علمیہ خاصہ فن حدیث کتب معتبرہ تصنیف
" کرد۔ چنانکہ علماء زمان اعتنا بہ آن ورزیدہ دستور العمل خود دارند۔ و اہل دانش از خواص و عوام
" بہ جان خریداری می نمایند۔ تصانیف این فیاض والا از صغیر و کبیر بہ صد مجلد و بہ حسب شمار
" ابیات بالف صد ہزار رسیدہ است۔ در محرم سنہ ۹۵۸ این نور اتم پرتو ظہور بہ عالم عنصری داد۔ و در سنہ ۱۰۵۲
" بہ تمام آگہی و کشادہ پیشانی بہ عالم قدس خرامید۔ تاریخ ولادت شیخ اولیا۔ تاریخ رحلت فخر العالم است۔"

(۱۹) شیخ نور الحق

خلف الصدق شیخ عبد الحق دہلوی قدس اللہ اسرارہما تلمیذ و مرید و مقبول والد بزرگوار و وارث
کمالات صوری و معنوی آن یگانۂ روزگار است۔ چون صاحب قران شاہجہان انار اللہ برہانہ

از ایام شاهزادگی به جواهر استعداد عالی او اطلاع داشت۔ وقت برافراختن رایات توجه جانب دکن شیخ را قضاء مستقر الخلافه اکبرآباد تفویض فرمود مدتے به قضاء آن مصر جامع پرداخت۔ حق این منصب نازک نوعی که باید به تقدیم رسانید۔ تصانیف فراوان دارد چنانچه شیخ عبدالحق قدس سرهٔ به تحریر ترجمه مشکوٰة دست احسان کشاده او نیز به تحریر ترجمه صحیح بخاری صلاے فیض عام داده نود سال عمر یافت در سنه ثلث و سبعین والف به جوار رحمت آسود آرامگاه دہلی۔

(۲۰) ملا محمود جونپوری

نقادهٔ علماء اشراقیین و سلالهٔ حکماء مشائین است نسبش به فاروق اعظم رضی اللہ عنه منتهی شود۔ در فنون عقلی و نقلی سیما حکمت سرآمد افاضل و مشار الیه اماثل بود نزد استاد الملک شیخ محمد افضل جونپوری تلمذ نمود و در عرض هفده سالگی فاتحهٔ فراغ خواند و کمیت قلم در میدان تصنیف جولان داد۔ شمس بازغه در حکمت و فرائد در فن بلاغت املا کرد مدة العمر توے از و سر نزد که از آن رجوع کرده باشد هرگاه سائلی مسئله می پرسید اگر دل حاضر می بود به جواب می پرداخت والا می گفت درین وقت خاطر متوجه جواب نیست واو صاحب قرآن ثانی شاهجهان را به رصد بستن راغب ساخت۔ وزیر از بعضے وجوه رائے بادشاه را برگردانید و گفت مهم بلخ درپیش است و خزائن فراوان مطلوب و زمینے که برائے رصد تجویز کرده بود بعد چندے ظاهر شد که یکے از حکماء پیشین آن محل را برائے رصد اختیار

کردہ بود۔

شیخ محمد افضل استاد علامہ فہمو از وقتیکہ علامہ تفتازانی وجرجانی از عالم رفتہ اند اکسے اجتماع دو فاضل بہ این فضیلت دریک شہر نشان نہ دادہ۔ یعنی ملا محمود و شیخ عبدالرشید کہ ذکرش می آید۔

شاہ شجاع بن صاحب قرآن شاہجہان نزد علامہ تلمذ کردہ بہ امیر الامرا شایستہ خان فرائد گزرانید۔ وا درا رسالہ ایست درفن نایکا بھید بہ زبان فارسی وآن چنان است کہ ہندیان معشوقہ را بہ اعتبار اداو انداز و درجاتِ عمر و مراتب الفت وبے الفتی وغیر ذلک چندین قسم گفتہ اند و ہر قسم را نامی معین ساختہ واشعار آبدار در ہر قسم بہ نظم آوردہ۔ رحلت ملا محمود نہم ربیع الاول ١٠٦٢ھ اثنین وستین والف اتفاق افتاد روزگار ناتوان بین درحین حیات استاد بساط زندگانی ملا محمود درنوردید۔ تا چہل روز استاد را کسے تبسم نہ دید وبعد چہل روز استاد بہ شاگرد ملحق گردید۔ شخصے این مصراع تاریخ یافت

ع زمحمود وافضل بگو آہ آہ

١٠٦٢ھ

(٢١) شیخ عبدالرشید جونپوری ملقب بہ شمس الحق قدس سرہٗ

از کبار اولیا و اعاظم علما است شاگرد شیخ فضل اللہ جونپوری و مرید پدر خود شیخ مصطفیٰ وا و مرید شیخ محمد بن شیخ نظام الدین امیتھوی است قدس اللہ اسرارہم۔ و خلافت از سلاسل دیگر نیز داشت۔ در اوائل حال مشغول درس بود۔ آخر ہمہ را ترک دادہ بہ مطالعہ کتب حقائق

سب سیما تصانیف شیخ محی الدین ابن عربی قدس سرہ میل کلی بہم رساند و عبارات شیخ را که محل طعن علماء ظاهر است بر محامل نیک فرود می آورد۔ و با ارباب دول آمیزش نمی کرد صاحب قرآن شاهجهان به استماع اوصاف قدسیه خواهش ملاقات نمود۔ منشور طلب مصحوب یکی از ملازمان آداب دان فرستاد شیخ اباکرد و قدم از کنج عزلت بیرون نگذاشت تصانیف مفیده دارد مثل رشیدیه در فن مناظره و زاد السالکین و شرح اسرار الخلوه که مختصری است از ابن عربی و رساله محکوم مربوط ترجمه بعض مواضع کلام ابن عربی و حواشی متفرقه بر شرح مختصر عضدی و حواشی فارسی بر کافیه و مقصود الطالبین در اوراد و وظائف و دیوان شعر شمسی تخلص می کرد۔ سنت نماز صبح خوانده تحریمه فرض بسته بود که داعی حق را لبیک اجابت گفت۔ فی ۱۰۸۳ء ثلث ثمانین والف۔

(۲۲) ملا عبد الحکیم سیالکوٹی برد اللہ مضجعه

علامه زمان و افتخار زمانیان است۔ الحق در جمیع فنون درسی مثل او از زمین هند برنخاست۔ آثار دانش باین کیفیت و کمیت و حسن قبول بر صفحه روزگار گذاشت۔ مولد و منشاء او سیالکوٹ از توابع لاهورست در عنفوان سن تمیز دامن همت به طلب علم برزد و بیشتر نزد ملا کمال الدین کشمیری که متوطن بلده سیالکوٹ و بلند پرواز عالم ملکوت بود تلمذ نمود۔ و در روز کمی هلال استعدادش بدر کامل گشت و عرصه جهان را به لوامع فیض مملو ساخت۔ در عهد جهانگیری به معاش ضروری ساخته در وطن مالوف بسر مے برد۔ چون نوبت دارائی

ہندوستان بہ صاحب قرآن شاہجہان انار اللہ برہانہ رسید و طائفہ علماء شعراء رواجی دیگر پدید آمد۔ ملا درین عہد بارہا خود را بہ درگاہ خلافت رسانید۔ ہر گاہ وارد حضور می گردید بہ رعایت نقود نامعدود مخصوص می گشت۔ و دو بار بہ زر سنجیدہ شد و مبالغ ہم سنگ ہم گرفت و چند قریہ بہ رسم سیورغال انعام شد۔ ملا بہ حضور خاطر و فراغ بال در وطن مالوف اقامت داشت و تخم علم و فضل در سرزمین سینہ ہا و سفینہ ہا می کاشت۔ تصانیف او در بلاد عرب و عجم سائر و دائر است۔ بہ این تفصیل۔ حاشیہ تفسیر بیضاوی۔ حاشیہ مقدمات تلویح۔ حاشیہ مطول۔ حاشیہ شریفیہ۔ حاشیہ شرح مواقف۔ حاشیہ شرح عقاید تفتازانی۔ حاشیہ حاشیہ خیالی۔ حاشیہ شرح شمسیہ۔ حاشیہ حاشیہ عبد الغفور۔ تکملہ حاشیہ عبد الغفور حاشیہ شرح مطالع حاشیہ شرح عقائد ملا جلال دوانی۔ درۂ ثمینہ در اثبات واجب تعالی حواشی در کنار شرح حکمۃ العین۔ حواشی در کنار شرح ہدایہ حکمت۔ حواشی در کنار مراح الارواح۔ دوازدہم ربیع الاول ۱۰۶۷ھ سنہ سبع و ستین و الف طومار حیات پیچید۔ و در سیالکوٹ مدفون گردید۔

(۲۳۳) ملا عصمت اللہ سہارنپوری نور اللہ مرقدہ

از مشاہیر علماء ہند است اگرچہ مکفوف البصر اما بینایان را راہ دانش و بینش می نمود۔ عمرہا درس گفت و تصانیف مفیدہ بہ قلم آورد۔ از تحریر آتش حاشیہ شرح ملا ستدادل است وفاتش در ۱۰۳۹ھ سنہ تسع و ثلاثین و الف اتفاق افتاد۔ درین سال قلم مستانہ می خرامد و آہنگی از مقام حجاز سر می کند۔ در سال مذکور نوزدہم شعبان شب چہارشنبہ باران شدید بر زمین

مکہ معظم بارید۔ وسیلے عظیم درون مسجد درآمدہ تا طراز جامۂ کعبہ بلند گردید مقام زیر آب ماند۔ و تا دو ران فرو افتاد۔ و درون خانہ یک قد آدم آب ایستاد۔ بمقدار قامت آدمی مسجد از خاک وخاشاک پر گشت۔ و مزۂ آب زمزم تغیر یافت بحدے کہ از گلو فرو نمی رفت و بستم شعبان روز پنجشنبہ بعد عصر خانۂ کعبہ فرو نشست۔ و بناے کہ حجاج کردہ بود افتاد از جہت شامی تمام و از جہت شرقی حتی الباب و از جہت غربی سہ ربع۔ اللہ اکبر بعد ظہور حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سقوط کعبہ شریفہ گاہے واقع نہ شد۔ درین حادثہ چہار ہزار خانۂ عباد موافقت خانۂ خدا کرد۔ و قریب بالف کس بطوفان فنا رفت۔ سلطان مراد رابع بن سلطان احمد والی روم انار اللہ برہانہ بتعمیر خانۂ مبارک امر فرمود۔ و در سنۃ ۱۰۴۰ ھ اربعین والف عمارت ہمایون باتمام رسید۔ و بعد ابن زبیر رضی اللہ عنہ سلطان مراد باحراز این سعادت عظمی فائز گردید۔ و عمارت مسجد حرام کہ الآن موجود است پیش ازین سلطان سلیم ثانی رفع اللہ قدرہ در ۹۸۰ ھ ثمانین و تسع مائۃ بنا نہادہ۔ و جانب شرقی و شمالی مرتب ساختہ بمعمورۂ اخروی شتافت۔ فرزند ارجمندش سلطان مراد ثالث اکرام اللہ مثواہ بتعمیر باقی پرداخت۔ و در ۹۸۴ ھ اربع و ثمانین و تسعمائۃ بانجام رسانید۔ حسن این عمارت عالی شان تعلق بمشاہدہ دارد۔

(۴۳) میر محمد زاہد الہروی الکابلی

پدرش قاضی محمد اسلم در بلدۂ فاخرۂ ہرات متولد گردید۔ و در دار الملک کابل توطن

برگزید - قاضی از اولاد مولانا خواجه کوہی است کہ از مشاہیر مشایخ خراسان بود - در اوائل
سلطنت جہانگیری بہ ارادۂ تحصیل علم جانب لاہور شتافت - و در حلقۂ درس شیخ بہلول
کہ از صنادید علماء آن مکان بود تلمذ نمود - و بعد از تکمیل تحصیل بہ مستقر الخلافہ اکبر آباد رفتہ
باریاب محفل جہانگیری گردید و بہ واسطۂ قرابتی کہ با مولانا میر کلان محدث نور اللہ ضریحہ
داشت مورد عنایات سلطانی شد - و منصب قضاء کابل تفویض یافت - مولانا
میر کلان نبیرۂ مولانا خواجہ کوہی است - علم از علماء اعیان عصر فرا گرفت - و حدیث از میر
جمال الدین محدث و سید میرک شاہ سند کرد - و سعادت زیارت حرمین شریفین اندوخت
و بسیارے از اکابر سلسلۂ علیہ نقشبندیہ را دریافت - و چون وارد ہند گشت - اکبر بادشاہ
مراسم احترام فوق الحد بجا آورد - و برائے تعلیم شاہزادہ سلیم برگزید - و جم غفیر از مردم این ملک
از مولانا علم حدیث اخذ نمودند - ملا علی قاری از مولانا حدیث سند کرد - چنانچہ در عنوان
مرقاۃ شرح مشکوۃ می گوید کہ :-

" ثم انی قرأت بعض احادیث المشکوۃ علی منبع بحر العرفان مولانا الشہیر
" بمیر کلان وھو قرأ علی زبدۃ المحققین وعمدۃ المدققین میرکشاہ وھو علی
" والدہ السید السند مولانا جمال الدین المحدث صاحب روضۃ الاحباب
" وھو علی عمہ السید اصل الدین الشیرازی رحمہم اللہ تعالیٰ "

مولانا در محرم سنہ ۹۸۳ ثلاث وثمانین وتسع مائۃ در عمر صد سالگی متوجہ دار البقا گردید - خوابگاہ
آگرہ - چون قاضی محمد اسلم مدت ہا بہ قضاء کابل پرداخت - و بہ تدین و تورع اشتہار یافت

جهانگیر بادشاه او را در حضور طلبیده قضاء عسکر ارزانی داشت - و چون صاحب قرآن شاهجهان سریر سلطنت را آرایش داد - قاضی را بران عهده بحال داشت و به منصب هزاری پایه اش افزود - قاضی مدت سی سال قضاء عسکر را با کمال دیانت ادا کرد - و همیشه منظور نظر خسروانی بود - و در ۱۰۵۲ھ اثنین و خمسین و الف بادشاه او را به زر کشید و شش هزار و پانصد روپیه هم سنگ تسلیم شد - و در ۱۰۶۰ھ ستین و الف روزی که اسپان را به طریق معتاد از نظر بادشاهی می گذرانیدند - رائض[۵۱] اسپ به جولان آورد ناگاه به قاضی می رسد و قاضی را از استیلاء دهشت بالفور دست می دهد و بر زمین می افتد - قریب چهار ماه ازین آسیب صاحب فراش بود - بعد حصول عافیت التماس رخصت کابل نمود - و درجه پذیرائی یافت - و سیورغال کابل و جز آن که زیاده بر ده هزار روپیه به طریق انعام علاوه منصب به او مقرر بود - دستور سابق مسلم ماند - و در آغاز ۱۰۶۱ھ احدی و ستین و الف قضا کرد - قبرش در بلده لاهور است - خلف الصدق او میر محمد زاهد پهلوان میدان تحقیق و پیش رو کوچه تدقیق است - وقت طبعش خون از رگ اندیشه چکانیده و لطافت ذهنش رنگ سخن را به مرتبه نور سانیده - علم از پدر بزرگوار و دیگر علماء روزگار اخذ کرد - اما به قوت ادراک خداداد قدم از استادان پیش گذاشت و رایت فوقیت در مستعدان زمان برافراشت - و در رمضان ۱۰۶۴ھ اربع و ستین و الف از پیشگاه صاحب قرآن ثانی شاهجهان به خدمت واقعه نویسی دارالملک کابل مامور شد - و در سال هشتم جلوس عالمگیری به منصب احتساب اردوی

---

[۵۱] رائض کسے که اسپان را ریاضت آموزد - چابک سوار -

پادشاہی معزز گردید۔ و بعد چندی صدارت کابل تفویض یافت۔ و بہ این تقریب در وطن مالوف گوشۂ جمعیتی گرفتہ متاع گرانمایۂ علم را در چار سوے عالم رواج می داد و کتب غرایب خامہ دقت طراز بہ تحریر آورد مثل حاشیہ شرح مواقف و حاشیہ شرح تہذیب علامہ دوانی و حاشیۂ تصور و تصدیق ملا قطب الدین رازی و حاشیۂ شرح ہیاکل از محمد اسلم خان فرزند زادۂ میر استفسار رفت کہ سال وفات میر چیست۔ گفت سنہ ۱۱۰۱ھ احدی دمائۃ والف مرقد او در کابل است۔

(۲۵) ملا قطب الدین شہید سہالوی نور اللہ مضجعہ

امام اساتذہ و مقتداے جہابذہ است۔ معدن عقلیات و مخزن نقلیات اصلش از شیخ زادہاے سہالی من اعمال لکھنؤ ست۔ شیخ زادہاے سہالی دو فریق اند۔ انصاری و عثمانی۔ ریاست شہر و زمینداری آنجا تعلق بہ ہر دو فریق دارد۔ ملا قطب الدین از شیخ زادہاے انصاری است۔ کسب کمال بہ خدمت ملا شیخ دانیال چوراسی از تلامذہ ملا عبد السلام دیوہ و قاضی گہاسی نمود۔ و دست بیعت بہ قاضی گہاسی داد قاضی گہاسی عمدۂ تلامذہ و اکمل خلفاء شیخ محب اللہ الہ آبادی بود۔ ملا قطب الدین عمرہا انجمن درس آراست۔ و جہان جہان ارباب تحصیل را بہ پایۂ تکمیل رساند۔ و امروز سلسلۂ استفادہ اکثر علماء کشور ہندوستان بہ او منتہی می شود۔ شیخ زادہاے عثمانی از جہت نزاع شرکت زمینداری با شیخ اسد اللہ خان زادہ ساکن بینتی پور کہ از سہالی

پنج کرده است اتفاق کرده بر ملا شبخون آوردند۔ و این چنین عالم عدیم المثل را شربت
فنا چشانیدند۔ ملا بر شرح عقائد علامہ دوانی حاشیہ دقیقی تعلیق کرده بود فتنه جویان
دنت شبخون خانۂ ملا را آتش زدند۔ حاشیہ مذکور در ضمن اثاث البیت طعمۂ آتش بیداد
گردید۔ شهادت ملا در ۱۱۰۳ سنه ثلث و مائة والف واقع شد۔ شخصے مصراع تاریخی در بحر
خفیف یافته که دران ترکیب توصیفی قطع می شد لهذا فقیر مصراع را در وزن رباعی برده
است مصراع دیگر ضم ساختہ که

علامۂ بحر زاخر فضل و ہنر	در دامن ارباب طلب ریخت گہر
دل خون شد و تاریخ وفاتش فرمود	قطب عالم شده شهید اکبر

(۲۶) مولوی سید قطب الدین شمس آبادی نور الله مرقده

اصلش از سادات امیتی من مضافات اوده است۔ از وطن خود نقل کرده شمس آباد
را مشرق انوار ساخت۔ شمس آباد از توابع قنوج است سید علامۂ تحریر و فهامۂ بے نظیر
بود تلمذ از فضلاء عصر نمود۔ آخر در حوزۂ درس ملا قطب الدین شهید سهالوی درآمد و قسطی
از علوم فرا گرفت۔ و فاتحہ فراغ خواند۔ و در شمس آباد مسند افاده گستر د۔ و جم غفیر را بافاضہ
دانش و بینش مرتبۂ کمال و تکمیل کرامت نمود۔ ملا قطب الدین شهید می فرمود
کسے که خواہد مغز سخن را دریابد سید قطب الدین را ادراک نماید قریب هفتاد سال
عمر یافت و در ۱۱۲۱ سنه احدی و عشرین و مائة والف ورق حیات گرداند۔

(۴۷) قاضی محب اللہ بہاری

بحرے است از علوم و بدرے است بین النجوم مولدش محب علی پور از نواحی صوبہ بہار و در عنفوان شباب دیار پورب را سیاحت کرد و کتب اوائل را واسطہ جابجا تحصیل نمود انجام کار خود را در حلقۂ درس سید قطب الدین شمس آبادی رسانید و بہ رہنمونی این قطب والا درجات کمال را سطے کرد و بعد از تحلی بہ زیور فضائل بار سفر جانب دکن بربست و در بارگاہ خلد مکان راہ یافتہ بہ منصب قضاء بلدۂ لکھنو اعزاز اندوخت۔ بعد چندے معزول شدہ باز عنان بہ ملک دکن منصرف ساخت۔ و بہ تفویض قضاء حیدرآباد سجل امتیاز بدست آورد۔ ناگاہ بہ علتی معاتب و معزول گشتہ خار عجبی کشید آخر بہ شفاعت بعضے عمدہا تقصیر عفو شد۔ و بہ تفویض معلی شاہزادہ رفیع القدر بن شاہ عالم ناموری کہن سبی پذیرفت۔ و چون شاہ عالم راہ حکومت صوبہ کابل از پیشگاہ خلافت مقرر گشت در رکاب شاہزادہ بہ کابل رفت و چون خلد مکان رایت عزیمت بہ کشور جاودانی افراشت۔ و شاہ عالم با عساکر منصورہ از کابل متوجہ ہندوستان گردید اختر طالع قاضی محب اللہ عروج عظیم کرد و بہ مرحمت منصبی بلند و صدارت مجموعۂ ممالک ہندوستان وخطاب فاضل خان سرمایۂ مباہات بدست آورد۔ اما عمر وفانہ کرد شاہ عالم بہ اکبرآباد رسیدہ بود کہ قاضی از منصب حیات معزول گشت فی سنہ ۱۱۱۹ تسعۃ عشر و مائۃ والف نتیجۂ طبع وقادش سلم العلوم در منطق و مسلم الثبوت در اصول فقہ و رسالہ جوہر فرد در مسئلہ

جز و لایتجزی امروز دست گردان علما است۔

(۲۸) حافظ امان اللہ

بن نور اللہ بن حسین بنارسی از حفاظ قرآن و از فحول علماء ہندوستان است
در معقول و منقول کوس شہرت می نواخت۔ و در علم اصول فقہ علم امتیاز می فراخت
متنی درین علم تصنیف نمودہ و بہ مفسر موسوم ساختہ و خود شرح آن نوشتہ محکم الاصول
نام گذاشتہ و بر تفسیر بیضاوی و عضدی و تلویح و حاشیہ قدیم و شرح مواقف و شرح
حکمۃ العین و شرح عقائد ملا جلال دوانی و غیرہا حواشی دارد و حاشیہ بر رشیدیہ مناظرہ
نوشتہ و ابحاث باقیہ را دنمودہ۔ و محاکمہ در مسئلہ حدوث دہری کہ محقق جونپوری ملا محمود
درین مسئلہ با میر باقر استر آبادی معارض است در سلک تحریر کشیدہ و اوچندی از
خلد مکان بہ منصب صدارت بلدۂ لکھنؤ مامور بود۔ مشار الیہ بہ تقریب صدارت
و قاضی محب اللہ صاحب سلم بہ تقریب قضا دران بلدۂ فاخرہ مجتمع بودند و باہم طریق
مباحثہ علمی سلوک می داشتند در آخر ایام حیات از شاہجہان آباد وارد الہ آباد شد و از
خدمت والاے شیخ محمد یحییٰ المدعو بہ شیخ خوب اللہ الہ آبادی قدس سرہٗ کہ احوال
ایشان بہ تقریب ترجمۂ زائر در مجلد ثانی مذکور می شود استفادہ طریقۂ انیقۂ نقشبندیہ نمود
و بآن مشغولی ورزید بعد ظہور اثر معہود این طایفۂ علیہ حضرت شیخ فرمودند کہ ظاہرا بعد اجتماعی
کہ سید سند را با خواجہ علاء الدین عطار عطر مرقدہٗ اتفاق افتاد این قسم اجتماع نہ شدہ باشد

لکن شما از سید درین طریق راجح اید و من در جنب خواجہ رتبہ ندارم حافظا مان اللہ تو امنع کرد کہ شما قدم بہ قدم خواجہ اید و من با سید مناسبے ندارم عنقریب ہمان ایام در بنارس کہ مسقط الراس اوست انتقال کرد و کان ذلک فی ۱۱۳۳ھ ثلث و ثلثین و مائتہ و الف وہمانجا مدفون گردید۔

(۲۹) شیخ غلام نقشبند لکھنوی قدس سرہ

علامہ ایست جامع عجائب و غرائب علوم و خدا رسی است خازن اسرار معلوم و مکتوم آبا و کرام آن جناب متوطن قصبہ گھوسی تابع بلدہ جونپور و از عظماء آن مکان اند پدر بزرگوار او شیخ عطاء اللہ بہ اشارہ روحانیت شاہ نقشبند قدس سرہٗ غلام نقشبند نام گذاشت۔ آن جناب از ابتدا تا انتہا در ظل تربیت میر محمد شفیع قدس سرہٗ کہ برخے نزد شیخ عطاء اللہ والد شیخ غلام نقشبند تلمذ کردہ بود جا گرفت۔ و ہمت بہ احراز فضائل صرف کردہ در سن ہژدہ سالگی منتہی الجموع فنون کمال گردید و در سن بست و یک سالگی تیمنا قدرے نزد شیخ الشیخ خود شیخ پیر محمد لکھنوی قدس سرہٗ خواندہ رسم فاتحہ بجا آورد۔ فرمود در ابتداء تحصیل شبے سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدم کہ تکمہ ہائے پیش جامہ مرا بدست مبارک وا می کنند۔ در عین خواب تعبیر الہام شد کہ ابواب علم برین کشایند و شرح صدر می فرمایند۔ محل اقامت میر محمد شفیع شاہجہان آباد بود۔ و تکیہ ایشان دران مصر جامع مشہور ست۔ شیخ غلام نقشبند برائے زیارت میر قدس سرہٗ ہم در ایام حیات و ہم بعد از ممات او بہ شاہجہان آباد می رفت

وکسب برکات مے نمود۔ چون شیخ پیر محمد قدس سرہٗ ازین عالم رحلت کرد
جمیع خلفا دارادت مندان بہ سجادہ نشینی میر محمد شفیع قدس سرہٗ اتفاق
کردند و سجادہ را بہ انتظار قدوم میر معطل داشتند۔ تا آنکہ میر بہ لکھنو
رسید و بہ خاطر آورد کہ شیخ غلام نقشبند را بر سجادہ باید نشاند و برائے جلوس او روزے
مقرر نمود و مافی الضمیر با احدے تا بہ جمعہ ... کہ با شیخ غلام نقشبند ہم ظاہر نہ کرد اہالی و موالی
شہر در روز موعود فراہم آمدند و بر مزار شیخ محفل عظیمی انعقاد یافت۔ میر محمد شفیع برخاست
و سجادہ پیش صف اکابر فرش کرد و دست شیخ غلام نقشبند گرفتہ بر سجادہ نشاند۔ و خود در قدم
افتاد۔ جمعاز محفل و ضیع و شریف تحسین میر کردند۔ و سر در قدم گذاشتند قدر و منزلت شیخ
غلام نقشبند ازینجا توان دریافت کہ حضرت میر او را شایستہ خلافت دیدہ بجائے پیر
نشاند و آداب مریدانہ بجا آوردہ فی الواقع شیخ غلام نقشبند سجادہ را رونق دیگر داد و مرجع
طلاب ظاہری و باطنی گردید۔ و جہانے را بہ یمن تربیت از کمالات جہتین گران مایہ ساخت
سلسلہ اکثر فضلاء عصر بہ آنجناب منتہی می شود۔ شاہ عالم بہادر شاہ ایشان را تکلیف ملاقات
کرد۔ اعزاز و اکرام بیش از حد بہ تقدیم رسانید۔ مزاج اقدس ہمہ مصروف حفظ شریعت بود و بر وفق
الحب للہ و البغض للہ چون از کسے امرے ناملایم شرع سرمی زد غبار سخت بہ دامن خاطر
والا می نشست و اگر آن کس توفیق توبہ می یافت زیادہ تر از سابق مورد الطاف می گردید۔
نقل است کہ روزے قلندرے از فرقۂ بے قیدان در مجلس شیخ وارد شد۔ شیخ از مشاہدۂ
بعضے اوضاع خلاف شرع برآشفت۔ و فرمود این طائفہ را نہ دیدار خدا میسر می شود و نہ شفاعت

محمد صلی اللہ علیہ وسلم۔ قلندر گفت یا شیخ باش مارا ہم دیدار خدا میسر می شود وہم شفاعت محمد صلی اللہ علیہ وسلم وشمارا ہیچ نخواہد شد۔ شیخ پرسید چرا؟ گفت شما خود مدة العمر پیرامن گناہ نگردیدہ اید فردا بے مواخذہ شمارا داخل بہشت می کنند۔ وما خود غرق گناہیم فردا مارا در حضور رب العزة تعالی شانہ می برند۔ وحضرت رحمة للعالمین صلی اللہ علیہ وسلم بشفاعت ما شتی عاصیان قدم رنجہ می فرمایند۔ شیخ را ازین کلام رقتے دست داد۔ وچہ خوب می گوید صاحب بردہ

لعل رحمة ربی حین یقسمها	تاتی علی حسب العصیان فی القسم

مناسب این نقل فقیر را واقعہ عجیبے مشاہدہ افتاد۔ در ایام اقامت مدینہ منورہ موافق غرہ شعبان ۱۱۵۱ احدی وخمسین ومائة والف باتفاق چندے از آفاقیان قصد زیارت قبا کردیم۔ وبہ سیر بستان النبی صلی اللہ علیہ وسلم رفتیم۔ این بستانی است در قبا مشہور کہ آن را بستان قویم نیز گویند بضم قاف وفتح واو۔ ودر جماعت قلندری بود از ماوراء النہر شخصے دید کہ قلندر خوشہ تاکے غورہ دزدیدہ در زنبیل خود پنہان کرد۔ آن شخص یاران را از خیانت قلندر آگاہ ساخت۔ یاران زبانِ ملامت دراز کردند کہ سرقہ ہمہ جا مذموم است سیما درچنین مقام شریف لطیف۔ چون از ہر جانب قلندر را ہدف ناوک طعن ساختند قلندر گفت یاران شما خود عاقل آید۔ مے دانید کہ این خوشہ خام قابل تناول نیست اما مرا در ارتکاب این فعل مقصدی است گویند اگر کسے مال شخصے را خیانت کند۔ در دیوان قیامت مالک وخائن را یک جا کنند۔ من مردی ام سرتاپا غرق معاصی۔ روے وراہے ندارم کہ فردا در جناب رسول صلی اللہ علیہ وسلم باریاب شوم۔ خوشہ از باغ حضرت دزدیدہ ام

که شاید به تقاضاے این خوشه مراد جناب حضرت برند. و به مشاهدهٔ جمال جهان آرا شرف اندوز شوم. از استماع این سخن حاضران را حالتے دست داد مردے باشنده که دم نعره زد و بر زمین افتاد و غلطیدن گرفت. در قفاے قلندر دو پیه در رومالے گره بسته در زنبیل قلندر انداخت. چون تحقیق کرده شد از سرخ و سفید رائج آن دیار که مقابل چهل روپیه هند باشد در رومال بسته بود. قلندر را پاداش حسن نیت در اینجا خود نقد دادند در انجا تا چه دهند

وفات شیخ غلام نقشبند قدس سره سلخ ماه رجب سنه ۱۱۲۶ ست و عشرین و مائة و الف واقع شد آرامگاه مبارک لکهنو تصانیف ایشان. تفسیر انوار القرآن ربع قرآن باحواشی. تفسیر سوره اعراف باحواشی تفسیر سورهٔ مریم. تفسیر سورهٔ طٰه. تفسیر سورهٔ محمد. تفسیر سورهٔ یوسف. تفسیر سورهٔ الرحمٰن. تفسیر سورهٔ عم باحواشی. تفسیر سورهٔ کوثر. تفسیر سورهٔ اخلاص. تفسیر آیهٔ الله نور السموات و الارض تفسیر آیهٔ انا عرضنا الامانة. تفسیر آیه افحسبتم. تفسیر آیه ولا تقولن لشیء انی فاعل ذلک غدا. تفسیر آیهٔ الرحمٰن علی العرش استوی. تفسیر آیهٔ کلوا و اشربوا و لا تسرفوا. کتاب فرقان الانوار لامعه عرشیه در مسئله وحدت وجود. شرح قصیدهٔ خزرجیه در علم عروض وغیر ذلک

(۳۰) شیخ احمد المعروف به ملا جیون امیتهوی نور الله ضریحه

بن شیخ ابوسعید بن شیخ عبدالله بن شیخ عبدالرزاق بن مخدوم خاصه. قدس سره و این مخدوم خاصه از مشاهیر بزرگان امیتهی من توابع لکهنو است. و نسبش به صدیق اکبر رضی الله عنه منتهی می شود. مولد و منشاء ملا جیون امیتهی است. حامل کلام الٰهی و در دانش عقلی و نقلی بحر لاتناهی بود. آغاز حال به اراده کسب علم در قصبات پورب گردید. و از فضلاء عصر استفاده

نمود۔ وفاتحہ فراغ از ملا لطف اللہ گوروی گرفت۔ آخرکش طالع اورا بہ خاندمکان رسانید وسلطان بہ خدمت او تلمذ کرد۔ ملا سادہ وضع واز تکلفات رسمی بیگانہ بود۔ بادشاہ با او حسن ظنی داشت۔ واعزاز واحترام او می کرد۔ وہم چنین شاہ عالم بہادر شاہ نسبت سینۂ پدر عمل می نمود ولوازم تکریم فوق الحد بجامی آورد۔ ملاحافظہ خیلے بلند داشت عبارات کتب درسی صفحہ صفحہ ورق ورق ازبر می خواند۔ وقصیدۂ طولانی را بیک شنیدن یاد می گرفت سعادت زیارت حرمین شریفین زادہما اللہ شرفا اندوخت۔ وایام زندگانی بہ شغل درس وتحریر تصانیف صرف ساخت۔ وفاتش در ۱۱۳۰ھ ثلثین ومائۃ والف در دار الخلافۃ شاہجہان آباد اتفاق افتاد۔ نعش اورا بہ امیٹی بردہ دفن ساختند۔ از مصنفات اوست تفسیر آیاتی کہ مستنبط مسائل فقہی است مسمی بہ تفسیر احمدی ونور الانوار شرح منار اصول فقہ

(۱۳۱) سید سعد اللہ بن سید غلام محمد سلونی قدس سرہ

مجدد قول سلونی وکواکب فلک رہنمونی است۔ ولادت او در قصبۂ سلون از مضافات الہ آباد واقع شدہ وہمانجا نشو ونما یافتہ۔ واو دختر زادہ شیخ پیر محمد سلونی است کہ از کبار اولیا بودہ۔ وبست ودوم محرم ۱۰۹۹ھ تسع وتسعین والف بہ عالم قدس خرامیدہ مناقب او مشہور عالم است۔

سید سعد اللہ در صغر سن بہ اکتساب علم موفق گشت۔ ودر فرصت قلیل مسافت طلب طے کرد۔ ودر عین شباب مسند تدریس آراست وپہلو بہ مدرسان کہن سال زد

بتصانیف عزا بر دوخت ـ تماسه درعلم حقائق وحکمت ومعقولات تحریرات علیا جلوه پیرا

ساخت ـ مرید پدر بزرگوار خود است ـ وا و مرید جهجانی وا و مرید صوفی فیروز وا و مرید

سید وجیه الدین علوی احمد آبادی قدس اللہ اسرارہم ـ سید سعادت زیارت حرمین

شریفین اندوخت ـ وچندی در ام القری طرح اقامت ریخت ـ وقبولے عظیم

یافت ـ اکابر واصاغر بقاع مقدسہ شریفہ اعتقاد بدست آوردند ـ وفنون ظاہر

وطریق باطن اخذ کردند ـ شیخ عبد اللہ البصری المکی قدس سرہ المتوفی ۱۱۳۴ھ اربع

وثلثین ومائۃ والف کہ اعلم علماء زمان وبالاتفاق استاد جہانیان است والیوم سلسلہ

اجازت اکثر علماء عرب وعجم بہ اومی رسد ـ طریقۂ علیۂ قادریہ از خدمت سید اخذ کرد

فرزند ارجمندش شیخ سالم رسالۂ اجازت والد ماجد جمع کردہ است در آنجامی نویسد ـ

" مشایخہ فی الطریق واساتذہ فی ارشاد والتحقیق جملۃ اجلاء منہم العلامہ المحقق السید سعد اللہ

" السندی عن السید عبد الشکور عن شاہ مسعود الاسفرائینی عن الشیخ علی الحسینی عن الشیخ

" جعفر احمد الحسینی عن الشیخ ابراہیم الحسینی عن الشیخ عبد اللہ الحسینی عن الشیخ عبد اللہ الحسینی

" عن الشیخ عبد الرزاق عن سیدنا عبد القادر الجیلانی قدس اللہ اسرارہم "

سید سعد اللہ بعد معاودت از حرمین شریفین در بندر مبارک سورت

بار اقامت کشاد و مرجع ومعتقد فیہ عالمیان گشت ـ خلد مکان اخلاص واعتقاد

عظیم داشت ـ رحلت سید بست وہفتم جمادی الاولی ۱۱۳۸ھ ثمان وثلثین ومائۃ

والف واقع شد ـ آرامگاہ بندر سورت ـ

(۳۳) مولانا نور الدین نور الله ضریحه

بن شیخ محمد صالح احمد آبادی۔ علامهٔ زمان و یگانهٔ اقران است۔ در عین عصر
مثل اوائل کم گذشته۔ نزد ملا احمد سلیمانی احمد آبادی و ملا فرید الدین احمد آبادی تلمذ کرد
و سرآمد ارباب دانش گردید۔ و در سنه ۱۱۴۳ ثلث و اربعین و مائة والف شرف زیارت
حرمین شریفین دریافت و سال دیگر مراجعت نمود۔ و بخدمت محبوب عالم احمد آبادی
ملقب به شاه عالم ثانی قدس سره بیعت کرد و خلافت ازو حاصل نمود۔ و مدرسه
خانقاه رفیع البنیانی تعمیر کرد۔ و از ابتدای تحصیل تا انتهای عمر به تدریس و تصنیف پرداخت
و عالمی را به تبحر رساند و زیاده بر یک صد و پنجاه تصنیف صغیر و کبیر در سلک تحریر
کشید۔ مثل تفسیر کلام الله مختصر و تفسیر نورانی فی السبع المثانی دوازده هزار بیت
و تفسیر ربانی بر سورة البقرة سی هزار بیت۔ و حاشیه بر اوائل تفسیر بیضاوی و نور القاری
شرح صحیح البخاری و حاشیه قویمیه بر حاشیه قدیمه و حاشیه شرح مواقف و حل معاقد
حاشیه شرح مقاصد۔ و حاشیه شرح مطالع۔ و حاشیه تلویح۔ و حاشیهٔ عضدی۔ و معول
حاشیه مطول۔ و حاشیهٔ شرح وقایه۔ و حاشیه شرح ملا۔ و حاشیه منهل۔ و حاشیه
شمسیه منطق و شرح تهذیب المنطق که ادق تصانیف اوست۔ و طریق الامم
شرح فصوص الحکم۔ و شرح مثنوی مولوی روم۔
ولادت او در احمد آباد سنه ۱۰۶۴ اربع و ستین و الف و وفات شب نهم ماه شعبان سنه ۱۱۵۵

خمس وخمسین ومائة والف واقع شد. اعظم الاقطاب ۱۱۵۵ھ تاریخ یافته اند. عمر شش
نود ویکسال بود. قبرش قریب خانقاهش. سید عبدالله بلگرامی قدس سره چندی در مدرسه
مولانا اقامت داشت چنانچه در ذیل اول گذارش یافته.

(۳۳) ملا نظام الدین

خلف الصدق ملا قطب الدین شهید سهالوی طاب ثراهما. استاد جهان و نحریر زمان
بود. ابتدائے حال به طلب علم گرد قصبات پورب برآمد. و از علمای عصر فنون درسی اکتساب نمود. آخر به جناب
شیخ غلام نقشبند لکهنوی قدس سره پیوست. و بقیه کتب تحصیلی گذرانید. و فاتحه فراغ خواند. و هم در لکهنو اقامت
افگند. و تمام عمر به تدریس و تصنیف اشتغال ورزید. و اعتبار و اشتهار عظیم یافت. هر دو علمای اکثر قطر هندوستان نسبت تلمذ
به مولوی دارند. و کلاه گوشه تفاخر می شکنند. و کسے که سلسله تلمذ با وی رساند بین الفضلا
علم امتیاز می افرازد. و مردم بسیار را دیده شد که تحصیل جاهای دیگر کردند و برای اعتبار
فاتحه فراغ از مولوی گرفتند. مرید شیخ عبدالرزاق بانسوی است. و از خدمت میر سید
اسمعیل بلگرامی خلیفه شیخ عبدالرزاق مسطور قدس الله اسرارهما نیز ارشاد و تلقین گرفت
و فیض ها اندوخت. از تالیفات اوست حاشیه شرح هدایه حکمت حکیم صدرای شیرازی
و شرح مسلم الثبوت.

فقیر به تاریخ نوزدهم ذی الحجه سنه ۱۱۴۸ ثمان واربعین ومائة والف در بلده لکهنو یک صحبت
مولوی را دیدم. طرفه سلف صالحین داشت. و شعشعه تقدس از ناصیه همایون می تافت

نہم جمادی الاولیٰ روز چہار شنبہ سنہ ۱۱۶۱ احدی و ستین و مائۃ الف سفر گزین ملک جاودانی
شد آرام گاہ لکھنو محرر سطور گوید

عالم کامل امام عصر استاد جہاں	طائر روحش بہ سیر جنۃ الماویٰ شتافت
سال تاریخ وفات او بہ طور تعمیہ	گفت شد ملا نظام الدین ز دل فردوس یافت

بر ملتقطان این اوراق و حقائق جویان انفس و آفاق جلوہ پیرا باد۔ کہ سرزمین
پورب از قدیم الایام معدن علم و علما ست۔ سید محمد کرمانی صاحب سیر الاولیا کہ مرید
سلطان المشائخ نظام الدین دہلوی است قدس سرہٗ می گوید کہ مولانا فرید الدین
شافعی شیخ الاسلام اودہ بود۔ مولانا علاء الدین نیلی اودی پیش شیخ الاسلام قاری
کشاف بود۔ و مولانا شمس الدین یحیی و دیگر علمای اودہ سامع بودند۔ ترجمہ مولانا شمس الدین
یحیی در اوائل این فصل گذشت۔ اگرچہ جمیع صوبہ جات ہند بہ وجود حاملان علوم
تفاخر دارند سیما حصارہای تخت خلافت کہ بہ واسطہ مرجعیت صاحب کمالان
ہر قسم در آنجا فراہم می آیند۔ و از تراکم افکار و اجتماع عقول اہل ہر عصر کمالات نفس
ناطقہ را ہیچ علم عقلی و نقلی وچہ غیر آن بہ پایہ بالاتر می رسانند۔ اما صوبہ اودہ و الہ آباد
خصوصیتی دارد کہ در ہیچ صوبہ نتوان یافت۔ چہ تمام صوبہ اودہ و اکثر صوبہ الہ آباد
بہ فاصلہ پنج کروہ نہایت دہ کروہ تخمیناً آبادی شرفا و نجبا است کہ از سلاطین
و حکام وظائف و زمین مدد معاش داشتہ اند۔ و مساجد و مدارس و خانقاہات
بنا نہادہ و مدرسان عصر در ہر جا ابواب علم بر روی دانش پژوہان کشادہ و صلای

اطلبوا العلم ورداده - وطلبه علم خیل خیل از شهرے بشهرے می دوند - وہر جا موافقت دست بہم داد - بتحصیل شغول می شوند - وصاحب توفیقان ہر معموره طلبه علم را نگاه می دارند - و خدمت این جماعه را سعادت عظمیٰ می دانند - صاحب قرآن ثانی شاہجہان انار الله برہانہ می گفت "پورب شیراز مملکت ماست" وتا عهد رو سنه ۱۱۳۰ ثلثین مائة والف ہنگامه علم وعلما درین گل زمین گرمی داشت - تا آنکه برہان الملک سعادت خان نیشاپوری در اوائل جلوس محمد شاه حاکم صوبه اوده شد و اکثر بلاد عمده صوبه اله آباد نیز مثل دار الخیور جونپور و بنارس وغازی پور و کره و مانک پور و کوره جہان آباد وغیر با ضمیمه حکومت گردید و وظائف وسیورغالات خانواده ہائے قدیم وجدید بیک قلم ضبط شد - وکار شرفا و نجبا به پریشانی کشید - و اضطراب معاش مردم آنجا را از کسب علم باز داشته رریشه سپاهگری انداخت ورواج تدریس وتحصیل آن درجه نماند ومدارسی که از عهد قدیم معدن علم وفضل بود یک قلم خراب افتاد وانجمن ہائے ارباب کمال بیشتر برہم خورد انا لله وانا الیه راجعون بعد ارتحال برہان الملک نوبت حکومت به خواہر زاده او ابو المنصور خان صفدر جنگ رسید ووظائف واقطاعات بدستور زیر ضبط ماند - ودر اواخر عهد محمد شاه سنه ۱۱۵۹ تسع و خمسین ومائة والف صوبه داری اله آباد نیز به صفدر جنگ مقرر شد - وتتمه وظائف آن صوبه که تا حال از آفت ضبط محفوظ مانده بود به ضبط درآمد ودر عهد احمد شاه صفدر جنگ به پایه وزارت اعلیٰ صعود نمود - ونائب صوبه کار بر ارباب وظائف تنگ تر گرفت - وتا حین تحریر کتاب این دیار پامال حوادث روزگار است -

لعل الله یحدث بعد ذلک امراً باوجود این خرابی ها رواج علم خصوص معقولات به کیفیتی که آنجا
است در قلمرو ہندوستان ہیچ جانیست ہنوز علما فحول جلوه طراز اند۔ و به وصول اقصیٰ
مراتب کمال ممتاز مصرعه

باصد جہان کدورت باز این خرابہ جاے است

در صوبہ اوده محروسہ بلگرام از قدیم منشار فضلار کرام و مظہر علما عظام است و فراوان
دانش مند از ین شہر برخاسته و مجلس افاده و استفاده به کمال خوبی آراسته اما کسے به استیفاد
احوال این اکابر توفیق نه یافت لاجرم قد ابیشتر به ہم عنانی منہم من لم نقصص سبیل گم نامی
پیمودند و شرذمه قلیل به تبعیت منہم من قصصنا علیک۔ در صحیفہ معارف جلوه نمودند۔ و اصل
این است که مردم ہند در حفظ احوال مشائخ طریقت قدس الله اسرارہم اہتمامی داشته اند
و بضبط احوال دانش مندان کم پرداخته۔ وکتابے مستقل درین باب از سلف وخلف استماع
نیفتاد۔ کتاب عین العلم ناطق است که مصنف او از اجلہ علما و اتقیار روزگار بود۔ بقول اصح
ہندی الاصل است ملا علی قاری در شرح عین العلم گوید :۔

"ھو من فضلاء الھند وصلحاءھم علی ما صرح به الشیخ
ابن حجر العسقلانی فی شرح مقدماته"

کسے از مورخان ہند احوال او را ضبط نه کرد و باوجود این چنین تصنیف عالی گویا نامش
از صفحه روزگار محو گردیده از ینجا است که احوال فضلار شہر نوعی که باید بدست نیامد ناگزیر به
مضمون فان لم یصب وابل فطل کار بستم و انچه در کتب معتبره اجمالا مشاہده شد واز

روات ثقات استماع اسناد قلمی ساختم - اسامی بزرگان جامع علوم صوری و معنوی در فصل نخستین گذارشش یافت دریں فصل نیز بعضے اکابر مجمع البحرین اند چون غالباً به صفت فضیلت اشتہار داشتہ اند - ایں فصل را به ذکر مناقب و نشر مآثر والا زیب و زینت داده می شود - علامہ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی در مثنوی امواج الخیال به توصیف فضلاء شهری پرداز د ه

دقت منشان نکته پرداز	در هر سر کوچه اش سخن ساز
بشگافته هر یکے به تحقیق	از دقت نغز مغز تدقیق
هر ابروے خود نموده واجب	تنقیح اصول ابن حاجب
بر چشم شمرده فرض چون عین	تلویح رموز حکمة العین
ابروے بیان شان رفیع است	مفتاح معانی بدیع است
هر بحث که دل کند بصد غور	در حیز حل کشند فی الفور
از منطق شان خطا نفور است	تصدیق به حکم شان ضرور است
هر فرد یگانه اماثل	شیرازه نسخه فضائل
دانائے حقائق کیانی	اشراقی حکمت یمانی

(۴۳) سید رفیع الدین بلگرامی

از اولاد سید محمد صغری است - سلسلۂ نسبش بدین طریق - سید رفیع الدین بن سید

بدرالدین بن سید تاج الدین جد القبیلہ یکے از قبائل اربع محلہ سید وارہ بن سید حسین معروف بہ سید دولارہ بن سید حسن بن سید محمود بدہن بن سید بدہ بن سید جمال الدین بن سید ابراہیم بن سید ناصر بن سید سالار بن سید محمد صغری قدس سرہ کہ ترجمہ اش در فصل اول گذارش یافت

سید رفیع الدین در مبادی عہد جوانی وتباشیر صبح زندگانی بہ ارادۂ طلب علم از وطن مالوف برآمد۔ وقلمرو فنون عقلی ونقلی یک قلم درنوردید۔ وعروس علم را بہ زیور حسن عمل آرایش داد۔ وبہ مصداق عاد القمر الی ابراجہ پرتو تدوم بر سواد بلگرام افشاند وبقیۃ العمر سالکان مسالک تلمذ را بہ درجات کمال رساند۔ خط شان نسخ بہ پختگی وشیرینی می نوشت۔ وکتب درسی بیش از حصر در قید کتابت آورد۔ ام وز صحائف کثیرہ مثل مطول وتلویح اصول بہ خط شیرین بخط او موجود است ہر یک کتاب را من اولہ الی آخرہ تحشیہ نمودہ ودلیلے بر فضیلت واستعداد خود واگذاشت در خاتمہ تلویح بہ خط خاص خود می نویسد۔

.. قد وقع الفراغ من تسوید هذه النسخة الشریفة المسماة بالتلویح فی
.. شرح التوضیح بید استاذی العلامة النافع للخاصة والعامة اعلم
.. العلماء اکمل الاتقیاء حامی اهل الشرع والایمان ماحی آثار الظلم و
.. الطغیان الحضرة العلیہ شیخ حسین بن شیخ داؤد متع الله الطالبین بطول
.. بقائہ فی افضل الایام یوم الجمعة الثامن عشر من شهر ربیع الاول
.. سنة خمس وثمانین وتسع مائة فالکاتب رفیع الدین بن بدر الدین

بن تاج الدین بن الحسین الحسینی والمامول من القابین لهذا الکتاب والمستفیدین به ان یذکروا الکاتب المذنب فی اوقاتهم الشریفة بدعاء الخیر وسلامة الایمان واللہ سبحانہ هو المستعان"

(۲۳۵) سید حسین

بن سید نوح عرف سید پیارہ بن سید محمود اکبر قدس سرہ۔ ترجمۂ سید محمود اکبر اصالۃ وترجمۂ سید محمد نوح ضمنا در فصل گذشتہ گذشت۔ سید حسین سید والا نژاد و فاضل خوش استعداد بود۔ صاحب ہمت عالی ونہج قویم ومظہر انک لعلی خلق عظیم باوصف این فضائل کمال صلاح وتقوی داشت و در نہایت تواضع وشکست نفس معاشرت می کرد عمرے دراز یافت واز ابتدا تا انتہا در وطن مالوف بہ طور ازہ گذرانید وہموارہ بہ شغل کتاب وعبادت رب الارباب ذخیرہ اخروی اندوخت در یکے از قبالات شرعیہ دستخط سید حسین وبرادرش سید حسن کہ ترجمۂ او می آید مشاہدہ افتاد تاریخ تحریر قبالہ ۸۰۰۱ ثمان والف ہجری رحمۃ اللہ علیہ

(۲۳۶) سید حسن برادر اعیانی سید حسین مسطور

عالم عامل وفاضل کامل بود و در فروع حنفیہ مہارت کلی داشت۔ کتاب قدوری فقہ من اولہ الی آخرہ محشی بہ خط شریف او امروز موجود است در عصر خود ممتاز اقران می زیست وتمام عمر در وطن بسر برد۔ دہم شعبان المعظم متوجہ دار البقا گردید رحمۃ اللہ علیہ۔

(۲۷۳) قاضی الہداد

ازشیوخ فرشوری بلگرام ساکن محلہ سیدوارہ است کہ نسب ایشان بہ قاسم بن محمد بن ابی بکر رضی اللہ عنہم می رسد۔ فرشوریان بلگرام راشعوب وقبائل بسیار است ومناصب شرعیہ شہر مجموع ازعہد قدیم باین دودمان تعلق دارد ازچندی قضا درشیوخ عثمانیہ نقل کرد وافتاد عدالت ولقب قضا درقبیلہ خاص قاضی الہداد باقی است۔ چون قاضی الہداد درعصر مشتری وار برآسمان رشد برآمد منصب قضا از قاضی کمال عثمانی کہ اباعن جد تعلق بہ عشیرہ عثمانیان داشت اخذ کرد۔ او بہ کمال تدین این منصب جلیل القدر را سرانجام می داد تا آنکہ قاضی محمود ابن قاضی کمال بدرگاہ اکبر بادشاہ شتافتہ وبراوج ترقی صعود نمودہ بہ والا پایہ امارت رسید۔ دوم شوال سنہ الف فرمان قضاے آل تمغا بنام پدر بزرگوار خود حاصل نمودہ منصب موروثی را بدست آورد۔ تا الیوم این منصب بہ اولاد وے مقرر است اما ازان وقت لقب قضا درقبیلہ قاضی الہداد حاوی فضل خداداد بود۔ ودر تفقہ ودیانت وامانت ابویوسف عصر می زیست۔ ابتداء حال شوق دانش اندوزے درسرش افتاد بہ رہنمونی خضر توفیق جادہ طلب درنوردید۔ واز خدمت شاہ عبدالرحمن جانباز لاہرپوری قدس سرہٗ نظر تربیت یافت وکتب تحصیلی گذرانیدہ کمال مولویت بہم رسانید آنگاہ رخصت انصراف یافتہ بہ دارالکرام بلگرام معاودت فرمود وبراستحقاق برمسند قضا متمکن گشت۔ وطیلسان راستی ودرستی بردوش گرفت۔ مردم دورودست رجوع فتوی باومی کردند۔ ودراحقاق حق ورفع منازعت توسل می جستند۔ قاضی چون

ایں کار بعلویت بازمی پرداخت متوجه درس می شد۔ وبه افاضهٔ انوار دانش وبینش حلقهٔ درس را رشک حلقهٔ چشم می ساخت۔ وقتی نسخهٔ از تهذیب المنطق بدست راقم الحروف افتاد۔ تو بهی به خط قاضی زادهٔ طبع خود شس بر حاشیهٔ نسخهٔ مذکوره بنظر درآمد خالی از جربستگی نه بود۔ بر بعضی سجلات شرعیه دستخط او معائنه افتاد۔ تاریخ تحریر سجل نسبت دهشتم شعبان سنه تسعه وتسعین وتسع مائة۔

(۳۸) قاضی عنایت الله

عنایت الله خلف الصدق قاضی الهداد مذکور۔ از آغاز تحصیل تا انتهای منعقد درس در مدارس بعد تلمذ کرده قسطی وافر ونصیبی متکاثر از فضیلت برگرفت۔ وبرمسند افتاء شهر متمکن گشت۔ واین منصب والا را بر وجه احسن به تقدیم رساند۔ وچون میر سید طیب بن میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس الله اسرارهما متوجه سیر دهلی گردید۔ قاضی عنایت الله را حسب الاستدعای مشار الیه مرید بقیة المحدثین شیخ عبد الحق دهلوی قدس سره ساخت۔ شجرهٔ طیبهٔ بزرگان سلسله از خدمت شیخ برای قاضی آورد رحمة الله علیه۔

(۳۹) شیخ کمال بن شیخ مکرم رحمة الله تعالی۔

از شیوخ فرشوری بلگرام وعظمای این مقام است منصب تولیت اراضی مدد معاش از عهد قدیم به عشیرهٔ خاص شیخ کمال تعلق دارد۔ والی یومنا هذا باقی است مرحوم

ارباب علم وفضل بسیار ازین دودمان برخاسته اند شیخ کمال بدر اسمان کمال وسر آمد اقران وامثال بود در جمیع علوم درسی از علامهٔ تفتازانی ونهامهٔ جرجانی یاد می داد. زہے صاحب دولتے که از بدایت عمر تا نفس واپسین به خدمت علم شریف گذرانید واوقات گرامی را سه قسم به جا جزو ساخت. جزوی برائے تقدیم عبادت مولی تعالی شانه وجزوے برائے اثبات صور علمی در مرآت ضمائر معنی طلبان وجزوی برائے آراستن طرهٔ خط برعارض قرطاس وجزوی برائے اداے حقوق اقارب واحباب خط عربی در نهایت جلا وشیرینی و پختگی می نوشت. کتب درسی از صرف ونحو ومنطق وحکمت ومعانی وبیان وفقه واصول وتفسیر وغیرہا مجموع به دست مبارک کتابت کرد وهر یک کتاب را من اوله الی آخره محشی ساخت به حیثیتی که متن محتاج شرح وشرح محتاج حاشیه نه ماند. واین کتب را نمونه صحائف آسمانی و نسخهٔ الواح ربانی توان گفت که در تمام کتاب یک نقطه غلط نه توان یافت حقا که بدست یاری خامهٔ مشکبار ریاحین عجبی بر تربت خود نشاند وروائح ثواب تا دم صبح قیامت وقف دماغ خود ساخت. به جز رکشان مدارس علم در هر عصر فیض ها ازین صحف مکرمه برگرفتند وزمزمهٔ دعوات اجابت طراز به ملاء اعلی رسانیدند ومی رسانند. درین ایام به تصرف حوادث روزگار کتب مذکور از کتب خانهٔ او متفرق شدند. برخے جابجا در بلگرام است. وبارهٔ در اطراف واکناف دائر گشت از بعضے قبالات شرعیه به وضوح پیوست که شیخ کمال در سنه ۹۹۴ اربع وتسعین وتسع مائة بر صدر حیات متمکن بود واین بیت در مرثیه او به نظر رسیده

دردا و حسرتا که زوال کمال شد		برطالبان حیات دوروزه وبال شد	

(۴۰) شیخ عبد الکریم بلگرامی

از عشیرۂ شیخ کمال مرحوم است۔ دانش مند والا منزلت و صدر نشین مسند تولیت بود دا نشوان نشو و نما کلام اللہ را از بر کرد و علم از علمائے فضیلت خود فرا گرفت و در جمیع علوم عقلی و نقلی سیما فنون عربیہ علم انا و لا غیری افراشت۔ مقامات حریری تمام بر نوک زبان داشت و نثر عربی بہ خوبی انشا می کرد۔ شغل شریفش ہمواره ریاض طاعت آراستن بود و حدیقۂ افادہ پیراستن خط عربی و فارسی جید می نوشت۔ و در تیز دستی قصب السبق می ربود۔ استاد المحققین میر طفیل محمد نور اللہ مضجعہ مے فرمود۔ کہ برائے من در عرصہ سہ روز حاشیہ شمسیہ کتابت کرد۔ و در پایان عمر چند مقامہ بر طرز مقامات حریری و شرح فارسی بر مقامات در سلک تحریر کشیده و بر راس مائۃ ثانی عشر رخت سفر بہ عالم قدس کشید۔

(۴۱) مولوی شیخ عبد الغفور

برادر صغیر اعیانی شیخ عبد الکریم مذکور از مشاہیر علمائے شہر و نحاریر فضلائے عصر است تحصیل کمالات از اکابر دودمان خود و استادان دیگر کرد و در فنون عقلی و نقلی تبحر اندوخت و دوام بہ اشاعۂ فیض و افادۂ طلبہ پرداخت و فراوان تلامذہ را بہ پایۂ دانش مندی رساند استاد المحققین میر محمد طفیل نور اللہ مرقدہٗ بہ زودی اصول در خدمت مولوی گذرانید مے فرمود مولوی با من مکرر نقل کرد کہ از مطالعۂ کتب فلاسفہ مرا میلانی بہ مذہب این طائفہ بہم رسید روزگارے درین تیہ سرگردان بودم تا آنکہ شبے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدم

کلمه چند مرا ارشاد فرمودند و زنگار شکی که بر مرآت خاطر نشسته بود دور ساختند. و حقیقت دین اسلام چون روز روشن بر من منکشف شد. فالحمد لله علی افضاله نقش نگین او ربک الغفور ذو الرحمة. صاحب منشات جامع القوانین که در مکتب با عظیم رواج دارد شاگرد مولوی است نامش خلیفه شاه محمد متی د. بلگرام بسر برده به خدمت مولوی عبد الغفور تلمذ نمود. و در منزل میر سید اسمعیل فاضل که ترجمه اش می آید اقامت داشت. در منشات خود نامه به اسم مولوی عبد الغفور درج ساخته هر چند کلامش رتبه ندارد اما مقصود اینجا تذکرهٔ حال مکتوب الیه است نه عبارت آرائی کاتب. سرخی مکتوب این است:-

" مکتوب سوم در جواب عنایت نامه فیض شمامه قبله ارباب فضائل کعبه اصحاب فواضل مولوی شیخ
" عبد الغفور زینت بخش بلگرام لا زال معمورا با لکرام تحریر یافت "

والقاب در نفس مکتوب چنین نوشته :-

" پیوسته ذات قدسی صفات آن مجمع فیض سبحانی منبع علوم روحانی کاشف دقائق معقول و منقول
" واقف حقائق فروع و اصول مقتداے کاروان منازل تحقیق پیشواے رهروان مراحل
" تدقیق مد الله ظلال نواله و کماله فیض بخش عقیدت آشیانان و هدایت فرماے عبودیت گرایان باد "

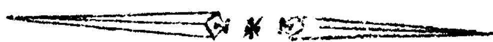
(۴۲) شیخ عنایت الله

خلف الصدق شیخ عبد الکریم مسطور رحمهما الله تعالی اعجوبهٔ زمانه و نادرهٔ یگانه است. علم از پدر بزرگوار و دیگر دانش مندان روزگار اخذ نمود. و در جمیع فنون عربی و فارسی و هندی از سنسکرت

رسهپا کا و موسیقی هندی اقتداری بهم رساند. و خطوط هفت قلم مشق کرد. و قرآن مجید را
یاد گرفت و دست به دامن ارادت میر سید احمد کاشفی الکالپی قدس سره زد. و نسبت هم پیرگی
سید العارفین میر سید لطف الله بلگرامی داشت. و تصفیه قلب و تزکیه باطن و تهذیب
اخلاق به منتهی رسانید و مصاحبت امرا بر دگر روے کار ساخت. خیر اندیش خان کنبوه عالمگیری
اعزاز و اکرام افزون از حد می کرد. و به علاقه محبت او چندے در مقام اتاوه رحل اقامت افگند.
واز عجائب اطوارش اینکه همیشه طرف سحر برمی خاست و نقشے از نغمات هندی
می خواند بعد ازان تهیه نماز صبح می کرد و لباس فاخره پوشیده و سلاح بسته به وضعی که
به دربار امرا می رفت خود را آراسته متوجه نماز می گردید. و ارکان نماز را به خضوع و خشوع
تمام ادا می کرد. چون سبب اختیار این وضع استفسار کردند فرمود هرگاه به دربار ارباب دول
ثیاب مکلف پوشیده و سلاح برخود راست کرده می رویم در بارگاه سلطان ازل به طریق اولی
باهیئت آراسته باید رفت. و به منطوق حدیث شریف "صفهم فی القتال صفهم فی الصلوة
سواء ظاهراً و باطناً" خود را مستعد جهاد باید ساخت.

ولِلناس فی ما یعشقون مذاهب

بعضے رباعیات مولانا سحابی استرآبادی که مضامین آن تعلق به آیات قرآنی دارد شیخ
عنایت الله بران رباعیات شرحی نوشته. انتقال او از کدورت گاه فنا به صفوت کده
بقا در عشره ثانی بعد مائة والف واقع شد.

(۲۴۴) میر سید اسمٰعیل بلگرامی

از اولاد سید محمد صغری است و داماد میر سید طیب بن میر عبدالواحد اکبر قدس اللہ اسرارہ بما سلسلۂ نسب او باین طریق - میر سید اسمٰعیل بن سید قطب عالم بن سید دولارہ بن سید عبدالنبی جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سید دلارہ بن پیاری بن سید حسن بن سید محمود مدہن تتمہ نسب در ترجمۂ سید رفیع الدین عنقریب گذشت - سید از فحول علما و جہابذۂ فضلا است - و بہ دو واسطہ شاگرد امیر فتح اللہ شیرازی در عقلیات برہان ساطع بود و در نقلیات حجت قاطع جم غفیر دانش آموزان را کامل مکمل ساخت و بر حاشیۂ علامۂ دوانی بر تہذیب المنطق حاشیہ مدون مستعدانہ نوشت و با وصف علو مرتبۂ دانش بسیار کوچک دل بزرگ ہمت بود - و ید فیض رسانی طولی داشت - و علم موسیقی ہندی خوب می دانست و از مہرۂ دقائق این فن می زیست - ابتدائً بہ قصد تحصیل علم از بلگرام رخت سفر بربست - و بہ خدمت ملا عبدالسلام دیوہ پیوست - و نسخہ ہائے متداولہ درسی اکثر بہ خدمت ملا گذرانید - و رتبۂ فضیلت بہم رسانید - بعد از آن بہ خدمت مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی شتافت - و استدعای سبق نمود - مولوی عذر آورد کہ از ہجوم طلبا گنجایش وقت علیحدہ نیست مگر آنکہ سماعت سبق فلان شخص اختیار افتد - میر بہ جہت ناخن بندی سماعت قبول کرد - اما در وقت درس مہر سکوت برلب زدہ می نشست و اصلا حرفی نمی زد - برین اسلوب مدتے بسر آمد - روزے مولوی عبدالحکیم فرمود مدتہا گذشت - گاہے حرفی از شما سر بر نہ زد - سید عرض کرد کہ در وقت

خیر منصب سر به همین سماع است. اگر وقتے علیحده قسمت فقیر مقرر شود به قدر استعداد حرف
توان زد. مولوی فرمودند ایام بین العصر والمغرب فرصتی هست برائے سبق شما مقرر کردیم
سید ورد دیگر درس منتقل شروع کرد و بحث و گفتگو را بجائے رساند که وقت نماز شام
رسید. مولوی نماز را ادا کرده باز متوجه درس شد. و تا نماز عشا گفتگو بحال بود. مولوی چون
دید که سررشتهٔ سخن آخر نمی شود فرمود فردا اول روز باید آمد درس هائے دیگر را موقوف
کرده اول به تحقیق این بحث می پردازیم. فردا صبح باز سید حاضر شد و طلبا دیگر نیز حاضر شدند
و از چاشت تا استوا بحث قایم بود. سه روز متواتر برین منوال گذشت و سلسلهٔ بحث انقطاع
نه پذیرفت آخر مولوی با سید فرمود بارے حل این مقام بر شما هم بوجهی ظاهر شد. سید عرض
کرد که یکے از محشیان درین محل حاشیه به قلم آورده و حاشیه که از تحریرات خودش بود بر آورده
از نظر گذرانید مولوی جواهر تحسین افشاند و فرمود مطلب حاشیه بسیار دقیق و نازک واقع شده
اما عبارت خالی از اطناب نیست. بعد ازین مولوی استفسار کرد که تحصیل شما از کجاست.
عرض کرد که از خدمت مولوی عبد السلام دیوه. مولوی توهم کرد که مبادا ملا عبد السلام برائے
الزام من شاگرد خود را فرستاده باشد. سید قسم یاد کرد که این امر را اصلا دخلی نیست. و محض
باراده استفاده در جناب عالی رسیده ام. و بقیه کتب بخدمت مولوی خواند و فاتحهٔ فراغ
گرفت و روزگارے به تعلیم و تدریس گذراند. بعد چندی به نواب نجابت خان صفوی پیوست
و به مزید تقرب اختصاص یافت و با وصف ملازمت پیشگی همواره هنگامهٔ درس می آراست
نوبتے دو کس از فضلاء بالادست سرکار نواب سعد الله خان وزیر اعظم صاحب قران شاهجهان

که یکے در قومیت شیخ بود و دیگرے افغان بخانہ نواب نجابت خان آمدند و در مجلس نواب با بعضے فضلاء سرکار نواب گفتگوے واقع شد۔ نواب مغلوبیت فضلاء خود استشمام کرد سید اسمعیل حاضر مجلس نبود نواب سرعی را بطلب سید فرستاد۔ سید بر جناح استعجال خود را رسانید و پائین مجلس نشست و تقریر طرفین را گوش کرد آنگاہ بآن ہر دو فاضل خطاب کرد کہ این طرف ہم متوجہ باید شد۔ ہر دو عنان بحث بہ جانب سید تافتند۔ سید بہ زبان شیرین و بحثہاے قوی آنہا را مغلوب ساخت۔ فاضلے کہ افغان بود طریق کج بحثی پیش گرفت تا بجاے کہ دست بہ قبضۂ شمشیر برد سید بر جستہ شمشیری کہ بر مسند نواب موضوع بود بدست آوردہ از نیام کشید۔ مردم در میان آمدہ طرفین را باز داشتند۔ نواب نجابت خان علم و شجاعت سید مشاہدہ کرد بغایت مسرور گردید۔ و فرمود سید ما صاحب السیف والقلم است۔ سید اسمعیل آخر الامر ملازمت پیشگی را گذاشتہ در بلگرام منزوی گردید۔ و جماعۂ طلبہ را بر مائدۂ افادہ صلاے عام در داد۔ و بقیہ ایام زندگانی را بہ شغل شگرف تدریس و تصنیف تمام ساخت۔ و چہارم شوال روز سہ شنبہ ۱۱۰۸ھ ثمان و ثمانین و الف رخت سفر ازین عالم بربست۔ ختم اولیاء تاریخ یافتہ اند۔ خوابگاہش بلگرام۔

درین محل شبدیز قلم اسرمی دہم و احوال ملا عبد السلام دیوی و استاد او ملا عبد السلام لاہوری و امیر فتح اللہ شیرازی بزبان تقریر حوالہ می کنم۔

(۴۴) ملا عبد السلام ساکن دیوہ

از مضافات صوبۂ اودہ۔ اصناف علوم را سیما عربیت در سرزمین مولد خود تحصیل نمود۔ قائد

قسمت اول، به لاهور آورده و در ظل رأفت ملا عبدالسلام لاهوری رسانید هرچه خوانده بود
ت را تصحیح نمود. و قدم بر قدم استاد گذاشت. و چنانچه اتحاد اسمی متحقق بود نسبت
انتساب نیز رتبه مساوات بهم رسانده. چندی بدانش آموزی مستفیدان گذرانید. آخر
ملازمت صاحب قران شاهجهان دریافت. و چندی به منصب افتاء عسکر مامور گردید
و در کبرسن دست ازین منصب بازداشته در دارالسلطنت لاهور رنگ انزوا ریخت
و تشنه کامان علوم را به کوثر افاده سیراب می ساخت. و حاشیه بر تفسیر بیضاوی در سلک
تحریر کشید.

(۴۵) ملا عبدالسلام لاهوری

معدن عقلیات و نقلیات بود. و فنون ادب و فقه و اصول را نیکو می دانست علم
از امیر فتح الله شیرازی وغیره فرا گرفت و قریب شصت سال درس گفت و جمعی کثیر را بپایه
فضیلت برساند. و حاشیه بر تفسیر بیضاوی تعلیق نمود و قریب نود سال عمر یافت. می گفت
سخنان بسیار بر کتب متداوله داشتم. و بر ارباب استعداد عرض کردم. و در معرض قبول افتاد
اما از کثرت اشتغال درس فرصت تحریر نیافتم. الحال که ضعف قوی مستولی گشت و قوت
حافظه رو به انحطاط آورد همه از خاطر برآمده. بر فقدان این صور ذهنی تاسف می نمود. در سنه
سبع و ثلثین و الف کتاب زندگانی بر هم نهاد.

(۴۶) امیر فتح الله شیرازی

در حکمت علمی و نظری یکتای روزگار بود. و در دانشگاه خواجه جمال الدین محمود و مولانا کمال الدین

شروانی و مولانا کردو میر غیاث الدین منصور شیرازی تلمذ نمود - و قدم از اساتذه پیش گذشت
عادل شاه بیجاپوری بہزاران خواہش او را از شیراز بہ دکن طلبید و وکیل مطلق خود ساخت
روزگارے برین منوال گذشت - آخر در سنه ۹۹۱ احدی و تسعین و تسع مائة اکبر بادشاه
او را منشور طلب فرستاد - و حسب الطلب بہ فتح پور سیکری رسید. خانخانان و حکیم
ابوالفتح استقبال کرده بہ ملازمت آوردند و مورد احسان و نوازش گردید - و در کمتر فرصت
بدولتِ مصاحبت فائز شد و قامت امتیاز بخلعتِ صدارتِ کل آراست و دختر
مظفر خان تربتی بسلک ازدواج در آورد - گویند بہ منصب سہ ہزاری رسیده بود - و در
سنه ۹۹۳ ثلث و تسعین و تسع مائة بخطاب امین الملکی بلند رتبہ گردید - و حکم شد که راجه
تودرمل مهمات ملکی و مالی را بہ صواب دید میر سرانجام دہد - میر فصلی چند متضمن کفایت سرکار
و رفاه رعایا از نظر گذرانید - درجه استحسان یافت و در همین سال بخطاب عضد الدوله
ناموری اندوخت - و برہنمونی راجه علی خان والی خاندیس دستوری یافت - از انجا
بہ ناکامی برگردید - و بخان اعظم که برائے تاخت ولایت دکن و مالش سران آن دیار تعیین
شده بود پیوست - چون خان اعظم با شهاب الدین احمد خان و دیگر سرداران کمکی بدسلوکی
پیش گرفت - راجه علیخان نفاق امرا مشاہده کرد - لشکر دکن بخود متفق ساخت - و کمر بمقابله
بست - ہر چند میر خواست که او را براه آرد صورت نه بست - ناچار به گجرات نزد خانخانان
رفت که او را بہ کمک برآن ہم بعلتی دست نداد - از انجا خود را بحضور بادشاهی رسانید
و در سنه ۹۹۷ سبع و تسعین و تسع مائة وقت معاودت بادشاه از سیر کشمیر بہ عارضه جسمانی در شهر

ماند و جان بقابض ارواح سپرد. اول درخانهٔ میر سید علی ہمدانی قدس سرہٗ گذاشته بودند
بحکم پادشاه از انجا بر آورده بر فراز کوه سلیمان که جاے دلکشائے ست نقل کردند. پادشاه
از فوت بسیار متاسف شد و بر زبان گذرانید که میر وکیل و حکیم و طبیب و منجم بابود اندازهٔ
سوگواری که تواند شناخت اگر بدست فرنگ افتادی و ہمگی خزائن در برابر خواستی درین سودا
فراوان سود کردے. و آن گرامی گوہر را بس ارزان خریدمی. شیخ فیضی گوید ؎

شهنشاه جهان را در فاتش دیده پرنم شد	سکندر اشک حسرت ریخت کافلاطون ز عالم شد

از مصنفات او تکملهٔ حاشیهٔ علامه دوانی بر تهذیب المنطق و حاشیه بر حاشیهٔ مذکور
متداول است. تصانیف علماء متاخرین ولایت مثل محقق دوانی و میر صدر الدین و میر
غیاث الدین منصور. و میرزا جان میر بهندوستان آورده در حلقهٔ درس انداخت. و جم
غفیر از حاشیهٔ محقق میر استفاده کردند. و ازان عهد معقولات را رواجی دیگر پیدا شد.

(۷۴) ملک بها و الدین نور الله ضریحه

ساکن محله خورد پوره معروف به ملک بهنی بفتح بارموحده و ہاء مختفی و لام مشدد و مکسور
بکسر مجهول و یاء تحتانی در آخر انصاری الاصل است از فرزندان شیخ الاسلام خواجه عبد الله
انصاری قدس سرہٗ دودمان او بملک اشتهار دارد. وجه تلقب از ملک فیض الله که از
بنی اعمام ملک بهاؤ الدین است استفسار رفت گفت که بزرگان ما را در فرامین و سجلات
ملک الامرا نوشته اند.

ملک بہاؤالدین فاضلی است صاحب ذہن بلند و طبع وقت پسند اول بہ گوپامو رفتہ نزد ملا وجیہ الدین گوپاموی تلمذ کرد۔ بعدہ از خدمت مولوی قطب الدین شہید سہالوی تحصیل نمود و در جمیع فنون درسی سرمایہ فراوان اندوخت بہ تمام العلوم نحو و صرف کہ درین دو فن مہارتی عظیم داشت۔ و در وطن مالوف قدم افشردہ علی الدوام بافائدہ طلبا می پرداخت و در عشرۂ اولی بعد مائۃ و الف متوجہ نزہت کدہ بقا گردید۔ قبرش زیر بلندی روضۂ خواجہ عماد الدین بلگرامی قدس سرہٗ جانب دروازہ واقع شدہ ترجمۂ فرزند ارجمندش شیخ فخر الدین احمد در فصل اول گذارش یافت۔

(۴۸) سید ضیاء اللہ بلگرامی قدس سرہٗ

از اولاد سید محمد صغری ساکن محلہ میدانپورہ و از اعاظم علما و اتقیا است سلسلہ نسبش برین طرہ سید ضیاء اللہ بن سید خان محمد بن سید عبد الغفار بن سید تاج الدین جد القبیلہ یکی از قبائل اربعہ محلہ سید وارہ بن سید حسین عرف سید دولارہ بن سید حسن بن سید محمود و مہن۔ نسب فوق در ترجمۂ سید رفیع الدین مسطور گردید۔ تزویج سید عبد الغفار جد سید ضیاء اللہ با دختر سید محمد اشرف بن سید احمد عرف اوجھی از قبیلۂ ترپج بہیہ شدہ بود و چون سید محمد اشرف پسرے نداشت سید عبد الغفار را داماد خود را متبنی ساخت۔ سید عبد الغفار باین علاقہ از محلہ سید وارہ نقل کردہ سکونت میدانپورہ گرفت۔ سید ضیاء اللہ در آغاز سن آگہی کلام اللہ را با تجوید حفظ کرد۔ و کسب فضائل منظور نظر ہمت ساخت و در قصبات پورب بطور طلاب این دیار سائر و دائر گشت۔ و از علماء عصر فنون درسی

انحا نمود - و با جناب سید احمد بن سید محمد اکالپوی قدس اللہ اسرارہما غائبانہ عشق باخت
واین بیت منظم درآوردہ ع

کالپی مکہ بلگرام یمن +	اے تو احمد منم اویس قرن

بعدہ بہ ملازمت اقدس حضرت امیر رسید و بعضے نسخ تصوف فرا گرفت - و در بلگرام
برجادۂ خدا پرستی و تدریس علوم تمکن ورزید و جم غفیر طلبہ را بہ کام دل فائز ساخت - حضرت
سید بغایت متقی و پرہیزگار بود - و در نصرت دین متین و اقامت احکام سنت سنیہ قدمی
راسخ داشت و در تاریخ بست و پنجم ماہ شعبان روز سہ شنبہ سنہ ۱۱۰۴ اربع و مائۃ و الف
شبستان خاک را ضیا بخشید - وحسب الوصیہ پایان مرقد خواجہ عماد الدین بلگرامی
قدس سرہٗ بیرون حریم متصل دیوار جنوبی مدفون گردید راقم الحروف گوید ع

خورشید سپہر علم و فضل و تقوے	آن میر ضیاء اللہ روشن سیما
دامن افشاند بر شبستان جہان	تاریخ شنو بمنزل قدس ضیا

تاریخ انتقال سید ضیاء اللہ مرحوم در ید بیضا سنہ ۱۱۰۳ ثلاث و مائۃ والف ثبت
شدہ و در نسخ اوائل مآثر الکرام ہمین سال ثبت است - آخر بہ تحقیق رسید کہ تاریخ انتقال
مشار الیہ سنہ ۱۱۰۴ اربع و مائۃ و الف است - رباعی موافق این سال منظم درآمد - سید ضیاء
اللہ و پدر علامہ مرحوم میر عبد الجلیل کہ ذکرش تحریر می یابد باہم عم زادہ بودند و از ایام صبا اخلاص و ربط
خاص داشتند - سید ضیاء اللہ این نامہ بمیر احمد ترقیم نمودہ کرشمہاے موزون کہ در صورت
سخن تجلی داشت اگرچہ نمکین بود و شیرین افتاد درین عید می خواستم قربان شدن ایام تشریق

گذشته بود براے نثار زرها می جستم جز نقد جان بدست نیامد - ازین حسرت جواهر منثور تلاشش می کردم از چشم ریخت منظوم بر آمد ؎

اول به کرشمه اش سلامی / وز دیده به غمزه اش پیامی
از ناله بعشوه اش دعائے / وز هجر به وصل او ثنائے
از اشک به پائے او سجودے / وز آه بگوشش او درودے
از گریه بخنده اش نیازے / وز غم به نشاط او گدازے
از دست دعا بدامن او / وز روح نثار بر تن او
شوقی ز نیاز من نیازش / آهی ز خروشش من نیازش
چون خط شریف دلبر آمد / از نخل امید من بر آمد
لطفی که بنامه اش نهان بود / بر کشته تیغ هجر جان بود
هجری که بود مراد دلبر / از وصل هزار بار خوشتر
چون جان برضای دوست بست / از هرچه رضای اوست است
همت بمراد او کنم صرف / شد ختم سخن بذکر این حرف

ترجمهٔ سید قادری خلف الصدق سید ضیاء الله از فصل اول نگارش یافت و فرزند دیگرش سید احمد بن سید ضیاء الله بهره از علم داشت و حافظ قرآن و قاری خوش الحان بود و به تحریر خط نسخ یاقوت را عرق آب خجالت می ساخت. کلام الله و تفسیر مدارک بخط او امروز سواد باصره را نورے تازه و جلائے بے اندازه می بخشد

ودر سن ہشتاد سالگی بست ویکم ذی الحجہ ۱۱۴۳ھ ثلث واربعین ومائۃ والف بہ گلگشت فردوس اعلیٰ شتافت۔ ودر باغ مقابر آباء خود مدفون گردید۔ وفرزند دیگرش میر سید اشرف ابن سید ضیاء اللہ بزرگ عہد بود وبہرۂ از فضیلت داشت وپیوستہ بہ مطالعہ کتاب وتلاوت قرآن وعبادت عالم آفرین تعالیٰ شانہ وتعمیر وقت می کوشید تا آنکہ در عشرۂ رابع بعد مائۃ والف متوجہ نشیمن قدس گردید۔ برابر والد مرحوم خود پائین درگاہ خواجہ عماد الدین قدس سرہٗ آسائش گرفت۔ سید غلام حسین بن سید محمد اشرف مسطور کتب درسی بہ ترتیب از جناب استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی روح اللہ روحہ تحصیل نمود۔ جوانی صالح ومتقی بود ومدۃ العمر پیرامن مناہی نگردید ودر عمر سی ویک سالگی با برادر اعیانی خود سید احمدی در ماہ شعبان ۱۱۴۴ھ اربع واربعین ومائۃ متوجہ سفر از وطن شد۔ واین اول سفر او بود۔ در اثناء راہ قریب اٹاوا از دست قطاع الطریق ہر دو برادر بعز شہادت فائز شدند۔

(۴۹) سید عنایت اللہ

بن سید عبد الستار بن سید حاتم بن سید بدر الدین جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سید وارہ فقیہ بے بدل وطبیب بالادست بود وطبعی بلند وذہنی آسمان پیوند داشت ودر عصر خود ریشۂ عجبی در روایت کتب دواند۔ واستخراج مسائل فقہی را بپایۂ اعلیٰ رساند مفتیان زمانہ اقرار نامہ تفوق او در دست داشتند۔ در روایت طلبان از بلاد دور دست

بخدمت اومی رسیدند - ابتدائے حال قرآن مجید را یاد گرفت و در حوزۂ درس میر سید اسمعیل بلگرامی تربیت یافت - و منازل تحصیل علمی بہ ترتیب عبور نمود و اکثر بہ مطالعۂ کتاب اشتغال داشت - فوتش در سنہ ۱۱۲۰ عشرین و مائۃ والف واقع شد در باغ احداث کردۂ خود مدفون گردید از اولاد او دو پسر رتبۂ فضیلتی بہم رسانیدند - اول سید محبوب فاضل مستعد بود ہموارہ با فائدہ طلبہ می پرداخت - استاذ المحققین میر طفیل محمد روح اللہ روحہ با او خوشش طبعی ہائے نمکین داشتند - در عشرۂ ثالث بعد مائۃ والف ازین عالم درگذشت - دوم سید مرتضی معروف بہ سید نواب نسخ متداولات را تحصیل کرد - و طبابت از پدر آموخت و سر آمد اطبای شہر شد - خصوص در نبض شناسی دستی عالی بہم رسانید و در ازالۂ مرض مسیحائی بکار می برد و تالیفی درین فن جمع کردہ دیازدہم ذی القعدہ سنہ ۱۱۵۸ ثمان وخمسین و مائۃ والف نبض حیات او ساقط شد - و در مقابر اسلاف خود آرمید عمرش قریب بہ ہشتاد سال -

(۵۰) میر سید خیر اللہ بلگرامی

از احفاد سید محمود اکبر است برین نہج سید خیر اللہ بن سید عبد الحمید بن سید طیب بن سید عبد القادر بن سید ابو القاسم بن سید خان محمد بن سید محمود اکبر بلگرامی قدس سرہٗ از مستعدان زمانہ و صاحب کمالان یگانہ است ظریف طبع لطیفہ سنج خوش خلق بود و فضائل رضیہ و شمائل سنیہ بسیار داشت و خالی از تشنۂ معنی نبود و مثنوی مولوی روم را

دران عصر بہ از وے کسے درس نمی گفت وہمیشہ بتقدیم عبادت وشغل کتاب سرمائہ
اخروی می اندوخت۔ خلیفہ شاہ محمد صاحب جامع القوانین مثنوی مولوی روم از
خدمت میر سند کردہ ومکتوبے بنام میر در منشات خود آوردہ۔ عنوان مکتوب این است۔

"مکتوب نہم۔ بخدمت خلاصہ خاندان اصطفا نقاوۂ دودمان ارتضا۔ شرافت ونجابت
" دستگاہ میر سید خیر اللہ تحریر یافت۔ بر ضمیر خورشید نظیر آن زینت افزاے محفل سخن
" رونق بخش مضامین نو وکہن۔ نگاہ آموز چشم بینش۔ چراغ افروز بزم آفرینش نمک خوان
" اہلیت مردمک دیدۂ قابلیت۔ مبدع قوانین مروت۔ مخترع آئین فتوت۔ اختر منیر برج
" نقابت گوہر بے نظیر درج نجابت مجمع الاخلاق منبع الاشفاق واضح ولائح باد"

سید خیر اللہ نہم شوال روز چہار شنبہ ۱۱۱۴ھ اربعۃ عشر ومائۃ والف بہ جنت الماوی
خرامید ودر بلگرام در مقابر آباء خود مدفون گردید۔ انتقال میر بموت فجاۃ واقع شد
" روی بیہقی فی شعب الایمان عن ابی اسکن الہجری قال مات خلیل اللہ فجاۃ ومات
داؤد فجاۃ ومات سلیمان بن داؤد فجاۃ ہو تخفیف علی المؤمن وتشدید علی الکافر"
درین محل خامۂ تردست سلسلہ گفتگوے دیگرے جنبانید وبتقریب واقع سید خیر اللہ واقعہ
سید محمد نوح والد مولف کتاب بعرض ارباب عبرت می رساند۔ نہم محرم شخصے در بلگرام بموت فجاۃ
درگذشت والد مرحوم بدفن میت پرداختند وبخانہ برگشتند۔ این سانحہ سرمۂ عبرت در چشم
ایشان کشید وطلسم ہستی ہباء منثورا بنظر درآمد یا میر سید محمد خلف الصدق علامۂ مرحوم میر عبد الجلیل
خطاب کردند کہ دو قضیہ ازین قبیل مشاہدہ شد یکے انتقال سید خیر اللہ بن سید عبد الحمید

دوم وفات سید محمود پدر سید لطف اللہ کہ ترجمۂ او در فصل اول در سلک ارادت مندان سید العارفین قدس سرہ نگارش یافت۔ شب دہم محرم در بلگرام چند جا تشریف بردند آخر در محلۂ خود یعنی میدانپورہ بر آمدند۔ و بر صفۂ تابوت امام علیہ السلام نشستند و بعد فصلی بلفظ اللہ بر کشیدند و جان بجہان آفرین تسلیم نمودند ؎

سبکروان زخم آسمان بر آمدہ اند		ز راستی چو خدنگ از کمان بر آمدہ اند	

و این حادثہ شب دہم محرم یک پاس شب باقی ماندہ ۱۱۶۵ھ خمس و ستین و مائۃ والف واقع شد روز شہادت امام علیہ السلام وقتے کہ آفتاب بہ یک نیزہ رسید در باغ محمود نزد قبر والد خود سید فیروز در خلوت کدۂ خاک آسایش گزیدند۔ عمر شریف ہفتاد سال۔

راقم الحروف گوید ؎

میر سید نوح آن نخل ریاض مکرمت		روز عاشورا علم افراخت در ملک بقا	
سائلی پرسید از آزاد سال رحلتش		گفت حشر والد با با شہید کر بلا ۱۱۶۵ھ	

(۵۱) سید محمد فیض بلگرامی

بن سید محمد صادق بن سید صدر جہان بن سید حاتم بن سید بدر الدین جد القبیلہ یکے از قبائل اربعہ محلہ سید وارہ کسب علوم متداولہ از خدمت میر سید اسمعیل بلگرامی نمود۔ و علم حدیث از قطب المحدثین میر سید مبارک بلگرامی سند کرد۔ و با علامۂ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی ربط خاص بہم رسانید و قواعد علمی بیش از حصر اخذ نمود۔ و بر شمائل النبی ابی عیسی ترمذی و حصن حصین

ترجمه بزبان فارسی نوشت نام و تاریخ افتتاح ترجمه شمائل نبی بے الف ولام و تاریخ ختم که در سنه ۱۰۹۹

ست و تسعین والف دست داد سید ضیاء الله بلگرامی درین قطعه نظم ساخت ۵

چو سید فیض منطوق فضائل — مبرا جسم ساخت از جهد کماهی
سنر د گر چرخ ذکر سعی خیرش — علم گرداند از مه تا به ماهی
بحمد الله که شد این گنج معنی — نصیب عهد عالمگیر شاهی
زمین صحبت سید مبارک — خدا اکروشش باین دولت مباهی
خرد تاریخ ترتیبش رقم زد — زہے گنجینۂ فیضِ آلهی

مخفی نماند که زمینداری بلگرام تعلق به قبائل اربعه محله سید واره دارد- سید محمد فیض
در عصر خود این عهده را به رونق تمام سر انجام داد- ونواے دبدبه وشوکت باسمان افراخت
اتفاقاً او را باخان عالم نامی حاکم شهر نزاعی رو داد بست ونهم رمضان سنه ۱۱۰۳ ثلث ومایه
والف کار بجدال وقتال انجامید- خان عالم غالب آمد- واثاث البیت سید محمد فیض مجموع
بتاراج رفت- درین هنگامه ترجمه مسطور بهم برهم خورد- سید محمد فیض کمر به تدارک بست واز بلگرام
قصد دکن معسکر عالمگیر خلد مکان کرد- علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی بپاس ربط قدیم درین
سفر برفاقت سید محمد فیض پرداخت- ودرین وقت که آشنایان بیگانه می شوند اداے
حقوق آشنائی برخود لازم گرفت سید محمد فیض به اردوے عالمگیری رسیده ماجرا به مسامع
خلافت رسانیده وخان عالم را از حکومت بلگرام معزول ساخت وبه وطن عطف عنان
نمود- درین وقت ترجمه را تلاش کرد- چند جزو از وسط کتاب بدست آمد- بار دیگر همت

بہ ترتیب ترجمہ گذاشت ود وازدہم ذی الحجہ سنہ ۱۱۱۲ اثنا عشر ومائۃ والف باتمام رسانید۔ تاریخ ختم ثانی این فقرہ یافتہ قد تم بعون اللہ الاحد و رسولہ احمد استاد المحققین میر طفیل محمد نور اللہ مرقدہ مدتہا بخانہ سید محمد فیض تشریف داشتہ اند۔ مشار الیہ دقائق خدمت گزاری کما ینبغی مرعی می داشت وفاتش در سنہ ۱۱۳۰ ثلثین ومائۃ والف واقع شد۔ قبرش در بلگرام بر چبوترۂ کہ در حین حیات برائے دفن خود ساخت عمرش قریب بہ شصت سال۔

(۵۲) سید محمد باقر بلگرامی

از سادات پچ ہٹیہ ساکن محلہ میدانپورہ اولاد سید محمد صغری است قدس سرہ باین طریق سید محمد باقر بن سید داود بخش بن سید ابو الفتح بن سید عبد الباقی بن سید کمال الدین بن سید حسین بن سید فضل اللہ۔ باقی نسب در فصل اول تحت ترجمہ سید اجمل تحریر یافت سید محمد باقر فاضل جیّد صاحب طبع بود۔ و در فن لغت عربی خوض لانہایہ داشت۔ کسب کمال بخدمت سید فرید الدین معروف بہ سید بدلی بلگرامی کرد۔ بعدہٗ بہ جناب سید نور اللہ برادر اعیانی سید العارفین میر سید لطف اللہ قدس اللہ اسرارہما تلمذ نمود۔ ذکر ہر دو استاد والا نژاد در فصل نخستین تقدیم یافت آخر الامر از صحبت علامہ نامی میر عبد الجلیل بلگرامی استجلاب فوائد کرد۔ و در ہر فن دستگاہی بہم رساند و خط شیرین بدست آورد۔ و شان خط علامہ مرحوم اختیار کرد۔ و در سنہ ۱۱۳۱ احدی وثلثین ومائۃ والف رخت سفر از خاکدان فانی بہ ریاض جاودانی بربست۔ عمرش قریب بہ شصت سال۔ خوابگاہ بلگرام۔

(۵۴) سید عبد اللہ

از بعض طبقات سادات بلگرام ساکن محلہ میدان پورہ ست۔ در علوم عربی و فارسی و ہندی استعداد عالی داشت۔ و در فنون درسی تلمیذ قاضی علیم اللہ گجندوی بود۔ و خطوط بہ ہفت قلم نگارش می نمود۔ و در فنون سپاہگری و استعمال اسلحہ و آلات حرب و اکثر صناعات اہل حرفہ وقوفی داشت۔ و در بریدن گل کاغذین کارہاے دست بستہ می کرد۔ ہموارہ صاحب اعتبار زیست۔ و اکثر بہ رفاقت نواب مبارز الملک سربلند خان بسر برد و بخدمت عدالت عسکری پرداخت۔

شیخ قوام الدین احمد آبادی۔ با فقیر نقل کرد کہ چون سربلند خان تونی کرت اولی در سنہ ۱۱۲۴ اربع و عشرین و مائۃ و الف ناظم صوبہ احمد آباد شد۔ سید عبد اللہ را منصب صدارت احمد آباد تفویض نمود۔ سید با ارباب وظائف و ادرارات سلوک پسندیدہ کرد۔ و غربا و ضعفا را بہ احسان فراوان نواخت۔ استعداد سید بلند بود۔ شاہ اسد اللہ نبیرہ و صاحب سجادہ شاہ وجیہ الدین علوی گجراتی قدس سرہ شرح مواقف بخدمت سید گذرانید۔ و من ہدایۂ فقہ تحصیل نمودم و فی ما بین مولانا نور الدین و سید من واسطۂ ارتباط شدم۔ و بخدمت مولانا گفتم کہ در عہد حکومت محمد اعظم شاہ فلان فاضل را بتقریب ضیافت خواندید و مباحثۂ علمی درمیان آوردہ صحبت را منجر بہ رنجش ساختید۔ الحال چنین نباید کرد۔ این معنی را بخدمت سید ہم اظہار نمودم۔ سید گفت چرا این طور حرف بر زبان آوردید۔ ذکر علمی مضائقہ ندارد بلکہ سبب افادہ

واستعداد است - سید بخانہ مولانا تشریف آورد - وذکر علمی درمیان آمد - سید باستعداد تمام سخن کرد لوسے کہ مولانا وسائر مستعدان مجلس محظوظ شدند - ولب بہ تحسین وآفرین کشودند - آخر الامر اورا در دار الخلافہ شاہجہان آباد بیماری استسقا عارض شد بہمان حالت در بلگرام آمد وبہ فرصت کمی جان بہ جہان آفرین سپرد وسمت غربی باغ محمود در مقابر قبیلۂ خود مدفون گردید - وکان انتقالہ ۱۱۳۲ھ اثنین وثلثین ومائۃ والف نام قاضی علیم اللہ کچندوی در فصل اول چند جا گذشت درین فصل ہمین جا بتقریب تلمذ سید عبد اللہ مذکور شد چون این فصل انجمن جماعۂ فضلا است معرف قلم ذکر قاضی برمسامع مجامع عرض می دارد -

(۵۴) قاضی علیم اللہ کچندوی

کچندوی بہ کاف تازی وجیم فارسی مفتوحتین ولون ساکن ودال مہملہ قصبۂ ایست برلب دریاے گنگ چہار کروہ از بلگرام - قاضی از اولاد اخی جمشید راجگیری واز مشاہیر علما ءاین دیار است - روزگارے بر قاضی حبیب اللہ سندیلوی تلمذ کرد - وفاتحۂ فراغ از ملا لطف اللہ کاکوروی گرفت - ودر کچندوی بر مسند قضاء موروث متمکن گشت وافادۂ طلبہ پیش نہاد ہمت ساخت - بعد چندی عزل قضا اتفاق افتاد قاضی بہ دکن رفتہ خلد مکان را ملازمت کرد - چون سادہ وضع واز فنون زمانہ یگانہ بود - ودر اوصاف واخلاق یاد از صحابۂ کرام می داد - بادشاہ را حسن اعتقادی بہم رسید - قضا بدستور سابق

رزانی داشت۔ ودیہی بطریق سیورغال از مضافات بانگرسوی وصد ہون نقد از طلائے سکہ دکن وقت رخصت رعایت نمود۔ قاضی بہ وطن اصلی عود کرد وتتمہ ایام زندگانی بہ افادۂ علوم بانی صرف ساخت ودر ۱۱۱۵ الخمستہ عشر ومائتہ والف بہ روحانیان پیوست نعشش اورا از جینند وبہ راجگیر بردہ درجوار مرقد منور اخی جمشید قدس سرہ دفن کردند۔

امامولوی لطف اللہ کوروی استاد قاضی علیم اللہ عمدہ علماء عصر بود۔ ودانش مندان بسیار از درس گاہ او نشونمایافتند۔ از انجملہ مولوی علی اصغر قنوجی نور اللہ ضریحہ بن شیخ عبد الصمد عالم بالادست وعامل خدا پرست بود نسبش بہ صدیق اکبر رضی اللہ عنہ منتہی می شود بعضے اجداد او بہ تصاریف روزگار از مدینہ منورہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیتہ بہ کرمان افتاد ودر آنجا بار اقامت کشاد۔ یکے از اسلاف او مولانا عماد الدین کرمانی است صاحب فتاوائے عمادیہ۔ شیخ مبارک فرزند مولانا عماد الدین مذکور از کرمان متوجہ ہندوستان شد وطرح اقامت در بلدۂ قنوج ریخت۔ ازان وقت اعقاب او درین بلدۂ فاخرہ سکونت دارند مولوی علی اصغر در سن شباب شوق علم بہم رساند مختصرات ومتوسطات از مواضع متفرقہ تحصیل نمود۔ ومطولات از مولوی لطف اللہ کوروی روح اللہ روحہ فرا گرفت۔

شیخ احمد ملا جیون امیتوی کہ ذکرش گذشت ومولوی علی اصغر ہر دو باہم نزد مولوی لطف اللہ فاتحہ فراغ خواندند۔ مولوی علی اصغر جانب لکھنو شتافت۔ وبا شیخ پیر محمد لکھنوی قدس سرہ بیعت کرد۔ والعینات کشید۔ واجازت

ارشاد گرفته به قنوج مراجعت نمود۔ وتا نفس واپسین با ورزامن عزلت نپچید۔ ومدت شصت سال درس گفت۔ خلقے کثیر در حوزهٔ درس او منتهاے فضیلت حاصل کردند۔ ودر آخر عمر تفسیری بر کلام الله نوشت مسمی به ثواقب التنزیل۔

فقیر دو سه صحبت مولوی را دریافت ذات قدس علی بود۔ در ۱۱۴۰ه اربعین ومائة والف متوجه دار البقا گردید۔ پیش مسجد خود زیر صفه مدفون گشت۔ راقم الحروف این مصراع تاریخ یافت ؎

شد نهان آفتاب صبح علوم ۱۱۴۰ھ

(۵۵) میر عبد الهادی

بن میر عبد الواحد اصغر بن میر سید طیب بن میر عبد الواحد بلگرامی قدس الله اسرارہم سید عالی مقدار و دانش مند بلند اقتدار است۔ نسخه جامع معقول ومنقول ولوح محفوظ فروع واصول۔ حسن سیرتش تفسیر انك لعلی خلق عظیم وحسن صورتش توضیح ماهذا بشرا ان هذا الاملك کریم۔ در ریعان آگاهی نطق همت با حراز کمالات انسانی بربست۔ وکتب مبادی تحصیل از خدمت میر سید اسمعیل بلگرامی استفاده نمود۔ بعد انتقال میر خود را به حلقهٔ درس مولوی سید قطب الدین شمس آبادی رسانید۔ ونسخ اواسط از جناب مولوی اخذ کرد۔ از آنجا به حوزهٔ درس ملا قطب الدین شهید سهالوی پیوست۔ وبقیه تحصیل به انجام رسانید ورسم فاتحهٔ فراغ بجا آورد۔ وعلم امتیاز در تلامذه

حضرت ملا برافراشت - و بہ وطنِ اصلی معاودت نمودہ ہنگامہ درس گرم ساخت - اکثر مستعدانِ عصر از جناب سید کسب کمال نمودند و مرتبۂ مولویت حاصل کردند - بعد چندین بہ اقتضاے حرکاتِ فلکی عازمِ اردوے خلد مکان گردید و بہ عطاے منصبی و تفویضِ بعضے خدمات صوبہ الہ آباد و موضع نید کی از توابع صوبۂ مذکور سمت امتیاز پذیرفت - آخر دست از ہمہ باز کشیدہ رخت بہ وطن مالوف کشید - و مرکز وار قدم افشردہ حلقۂ درس برخود فراہم آورد - و لبقیۃ العمر بہ افادۂ علوم و صحبت اہل کمال خوش گذرانید - و بستم شہر ربیع الاول ۱۱۳۳ھ ثلث و ثلثین و مائۃ و الف بہ عالم قدس خرامید -

(۵۶) شیخ جمال اللہ

از شیوخ غرشوری بلگرام ساکن محلہ میدان پورہ و احفاد قاضی الہداد است کہ ترجمہ اش بالا گذشت - مردے دردمند - بسیار خلق و متواضع بود - و بہرہ وافی از فضیلت داشت - و دوام بہ شغل کتاب و افادۂ طلبہ می پرداخت - روزے در مجلس ما فقیر گفت کہ در نہر الفائق و دیگر کتب فقہ گوید در باب امامت صلوٰۃ کہ المتیمم عن الجنابۃ اولی بالامامۃ من المتیمم عن الحدث اگرچہ قول مجتہد ما را سند است و وجہی داشتہ باشد اما دل می خواہد کہ علم بہ وجہ حاصل شود - گفتم ہمین وقت وجہی بہ خاطر رسیدہ کہ تیمم جنب بہ منزلۂ غسل است و تیمم محدث بہ منزلۂ وضو پس صاحب طہارت کبری اولی باشد بامامت از صاحب طہارت صغری چہ احتمال دارد کہ جنب و محدث را پیش ازین جنابتی بلا شعور ایشان

عارض شده باشد پس صاحب طهارت کبری از نجاست حکمی سابق وحال طاہر گشت و احتمال دروم تفع گردید۔ وصاحب طهارت صغری ازین احتمال خالی نیست ودرصورتیکه مغتسل از جنابت ومتوضی از حدث جمع شوند احتمال بنجاست حقیقی ہم از مغتسل مرتفع می شود۔

واو در پایان عمر جانب گجرات احمد آباد حرکت کرد۔ ودر شہر برودہ کہ از گجرات فاصلہ چہل کروہ دارد بیمار شد۔ ودر ۱۱۳۷ھ سبع وثلثین ومائۃ والف بادیہ سفر آخرت پیمود۔ وہمانجا مدفون گشت۔ عمرش قریب پنجاہ وپنج سال۔

(۵۷) میر احمد

بن سید عبد اللہ بن سید محمود اصغر بلگرامی قدس سرہٗ والد میر در اصل سید عبد اللطیف برادر اعیانی سید عبد اللہ است۔ چون سید عبد اللہ پسر نہ داشت میر احمد را بہ فرزندی گرفت واو نقش نگین خود احمد بن عبد اللہ ساخت۔ لہذا باین نسبت بین الجمہور اشتہار دارد صاحب فضائل وحسن شمائل بود۔ ودر اقران وامثال بمزید وجاہت وعمدگی امتیاز داشت۔ ذکر برادرش سید معین الدین درضمن ترجمہ سید جان محمد بعد ازین می آید۔

سید احمد را درعرف مدا وسید معین الدین را مونان می گفتند۔ چون ہر دو برادر تمام عمر بہ ثروت وجمعیت گذرانیدند ودر مردم شہر ضرب المثل بود کہ "مدا مونان سدا سونان" سید احمد خط نستعلیق وشکستہ بہ جودت می نوشت۔ ودر فن سیاق دستی قوی داشت

که از طلب این دانه نادانانه گذشت - آمدیم بر سر مدعا ساخت - واے بر دانا
مدعا بنده هر چند با مذاق طیبۀ محبان دو حوصلۀ ایشان آشنائے ندارد لیکن بهر حال یک گونه
لذت سماع پیدا کرد که باستناد آن می زید - و ازینجاست که خود را خاکپاے اهل محبت
می شناسد - اما هیچ معلوم نشد که آن عزیز دانۀ خود را که مفهوم ازل است مگر پیش طائرے
انداختند که چیده پرواز کرد یا بر راتب توسن سفر بر آمیختند که به گلو فرو کشید - کیفیت بے
توجهی را نوعی که واقعی است بیدا بنگارند که رافع خدشات باطن گردد - بر تقدیرے که مخلص
را از رعایت حقوق دوستانه مقصد دانسته عوض نموده باشند - جاے آن دارد - اما چون
عوض بدی به بدی در مذهب دوستی نامحمود است بایستے که نظر بر تقاعد و تکاسل این
طرف نینداخته باداے احسان از خود می شدند - و به ابناے احوال همت اشتمال
مرهون منت می ساختند مگر عهود حمی و حقوق صبا از یاد رفت ۵

اے عجب آن عهد و آن سوگند کو
وعدهاے آن لب چون قند کو

گر فراق بنده از بد بندگی است
چون تو با بد بد کنی پس فرق چیست

جواب میر احمد به سید ضیاء الله

نامۀ عنبرین شمامه مشام یگانگی را عطرآمود ساخت - و خاطر پراگنده را به جمعیت فراهم آورد -
ملازماً گرانباری کوهاے محبت به حکم انا عرضنا الامانة علی السمٰوٰت والارض
معلوم است که هیاکل افلاک با چنان رفعت و سائر کونات با آن همه عظمت در تحمل این بار هم

" پیچ و تاب خوردند و پشت خم گشته سر انکار باز زدند۔ و سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم بچہ آسانی برگرفت

" و اولیاء امت قدس اللہ اسرارہم بہ طفیل متابعت آنرا از دانۂ خشخاشش ہم کمتر انگاشتند

" و بہ دوش نیاز برگرفتہ نعرۂ ہل من مزید زوند۔ لکن ما حیوان صفتان از ان دانہ ہمین دانہ پندا شتیم

" کہ ثمرہ اش سہو و نسیان در گش غفلت و عطلت است الحمد للہ والمنہ کہ فریاد انا ظلمنا عذر خواہ

" است و اشک ندامت شویندۂ داغ گناہ ؎

"	بغیر از عذر تقصیرا مدرین راہ		ندارد چارۂ بیچارہ درویش

" باری باستمداد ہمت عزیزان و برکت انفاس ایشان امید ہست کہ پردۂ غفلت و نسیان از پیش این

" خیر اندیش برانداختہ شود و ذرۂ از عالم محبت نصیب گردد ؎

"	کوتاہ کنم سخن کزین پس		وصل است جواب نامہ و بس "

(۵۸) میر عبد الجلیل نور اللہ ضریحہ

خلف الصدق میر احمد مرقوم باتفاق جمہور از خواص اتقیا و اجلۂ علماء عالی مقدارند و در تزکیۂ قلب و تصفیۂ باطن و تقدس ذات و جلائل صفات یگانۂ روزگار ہموارہ دل بیاد سلطان حقیقی بستند۔ و کمر بخدمت سلطان مجازی ؎

مرد حق در عین دنیا داری از دنیا بری ست		ملک در دست سلیمان نیست در انگشتری ست

و از مناقب عظیمۂ ایشان این کہ بہ یمن طالع بیدار شاہ ولایت کرم اللہ وجہہ را در خواب مے بینند و دست بیعت مے دہند۔ و در قصیدۂ منقبت زبان باداے شکر این عطیۂ کبری

مے آشامید کہ ۹

دل پاکِ تو شمع عرفان است	دیدنا ما تفضلش آگاہ
این سعادت از فضلِ رحمن است	کردنم بیعتِ تو در رؤیا
مے شناسم کہ این چہ احسان است	دستِ آخر گرفتہ بہ کرم
مور پرور دۂ سلیمان است	من و این رتبہ از کجا لیکن

در عالم بیداری اویسی سید لسین حموی صاحب سجادۂ غوث صمدانی شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ بودہ اند و غائبانہ بیعت حاصل کردہ۔ آن جناب کتب اوائل بہ مشارکت استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی قدس سرہٗ بخدمت میر سید سعد اللہ بلگرامی گذرانیدند بعدہٗ در قصبات پورب سائر و دائر گشتند۔ و کتب اواسطہ از مواضع متفرق کسب نمودند و آخر در حلقۂ درس شیخ غلام نقشبند لکھنوی سر رشتۂ تحصیل بہ انتہا رسانیدند۔ و علمِ حدیث از قطب المحدثین میر سید مبارک بلگرامی نور اللہ مضجعہ سند نمودند۔ و در جمیع علوم عقلی و نقلی خصوص حدیث و تفسیر و لغت و فنون عربیت و تاریخ و موسیقی اقتداری عظیم بہم رسانیدند حافظۂ شریف بہ مرتبہ بود کہ قاموس اللغہ من اولہ الی آخرہٖ از بر داشتند۔ و احادیث نبوی و اسماء الرجال و اشعار و امثال و اخبار فنِ تاریخ آن قدر مستحضر بود کہ محاسب اندیشہ پی بہ کمیت آن نمی تواند برد چشم روزگار کہن سال صاحب کمالی باین جامعیت کم مشاہدہ کردہ و نام بلگرام بہ میامن وجود فایض الجود شہرۂ آفاق گردیدہ۔ ملاقات آن جناب با سید علی معصوم مدنی مصنف سلافۃ العصر در اورنگ آباد دکن اتفاق افتاد۔ سید علی می گفت

حسن در تمام عمر خود جامع علوم مثل میر عبد الجلیل ندیدم۔ ترجمہ سید علی معصوم در دفتر ثانی مسطور می شود و شیخ غلام نقشبند لکھنوی قدس سرہ ہمیشہ تعریف و توصیف می نمود۔ شیخ غلام نقشبند دائرہ تاریخی از نتائج فکر خود بہ علامہ مرحوم فرستادند و طریق وضع دائرہ بر زبان قلم نیاوردند۔ آن جناب بقوتِ فکر کنہ دائرہ دریافتہ دائرہ دیگر با زیادت لطافت از خود طرح کردہ بحضرت شیخ ارسال داشتند۔ حضرت شیخ مکتوبی بخط خاص قلمی فرمودند کہ نسخہ اش این است :۔

" میر دالامدارج انسانی مجمع فیوضات ربانی سلامت گرامی نامہ خلعت شمامہ مشتمل بر رسیدن بلگرام و تفویض

" خدمت بخشی گری و وقائع نگاری گجرات رسید مسرتِ فراوان بخشید۔ الحمد للہ کہ بر وفق خواہش دوستان

" با جمعیت این طرف تشریف آوردند۔ فقیر را مخلص صمیم دانستہ از یاد دعا غافل ندانند حق سبحانہ

" ہمیشہ در ترقی جمعیت نشاتین دارد۔ دیگر رسالہ اعجاز طراز دو دائرہ رسید زبان از مدحتِ آن قاصر است

" حقا کہ ذات سامی آیات درین زمانہ بے عدیل است اللہ تعالیٰ این افادہ مستدام دارد زہے فطرت

" صائب و ذہن ثاقب کہ سرش معلوم نمودہ دائرہ از خود وضع نمودند غرض کہ کمال سامی از تحریر بیرون است

" دیگر از اشتیاق گرامی صحبت چہ برگذارد اللہ تعالیٰ بوجہ احسن میسر آرد والسلام" انتہی المکتوب۔

و بر طریق دائرہ مذکور محرر سطور ہم دائرہ تاریخ وصال علامہ مرحوم طرح کردہ در مجلد ثانی خواہد آمد۔

آن جناب بعنایات سرمدی از دولت نشاتین کامیاب بودند۔ و بمنطوق آیہ فیض پیرایہ و آتیناہ فی الدنیا حسنۃ و انہ فی الآخرۃ لمن الصالحین از جمعیت

ابتداء حال باتفاق استاد المحققین میر طفیل محمد روح اللہ
...سوی سنوی حنفی و فرد داشتند۔ ابتداے حال باتفاق استاد المحققین میر طفیل محمد روح اللہ
... بارادۂ تحصیل علم قصد مستقر الخلافہ اگرہ کردند۔ و با نواب فضائل خان میر منشی
... مکان که دران ایام از ملازمت سلطانی وامانده دران بلده گوشه نشینی اختیار
کرده بود برخوردند و به اعانت او چندی دران مقام رحل اقامت افگندند تا آنکه شاه
حسین خان از درگاه خلد مکان به دیوانی سرکار لکهنو مامور شده از دکن به اکبر آباد رسید
آن جناب به رفاقت شاه حسین خان از اکبر آباد به لکهنو آمدند و مدت پنج سال درآنجا
بسر بردند و از خان مذکور رعایات فراوان مشاهده کردند۔ ابتداے ترقی صوری اینجاست
و تلمذ بخدمت شیخ غلام نقشبند لکهنوی قدس سره درین ایام واقع شد و چون شاه حسین خان
از دیوانی لکهنو معزول شده۔ به دیوانی صوبۂ پتنه منصوب گردید در رفاقت او به بلدۂ
پتنه تشریف بردند و چندی دران الکه بجمعیت گذرانیدند و به تقریبی آمدن بلگرام اتفاق
افتاد۔ درین ایام سید محمد فیض زبیدار بلگرام بعلت حادثه خان عالمی چنانچه در ترجمه
او سابق تحریر یافت۔ باراده درگاه خلد مکان عازم دکن شد۔ علامۂ مرحوم بنا بر ربطی
که با سید محمد فیض داشتند کمر رفاقت بربستند و باتفاق خود را باردوے خلد مکان رسانیدند
ملاقات آن جناب با ناصر علی در اورنگ آباد درین سفر واقع شده بفرصت اندکی معاودت
بلگرام دست داد۔ درین ایام خبر رسید که شاه حسین خان در مرشد آباد دار الملک بنگاله پیاله
مرگ چشید۔ آن جناب در تاریخ می فرمایند

خان خورشید نسب شاه حسین	ذات او مظهر آیات جلی

آن امیری که در انواع شکوه	داشته مرتبهٔ بے بدلی
گوهر فکر وزیرانِ جهان	پهلوی رای منیرش عملی
در هزار و صد و هشت از هجرت	کرد نهضت به ریاضِ ازلی
سال تاریخ خرد گفت چنین	باد حشرش به حسین بن علی

بعد وفات شاه حسین فرزند ارجمندش میر محمد رضا هم بلطف شاهزاده عظیم الشان بن شاه عالم از بنگاله ارادهٔ آستان خلد مکان کرد و وارد بلگرام شد و در دیوان خانه علامهٔ مرحوم روزے چند آرام گرفت و او و علامهٔ مرحوم باتفاق در سنه ۱۱۱۱ احدی عشر و مائه و الف رهگراے دکن شدند۔ و بعد از طی مراحل و قطع منازل در اسلام پور[۵۱] از توابع بیجاپور سرادق عالم گیری را دریافتند۔ روزے علامهٔ مرحوم وارد مجلس میرزا یار علی بیگ سوانح نگار حضور معلی شدند۔ میرزا ضابطه داشت که همیشه کتاب قاموس تصحیح و مقابله می کرد و اوقات را صرف این شغل می ساخت۔ آن جناب اشکالی چند از قاموس بر مستعدان محفل عرض کردند۔ ناخن اندیشهٔ هیچ کس بگره کشائی وا نرسید۔ آخر آن جناب بافادهٔ حل مقامات پرداختند و حضار لب به تحسین کشودند۔ میرزا یار علی بیگ لوازم قدرشناسی چنانچه باید بجا آورد و باظهار کمالات صوری و معنوی خاطر بادشاه را متوجه ساخت۔ بادشاه به منصب شایسته و جاگیر چند از محال سائی پور قریب بلگرام و خدمت بخشی گری و وقایع نگاری گجرات شاه دوله پیرایهٔ امتیاز بخشید۔ آن جناب تاریخ خدمت چنین انشا کردند ؎

۵۱ غالباً اسلام پوری خواهد بود۔

چو از جناب خلافت عطا شد | ز روے کرم خدمتِ عیش افزا
خرد گفت تاریخ تفویض خدمت | وقائع نگاری گجرات زیبا

آن جناب از دکن اول قصد وطن کردند و در ذیحجه سال مسطور بوصول بلگرام مسرت اندوختند - و در محرم سنه ۱۱۱۳ ثلث عشر و مائة والف از بلگرام متوجه گجرات شدند و غرهٔ شهر ربیع الاول همین سال گجرات را مورد برکات ساختند و قریب چهار سال هر دو خدمت را باستقلال تمام سرانجام دادند - و در سنه ۱۱۱۶ ست عشر و مائة والف عزل در میان آمد آن جناب متوجه وطن شدند و در ماه جمادی الاولیٰ ازین سال سواد بلگرام را از پرتو قدوم منور ساختند - درین وقت از ولادت مولف اوراق سه ماه گذشته بود - میرزا یار علی بیگ غائبانه نقش قدردانی زد - و هم درین سال بخدمت بخشی گری و سوانح نگاری و وقائع نویسی سرکار بهکر و سرکار سیوستان از پیشگاه خلد مکان برای ایشان گرفت - و سند درست کرده مصحوب قاصد اجیر روانه بلگرام ساخت - و قلمی نمود که عوض دو خدمت چند خدمت تفویض شد - باید که تعب سفر دکن نکشند و از وطن روانه مکانِ خدمت شوند - و قاصدے دیگر با نقل سند جانب بهکر و سیوستان فرستاد - و از تقرر خدمات با علامهٔ مرحوم مردم آنجا را اعلام نمود - قضارا قاصدے که رخصت بلگرام یافته بود در اثناے راه تلف شد - چون زمانه بسیار از میعاد قاصد گذشت - میرزاے قدرشناس سند ثنی از دفاتر پادشاهی درست کرده با قاصدے ارسال بلگرام نمود - آن جناب بعد وصول این نوید در ماه جمادی الاولی سنه ۱۱۱۷ سبعة عشر و مائة والف از بلگرام سمندِ عزم جانب

ملک سندہ بہ خرامش آوردند۔ و بست و چہارم رجب المرجب سال مذکور بلدۂ بھکر از جلوۂ والا برافروختند و مسندِ خدمت را بہ تمکّن عالی زینت بخشیدند۔ و بعد رحلتِ خلد مکان چون قدر و منزلت آن جناب نقش خاطر شاہزادہا و جمیع ارکان سلطنت بود و در طبقات لاحقہ بے آنکہ از بھکر حرکت کنند ارکان سریر خلافت در ہر عصر سند استقلال خدمات ارسال نمودند تا آنکہ در عہد محمد فرخ سیر پادشاہ از نیرنگی قدرت الٰہی پرگنۂ جتوی از توابع سرکار بھکر ریزہا سے نبات مثل ژالہ خورد از ابر بارید۔ و بہ نزول این حلاوہ غیبی کام و زبان عالمے شیرین گردید۔ آن جناب درین سانحۂ غریب رباعی انشا کردہ در فرد وقایع معروض بارگاہ خلافت داشتند کہ ؎

فرخ سیر آن شہنشہ با برکات	بر چرخ از ادب او شدہ شیرین حرکات
در سندہ ز یمن عہد عشرت مہدش	بارید سحاب ریزۂ قند و نبات

میر جملہ سمرقندی کہ دران زمان راتق و فاتق مہمات سلطنت بود و سوانح حضور رعلی با و تعلق داشت و آخر صدر الصدور شد بہ مجرد ملاحظہ فرد وقایع بے آنکہ حکم بہ تحقیق کند حمل بر خلاف واقع نمودہ در اوائل سنہ ۱۱۲۶ست و عشرین و مائۃ و الف معزول ساخت آن جناب در ہمین سال از بھکر جانب دار الخلافہ شاہجہان آباد حرکت کردند و در خلوتے کہ نواب قطب الملک سید عبد اللہ خان وزیر اعظم و امیر الامرا سید حسین علیخان یک جا بودند کیفیت بہ معرض اظہار آوردند و رباعی مسطور بہ سمع رسانیدند۔ امیر الامرا در ہمان مجلس حکم بحالی خدمات فرمود و آن جناب سند حاصل کردہ بہ بلدہ بھکر فرستادند۔ و شیخ محمد رضا بھکری

فرستادند. و شیخ محمد رضا بهکری را غائبانه نائب ساختند. و در سنه ۱۱۳۰ ثلثین و مائة و الف
خود مستعفی شده خدمات را بنام فرزند ارجمند میر سید محمد مدظله گرفتند و در سنه ۱۱۳۲ اثنین و ثلثین
و مائة و الف بعد شانزده سال بلگرام را از مقدم سامی مستسعد ساختند. و یک سال
اقامت گزیده متوجه دار الخلافه شاهجهان آباد شدند کاتب الحروف در وقت مقدم شریف
بوطن هفده ساله بود و این اول رویت است که در سن شعور فقیر واقع شده و بنده
و میر محمد یوسف که ما هر دو دخترزاده حقیقی آن جنابیم بشرف تلمذ سعادت اندوختیم. و سند حدیث
مسلسل بالاولیه و حدیث الاسودین و اجازت اکثر کتب احادیث حاصل کردیم بعده
در سنه اربع و ثلثین و مائة و الف ما هر دو برادر به دار الخلافه شاهجهان آباد رفتیم و در آنجا
قریب سه سال صحبت عالی دریافتیم. و بعض کتب حدیث و برخی از کتاب قاموس
و فنون دیگر کسب نمودیم از عهد عالمگیر خلد مکان تا عصر محمد شاه جمیع امراے عظام اعزاز و
اکرام جناب اقدس بجا می آوردند و تشنهٔ صحبت والا بودند. طریقهٔ آن جناب صدق و
صفا و طاعت الهی و دوام آگاهی بود. و بکمال تمکین و وقار داشتند. و با وصف اختیار
خدمات بادشاهی سر موے از دقائق دیانت و امانت فرو نمی گذاشتند. سید حسین امتیاز خان
متخلص به خالص سفاهانی از دیار هند عازم ولایت شد. چون به سیوستان رسید. خدایار
خان مرزبان سند در سنه ۱۱۲۲ اثنین و عشرین و مائة و الف سید حسین را به قتل رسانید
و اموال لکوک را متصرف شد و به علامهٔ مرحوم پیغام کرد که این خبر در سوانح بادشاهی طوریکه
واقعی است داخل نباید کرد و هزار اشرفی طلا که مقابل چهارده هزار روپیه باشد تسلیم می کرد

علامۂ مرحوم دست بر دہ زدند و فرمودند بہ عنایت الٰہی شروتی دارم محتاج نیستم اگر
امروز خیر واقعی بہ قلم نیارم فردا در حضور رب العزت تعالیٰ شانہٗ چہ جواب دہم۔ واکثر
خیر ارباب استحقاق خصوص بطریق اخفا می کردند۔ وبر مضمون فیض مشحون ان
تخفوها وتؤتوها الفقراء فهو خیر لکم عمل می کردند۔ و بعد ادائے فرائض وسنن اعظم اشغال
مطالعۂ کتاب بود۔ و روز جمعہ بعد نماز صبح تا قبل استوا دلائل الخیرات ختم می کردند۔ و در
میان حرف نمی زدند۔ ونسخۂ دلائل الخیرات را کہ وظیفۂ خاص بود بدست مبارک
خود تحریر نمودند۔ و امروز این نسخہ موجود است۔ و قریب استوا بہ غسل مسنون روز جمعہ پرداختہ متوجہ
مسجد مے شدند۔ و در ماہ مبارک رمضان روزانہ بہ بیت الخلا می رفتند۔ و در سفر
و حضر نماز تراویح ترک نمی شد۔ و از صفات رضیہ این کہ چون قصد کتابت می کردند
اول تسمیہ و حمد و صلوٰۃ بر قرطاسی معین می نوشتند بعد ازان شروع بہ کتابت مقصود می کردند
و تا آخر عمر این عمل ترک نہ شد۔ کتاب خانۂ عظیمی در زمرۂ باقیات صالحات گذاشتہ اند
اکثر این کتب را بدست مبارک خود اصلاح و مقابلہ نمودہ اند و نسخ بسیار بہ خط خاص
نوشتہ اند۔ در اوائل خط نستعلیق لغایت شیرین می نوشتند۔ بعدہٗ از نستعلیق خطی
طبعی ایجاد کردند۔ بہ نہایت شیرین و دل نشین کہ چشم ناظران را جلا می افزاید۔ و ذوق
کتابت بہ مثابۂ داشتند کہ در اواخر ایام اقامت بھکر کتاب مبارک صحیح بخاری استکتاب
نمودند و در صدد مقابلہ بودند کہ عزل خدمت درمیان آمد۔ آن جناب بہ عزم شاہجہان آباد
خیمہ را بہ نوشہرہ کہ موضعی است در سواد بھکر بر آوردند و محض برائے مقابلۂ صحیح بخاری مدت

شش ماه مکث کردند و چون توابع و لواحق بسیار در رکاب بود مبالغ الوف به صرف در آمد والیوم آن نسخهٔ معتبر که در کتاب خانهٔ والا موجود است۔ تاریخ ولادت با سعادت که بخط خاص شاہدہ افتاد۔ سیزدہم شوال ۱۰۷۱ھ احدی وسبعین والف مولد و منشا بلگرام۔ و وصال والا شب شنبہ بست و سوم شہر ربیع الآخر ۱۱۳۸ھ ثمان وثلثین وماتہ والف در دار الخلافہ شاہجہان آباد واقع شد۔ نعش مبارک حسب الوصیہ بہ دار السلام بلگرام نقل کردہ روز جمعہ اول وقت عصر ششم جمادی الاولی سال مذکور در تقدم پدر بزرگوار میر احمد مرحوم دفن ساختند۔ عمر شریف شصت و شش سال و شش ماہ و دہ روز از نتائج طبع والا مثنوی است مسمی بہ امواج الخیال در تعریف بلگرام مطلعش این ست ؎

	آب و گِل ش که فیض عام ست		از خطۂ پاک بلگرام است	

ہمانا درین مطلع اشعاری است باین کہ عنصر لطیف بہ مسقط الراس رجوع می کند و فرع باصل باز می گردد۔ و از جملہ آثار کرامت این کہ جسد مبارک باوجود حرارت آفتاب وامتداد مدت کہ در عرض چہاردہ روز تابوت از شاہجہان آباد بوطن رسید سالم و صحیح بر آمد و در ہیچ عضو اصلا تغیری راہ نیافت جسد مطہر را از تابوت بر چہار پایۂ گرفتہ نوعے کہ میت تازہ رامی گیرند۔ و بر لب قبر آوردند۔ و چادر زیر کمر گرفتہ در لحد فرود آوردند استاد المحققین میر طفیل محمد طاب ثراہ در قبر در آمدہ بخاک سپردند۔ راقم الحروف آیۂ کریمہ اولٰئك لهم عقبى الدار جنات عدن تاریخ بر آورد۔ و ایضاً آیۂ کریمہ للذين احسنوا الحسنٰى وزيادة در تفسیر بیضاوی گوید الحسنى الجنة والزيادة هو اللقاء

طرفہ آنکہ آیہ کریمہ للذین احسنوا الحسنیٰ وزیادۃ اکثر بزبان شریف جاری می شد و در
منشآت والا بیشتر واقع شدہ۔ میر سید محمد سلمہ اللہ تعالیٰ خلف الصدق ایشان پادہ
از منشآت والا جمع کردہ اند و قصے سید اسمٰعیل بلگرامی خلیفہ شاہ عبدالرزاق بانسہ
قدس اللہ اسرارہما رقعہ بہ علامہ مرحوم تحریر نمودند۔ نسخہ اش این است :-

دو میر صاحب مشفق مہربان فیض رسان سلامت۔ حقیقت نوم و یقظہ بر ارباب معانی منکشف
دو وہویدا ست بعضے نوم را بر یقظہ ترجیح دادہ اند و بعضے یقظہ را بر نوم این معنی را مشروحاً تحریر فرمایند
دو والسلام علیکم و علیٰ من لدیکم"

علامہ مرحوم جواب تحریر آوردند نسخہ اش این است :-

دو بیدار دل۔ خوابیدہ ہوا۔ ثابت مقام تسلیم و رضا سلامت۔ از معارضہ نوم در تفصیل یقظہ و نوم
دو نگارش رفتہ۔ رمز آگاہا اگرچہ منطوق کلام الناس نیام فاذا ماتوا انتبہوا و حدیث شریف
دو اختصام ملاء اعلیٰ در تصعید عمل متیقظ بہ بالا رو بہ انحطاط درجہ جواب دارد

دو چشم تو نہ بخت ماست پرخواب چرا ست

دو اما مضمون کریمہ وتحسبہم ایقاظا وہم رقود ونقلبہم ذات الیمین وذات الشمال
دو باعتبار کفالہ تقلیب کہ مشتمل است بر اسرار عجیب دلالت بر رفعت شان از خود
دو خوابیدگان دارد

دو زہے مراتب خوابی کہ بہ ز بیداری است

دو واگرچہ ظاہر خطاب تم بالنوم مان ناظر بہ تدمیم است۔ اما تعلیہ بہ فضل عبا مشعر لنبایت تعظیم د

دد ہم چنسین مضمون این منظومہ ہندی ع

دد با آیو تب گا تون سوی کیسین بھگت پرابت ہوی

دد اگرچہ ابیات سے بہ نقیص نوم وارد - اما نیز ابیات دوہرہ ۵

د	چونین دیکھو یہ مین کھل گئی آنکھ ابھاگ	اور گنوات سو ابسب ہون تو گنوا یو جاگ	

دد از غایت نزاکت کار سے مبنی است بہ تفضیل نوم بر بیداری خوشا خیالت آن عاشقی کہ در شب

دد ہجرت بہ خوابش آئی واو شرمسار برخیزد - تحقیق مقام آنکہ تا سرسے بہ خیال او داری اگر بیداری ست

دد بہ از نوم واگر نوم است بہ از بیداری نمک بر بزی شبلی در چشم و مژہ برائے رفع خواب دیدا بیدن ؟ بود ہفت سال

دد داول در آوردن او بہ بہشت - ہر دو صواب است این است ما حصلِ فایہ فہیم و فوق کل ذی علم علیم ۔

حواشی ازقمہ

قولہ - اختصام ملاء اعلی - در حدیث شریف آمدہ کہ در رفع سہ عمل ملائکہ باہم خصومت می نمایند یعنی اطعام طعام ونرمی کلام و نماز در حالی کہ مردم خوابیدہ باشند - حدیث بتمامہ در مشکوۃ در فصل ثالث از باب المساجد و مواضع الصلوۃ مسطور است **قولہ** - باعتبار کفالہ تقلیب یعنی نقلبہم صیغہ متکلم دلالت می کند کہ حق تعالی خود کفالہ تقلیب اصحاب کہف نمود **قولہ** قم یا نومان در غزوہ خندق شب فرار کفار ابر و سرما سخت و باد تند بود حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حذیفۃ الیمان را برائے استخبار لشکر کفار فرستاد و دعا فرمود تا سرما وجوع از و دور شد - ہمین کہ برگشت باز سرما در واثر کرد - حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل عبا

یعنی گوشہ زائد لباسی کہ بر دوش مبارک بود پوشانید۔ و پاے مبارک بر سینۂ او گذاشت تا تسکین یافت و بخواب رفت۔ چون وقت نماز صبح نزدیک رسید فرمود قم یا نومان یعنی برخیز اے بسیار خواب **قولہ**۔ عبود بفتح عین مہملہ و تشدید باء موحدہ مضموم نام غلامی سیاہ کہ ہفت سال خوابید و اول در بہشت در آید سببش این کہ پیغمبر آن عصر را امت در چاہی حبس کردند عبود ایمان آورد و پنہان از قوم خبرے گرفت۔ قصہ بہ تفصیل در قاموس در مادۂ عبد مذکورست و چون درین کتاب نسب سادات بلگرام لازم گرفتہ شد ایراد قصیدۂ کہ در بیان نسب خود بہ نظم آوردہ اند مناسب افتاد و اطناب در مقام خود مضائقہ ندارد۔ قصیدہ این است :۔ ص

نائیم نخلِ سبز ریاض پیمبری	احسان ماست بر ہمہ از سایہ گستری
نخلی کہ اصل ثابت او ختم انبیا است	فرعش گذشت از سر این چرخ چنبری
آن ختمِ انبیا کہ بتول است دخترش	آرایش منصہ پاکیزہ گوہری
آن دخترِ نبی کہ بود شوہرش علی	دریاے فیض ساقیِ صہبائی کوثری
فرزندِ اوست خامس آلِ عبا حسین	فرمود در محیط شہادت شناوری
سجاد آنکہ آدمِ آلِ حسین بود	ایزد نصیب دشمن او کرد ابتری
زید شہید مصحف اسرار اہلبیت	پیدا است از مناقب او شانِ حیدری
عیسے کہ شد بموتم اشبال مشتہر	کردی شکار شیر ز ردی ولاوری
سید محمد آنکہ جہان راز خلقِ او	پیچید در دماغ نسیم معطری

سید علی که برج عالم پناه او
کیوان ستاده است به عنوان قنبری

سید حسین شمسهٔ ایوان مکرمت
روح الامین کند به رواقش کبوتری

سید علی عراقی کز فیض مقدمش
خاک عراق یافته از عرش برتری

سید حسن که اختر اوج سیادت است
کسب سعادت از نظرش کرد مشتری

سید علی که دشمن شوریده بخت را
سازد کباب آتش خورشید محشری

شادابی بهار گلستان خلق زید
می کرد در تحفظ دلها صنوبری

سید عمر که سرور عالی مقام بود
در بزم او همیشه فلک گرم مجمری

زید سوم که خسرو اقلیم فقر بود
کردی ز زردی آئینهٔ دل سکندری

یحیی که در ریاض صفات کمال او
یک شهر چشم حیرتیان کرد عبهری

سید حسین منتخب دودهٔ شرف
باشد چراغ انجمن افروز مهتری

داود آنکه دشمن فولاد جسم را
چون موم نرم ساخت ز دست بهادری

والاگهر ابوالفرح واسطی که شست
از آب ذوالفقار بسی نقش کافری

سید ابوالفراس که هنگام کارزار
آمد ز دست او همه کار غضنفری

ثانی ابوالفرح که بآئین جد خویش
روز نبرد شیر نیستان صفدری

سید حسین صاحب شمشیر خونچکان
با قلب دشمنان نکشش کرد خنجری

سید علی که صارم خاراشکاف او
چون ذوالفقار دم زده از فتح خیبری

جد کلان محمد صغری که تیغ او
بر بلگرام یافته فتح و ظفری

مفتوح گشت در زمن شاه التمش	تاریخ آن ز لفظ خداداد لشمری
در سال ششصد و چهل و پنج فوت کرد	آسود بر بساط معلای عبقری
شعبان و در روز چاردهم ضحوه نشین	کرد از جهان به ملک مقدس مسافری
باشد به بلگرام مزار مبارکش	بر مرقدش کنند ملائک مجاوری
سید عمر فروغ جبین محمدی	او راست بر سپهر شرف شان اختری
سید حسین از نظر التفات او	مینا ز مردمی کند و سنگ گوهری
سید نصیر آنکه به مصداق نام خود	باز مرهٔ ستم زدگان کرد یاوری
سید حسین کان سخا معدنِ صفا	از گوهرش جمالِ شرف یافت زیوری
سالار از فروغ ضمیر منیر او	در یوزهٔ شعاع کند مهر خاوری
لطف الله آنکه قطب سپهر ولایت است	مردانِ راه را بخدا کرد رهبری
دادن که نام اوست خداداد از پدر	صاحب کرامتی است ز تعریف نادری
جد القبیله حضرت محمود دین پناه	کردند جن و انس به حکمش مسخری
عالیجناب سید نوح آنکه عرف او	باشد بیاره سروِ گلستانِ سروری
سید حسین خلق مجسم که ذاتِ او	خورشید سان مشتمل شده در ذره پروری
محمود در فضائل کسبی و موهبی	همتای او نه زاده ز ارحام عنصری
عبد اللطیف آنکه ز ابنای روزگار	ممتاز بوده در عملِ فیض گستری
احمد که صاحب قلم و سیف قاطع است	بهرام و تیر بر در او کرده چاکری

عبداللہ آن برادر عبداللطیف کو
احمد پسر گرفت ز لطف برادری

عبدالجلیل از پس احمد منم کہ ہست
وصفی ز من فصاحت سحبان والوری

آنجا کہ نغمۂ کلکم شود بلند
آید سرفرو متنبی و بحتری

مقصود من تفنن طبع است از سخن
ورنہ سزاے رتبۂ من نیست شاعری

دریاے موج خیز علوم کہ می کند
با من خطاب جوہر اول زمخشری

ایزد مرا بہ علم و عمل امتیاز داد
شانم بلند کرد دگر از تو انگری

با وصف این فضائل صوری و معنوی
گویم بہ نفس خویش کہ از جملہ کمتری

در یک ہزار و یک صد و یک گلک دو سفی
افشانہ این لآلی بحر سخنوری

راقم الحروف سبط حقیقی آن جناب و ذرہ دریوزہ گران آفتاب است بحال من ہیچمدان عنایتی خاص داشتند۔ و در ایام ملازمت دار الخلافہ شاہجہان آباد مکرر فرمودند کہ مے خواہم بہ وجود شما نشانی از من باقی ماند۔ حقوق و الاا ز تربیت دینی و دنیوی ازان زیادہ است کہ بہ ذرات زمینی با کواکب آسمان توان شمرد چیزے کہ از دست این ناتوان برآمد ہمین کہ در اماکن فیض مواطن سیما مواجہۂ جناب رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست دعا برداشتم و بزبان نیاز و حضور دل این خدمت بہ تقدیم رساندم و ثواب یک عمرہ بہ روح اقدس نیاز کردم بقدر استعداد کہ آن ہم پرتو عنایات عالی است قصیدہ بزبان عربی در مدح اقدس انشا کردم امیدوارم کہ این ہدیۂ حقیر از روح فیض رسان نظر قبول یابد و خدمتے کہ از نہایت اخلاص بجا آوردہ شد بجاے رسید کہ مولانا سید مصطفی بن سید عمر روسی سورتی ہرگاہ این قصیدہ را

شنید فرمود ہذہ قصیدة یحق آن یغبط فیہا یعنی این قصیدہ استحقاق دارد کہ غبطہ کردہ شود درآن - وسید احمد امام زادہ یمن شرحی برین قصیدہ نوشتہ -

سید احمد از اولاد ائمہ یمن یعنی سلاطین آنجا است   در طبقۂ سلاطین حال یمن اول کسے کہ بہ سلطنت رسید قاسم بن محمد ملقب بہ امام منصور باللہ است از ذریات حسن مثنی بن امام حسن سبط رضی اللہ عنہ و بسر احسن بن قاسم صاحب سیف و شجاع بے نظیر بود - و ترکان روم کہ از مدتے بر دیار یمن مسلط شدہ بودند آنہا را مغلوب ساخت - و در سنہ ۱۰۴۷ سبع و اربعین و الف قانصوہ سردار ترکان امان خواستہ از یمن بدر زد و خود را بہ مکہ معظمہ رسانید و بقیۂ ترکان امیر مصطفے را سردار گرفتند و زبید را ضبط کردند - و از ترس شمشیر حسن نتوانستند پا قایم کرد و در سنہ ۱۰۴۹ تسع و اربعین و الف امیر مصطفے نیز از یمن برآمد و رو بہ مکہ معظمہ آورد - بلاد یمن بہ امام زیدیہ قاسم بن محمد قرار گرفت - و بعد فوت او پسرش بن قاسم ملقب بہ موید باللہ بادشاہ شد و بعد فوت او برادرش متوکل علی اللہ اسمعیل بن امام منصور باللہ قاسم بن محمد بہ سلطنت رسید و بعد فوت او پسرش موید باللہ محمد بن اسمعیل بر تخت نشست - و بعد فوت او مہدی لدین اللہ احمد بن حسن مخرج اتراک بن قاسم بن محمد بر سریر فرمانروائے برآمد و بعد فوت او محمد بن احمد بن حسن مخرج اتراک مسند دارائی آراست و بعد فوت او حسین بن قاسم از احفاد منصور باللہ قاسم بن محمد جلوس نمود - و بعد فوت او متوکل علی اللہ قاسم بن حسین بن احمد بن حسن مخرج اتراک علم فرمان دہی افراشت - و بعد فوت او ناصر لدین اللہ محمد بن اسحق بن احمد بن حسن مخرج اتراک نگین ملک بدست آورد و بعد یک سال

مخلوع شد۔ و نوبت فرمان روائے به حسین بن متوکل علی اللہ قاسم بن حسین بن حسن مخرج اتراک رسید۔ و بعد فوت او پسرش عباس بن حسین تاج سلطنت بر سر گذاشت۔ و امام ابن عم او ست۔ نسب شارح قصیده به دو واسطه به امام مهدی لدین اللہ احمد بن حسن مخرج اتراک می رسد بدین نهج سید احمد بن عبد اللہ بن ابی طالب بن احمد بن حسن چند روز نوبت سلطنت بعض ارض یمن به عبد اللہ پدر شارح قصیده هم رسید بود۔ آخر حسین بن متوکل علی اللہ قاسم مذکور عبد اللہ به و غا قید کرد و سلطنت را متصرف گشت۔ عبد اللہ تا وقت تحریر در قید حیات است۔ سید احمد شارح قصیده بعد حبس پدر به ملک دکن افتاد و با نواب نظام الدوله شهید به وساطت راقم الحروف ملاقات کرد۔ نواب فراوان رعایت و تعظیم و تکریم بجا آورد۔ قصیدهٔ مذکور این است ~

ادر اک علیلا لقاء منک یکفیه	طرفک الناعس المر امن بیشفیه
کتمت دائی عن العذال مجتهدا	ماکنت ادری نحول الجسم یفشیه
قد ادنی عن سقام انت منشاه	و نجنی من خرام انت موریه
لقد ثنی عطفه عن مغرم دنف	مهفهف تقل الارداف یثنیه
دعی کالد سقامی لو تعالج من	احبته بدواء الخمر من فیه
و حبذا العیش لو یمشی علی مقلی	غض رطب من العینین اسقیه
شان المحب عجیب فی صبابته	الهجر یقتله والوصل یحییه
یا جارة هیجت بالنصح لو عته	بحق مقلته الحمراء خلیه

لولاه ما شاق عرف الصبا سحرا … ولم يكن بارق الظلماء يشجيه

اليك يا رشا الوعساء معذرة … ءانت عن رشا البطحاء تسليه

نوائمي قطعت اكبادهن متى … رأينه في كمال الحسن والتيه

ايا صواحب اكباد مقطعة … فذلكن الذي لمتنني فيه

اذ ادنى مهاة البيد تشبيهه … او قست بالبانة الخضراء تحكيه

غزالة تصرع الآساد فاطمة … الا الذي سيد السادات يحميه

كهف الانام امام الكون اكرمه … عون الذي حادثة الايام ترميه

السيد المقتدى عبد الجليل له … مجد اثيل من الآباء يحويه

حبي ملاذي وأستاذي ومستندي … رب الورى بصنوف الخير يجزيه

علامة ناقل المعقول متقن … فهامة جامع المنقول محصيه

شمس تفيض علينا نورها ابدا … حاشا اذا جنة الظلماء تطويه

بدر سناه اصيل غير منتقص … وكل ليل كما في الآن تلفيه

بحر غني عن الاصداف جوهره … ونفس همته العليا تربيه

لقد تحلى بتقوى الله خالصة … والله عن سائر الاكوان يغنيه

ان حل في حضرة السلطان منصبه … فليس هذا عن الرحمن يلهيه

توارث الفضل عن اباءه قل ما … وبعد ذلك في الاولاد يبقيه

رب السموات والارضين يوم غد … من المواهب اعلاهن يوليه

یا ایها البحر شنفت المسامع من | در الی ساحل قرطاس تلقیه
ان قال سحبان فی بطن الثری رحما | فانت من هذه الانفاس محییه
وانت فی شعراء الفرس ابلغهم | یا طیب فابلسان الهند تملیه
مولای اوتیت علما زانه عمل | وعنصر اجوهر الحسنی تحلیه
احیرتکب ناظر الغزلان نشوته | الی سبیل التقی لو کنت تهدیه
ابا ابن احمد فرع الماجدین آلی | محمد نور الدنیا تجلیه
خلقت فی نسب عال وذو حسب | مسلسل لبست الاقلام تحصیه
لان کسب المعالی من اولی شرف | ارثا فکم من فخار انت مبدیه
ان الوری لعنوا الجاه یرفعهم | انت الذی بسمو النفس تعلیه
ماشاد مثلک بنیان العلا احد | نعم علی شرف الافلاک تبنیه
سقی الاله محلا انت ساکنه | فادرت الغصن والوسمی یرویه
بجاه خیر البرایا رب اهد له | منا صلوة مدی الایام ترضیه

حواشی قصیده

طرف بالفتح چشم ذا ترست - ممراض بالکسر بسیار مرض - عاذل ملامت گر - عذال بضم عین وتشدید ذال جمع نحول لاغر شدن - ضرام بالکسر هیزم افروخته - موری بالضم برافروزندۀ آتش قوله تعالی والموریات قدحا فی القاموس ثنی عطفه اعرض - یعترم بالضم میم وسکون

بغین معجمه وفتح راے مهمله اسیر محبت - ونف بفتح نون وکسر آن دایم المرض مهفهف باریک میان - روف سرین ارادف جمع - عرف بالفتح بوے خوش - بارق ابر بابرق - اشجا غمگین کردن - یشجی مضارع آن - جاره تانیث جار یعنی همسایه لوعه بالفتح سوزش دل - مقله بالضم کاسهٔ چشم - عبراء بالفتح گریان رشا بفتحتین آهوبره - دعساء بالفتح زمین نرم ریگستان بطحا بالفتح گذرگاه سیل پرسنگریزه و وادی مکه معظمه تیه بکسر تاء فوقانی تکبر - رانه گریستن رنا ماضی آن - مهاة گاو وحشی شعراء عرب معشوقه را به مهاة تشبیه دهند به اعتبار خوش چشمی چنانچه شعراء هند رفتار معشوقه را به رفتار فیل و کمر را به کمر شیر تشبیه دهند - واصل این ست که اهل هر ولایت را مانوسات است که در اشعار خود استعمال کنند - و مذاق ایشان را خوش آید - هر چند مذاق غیر آن ولایت را مستنکر نماید - اگر غیر کسب زبان بکمال رساند لا شک انکار از زنگ اقرار می گرداند و ذوقی که اهل زبان دریابند بعینه یا قریب آن او نیز در می یابد بید بالکسر بیابانها - میس بالفتح خرامیدن ماس ماضی آن بانه درختی است که قد خوبان را بآن تشبیه دهند فی القاموس حبة اللیل و علیه ستره - تلفیه مضارع الفاء بمعنی یافتن ایلا بخشیدن یولیه مضارع آن تشنیف گوشواره در گوش کسے کردن - رمه بالکسر و تشدید میم استخوان بوسیده رمم جمع - ناظر نقطه سیاه چشم یا نگاه - فخار بالفتح نازش - شرفه بالضم کنگره شرف بضم شین و فتح رای جمع دیمی بالفتح باران مدی بالفتح غایت مسافت -

(۵۹) میر محمد جان بلگرامی

ابن عم حقیقی علامه مرحوم میر عبد الجلیل است نسبش باین طریق میر جان محمد بن

سید معین الدین بن سید عبد اللطیف بن سید محمود اصغر بلگرامی قدس سرہ سید معین الدین
از عجائب روزگار و نوادر لیل و نہار بود و در ہوش و فطرت نظیر نداشت۔ علامۂ مرحوم
او را عقل مجسم می گفتند و تا آخر عمر پیش امرائے عہد معزز و مکرم زیست برادر کلانش
سید احمد از طرف نواب مکرم خان حکومت بعض محالات توابع دہلی داشت۔
چنانچہ گذارش یافت و او ہمراہ برادر بخدمت امینی آن مواضع مامور بود و ہر دو برادر قسمی
اخلاص و اتحاد داشتند کہ یک جان در قالب توان گفت و از ینجا تدین ہر دو برادر
توان دریافت کہ یکے را حاکم کردند و دیگرے را امین۔ چون نواب مکرم خان
بہ ایالت صوبۂ ملتان منصوبہ گشت۔ سید معین الدین را خدمت عدالت صوبۂ مسطور
تفویض نمود۔ سید این منصب نازک را بہ راستی و درستی پرداخت و وضیع و شریف
شہر را بہ عدل و احسان از خود راضی ساخت۔ وہم در ملتان سیزدہم شعبان سنہ ۱۱۰۳ سنہ الله
ثلث ومائۃ والف بہ گلگشت فردوس برین خرامید۔ فرزندش سید کرم الله کہ ذکرش
می آید آیہ کریمہ بلدہ جنات تاریخ یافت قبرش در ہمان شہر در حریم روضہ شیخ
موسی جیلانی قدس سرہ متصل زینہائے دروازہ گنبد مبارک جانب یسار داخل واقع
شدہ کاتب الحروف ہنگام مراجعت از سفر سیوستان در حدود سنہ سبع و اربعین ومائۃ
والف بہ زیارت مرقد شریف و فاتحہ فائحہ مستسعد گردید۔

میر جان محمد ولادت او یازدہم شہر ربیع الآخر سنہ ۱۰۸۳ سنہ ثلث وثمانین والف اتفاق
افتاد۔ سید عالم و فاضل و حافظ کلام الله و قاری بے نظیر بود۔ و خط نسخ جید می نوشت

وازکثرت مصاحبت اہل فرس زبان فارسی در نہایت فصاحت وبلاغت می گفت وجواہر آبدار می سفت۔ نقاوت وطہارت بکمال داشت۔ وشب وروز در اداے نوافل ووظائف مستغرق می ماند۔ مے فرمود ازسن بست سالگی نماز تہجد از من فوت نشد۔ شبہا کہ نماز می گذارد بہ حیثیتی حالت گریہ وتضرع رومی داد کہ در ودیوار در رقت می آمد۔ وادعیہ را بہ سوز ودروی می خواند کہ جگر سنگ می گداخت۔ ودر سال ست واربعین ومائۃ والف جذبۂ توفیق الٰہی او را دریافت منصب وجاگیر بادشاہی ترک دادہ ومصاحبت امرا وتنعم دنیا واگذاشتہ اوال ازدار الخلافہ شاہجہان آباد بہ بلگرام آمد واہل وعیال ومردم قبیلہ را جمع کرد وبا ایشان گفت کہ نعمت وجمعیت دنیا بسیار دیدم وخدمت صاحب الطاقہ بجا آوردم اکنون کہ صبح پیری ازشب جوانی دمیدہ وچراغ زندگانی بہ آخر رسیدہ مے خواہم کہ زیارت حرمین شریفین ودیگر اماکن مقدسہ رخت سفر بندم وبقیہ ایام زندگانی را در طیبہ طیبہ علی ساکنہا الصلوۃ والتحیۃ بسر آرم۔ مناسب آنکہ بہ طیب خاطر رخصت دہید۔

وامروز این کس را کہ ایام حیاتش نفسی چند بیش نماندہ ازین عالم درگذشتہ انگارید"

حاصل آنکہ بہ استرضاء اہل وعیال کوشیدہ وتلخی صبر برین جماعہ گوارا ساختہ رو براہ مقصود آورد وعازم بندر تہ گردید وبتاریخ ہفدہم ربیع الآخر سنہ ۱۱۴۶ست واربعین ومائۃ والف وارد سیوستان گشت۔ کاتب الحروف دران ایام ہمانجا بود وبست وہشتم شہر مسطور از سیوستان روانہ بیشتر گردید۔ وپانزدہم جمادی الاولی سال مذکور در جہازی کہ روانہ بصرہ می شد نشست قضارا جہاز دربرابر بندر عباسی شکست۔ وخلق کثیر واموال خطیرہ در لجۂ ناکامی فرو رفت

سربان جهاز بر کشتی صغیری که در کاب جهاز می باشد نشستند و میر اهمراهان کشتی گرفتند
اری کشتی در آغوش سلامت به ساحلے برخورد - میر از انجا عازم بصره گردید و بعد از قطع صحاری
بسیار و جبال دشوار گذار به مشقت تمام خود را به بصره رسانید و از آنجا به دار السلام بغداد
رسام ره نجف اشرف و کربلاے معلی شتافت و شرف زیارت مزارات عالیات
این مواضع حاصل کرد -
وچون نادرشاه در عهد خود رسوم بدعت از و یا بر ایران بر انداخت - همراه قافله
تجار عنان بجانب مشهد مقدس تافت - و به زیارت امام هشتم سر بآسمان تهم رسانید - از انجا
احرام بیت الله بر بست - و بعد اداے مناسک حج و عمره و فوراً به مدینه سکینه علی ساکنها
الصلوة والتحیته آمد و بزیارت مرقد معطر روائح سعادت ابدی استشمام نمود - و حلقه باب
شفاعت مآب صلی الله علیه وسلم بسر پنجه اخلاص محکم گرفت - و به تمناے موت در آن
بقعه مبارک قدم از شهر برون نگذاشت و دعاے سیدنا عمر رضی الله عنه همیشه بر زبان
داشت اللهم ارزقنی شهادة فی سبیلک واجعل موتی فی بلد رسولک - آخر چند ماه در آن شهر
مبارک زندگانی یافت - درین فرصت همیشه از صبح تا شام در مسجد نبوی می نشست
و مصاحف وقف روضه مقدسه را به تصحیح می رساند - و اوقات گرامی را درین شغل شگرف
صرف می ساخت - تا آنکه پانزدهم رجب المرجب ۱۱۴۹ تسع واربعین ومائة داعی حق را
لبیک اجابت گفت - جنازه او را بدستور این بلده شریفه از مواجهه خیر الانام و مابین بیت
ومنبر گذرانیده به جنت بقیع بردند و پایان قبه سیدنا عباس وائمه اربعه رضی الله عنهم به فاصله

چہار درع جانب شرق بخاک سپردند زہے صاحب دولتے کہ تمام عمر بہ نعمت وجمعیت گذرانید ودر خاتمہ ایام زندگانی این ہمہ سعادات وبرکات حاصل کرد۔ ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء، راقم الحروف در مدت اقامت طابہ مستطابہ ہر جمعہ بزیارت جنت بقیع می رفت ومزار شریف را ہم زیارت می کرد۔ و بہ خواندن فاتحہ فاتحہ سرمایہ سعادت می اندوخت۔ وبعد عطف عنان بہ جانب ہندوستان برادر فضائل مرتبت سید محمد یوسف سلمہ اللہ تعالی تکلیف کردند کہ قصیدہ بزبان عربی مشتمل براحوال آن مرحوم انشا کردہ شود تقدیم فرمائش ضرور شد واین قصیدہ بہ نظم درآمد

حيّ الغمام بساكب هتّان	اربوعنا هنالك مراتع الغزلان
وسقى ورود الرابيات كأنها	قلل بهن مواطع النيران
ورعى كالاطها اباطحا حصباءها	ازرت بلدرٍ في نحور عوان
وحمى رياضنا ازهرت نسماتها	نار الغرام مهيجة الولهان
واطال عمرا رائك سجعتها	ورق الحمى برقائق الالحان
وادام ظل الايك ايك خمائل	فيها ظفرت برؤية الجيران
وكسا الربيع ربى الحجاز مطارفا	مصبوغة بغرائب الالوان
ذوق مهيمن عصبة من طيبة	سكنوا منازل مهجتي وجناني
طوبى لقوم هاجروا وتوطنوا	تلك الديار معادن الايمان
منهم همام بارع متورع	نجل النبي سلالة الاعيان

السيد المقبول جان محمد ... هو في الورى كالروح في الابدان
والفاضل المتنسك الممتاز في ... فن القراءة حافظ القرآن
سامي محلٍّ في لهجة عربية ... في الفارسية اسبق الفرسان
قد لاح خط الشيب من افلاذه ... اته من الياقوت والمرجان
وانظر الى ... كانه ... نبت البنفسج من اصول بنان
وهو المكين على ارائك ثروة ... والمحتظي بمناصب السلطان
لما اكتسى برد المشيب وبادرت ... من عمره الاسير زمان
ولى عن الدنيا وقد ترك الحمى ... نسجت عليه عناكب النسيان
ومشى الى خير البقاع مهاجرا ... سحبا على الاهداب في الاجفان
حتى اذا بلغ المحيط وخاضه ... كسر السفينة طارق الحدثان
فطوى مفاوز لا يقل مسيرها ... الا لمن يسرى على التكلان
واناخ عند البصرة الفيحاء ... فالزور افبعض مواطن الاحسان
زار المزارات العلية وارتوى ... منها وهن مناهل العطشان
ثم انثنى وسعى الى ام القرى ... فاتى وحج البيت ذا الاركان
واتى للمدينة زائر القطينها ... صلى عليه مصور الاكوان
واقام منزويا بها متعبدا ... وحوى فيوض الواهب المنان
حتى توفى بعد عدة اشهر ... واقر في اعلى قصور جنان

والمختطی الخامس لمعد وبعد العشر من — سحب اجاب منادی الرحمن

دنوه عند السبط سبط المصطفیٰ — شهيد فتية ادى البنيان

ولعام رحلته وجدت مؤرخا — ذهلت موازينه من الفرقان

لما وصلت الى المدينة زرته — وانبته بحدائف الريحان

ودعوت يا رحمان روضة حبيبه — وافض عليه سحائب الغفران

وارفع مكانته وزد اكرامه — فی حضرة المختار من عدنان

صلوا على هذا النبي وسلموا — ما غنت الاطيار فی الاغصان

ودو عشر الف ثلثمان

حواشی قصیده

سماکب - باران - ہتان بفتح ہا وتشدید تاء فوقانی لسیار ریزنده - مراتع جمع مرتع بمعنی چراگاه - ورد گل وورود بضمتین جمع - رابیه زمین بلند رابیات جمع - ارزمی بالخیه ادخل علیه عیبا کذا فی القاموس - غانیه زنی که به حسن خوبی بے نیاز باشد از زیور وزینت غوانی جمع ولہان بفتحتین شیفته - اراک بروزن سحاب درختے است که ازان مسواک سازند ارائک جمع - ورقاء کبوتر ورق بالضم جمع - ایک بالفتح درخت درہم پیچیده خمیل زمین اشیب حمائل جمع - مطرفه چادر مطارف جمع - عصبه بالضم جماعه - بجل بالفتح فرزند سامی المدی یعنی بلند غایت - اریکه تخت ارائک جمع الاحتظاء بہره مند گشتن ویعدی بالباء کذا فی تاج المصادر - سحب بالفتح کشیدن - جمان بضم جیم مروارید فیحاء

بفتح فاء سبع ملقب بصرۂ زوراء نام بغداد ۔ منہل چشمۂ مناہل جمع ۔ الارتواء سیراب شدن
ریاء ری بمعنی کذا فی تاج المصادر قطنین ساکن قوله وایتنه بتحائف الریحان در حرمین
شریفین معمول است کہ وقت زیارت قبور ریحان ہمراہ می برند و بر قبور می گذارند و باغبان
آنجا در روز سنہ جنت المعلیٰ و البقیع ریحان می فروشند چہ در حدیث شریف آمدہ کہ وضع سبزہ
بر قبور موجب نزول رحمت و تخفیف عذاب است روضر بحیہ یعنی سیراب کن خاک او را
انفض یعنی بریز۔

(۶۰) سید کرم اللہ بن سید معین الدین بلگرامی

برادر اعیانی میر جان محمد مذکور است ۔ ولادت او در سنۂ سبع وثمانین والف
اتفاق افتاد ۔ صاحب اخلاق حمیدہ و اوصاف پسندیدہ بود و حظی مستوفی از فضیلت
داشت ۔ و با کتب حدیث و سیر بیشتر اشتغال می نمود و در ایام کہولت بہ شوق تمام کلام
اللہ را حفظ کرد ۔ و در سجیۂ رضیہ تقویٰ و صلاح و سخاوت و شجاعت یگانہ می زیست
و مدتے از جانب دریائے علوم میر عبد الجلیل مرحوم نیابت بخشی گری و وقایع نگاری
سرکار بہ سیوستان بجا آورد آخر بہ تقریبی جانب پنجاب رفت ۔ و دوم محرم روز جمعہ بعد نماز عصر
۱۱۳۴ھ اربع وثلثین ومائۃ والف در سواد بلدۂ سیالکوٹ از دست کفاری کہ دران حدود
مستولی شدہ بودند شربت خوشگوار شہادت از جام سعادت چشید ۔ و روز شنبہ در بلدۂ مذکور
متصل فرش دروازہ درگاہ حضرت امام الحق کہ از ذریت طیبہ امام زین العابدین علیہ السلام

وصاحب ولایت آن مقام است مدفون گردید ۔ میر کرم اللہ مرحوم مسجدی رفیع در سیوستان بنا کردہ واثرے از اعمال خیر واگذاشتہ ۔ مسجد مذکور بپہلوے حویلی سوانح نگاری لب دریاے سند متصل درگاہ شیخ جمعہ قدس سرہٗ واقع شدہ ۔ بلدۂ سیوستان از مشاہیر بلاد سند است ۔ مخدوم لعل شاہباز قدس سرہٗ درین شہر آسودہ است ۔

اکنون خامہ بتقریب جو برخی از احوال مخدوم درین محل تحریر می آرد کہ بزرگی و تقدس مخدوم بر عکس ظن بعضے ابا حتیان جلوہ افروز شود ۔

(۶۱) مخدوم لعل شاہباز الحسینی المرندی السیوستانی قدس سرہٗ

راقم الحروف بخط مولانا محب علی تتوی کہ از بزرگان عہد بود وذکر او در شاہجہان نامہا ودیگر کتب تاریخ مسطور است مشاہدہ کرد این عبارت کہ "حضرت مخدوم لعل شاہباز قدس سرہٗ اسم شریف وی عثمان است ۔ وفقیر در لوح سنگی سیاہ دیدہ بود کہ باین روش کندہ بودند :۔

"شیخ عثمان مرندی قطب دین باز سپید ومرند بفتح میم و را مہملہ وسکون نون ودال مہملہ قریہ ایست

" از قراے تبریز" انتہیٰ ۔

نسب شریفش بہ سیزدہ واسطہ بامام جعفر صادق رضی اللہ عنہ می رسد ۔ صاحب تذکرہ مشایخ سند گوید :۔

" مولد ومنشا حضرت مخدوم مرند است ۔ بعد رسیدن بہ مرتبہ رجال بہ خدمت بابا ابراہیم کہ مرید شیخ جمال

آن صاحب کمال بوده به مرتبهٔ تکمیل رسید
" ... رجوع ارادت آورد. و مدت یک سال در خدمت آن صاحب کمال بوده به مرتبهٔ تکمیل رسید
" وخرقهٔ خلافت و اجازت یافت و حصهٔ مجردزیست. و آخر به هندوستان تشریف آورد. و خدمت
" شیخ فرید گنج شکر و شیخ الاسلام بهاؤالدین زکریا در یافت و با شیخ صدرالدین عارف صحبت ها
" داشت. و در سیوستان رحل اقامت افگند "

ضیاء برنی در تاریخ فیروز شاهی می آرد که :-
" چون آن حضرت به ملتان رسید خان شهید یعنی سلطان محمد قاآن از معرفت و اعتقاد ـــــے که
" داشت شرائط تواضع بجا آورد. و فتوح بسیار رسانید. جهد بے شمار نمود که آن بزرگوار در ملتان
" استقامت دارد. و خانقاه برائے وے بنا نمود. آنحضرت به اقامت آنجا رضا نداد. روزے
" خان شهید حضرت شیخ صدرالدین عارف و حضرت شیخ عثمان شاهباز مرندی را در مجلس طلبید
" و به غزلهائے که به سرود در داد. هر دو شیخ بزرگوار و جماعت دیگر از درویشان در سماع و رقص
" بودند خان شهید دست بسته ایستاده بود و زار زار می گریست " انتهى۔

چون وصول راقم الحروف دهم ربیع الاول سنه ۱۱۴۳ ثلث و اربعین و مائة و الف
به شهر سیوستان اتفاق افتاد و میر سید محمد خان بخشی گری و وقائع نگاری تفویض نموده خود
محمل سفر جانب بلگرام بستند. بعد اندک فرصت عزل خدمت رو نمود و گرد ملالی بر حاشیه
خاطر فقیر نشست شبے در عالم رویا مشاهده می کنم که از کوچهٔ شهرے می گذرم شخصے پیش
آمد از و استفسار کردم که پیشتر کوچه نافذ هست در جواب بزبان عربی گفت سیلقاک رجال
قدمے چند رفته مے بینم که سه کس از مشائخ بر وضع و لباس اهل سند در مکانی نشسته اند

یکے ازینہا معتقد است نزدیک رفتہ سلام دادم در روبروے شیخ معتقدانہ بزانوے ادب نشستم وسوال کردم کہ خدمت ما بحال می شود بہ مجرد استماع این حرف سر بہ گریبان مراقبہ برد بعد یک پاس کامل سر برآورد وفرمود بحال می شود گفتم این چنین است فرمود ما می گوییم آخر بعد یک سال خدمت بحال شد وصحت قول شیخ بہ ظہور رسید چنان معلوم شد کہ آن بزرگ بشارت فرما حضرت لعل شاہباز بودہ اند قدس سرہٗ ومراقبہ یک پاس کامل اشارت بہ عرصہ یک سال بود۔ وفات آن جناب بست ویکم شعبان ۶۷۳ھ ثلث وسبعین وستمائۃ واقع شد۔

(۶۲) روح الامین خان

از شیوخ عثمانی بلگرام ساکن محلہ قاضی پورہ است۔ تائید یافتہ روح القدس بود ودر فنون عربی وفارسی وہندی دم یکتائی می زد۔ وغالبیہ حسن وخلق ومأغبار اسعطر می ساخت بسیار ظریف طبع طلق اللسان لطیفہ سنج بود۔ واز کمال قوت حافظہ واستحضار مسائل علمی وحکایات واشعار ہر سہ زبان وقصائد ومثنویات طولانی ازبر داشت۔ در ہر علمی کہ سوال می کردند۔ لب بہ حاضر جوابی می کشود۔ وبسعادت ارادت سید العارفین میر سید لطیف اللہ قدس سرہٗ شرف اندوز بود۔ با این ہمہ فضائل معنوی از دولت صوری حظی وافر داشت وکوس سخاوت وشجاعت می نواخت۔ ہمیشہ صاحب طبل وعلم وفیل وحشم زیست وبا مردم وطن وجوار ویگانہ وبیگانہ بہ احسان ہا پیش آمد۔ چندے بہ حکومت لست ودو محال

…سدہ صوبۂ پنجاب کہ سیالکوٹ وجالندر از آن جملہ است پرداخت۔ وایامے نیابت صوبہ داری اودہ بجا آورد۔ وآخر رفاقت برہان الملک سعادت خان نیشاپوری ناظم صوبۂ اودہ برگزید و باوصف ملازمت ہیچ گاہ شغل کتاب از دست ننہاد و در پایان عمر کہ سن شریفش از ہفتاد تجاوز نمود صحیح بخاری و صحیح مسلم را بدست خود کتابت کردہ محشی ساخت۔ وطرفہ استغراقی در خدمت حدیث شریف بہم رساند تا آنکہ پانزدہم ذی القعدہ روز سہ شنبہ ۱۱۵۱ احدی وخمسین ومائۃ والف در محاربہ ہند با نادرشاہ والی ایران کہ متصل شہر کرنال واقع شد داد جلادت ومردانگی دادہ شربت شہادت بہ کام کشید وہمانجا مدفون گردید۔ نظام الدین احمد صانع بلگرامی کہ از احفاد اوست گوید ؎

شیر افگن صف شکن روح الامین جان آنکہ او	نقش اعدا را بہ تیغ از لوح ہستی کرد حک
ترکتاز او اگر مریخ دیدی روز رزم	آب گشتی زہرہ اش از بیم بر اوج فلک
بسکہ می بخشید زر با جبہۂ وا دست او	حاتم ثانی اگر گویم نباشد ہیچ شک
عالم تفسیر قرآن وحدیث مصطفے	ظاہرش انسان شمار و باطن او چون ملک
بود عثمانی نژاد و مولد او بلگرام	در سخن کامل عیار و نقد معنی را محک
شد بہ رزم شاہ ہند وخسرو ایران شہید	ریخت شور ماتمش بر جان افگاران نمک
سال تاریخش نوشتم صوری دہم معنوی	سال ہجرت بد ہزار و یکصد و پنجاہ و یک

و بہ مقتضائے موزونی طبع متوجہ نظم می شد از دست ؎

درسایهٔ مژگان رخ یار است به بینید	آسایش گل در ته خار است به بینید
هر اشک که گل کرده ز نوک سر مژگان	منصور صفت بر سر دار است به بینید

(۶۴۳) سید عبدالواحد بلگرامی روح الله روحه

بن سید خلیل بن سید محمد اعظم بن سید محمود اصغر قدس سرهٔ باتفاق جمهور صاحب فیض خداداد است - و خداوند ولایت مادرزاد - ولادت او در ۱۰۹۵ سنه خمس و تسعین والف اتفاق افتاد - ابتدای حال نزد بعضی فضلاء عصر تلمذ نمود و از جناب استاد المحققین سید طفیل محمد نور الله ضریحه نیز استفاده کرده فاضل مستعد برآمد - و شاطبی را یاد گرفت و طریق تقوی و تعبد برگزید از صبح تا صبح دیگر جز ادای فرائض و نوافل و تلاوت قرآن مجید و مطالعه کتاب و سلوک راه الهی کاری دیگر نمی دانست الحق ملکی بود در صورت انسان متخلق باخلاق حضرت یزدان مدة العمر هیچ صغیره پیرامن او نگردیده باشد تا به کبیره چه رسد - وقتی خادم او مشت خسی از پوشش خانهٔ همسایه گرفته آتش افروخت و طعام پخت طعام نخورد که مشت خس بی اذن همسایه گرفته شد - بست و سیوم شهر رمضان روز چهار شنبه سنه ۱۱۶۱ احدی و ستین و مائة والف در دار الخلافه شاهجهان آباد به نزهت کده فردوس خرامید - و در باغ مومن خان که در جوار آثار شاه مردان واقع است - مدفون گردید - راقم الحروف گوید ؎

سید مستجمع علم و عمل	در ریاضت همچو ماه نو تمام

ہاتفی فـــــرمود سال رحلتش		رفت عبد الواحد قدسی مقام	

سید خط نسخ بغایت شیرین می نوشت و نسخ کلام اللہ فراوان و کتب بے پایان بقلم جواہر رقم تحریر نمود در اواخر ایام زندگانی بہ تحریر کتاب نہج البلاغہ سعادت اندوخت و در ایام اقامت وطن برائے راقم الحروف شافیہ ابن حاجب کتابت فرمود و فقیر در ذیل کتاب این عبارت تحریر نمود :-

"تنجزت بحمد اللہ سبحانہ ہذہ النسخۃ المسماۃ بالشافیہ وہی لاعلار قوانین الصرف شافیہ للشیخ العلامہ

"ابو عمرو عثمان بن الحاجب الذی تمناہ علی متعالی ہذہ الصناعہ وجب تغمدہ اللہ بالرحمۃ الواسعۃ وادخلہ فی الجنان

"مخلدا واسعا استکتبہا عن السید البارع والنور الساطع حافظ کلام اللہ الجلیل السید عبد الواحد

"بن السید خلیل وانا العبد الملتجی الی اللہ السامی غلام علی الحسینی الواسطی البلگرامی اللہم اغفرلی ولوالدی وللمومنین

"والمومنات بالنبی العربی صاحب الشفاعات وصل وسلم علیہ وعلی آلہ الاطہار وصحبہ الاخیار"

(۶۴) سید محمد اشرف المعروف بہ سید درگاہی

از سادات حسینی ترمذی ساکن بلگرام است نسبش برین منوال سید محمد اشرف بن سید عبد الدائم بن سید احمد بن سید عبد الفتاح بن سید فرید الدین بن سید محمد بن سید عبد القادر بن بندگی سید حسن بن سید محمد بن سید قاسم بن شاہ حسین بن شاہ اسمعیل بن سید برہان الدین بن سید تاج الدین بن سید الحمید بن سید نعمان بن سید حمزہ بن سید حسین بن مخدوم سید احمد زاہد بن سید حمزہ بن سید ابا بکر بن سید عمر بن سید محمد بن مخدوم سلطان احمد تختہ بن سید علی

بن سید حسین بن سید محمد مدنی معروف بہ شاہ ناصر مدفون ترمذبن سید حسن خمیص بن سید موسیٰ خمیص بن سید علی بن امام حسن اصغر بن امام زین العابدین علی بن امام حسین سبط رضی اللہ عنہ اول کسے کہ از اجداد ایشان از ترمذ بہ ہند آمد سید احمد تختہ است بضم تاء فوقانی و خاء معجمہ و تاء فوقانی بعد وصول ہند در بلدۂ لاہور اقامت گرید و ہمانجا بدار الاخرہ خرامید۔ از فرزندان او سید محمد بن سید قاسم در قنوج آمدہ متوطن شد۔ چون شیر شاہ شیر گڈہ را متصل داعی پور آباد ساخت۔ و سادات بخاریہ و دیگر بزرگان بلدۂ قنوج را بہ سکونت آنجا تکلیف کرد۔ سید محمد قدس سرہ از قنوج بہ شیر گڈہ رفتہ رحل اقامت افگند۔ و چون عنقریب سلطنت از افاغنہ بہ تیموریہ عود کرد مردم قنوج بہ وطن اصلی رجوع کردند۔ سید محمد قدس سرہٗ فرمود۔ ما فقیریم ہمین صحرا مناسب حال ماست و ہمانجا قدم اقامت افشرد۔ اما بعد وفات نعش او را بہ قنوج آوردہ دفن کردند۔ پسر ایشان بندگی سید حسن قدس سرہٗ مسجدی عالی در شیر گڈہ بنا نمودہ قطع تاریخ آن بنظر رسیدہ مادہ تاریخ۔ خیر المکان۔ است صاحب جود و سخا بود و طعامے عام داشت قبر ایشان در داعی پور است۔ سید فرید الدین بن سید محمد بن سید عبد القادر بن بندگی سید حسن مسطور قدس سرہٗ از داعی پور بہ بلگرام آمدہ طرح توطن ریختہ۔ از ان وقت ذریت طیبۂ ایشان در خطۂ تکرا از محلہ میدان پورہ اقامت دارد۔ سید اشرف درگاہی از یاران خاص علامۂ مرحوم میر عبد الجلیل و استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی است۔ مرآۃ صور معانی بود و مرکز دائرۂ فضائل انسانی طریقہ سلف صالحین داشت۔ و از جبین بینش انوار بزرگی می تافت۔ ولادت او در سنہ اربع و سبعین والف رو داد۔ فرمود بندہ را باعث

بر تحصیل علم علامۂ مرحوم میر عبدالجلیل شد ند بعد ازانی کہ پابند تاہل شدیم بہ کسب علم ترغیب
نمودند۔ گفتم حالا کہ قدم در مرحلۂ شباب گذاشتم چہ حاصل می تواند شد بجد شدند۔ و فرمودند
البتہ نفعی خواہد بخشید مختصرات را خود خوانانیدند۔ و شرح ملا نزد سید نوراللہ برادر جناب
سید العارفین قدس اللہ اسرارہما خواندم و مختصر معانی و حاشیہ خطائی و سہ مجلد از شرح
وقایہ و شرح ہدایہ حکمت بہ کتب معقولات در حلقہ درس میر سید سعداللہ بلگرامی قدس
سرہٗ تلمذ کردم۔ وکتب مناظرہ از خدمت ملا شہاب الدین جونپوری کہ از علماء وقت
وتلامذۂ ملا باسو جایسی بود اخذ نمودم۔ بعد ازان در عالم نوکری افتادم خطش بسیار شیرین
افتادہ و شان خط علامہ مرحوم مرقوم مشق کردہ و در ایام تحصیل شرح وقایہ را بخط شریف
کتابت کردہ ومن اولہ الی آخرہ بدقت تمام محشی ساختہ واثرے نافع از خود واگذاشتہ
تنسک و تعبد بدرجہ کمال داشت۔ باآنکہ اکثر عمر در حالت سفر گذرانید گاہے نماز
تہجد از دست نداد۔ ہنگامے کہ در طلب معاش از وطن مالوف برآمد نخستین باریاب
محفل شاہزادہ محمد اعظم بن خلد مکان شد۔ و در سلک ملازمان با اعتبار انتظام یافت
وچندی در رفاقت نواب مبارز الملک سربلند خان تونی بہ امتیاز تمام بسر برد و خدمات
عمدہ تفویض شد۔ و در پایان عشرہ خامس بعد مائۃ والف رفاقت نواب صفدر جنگ
کہ آخر بہ وزارت احمد شاہ رسید برگزید و در منتہاے عشرۂ سادس کہ عمر گرامی قریب بنود
رسید خود را از ملازم پیشگی معاف داشتہ بہ محروسہ بلگرام آمد و قدم در دامن عزلت پیچید۔
ہمیشہ اوقات گرامی بہ احراز سامان اخروی صرف می ساخت و بہ صوم و صلوۃ و تلاوت

قرآن ومطالعهٔ تفسیر وحدیث وتصوف می پرداخت۔ از کبرسن وضعف قوی طاقت قیام نمانده بود بزور عصا یا اعانت دیگرے برمی خاست۔ روز عیدین سوار شده در مسجد جامع محله میدان پوره مے آمد و باحاضران ملاقات می کرد و مے گفت هرچند نماز عید به عذر شرعی از من ساقط است اما درین روز که به تصدیع تمام حاضر مسجد می شوم نیت آنست که نماز جماعت میسر شود وملاقات با احباب دست دهد۔ خدا داند سال آینده در مے یابم یا نے۔ آخر الامر نهم صفر ۱۱۶۵ خمس وستین ومائة والف در عمر نود ویک سالگی دامن از غبار جسم برچید وسرے لعالم روحانیان کشید۔ نقش پرداز اوراق گوید ؎

میر اشرف سر آمد فضلا	برد تشریف سوے منزل قدس
هاتفی گفت سال رحلت او	اشرف واردان محفل قدس

ذکر ابنین کریمین او میر عبد الواحد وبندگی حسن در دفتر شعرا می آید۔

(۶۵) میر سید محمد سلمه الله تعالی

خلف الصدق علامهٔ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی قدس سره السامی جناب ایشان در تاریخ چاردهم شهر ربیع الاول روز سه شنبه بعد نماز ظهر ۱۱۰۱ احدی ومائة والف در انجمن امکان جلوه فرمودند به منطوق الولد الحر یقتدی باباۂ الحر نسخهٔ جامعیت علوم اند ومرآة کمالات والد مرحوم خصوص عربیت ولغت ومحاضرات که درین فنون دستگاهی عالی دارند۔ وگوے سبقت از اقران می ربایند کتب درسی نزد استاد المحققین میر طفیل محمد بلگرامی

طالب شراه گذرانیده اند - وکمالات فراوان از حضرت والد اندوخته پدر گرامی را نسبت
به فرزند ارجمند وراے شفقت لازمی ابوت عنایتی ومحبتی خاص بود - درحینی
که علامۂ مرحوم از بھکر بدار الخلافہ شاہجہان آباد عطف عنان نمودند - میر سید محمد رانزد
خود طلبیدند ومقارن آن مسرعی را فرستادند که چندی دیگر توقف باید کرد و دامن اعتذار
طالب مثنیٰ باید کشید - ایشان درجواب قلمی نمودند که لن ابرح الارض حتی یاذن لی
ابی - علامۂ مرحوم ازین جواب حظی کردند واین رباعی رقم زده کلک گوہر سلک ساختند ؎

تا یاذن لی ابی بخجلت دیدم	گلہاے طرب از چمن دل چیدم
از غایت احتراز پروانہ صفت	اے شمع پدر گرد سرت گردیدم

خدمت بخشی گری وسوانح نگاری ووقائع نگاری سرکار بھکر وسرکار سیوستان
که از عہد خلد مکان تا اواخر ایام سلطنت محمد فرخ سیر نامزد علامۂ مرحوم بود در صدر حیات
خود مستعفی شده از پیشگاہ سلطنت بنام ولد ارشد مقرر نمودند - جناب میر سید محمد در سنہ ۱۱۳۳
ثلث ثلثین ومائۃ والف به محل خدمات رسیدند ومسند حکومت را از ابتدا تا انتہا به آئین
تدین وحسن معاملت رونق افزودند - وضیع وشریف آنجا تا الان یاد می کنند وسبحۂ ذکر
خیر ووصف جمیل می گردانند وجناب سامی در سنہ ۱۱۴۳ ثلث واربعین و مائۃ والف
کاتب الحروف را به سیوستان نائب گذاشته خود به محروسۂ بلگرام تشریف بردند وچندگاه
در وطن گذرانیده بنابر تخللی که در خدمت راہ یافته بود بدار الخلافۃ دہلی حرکت کردند و به
توسل بعضے امرا آن خلل را رفع ساختند ودر سنہ ۱۱۴۵ خمس واربعین مائۃ والف

کرت ثانی بہ سیوستان تشریف آوردند و فقیر را در اواسط ۱۱۴۷ھ سبع واربعین ومائۃ والف
رخصت ہندوستان فرمودند۔ وخود بہ مراسم خدمت بدستور قیام نمودند تا آنکہ نادرشاہ
بر دیار سند سلط گردید و سررشتہ خدمات بادشاہی گسیخت اما خدایار خان مرزبان سند آن
جناب را نہ گذاشت و بہ اعزاز و اکرام تمام در سیوستان نگاہداشت و خدمت ہائے
شایستہ بتقدیم رساند۔ وچون ہنگامہ نادرشاہیان دران دیار گرم شد و اوضاع ملک
بر نسق قدیم نماند۔ خاطر اقدس از اقامت آنجا برخاست ناگزیر از خدایار خان بزور رخصت
گرفتند۔ وبست وپنجم رمضان ۱۱۵۵ھ خمس خمسین ومائۃ والف از سیوستان برآمدند
واز راہ مارواڑ متوجہ وطن شدند۔ بعد طے مراحل بست وہفتم محرم مکرم ۱۱۵۶ھ ست
وخمسین ومائۃ والف بہ وصول بلگرام مسرت اندوختند۔

مخفی نماند کہ در ۱۱۱۶ھ ستہ عشر ومائۃ والف سال تولد راقم الحروف خدمات
بھکر وسیوستان از درگاہ خلد مکان بہ علامہ مرحوم تعلق گرفت۔ چند کس از خاندان
ما اصالۃ ونیابۃ برین خدمات قیام نمودند۔ ابتدا علامہ مرحوم خود در بھکر نشستند و سید
محمد اشرف بن سید عبد العزیز را کہ بہ شرف مصاہرت والا اختصاص داشت در سیوستان
نائب کردند بعد چندی میر محمد اشرف را رخصت وطن فرمودند و میر کرم اللہ بن سید
معین الدین عم زادۂ خود را نیابت سیوستان تفویض نمودند تا آنکہ ع.ل خدمات پیش آمد
علامہ مرحوم خود را بہ حضور خلافت رسانیدند و خدمات را بدستور سابق بحال ساختند
وشیخ محمد رضا بھکری را نوشتند کہ خدمات را سرانجام دہد وعقب آن سید محمد نوح والد

مولف اوراق را روانه نمودند والد فقیر قریب هفت سال به نیابت بهکر و سیوستان
پرداختند و چون خدمات بنام میر سید محمد مقرر شد ایشان در آنجا تشریف فرمودند و حضرت
والد به وطن سعادت نمودند و چندی کاتب الحروف نیابت خان صاحب اقبال
نموده بآن نوعی که گذارش یافت - بعد چهل سال نیرنگی روزگار آنجور دودمان
ما از ملک سند برگرفت و علاقه بالکل منقطع گردید ذلک تقدیر العزیز العلیم۔

جناب میر سید محمد به خصائص صوری و معنوی و شمائل سنیه و خصائل رضیه ممتازند
و در صدق و صفا و یکرنگی ظاهر و باطن بے انباز سیما جوہر ہمت و سخاوت به غایت
عالی افتاده مرید سید العارفین اند قدس سرہٗ و مقبول رب العالمین جل شانہٗ اوقات
به مطالعه کتاب معمور می دارند - و کتب حقائق مثل فتوحات مکیه اکثر مطالعه می فرمایند
و در سنه احدی خمس خمسین ومائة والف کتاب مستطرف را که در فن ادب کتابی اسعت
دلپذیر انتخاب کرده اند - حمد و صلوٰة دیباچه منتخب چنین در سلک تحریر کشیده اند:-

" الحمد لله الذی علمنا من البیان ما ہو مستطرف والمعانی من الکلام ما ہو مستطرف والصلوٰة والسلام علی
" من انزل علیه لوح والقلم واسند الیه احادیث الکرم وعلی آله الذین وجب علینا الاقتداء باثارہم واصحابه
" الذین حق علینا الاہتداء بانوارہم "

(۶۶) میر محمد یوسف سلمه الله تعالی

بن سید محمد اشرف بن سید عبد العزیز بن سید معین الدین بن سید عبد اللطیف بن سید محمود

اصغر بلگرامی قدس سرہٗ صاحب شان عالی است و عزیز مصر صاحب کمالی۔ زلیخائے دانش را بہ پیرانہ سری بہ خلعت جوانی نواختہ۔ و صاعی بزراعت علم را در ایام قحط سالی یکچہ مرتبہ ارزان ساختہ۔ طبع دقیقش نشتر عروق اشکالات۔ قوت حافظہ اش پیمانہ فراوانی معلومات۔ عمل کہ ثمرۂ شجرۂ علم است سرمایۂ بوستانش۔ و حسن خلق کہ گل سر سبد آدمیت است پیرایۂ گلستانش۔ ولادت او بست و کیم شوال روز دوشنبہ سنہ ۱۱۱۶ ست عشر و مائۃ والف دست داد۔ میر از اوقات انتساب د مولف کتاب سبطین حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی ایم۔ نسب ما بچہار واسطہ بہم می پیوندد و نسبت خالہ زادگی خصوصیتی تازہ افزود۔ کتب درسی از بدایت تا نہایت بجناب استاد المحققین میر طفیل محمد روح اللہ روحہ گذرانیدیم۔ و لغت و حدیث و سیر نبوی در خدمت قدسی منزلت جدنا و استاذنا علامہ مرحوم مرقوم بسند رسانیدیم۔ و عروض و قوافی و بعض فنون ادب از خدمت والائے میر سید محمد مسطور سلمہ اللہ تعالیٰ اخذ نمودیم۔ طریق تحصیل چنین بود کہ پیوستہ دو کتاب یا کتابے واحد از دو مقام بہ سماعت و قرارت یک دیگر می خواندیم۔ و شدید سعی در مضمار تحصیل می راندیم اگر احیانا یکے را عارضہ رو می داد سبق دیگرے در معرض توقف می افتاد۔ و در وقت اقامت وطن و کسب علوم چندے اوقات در افادہ طلبہ صرف گردید۔ میر محمد یوسف در سنہ ۱۱۵۷ سبع و خمسین و مائۃ والف در دار الخلافہ شاہجہان آباد از بعض علمای ریاضی دان آن بلدہ علوم ریاضی ہیئت و ہندسہ و حساب وغیرہا اخذ کرد و قدرتے عالی در فنون ریاضی بہم رساند۔ و بہ ارادت سید العارفین قدس سرہٗ کامیاب است۔ و از سرمایۂ شریعت

درلیاقت کامل انصاب ۔ باوصف شواغل معاش تعمیر اوقات از دست نمی دہد و در حفظ شرائع جد وجہد تمام دارد و در سنہ ۱۱۶۲ اثنین وستین ومائۃ والف کتابے تالیف نمود باسم الفرع النابت من الاصل الثابت مشتمل برچہار اصل وخاتمہ در تحقیق مسائل توحید مختار از وحدت الشہود است تحریرش بہ بیان متین ولطیف واقع شدہ و مطالب بلند وقواعد ارجمند فراہم آوردہ شکر اللہ سعیہ۔ راقم الحروف در تاریخ اتمام کتاب گوید ؎

میر یوسف عزیز مصر کمال	از خم معرفت کشیدہ رحیق
کرد در وحدت الشہود رقم	نسخۂ تازہ بہ فکر عمیق
از احادیث واز کلام اللہ	کرد اثبات حق زہے توفیق
ہست این نقش دل نشین بحق	یادگارے ز نامہ تدقیق
سال تالیف این کتاب خرد	گفت شمع مجالس تحقیق ۱۱۶۲

(۶۷) سید سعد الدین

بن سید جمال الدین بن سید مربی بلگرامی کہ ترجمہ اش در سلک مشائخ انتظام یافت سید سعد الدین کتب درسی مجموع مرتب بخدمت میر سید لغمت اللہ سجادہ نشین سیوم میر عبد الواحد اکبر بلگرامی قدس اللہ اسرارہما گذرانید واستعدادی شایستہ بہم رسانید وایامے بہ شغل تدریس پرداخت ۔ بعد ازان در عالم نوکری افتاد ۔ وشغلِ کتاب چندے

از دست رفت آخر دست از عالم نوکری کشیده مقیم وطن شد۔ وسر رشتہ اصل بدست آوردہ باشتغال کتاب وافادۂ طلاب مقید است۔

(۶۸) شیخ عثمان احمد

خلف الصدق قاضی احسان اللہ عثمانی بلگرامی والد او امروز بر مسند شریعت شہر قیام دارد۔ شیخ عثمان در مساوی سن شعور او را خضر توفیق دلالت نمود از بلگرام بہ عزیمت کسب علم بر آمد و بطور طلبۂ پورب گلگشتی نمود و نزد ملا عظیم الدین ساکن ملاوہ و فضلاء دیگر تلمذ کردہ کتب فنون درسی من اوہا الی آخرہا مرتب گذرانید و خود را بہ والا پایۂ فضیلت برجستہ رسانید۔ اکنون در بلگرام بہ شغل علمی می پردازد و چراغ دانش در شاہراہ بینش روشن می سازد۔

(۶۹) سید غلام نبی

بن سید محمد ارشد بن سید خضر بن سید کمال الدین بن سید پیارہ بن سید عالم بن سید حسین بن سید فضل اللہ نسب بالاتحت اسم سید اجمل بلگرامی بہ تحریر رسید مشار الیہ ذہن صافی واستعداد وافی دارد۔ مختصرات اوائل نزد بعض تلامذہ ملا قطب الدین گوپاموی خواند و منقولات تمام و معقولات برخے در خدمت مولوی احمد اللہ فرزند و تلمیذ و جانشین حاجی صفت اللہ خیرآبادی قدس اللہ اسرارہما تحصیل نمود و مطولات کتب معقولات اکثر در جناب شیخ کمال الدین

مدرسه‌الوی فتح پوری گذرانده. و چون حقوق مولوی احمد الله بیشتر بود فاتحه فراغ باستصفا
عمار شیخ کمال الدین محمد از مولوی احمد الله گرفت. و در زمرهٔ اقران خود به امتیاز برآمد
نماز البه بعد ختم این نسخه در اواخر سنه ۱۱۶۸ ثمان و ستین و مائة والف به تقریبی از بلگرام
رخت سفر بجانب آرکات [illegible] قابلی کشید. و بستم ذی الحجه سال مذکور وارد اورنگ آباد
شد و ایام [illegible] مهمان فقیر شاه بود. و اواخر دهم محرم سنه ۱۱۶۹ تسع و ستین و مائة والف باز سفر
به سمت [illegible] بربست. کنون عنان مواد طلب احوال [illegible] مانده که اسامی ایشان
درین ترجمه بر زبان گذشت بتحریر می آرد و قدم سعی در طریق خدمت بزرگان می گذارد.

(۱۰) مولوی قطب الدین گوپاموی

از قبیلهٔ قضاة [illegible] آن [illegible] نسبش با میر المؤمنین فاروق رضی
الله عنه منتهی می شود. پدرش قاضی شهاب الدین از علما و اعاظم [illegible] کسب
کمال از خدمت مولوی عبد الرحیم [illegible] مولوی [illegible] سیالکوتی نمود.
و در جمیع علوم سیما هیئت و هندسه عدیم المثل بود [illegible] واقع شد. مولوی قطب الدین شاگرد پدر بزرگوار خود. در علوم معقول و منقول سرآمد
روزگار بود. و بحکم ارث در فنون ریاضی رایت مهارت بآسمان [illegible] واهل
مستفیدان را به اشعهٔ کمال لبریز می ساخت. بست و پنجم رمضان سنه [illegible] ستین و مائة
والف در آغوش بهشت آرمید. محرر سطور گوید ؎

مولوی زمانہ قطب الدین	کرد از عالم فنا رحلت
سال تاریخ او طلب کردم	ہاتفی گفت وارثِ جنت ۱۱۹۰ھ

(۱۷) حاجی صفت اللہ خیرآبادی

از احفاد امجاد شیخ الہدیہ خیرآبادی قدس سرہٗ و از اجلۂ مشائخ و صنادید فضلا ست در فنون عقلی و نقلی شانِ عظیم. و در روادی فقر منہجی قویم داشتہ. شاگرد مولوی قطب الدین شمس آبادی است و مرید حاجی عبداللہ سیاح. از فرزندان غوث الثقلین جیلانی رضی اللہ عنہ. سالہا مسند تدریس آراست. فضلای کثیر از گوشۂ دامن او برخاستند. در سنہ ۱۱۲۴ اربع وعشرین ومائۃ والف احرام دیار عرب بربست وبعد تقدیم مراسم حج وزیارت چندے در حرمین شریفین زادہما اللہ کرامۃ توقف گزید و از شیخ محمد طاہر مدنی نور اللہ ضریحہ حدیث سند کرد. وہنگامہ درس را گرمی بخشید. جمیع علماء بقاع مقدسہ بہ فضل وکمال او اعتراف کردند و اعزاز و اکرام زائد الوصف بجا آوردند. حلقۂ عظیم در درس گاہ او منعقد می شد و عالمے از فیض تلمذ او تمتع گرفت. کاتب الحروف از علماء حرمین شریفین تعریف مولوی بسیار گوش کرد مستفیدان او باستاذ تلمذ افتخار مے نمودند. مولوی بعد اداے حج عنان جانب وطن اصلی منصرف ساخت. وبعد رجوع ازان دیار فیض آثار درس معقولات قاطبۃ موقوف کرد. وتا آخر عمر بہ وعظ و درس تفسیر وحدیث اکتفا نمود. و اوقات شریفہ را بہ اشتغال باطن و ریاضات شاقہ

سمو، داشت در ۱۱۳۲ھ اثنین وثلثین ومائۃ والف وارد بلگرام شد وبرائے ملاقات علامہ مرحوم میر عبد الجلیل در دیوان خانہ میر تشریف آورد۔ وباین تقریب رویت او اتفاق افتاد۔ وبہیزدہم ذی القعدہ روز پنجشنبہ ۱۱۵۷ھ سبع وخمسین ومائۃ والف بجوار رحمت آسود۔ طرفہ اینکہ تاریخ وفات حاجی صفت اللہ ملا نظام الدین می شود کہ معاصر اوست وترجمہ اش گذشت۔ ونیز راقم اوراق گوید ع

بحر عرفان صفت اللہ کہ بود	عالم عامل والا رتبت
خامۂ فکرت من تاریخش	زد رقم صدر نشین جنت ۱۱۵۷ھ

عمر گرامی ہشتاد سال۔ مرقد منور او در خیر آباد است۔ مولوی احمد اللہ خلف الصدق او منقولات از والد شریف خود اخذ نمود۔ ومعقولات در خدمت شیخ کمال الدین محمد سہالوی فتح پوری گذراند۔ وعمر گرامی بہ افادۂ علوم ظاہر وارشاد طریق باطن بہ آخر رساند وشب مستہل رجب لیلۃ الرغائب ۱۱۶۷ھ سبع وستین ومائۃ والف در نزہت کدۂ قدس آسود ودر جنب احاطۂ مرقد والد بزرگوار خود استراحت فرمود۔

(۷۲) شیخ کمال الدین محمد سلمہ اللہ تعالیٰ

از شیوخ انصاری ساکن سہالی است۔ وازبنی اعمام ملا نظام الدین سہالوی قدس سرہ والد او در فتح پور کہ از سہالی سہ کروہ است در عشیرۂ مخدوم زادہائے آنجا کدخدا شد ومنصب قضاء آن مکان ہم حاصل کرد باین ہر دو تقریب پائے اقامت درین شہر

افشرد و شیخ کمال الدین محمد در فتح پور متولد شد - و بعد طلوع صبح شعور منازل علمی از بدایت تا نهایت بر خدمت ملا نظام الدین سهالوی نوردیده و در تلامذۂ حضرت ملا کوس فوقیت نواخت و از حضور استاد تا زمان حال تدرس تدریس برآمده که وساده پیرائے تدریس و تصنیف است - جمعی کثیر از یمن تربیت او به منتہائے مرتبہ فضیلت رسیدند - از نتائج طبع اوست - العروۃ الوثقی در علم کلام و حاشیہ شرح عقائد جلالیہ -

(۳۷) راقم این سواد بندۂ آزاد

پیشتر در صفِ نعال فقرا رتبہ روشناسی بہم رسانده است و درین انجمن نیز بہ مشارکت برادر فضائل مرتبت میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ خود را طفیلی اعزۂ کرام ساخته - حالا می خواهم که سرگذشت حرمین مکرمین شرفہما اللہ تعالیٰ بعرض ارباب التفات رسانم و این مقام را بہ نقش حجاز دلنواز مخصوص گردانم - من فدائے جلوۂ احمدی و صید بستۂ فتراک محمدی در صغر سن خوابی دیدم که در مسجد مکہ معظمہ زادہا اللہ تعظیماً حاضرم - و جناب سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم در محرابی از مسجد قائم اند - فقیر شرف ملازمت اقدس دریافتم حضرت صلی اللہ علیہ وسلم التفات فراوان نمودند و لب بہ تبسم شیرین کرده حرفها پرسیدند - ہنوز جمال باکمال خصوص لمعان تبسم مبارک در نظر من است - ازان وقت ہرگاہ این رویا بہ یاد می آید سلسلۂ شوقی می جنبانند - آخر جذبۂ عنایت محمدیہ مرا از خود در ربود و شرار ناتوانی را ہمت برق آسمان سیر کرامت نمود - رجب روز دوشنبہ سنہ ۱۱۵۰ خمسین و مائۃ والف مطابق عدد سفر خیر

پیاده تنها از بلگرام رخت سفر بستم و احبا و اقربا را طورے غافل ساختم که اگر اینها سراغے می یافتند سد راهِ مقصود می شدند۔ راقم الحروف در واقعات این سفر مثنوی پرداخت و طلسم اعظم که هم تاریخ افتتاح است نام مقرر ساخته۔ آغاز مطلب باین عنوان می کند ۵

دمِ صبحی که مهرِ عالمتاب	سر برآورد از نشیمنِ خواب
جلوه گر شد بکرسیِ مینا	با دلِ گرم و دیدهٔ بینا
داد رنگِ صفا به چهرهٔ زرد	که وضوے ز آبِ شبنم کرد
بسکه در سجده سود پیشانی	کرد سیماے خویش نورانی
گرم شد در رهِ خدا طلبی	بست احرام جانبِ عربی
شد جلوریز سوے بیت الله	به سرِ دیده زد قدم در راه
طرفه بانگے بگوشِ ما آمد	از پسِ پرده این ندا آمده
کاے میان بسته در مقامِ ادب	آتشِ تازهٔ نسیمِ طلب
گوهرت شبنمی است قابلِ دید	خیز از جا که خواندت خورشید
گر ترا نیست طاقتِ پاے	روز بخشد ترا توانائے
بال برهم زن از طپیدنِ دل	رشته بر پا اگر بود بگسل
گرچه باشد ترا بپا زنجیر	قطره زن همچو آب با زنجیر
این صدا شورِ عشق در جان ریخت	صد گلِ داغ در گریبان ریخت

دامن همت ز ادم [illegible] | [illegible] همچو شرر

اهلبیت [illegible] آگاه شده [illegible] به ندانست [illegible] غفران [illegible] غفران پناه [illegible] [illegible] دشوار [illegible] نعل [illegible] که غیر متعارف بود بیش [illegible] سخن ریز [illegible] تا بدست

دا[illegible] مرغ وهم و [illegible] بال | [illegible] داغش بیم [illegible] بال
[illegible] صف خدا | [illegible] آتش [illegible] تار

بر نه خیزد ز پا فسته [illegible] او | [illegible] است جاده او
[illegible] این راه تیر ناوک وار | [illegible] کند دم رفتار
[illegible] از گرد گیرد | [illegible] و دامن هوا گیرد

القصه تا حدود سرو [illegible] از توابع بالو پیاده راه طے شد از آنجا که قدم گا[illegible] به پیاده گردی آشنا نبود آبلها [illegible] ساخت [illegible] خارها طرح [illegible] انداخت

می بریدم [illegible] به [illegible] بای | [illegible] که بود تنهائی
صبح تا شام راه می رفتم | خون چکان تر ز آه می رفتم
همه کهسار و دشت ناهموار | قدم در روان ره دشوار
هر قدم رود ها و جیحونها | چون دم تیغ تشنه خونها
موج خوناب و جوش آبلها | ریخت در راه رنگ سلسلها

فکر یاد دست زد به دامن دل	گرد شمشیر کلفتم بسمل

اتفاقاً بار رایات نواب آصف جاه طاب ثراه دران ایام سایه افگن دیار مالوا شده بود قاید قسمت زمام مرا باین شکر کشید و عنایت تازه ربانی جلوه افروز گردید یعنی عزیزے سبب تعلق آشنائی در همان خانه خود جا داد و مرا اسم نیازمندی فوق الحد بتقدیم رساند و رتھ مکلفی برای سواری تواضع کرد. زبان خامه در تعریف رتھ می گردد ه

رتھ رنگین لباسِ خوش اودان	راه رفتنے بسانِ تخت روان
تازه گردد دل تو زیشش نگاه	در چپ و راست چار هالهٔ ماه
این نه چه گردون بروی هامون است	این چه تدویرهای موزون است
رقص تدویرها بچشم خیال	گردش نرگسِ رمیده غزال
کشتی تازه روان در بر	نکند طی راه بی لنگر
ست کشد کوه بار گران	سیر و دورش چه مایهٔ فیض رسان
مختلف کارها ازو حاصل	مرکب راه و خیمهٔ منزل
بالش و فرش و خوش مکان دارد	مجلس ساکن و روان دارد
قدم سالکانه دارد پیش	ننهد پا برون ز جادهٔ خویش
چه عجب گر زیاده راه رود	هر قدم بر دو جاده راه رود
حسن خلقی عجب بکار برد	خادم خویش را سوار برد
بادرین خانه بشکن و بشتاب	در سفر لذت وطن دریاب

بست و دوم شعبان سال مذکور ملاقات نواب آصف جاه طاب ثراه اتفاق افتاد و این رباعی نتیجه فکر قاصر بر زبان آمد ۵

ای حامی دین محیط جود و احسان	حق داد ترا خطاب آصف شایان
او تخت بدرگاه سلیمان آورد	تو آل نبی را بدر کعبه رسان

فقیر با وصف موزونی طبع بقیة العمر زبان بمدح عنان کشوده ام الا این رباعی که در استعانت سفر بیت الله سرزد و دو بیت عربی که در دفتر ثانی در ترجمهٔ نواب نظام الدوله شهید مذکور می شود۔

القصه دران حدود نواب آصف جاه متوجه تنبیه افواج مرهٹه بود و تمام رمضان در سواد شهر بهوپال آتش حرب اشتعال داشت و زلزله ساعت قائم بود - درین میدان کمیت قلم جولان می نماید ۵

فوج اسلام و کفر صف آراست	طرفه شوری قیامتی برخاست
کرهٔ آتشین توپ و تفنگ	کرهٔ نار ساخت عرصهٔ جنگ
کافران چون سپند در فریاد	رفت از خاک آتشین برباد
چون هما ناوک سبک رفتار	زده در مغز استخوان منقار
من هم آن روز در صف اسلام	با یکی ذوالفقار خون آشام
قدمم پر دلانه افشردم	حمله بر مخالفان بردم
تشنگیهای روزهٔ رمضان	کرده از کام تا جگر بریان

سفر کعبه و صیام و ...	این سه دولت بهم مرا رو داد

آخر رمضان صلح واقع شد و ... نواب ... راحله خاطرخواه دست بهم داد
... شوال این سال از شهر ... بیست و یکم منه به گلگشت دار السرور
برهانپور سرور گرفتم دهم ذی القعده سال ... ورود وصول سورت صورت بست ... بیست
و چهارم منه در ... نشستم و از کرانه خاکی به کره آبی در آمدم هلال ... سنه احدی و خمسین
و مائة ... دریا گرسته ... روانه نمود ... جده بر خورد ... نوزدهم
... بندر فائز ... جده نازل شدم شیخ محمد فاخر متخلص به زائر الهٰ آبادی ... در
محل ... ثانی می آید در جده تشریف داشت خبر قدوم فقیر از مردم جهازی که ... پیش
از ما رسیده ... برلب ... همین که قدم از بحر به خشکی گذاشتم
ملاقات ... شد ... سرور عجیبی دست داد و بیست و سیوم منه بوصول ام القری ... زادها الله
تعالی سرمایه سعادت اندوختم و جبین نیاز بآستان ... بیت الله ... افروختم از آنجا
که شوق مدینه سکینه جلوریز بود طاقت صبر در خود نیافته بیست و ششم منه روز جمعه بعد ادای
نماز جمعه رو براه مدینه مقدسه آوردم بیست و پنجم ماه صفر که درین تاریخ از کتم عدم
به شهرستان هستی وا رسیده ام ... مرحله سی و ششم گذاشتم ... سحر از سواد مدینه منوره
سرمه سعادت در چشم کشیدم و دیده آرزو را بر قبه روضه اقدس مالیدم و در شهور
اقامت این بلده طیبه صحیح بخاری را خدمت مولائی و استادی شیخ محمد حیات السندی
المدنی نور الله ضریحه سند کردم و اجازت صحاح سته و سائر مفردات مولانا برگرفتم ... شبها

پدبوی ما بین بیت و منبر والامی نشستم و به مطالعهٔ صحیح بخاری می پرداختم و درین
زمان در مدح اقدس به زبان نیاز ادا شد

نمود جلوهٔ اعجاز شمس طلعتی	نشانهٔ شق قمر تبسم شکر لبی
فدای خاصیت وادی عقیق شوم	که کرد ریگ وی نقش عقیق تشنه لبی
زیارت تو کند آفتاب هر شب نذر	ز روی عیسیان جلوه پر جا نیم شبی
ز لب به ذوق شکر خند تو دوشت ساقی ما	گرفت رنگ نزاکت ز خندهٔ حلبی
سخن ز مستی حسن تو در خمار ما یانیم	نصیب لقمهٔ ما کن حلاوت عربی
چه ... ... رسانده ...	توان ز ذره ما دید نور خورشید نبی
بهار که به هند و سخن نیست طوطی آزاد	که کرده ... سخن شکر ...

و نیز قصیدهٔ عربی در نعت والا به سلک نظم رسیده و در روضهٔ منوره معروض گردیده
در نسخهٔ مسلیة الفواد فی قصاید آزاد که درین ایام به عبارت عربی به تحریر می آید مندرج
می شود انشاء الله تعالی بیست و دوم شوال سال مسطور از بارگاه رسالت پناه صلی الله
علیه و آله و سلم رخصت ادای حج گرفتم و بست و ششم منه نزول مکهٔ معظمه عروج
طالع بخشید و در ذی الحجه مناسک حج به تقدیم رسید و وقوف عرفات روز پنجشنبه
اتفاق افتاد عمل اعظم تاریخ ادای حج یافته شد اللهم اصلح اعمالنا و خفف اثقالنا
بالرکن و المقام و غبت سید الانام علیه و علی آله و صحبه الوف
الصلوٰة والسلام و در مکهٔ معظمه و طائف معدن اللطائف صحبت شیخ عبد الوهاب طنطاوی

قدس سرهٗ دریافتم و فوائد فن حدیث برگرفتم. سال جدید یعنی اثنین وخمسین ومائة والف در مکۂ معظمہ چہرۂ برافروخت - در شہر ربیع الاول این سال سیر خطۂ طائف اتفاق افتاد و بزیارت مرقد مطہر سیدنا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما سرمایۂ سعادت بدست آمد - محرر اوراق گوید ؎

ای بسا دخل از بسیر عمر بہی	خاک آن روضہ کہ از عنبر تر نشاسی
کردہ ام خوب تماشا چمن طائف را	نرسد ہیچ گل او بہ گل عباسی

و آخر شہر ربیع الآخر سنہ مذکور طواف وداع بجا آوردم و بہ بندر جدہ عطف عنان نمودم - سیوم جمادی الاولی ہمین سال در جہاز نشستم و در بعض ... روز بہ ساحل مخا کہ از مشاہیر بنادر یمن است رسیدم - چہار روز تا ذی مخا جہاز را لنگر زدند - و سیر این مقام فرخندہ انجام میسر شد - و زیارت ضریح مبارک شاذلی قدس سرہٗ فادۂ فراوان انوار نمود - بست و نہم جمادی الاولی جہاز بہ ساحل سورت برخورد - دوم جمادی الاخرہ نزول بندر مبارک دست داد - و سفر حجاز فیض طراز بانجام رسید - بتاریخ معاودت سفر بخیر یافتہ شد ربِّ اختم سفرنا بالخیر و السلامۃ و ارزقنا ثقل الموازین یوم القیامۃ بجاہ نبی خاتم جلالہ و خاتم صحیفۃ الرسالۃ علیہ و علی آلہ و صحبہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التسلیمات - و این غزل در یاد ام القری و تذکر عہود حمی سر زد ؎

من از بوس حجر در کعبۂ دل را شادمی کردم	بسی بالیدہ یاقوت کسی زایادمی کردم
زیارت می نمودم کعبہ را از گردش رنگی	بحکم شوق طوف تازہ ایجادمی کردم

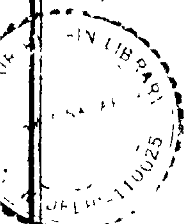
دریں دار الامان مشتاق تیغ قاتلی بودم	زبیتابی طواف خانۂ صیاد مے کردم
چو آواز جرس از کاروان ہم پیش می رفتم	بیاد لیلی محمل نشین فریاد مے کردم
بصحرا با غزالان را سلام از دور می گفتم	بگلشنہا زمین بوس گل و شمشاد مے کردم
زعکس غیر صافی داشتم آئینۂ دل را	بہ عمداً بخانہ این خانہ را آباد مے کردم
اگر آزاد پائے سعی من از کار وا ماندی	بہ پائے ہمت والائے خود امداد می کردم

الحال گلی تاریخی کہ از چمن اعجاز چیدہ ام باید دید و عطر اعلاے کہ از عنبر دریاے قدس کشیدہ ام باید شنید ع

این نامۂ خاص روح پرور	با طیبۂ نامہ مسک
انجام لبعون ایزدی یافت	تاریخ شنو ختامہ مسک ۱۱۶۶ھ

دباخر ــــــ تمت ــــــ بخیر

خاتمہ۔ در آخر نسخہ ماثر الکرام کہ ازان این نسخہ زلور طبع پوشید این عبارت تحریر است (بتاریخ پانزدہم شہر رمضان المبارک روز چہارشنبہ ۱۱۶۸ھ ہجری باتمام رسید) و پس این نسخہ مکتوبہ زمانہ حیات مصنف رحمۃ اللہ ست چہ وفات مصنف در ۱۲۰۰ھ ہجری ست و اصل نسخہ منقول عنہا در کتبخانہ آصفیہ سرکار عالی خلد اللہ ملکہ بدوام الایام واللیالی موجود و مخزون ست فقط

کتب متفرق اردو فارسی مطبوعہ ہند

(۱) قواعد العروض قدر بلگرامی کی مشہور کتاب ۲۰۴ صفحہ قیمت سابقہ للعہ قیمت حال عہ
(۲) کلیات قدر بلگرامی مطبوعہ مفید عام آگرہ خط و کاغذ اعلیٰ . ســـــے
(۳) زرتشت نامہ ۱۹۶ صفحہ خوشخط کاغذ اعلیٰ . . . . عہ
(۴) الفاروق از علامہ شبلی . . . . . . ســــے
(۵) الغزالی از علامہ شبلی . . . . . . عار
(۶) تمدن عرب قیمت سابق صہ قیمت حال . . . . صہ
(۷) صنم خانۂ عشق امیر مینائی مرحوم . . . . .
(۸) گلشن ہند قدیم شعرا کے اردو کا ایک نایاب تذکرہ مع مقدمہ مولوی عبدالحق
(۹) آثر الکرام ۲۵۲ صوفیائے کرام و علمائے عظام کا تذکرہ فارسی . عار
(۱۰) مشاہیر اسلام اردو ترجمہ ابن خلکان جلد اول ۲۰۰ صفحہ . . . عہ
(۱۱) داستان ترکتازان ہند پانچ جلد (۲۶۵۶) صفحہ کل شاہان دہلی کی ایک جامع و مکمل تاریخ ہے۔ قیمت سابقہ عشہ قیمت حال . . . . . صعہ
(۱۲) حکمت عملی سجاد مرزا بیگ صاحب دہلوی . . . . ســــے
(۱۳) دیوان حبیب کنتوری . . . . . . عار
(۱۴) جنگل مین منگل (۳۵۰) صفحہ مولوی ظفر علیخان صاحب بی اے نے سر وقار الامرا مرحوم کے حکم سے انگریزی سے ترجمہ کیا یہ اردو زبان کی ایک انوار سہیلی ہے۔ عار
(۱۵) نعمت عظمیٰ اردو ترجمہ طبقات الکبریٰ امام عبد الوہاب شعرانی جلد اول صفحہ ۳۰۵ عہ
(۱۶) دربار اکبری مولانا آزاد دہلوی کی مشہور کتاب . . . . ســــے
(۱۷) آثار الصنادید سر سید کی مشہور تاریخ دہلی مطبوعہ نامی پریس کانپور باتصویر قیمت ســــے

المشتہر

عبد اللہ خان بک سیلر اینڈ پبلیشر کتب خانہ آصفیہ حیدرآباد دکن

بروق ملال افسرده | ببین که از قید هستی بهم

عزیمت کردن اعلام خجسته فرجام بصوب یاریکرد و دیگر بوقع پیوستن صد شادمانی آمدن توقتمش خان جهت تاراج کردن ولایت شروان

خطیب از ثنایش بیاراست | عراق عرب را چو آباد کرد
بهوای تماشای صحرای شام | بفرمان عالم مطاع تمام
شد آواز کوس و لوله بلند | بجنبش درآمد زمین و زمان
شد از عرصه کار دین کامیاب | دران بوم و بر چهار ...
زنام نکویش همه دیده نام | بتاراج کرخی فرستاد کس
شد از خیمه و خرگه شاه پر | که ناگه رسولی ز شروان بجست
ازان هر یکی فتنه کشوری | شد آشفته شه خیل آمد چنین
که بندند بر راه آن سیل ... | خرامان شد آن شه بسیلاب ...
زآوازه شان نی آوازشان | پس آنگه ... خیل گرد ...
بر دیش در مهر و کین ... | بگویش دران ... ازدری
تکلن بهم زد ... شک بید | نویسنده ... خامه ...
که ای خان ابن خان چنگیز زاد | بیا پای در راه انصاف نه
که بدتر نباشد ازان هیچ چیز | تو خونریز و مرزم ...
که منجر شود ماجرا بر بجنگ | بیا سوی گنجم ببین آتش
که کانش بود خوابگاه پلنگ | وزان بگذر ... شکل ...
کند آستین پاره ساعد نگار | منه پای در کوی آن ...
دماغت پر از کبر باد منی | ... کشور هم آدری ترکمان

... آب ... سوزد بها
... نوزدان ... باج بخش
... ازسیاه ... تا ...
بس ... نقاشی ...
ها علاف ملک عراق عجم
شد ... ان ... دوکاننجا مقام
نهادند ... زین ...
نخستین جهانگیر گردون ...
چو ... سکه بر نقد ... شام
چو دریا شد طرف دریا ...
قبچاق با دگران لشکری
سپاهی ... کرد آهن ...
گریزان شدند آنچنان ...
که ازمین ... جان ... سازکن
بیارایش ... عرف ...
وزان ... با چنین ...
تکلی ... خدمت ...
ببندیش ...
اتان که ... ملت ...
وزان ... کشت ...
شنیدم که با ...

زاندیشه خودپرستی بهم
بگشودستانی چنین اندرخش
بر و بوم بغداد چون گشت ...
زنام نکویش همه ...
دیا ... یاد کرد
ببستند پرده ...
هما سوخت جنبش ... هفت ...
... ان ... چرخ ...
که آتش فروزد ازان ...
که طوفان ازیک ...
وزان ... آتش ...
که بنشاند آن آتش ...
برانو ورا ...
که ... هم ... جنگ
شدش ... آن بنام خدای
که ... طریقی انصاف
بمن مهر و کین نیرو ...
که ... الله ...
که وار ... دگر ...
که انجا سلامت ز ...
کنی باز دست تصرف دراز